

MAGYAR EGYHÁZTÖRTÉNETI VÁZLATOK

ESSAYS IN CHURCH HISTORY IN HUNGARY

2015/1–2

MAGYAR EGYHÁZTÖRTÉNETI ENCIKLOPÉDIA MUNKAKÖZÖSSÉG
BUDAPEST, 2016

Kiadó — Publisher

**MAGYAR EGYHÁZTÖRTÉNETI ENCIKLOPÉDIA MUNKAKÖZÖSSÉG
(METEM)**

Pannonhalma–Budapest

**METEM INTERNATIONAL SOCIETY FOR ENCYCLOPEDIA
OF CHURCH HISTORY IN HUNGARY**

Toronto, Canada

HISTORIA ECCLESIASTICA HUNGARICA ALAPÍTVÁNY

Szeged
www.heh.hu

Alapító

† Horváth Tibor SJ

Főszerkesztő — General Editor

CSÓKA GÁSPÁR

Szerkesztőbizottság – Board of Editors

*HUNGARY: Balogh Margit, Barna Gábor, Beke Margit, Csóka Gáspár,
Érszegi Géza, Kiss Ulrich, Lakatos Andor, Mészáros István, Mózessy Gergely,
Rosdy Pál, Sill Ferenc, Solymosi László, Szabó Ferenc,
Török József, Várszegi Asztrik, Zombori István;*

AUSTRIA: Szabó Csaba; GERMANY: Adriányi Gábor, Tempfli Imre

ITALY: Molnár Antal, Németh László Imre, Somorjai Ádám, Tóth Tamás;

USA: Steven Béla Várdy

Felelős szerkesztő – Editor

ZOMBORI ISTVÁN

Felelős kiadó – Publisher

VÁRSZEGI ASZTRIK

ISSN 0865–5227

Nyomdai előkészítés:

SIGILLUM 2000 Bt. Szeged

Nyomás és kötés:

EFO Nyomda

www.efonyomda.hu

TARTALOM

TANULMÁNYOK – ESSAYS

- SZABÓ Henriette Éva Asperger Zsigmond (1667/1668–1772)
ellentmondásos alakja 5
*The polemic figure of the Jesuit Sigismund Asperger
(1678/1687-1772)*
La polémica figura del jesuita Asperger
- KNAPP Éva Egy 18. századi mariánus ferences könyvtár: Mesztegyő,
1748–1790 19
*A Marian Franciscan Library in the 18th Century:
Mesztegyő, 1748-1790*
- SARNYAI Csaba Máté A polgári házasság Magyarországon: érvek és ellenérvek 47
Civil marriage in Hungary: pros and cons
- KLESTENITZ Tibor A katolikus nagygyűlések mint médiaesemények
az 1920-as években 57
*The Catholic Assemblies as Media Events in the 1920's
in Hungary*
- GREGOSITS Gábor Spanyolország és a Szentszék kapcsolata Laureano López
Rodó külügyministersége idején 77
*Relations Between Spain and the Holy See During
the Mandate of the Foreign Minister Laureano López Rodó
Relaciones entre España y la Aanta Sede durante el mandato
del ministro de asuntos exteriores Laureano López Rodó*
- ERDŐS Kristóf Andrassy Ilona grófnő élete (1917–1990) 89
The life of Countess Ilona Andrassy (1917-1990)

FORRÁSOK – SOURCES

- SOMORJAI Ádám OSB Mindszenty-levelek Kansasban, az Eisenhower-Könyvtárban 115
*Mindszenty-letters conserved in the Eisenhower Library
in Cansas*
- JACZKÓ Sándor Az egri egyházmegye plébániarendszerének helyzete
a plébánosok katalógusa alapján Barkóczy Ferenc
(1745–1761) püspöki kinevezése idejében 121
*The Parish System in the Eger Diocese as Taken into
Presbyter Catalogue on the Inauguration Date of Bishop
Ferenc Barkóczy (1745-1761)*

MÓDSZERTAN, ADATTÁR, SZEMLE
 METHODOLOGY, DATA STORE, SURVEYS

Búcsú R. Várkonyi Ágnes	tól	139
	Mezey Barna	
	Solymosi László	
	Horn Ildikó	
	Várszegi Asztrik	
SOMORJAI Ádám OSB	Megemlékezés a Római Magyar Akadémián Mons. Gennaro Verolinóról 2015. február 4-én	149
ZVARA Edina	Egyháztörténeti könyvek és kiadványok 2010/2	159
	Egyháztörténeti könyvek és kiadványok 2011/2	160
	Egyháztörténeti könyvek és kiadványok 2012	165
	Egyháztörténeti könyvek és kiadványok 2013	171

EGYHÁZTÖRTÉNETI KÖNYVEK ÉS KIADVÁNYOK
 BOOK REVIEW

IVANIC, Branka	Aknay János művészi útkeresése a képtől az ikonig. Nagy Márta: <i>A képtől az ikonig</i>	179
CÚTHNÉ GYÓNI Eszter – WIRTHNÉ DIERA Bernadett	„Achilles-sarkak” a Mindszenty-kutatásban. Somorjai Ádám: <i>Törésvonalak Mindszenty bíboros emlékirataiban.</i>	183
CÚTHNÉ GYÓNI Eszter (szerk.):	<i>Egy fogoly apát feljegyzései – Endrédi Vendel zirci apát feljegyzései az ÁVH börtönében</i> (Ism.: Petes Róbert)	188

SZABÓ HENRIETTE ÉVA

ASPERGER ZSIGMOND (1667/1668–1772) ELLENTMONDÁSOS ALAKJA

Ez a tanulmány egy most készülő könyv részlete a 17. és 18. században spanyol Amerikában tevékenykedő magyar (összefoglaló latin nevén „hungaricus”¹) misszionáriusokról. Jóllehet, mint idővel kiderült, Asperger valószínűleg nem magyar volt, hanem osztrák, megtartottam őt a magyar misszionáriusok között, melynek okát később magyarázom meg.

A magyar misszionáriusokkal, mint kutatási témával, már évek óta foglalkozom, és az itt kiadásra kerülő tanulmány is ennek eredménye. A magyar misszionáriusok közé általában azokat a jezsuitákat sorolom, akik a történelmi Magyar Királyság határain belül születtek, nem pedig etnikai hovatartozásukat vizsgálom. Ennek módszertani jelentőségét és okait a könyv ismerteti, ez a tanulmány nem foglalkozik vele.

Asperger személye nagyon érdekes és sokoldalú. A róla szóló kutatások sok ellentmondásos adatot tartalmaznak, és leginkább orvosi és gyógyszerészi pályafutását vizsgálják a gyarmati Paraguay társadalmi életében. Ennek a tanulmánynak a célja ezt a képet kicsit kibővíteni és színesebbé tenni².

SIGISMUNDO A(S)PERGER (INNSBRUCK, 1678/1687 – APÓSTOLES, 1772)

Az Asperger családi név több formában is előfordul: mint Aperger, sőt létezik az Auersperger alak is, de leggyakoribban használt az az első forma; keresztnéve Zsigmond, spanyolosan Sigismundo vagy Segismundo. Ez utóbbinak azért van jelentősége, mert Latin-Amerikában több helyen nem is a misszionárius családi neve maradt fenn, hanem keresztnévének kissé torzított formái, mint a Sigismundo, Segismundi, még akár a latinósított Sexismundo is.

Asperger élete és munkássága egy nagyon vitatott téma a kutatásban, a különböző kutatók és források által róla közölt adatok gyakran ellentmondásosak és zavart keltőek. Majdnem minden rávonatkozó adat vitatható: nemzetisége, tanulmányai és végzettsége, munkája helye, sőt még születésének és halálának az időpontja is. Kétségtelenül nem könnyű 200-300 év távlatából egy életutat rekonstruálni, még kevésbé egy tengerentúli országban. Voltak amiatt is kétségeim, hogy megtartsam-e őt a könyvben, mikor több évi kutatómunka után rájöttem, hogy Asperger nem tartozik a magyar misszionáriusok

1 A német nyelvű Közép-Európából származó misszionáriusokat általában a „germanicus” terminus technikusszal jelölték. Ennek mintájára készült a multietnikus Magyar Királyságból származó misszionáriusok gyűjtőneve.

2 A szövegben szereplő idegen nyelvű idézetek szövegei mind a szerző fordításai.

közé, mivel innsbrucki születése a magyar Királyságon kívülre helyezi. Azonban, miután évszázadokon keresztül magyarként ismerte mind a hazai, mind a nemzetközi élet, sőt, a mai napig is található olyan weboldalak³, ahol magyarként említik, úgy döntöttem, helyet kell kapnia a magyar misszionáriusok között, bár jelezve immár kétséges pozícióját.

Magánéletéről keveset tudunk, leginkább csak referenciák állnak rendelkezésünkre, amikből azonban tudunk életrajzi adataira következni. Születési dátumként két lehetséges adatunk van a jezsuiták két fontos életrajzírójától, majd egy évtizednyi különbséget jelezve. A német HUONDER⁴ szerint 1687. október 28-n született, míg az olasz Storni 1678-t ad meg. Ez utóbbi megegyezik Hernández információjával is, mely szerint Asperger a kiutasítás idején már közel volt a 90. életévéhez. Galán regisztrációjában is 1717-ben 37 évesnek jegyezték be, ami szintén Storni adatait igazolja.

A másik nagy kérdőjellel nemzetiségét illetően találkozhatunk, mert születési helyként Hernández és Huonder az ausztriai Innsbruckot említik. Ennek ellenére évszázadokon keresztül Aspergert magyarként tartották számon, és a rá vonatkozó források nagy része is így emlegeti őt, csak néhányukat említve: a spanyol utazó Felix de Azara,⁵ a francia naturalista Victor de Mousse, vagy a magyar származású argentin újságíró Szabó László. Ami érdekes, és ezért érdemes is ezzel a kérdéssel foglalkozni, mert a magyar jezsuita misszionáriusok esetében általában éppen a fordítottja történik meg: mivel a magyar jezsuita rend az osztrák provinciához tartozott ebben az időben, az innen származó összes misszionáriust osztrákként, németként vagy közép-európaiként tartották számon. Összegzőként mondhatom, hogy Asperger osztrák nemzetiségű volt, és a hosszú kavargás ebben a témában annak köszönhető, hogy a soknemzetiségű (multietnikus) Közép-Európában nem volt ritka eset, hogy egy személy két, esetleg három nyelven is jól beszéljen, azonkívül a korabeli oktatási rendszer is sok lehetőséget biztosított az országok közötti mozgásra. Ez természetesen nem magyarázza meg teljesen, miért beszélt volna Asperger anyanyelvi szinten magyarul, sem azt, hogy miért vallotta magát magyarnak – ezekre a kérdésekre azonban ma már nemigen kapunk választ.

SZABÓ László (1982) úgy véli, hogy jöllehet Asperger apja bécsi bankár volt, ő tanulmányai nagy részét Magyarországon végezte, beleértve az orvosi gyakorlatot is, még a jezsuita rendbe való belépése előtt. Ezért beszélt jól mind a két nyelvet, a magyart és a németet. Ugyanakkor mások (GLICKHORN, ASÚA) úgy gondolják, hogy Asperger bölcsészeti tanulmányokat, közte filozófiát tanult Grazban, és soha nem folytatott orvosi tanulmányokat, hanem azt egy rendtársától tanulta. Ez azonban nem zárja ki azt a lehetőséget, hogy tengerentúli utazása előtt Magyarországon dolgozott volna, csak azt nem tudni, hogy mit.

A jezsuita rendbe 1705 (ASÚA, GALÁN) vagy 1715 (HUONDER) október 9-n lépett be. Az amerikai missziós munkára Huonder szerint 1715-ben indult. Ez a dátum valószínűleg a Bécsből való indulására vonatkozik, és így megegyezik két évvel későbbi Európából való indulása időpontjával, a kötelező két éves spanyolországi misszionárius tanfolyam elvégzése után. Az utazásáról szóló információk nem túl kielégítőek, azt azonban tudjuk, hogy ezek az utak általában három-négy hónapig tartottak. ASÚA életrajza szerint 1716. áprilisában lépett hajóra Cádizban, Jiménez és Lizardi páterek expedíciójával, White ka-

3 Például: <http://historiaszoologicas.blogspot.ch/2012/07/naturalistas-viajeros-y-viajeros.html>, vagy Page 1859

4 „geb. 28 Oct. 1687 in Insbrud, eingetr. 9. Oct. 1705, ging um 1715 (...) nach Paraguay. (...) 1738 war Oberer der Reduction S. Nikolaus” (HUONDER 1899:140).

5 „Viaje a través de la América Meridional desde 1781 a 1801”

pitány irányítása alatt, és Buenos Aires-be 1717. elején, február és április között érkezett meg. Azonban a GALÁN⁶ féle regisztrációban, mely az Nyugat-Indiákra induló misszionáriusok adatait dolgozza fel, a 146-s dokumentum tartalmazza az Aspergerre vonatkozó adatokat, melyek szerint, Sevillában szállt hajóra, Bartolomé Jiménez Prokurátorral, mely Paraguay-ba tartott 1717. augusztusában. Ez utóbbi alapján érkezését ugyanezen év végére, novemberre vagy decemberre teszem.

Innen az életrajzi adatok összekeverednek. Az egyetlen biztos dátum az 1727-s év, mely egy maga Asperger által jóval később írott levélből származik. A két időpont, 1717 és 1727, közötti tíz évről a kutatók meglehetősen különböző képet festenek. SZABÓ (1982), és az általa adott információkon alapulva SZÉKÁSY és LACZA kijelentik, hogy Asperger Córdobaba ment, ahol „tanárként dolgozott a cordobai egyetemen 1726-ig” (SZÉKÁSY 2001:6). Poenitz pedig azt állítja, hogy ott folytatta vallásos tanulmányait, egészen az 1919-s nagy járvány kitöréséig.

ASÚA más információkkal szolgál. Az ő életrajzi adatai meglehetősen különböznek a többiekétől. Szerinte Asperger 1720-ban a Loreto misszióban élt,⁷ majd 1724. áprilisában pedig az Itapúa nevű misszióban, ahol papként tevékenykedett a következő hét évben, azaz 1724 és 1731 között, és az ottani templomot is ő építette fel. Ez az időrend éppen megegyezhet másokéval is, melyek szerint csak azt tudjuk biztosan, hogy 1727-től a paraguayi missziókban dolgozott. Azonban egy levelében, melyet Asperger 1769-ban írt, ő maga jelenti ki, hogy 1727-ben a San Lorenzo redukcióban dolgozott mint pap és adminisztrátor – ez adat tehát nem egyezik meg ASÚA megállapításával. Így megint csak az biztos, hogy a térség misszióiban dolgozott mint misszionárius egészen 1727-ig, amikor már biztosan San Lorenzoban tartózkodott.

A POLITIKUS

A 18. század első fele nem volt könnyű időszak a jezsuiták számára Paraguayban, mert a térség társadalmi és politikai légköre ekkortájt meglehetősen bonyolult és zavaros volt. Jóllehet a missziók száma szépen növekedett és a sok évnyi kemény munkának köszönhetően virágozni is kezdtek, evvel egyenlő arányban keletkeztek a konfliktusok is a gyorsan formálódó új társadalomban, ahogy a változó vagy éppen újonnan keletkező társadalmi, gazdasági és politikai érdekek azt kívánták. A missziókban folyó munkák az egész társadalom javát szolgálták, ugyanakkor bizonyos hatalmi vagy kisebb zárt csoportokat kényelmetlenül érintettek, vagy azok érdekeit sértették. Ezért egy csoport elérte, hogy az 1726-1728-s években a jezsuitákat Asunciónból kitoloncolják, a missziókat pedig a „*comunero*”-nak nevezett csapatok támadták meg. Jóllehet nem sokkal később a jezsuita rend visszatért és minden tulajdonát visszakarta, azonban mindezt csak bonyolult politikai játszmák után sikerült megvalósítania, mely jól jelezte a korszak problémáit, és már akkor fel lehet fedezni benne a későbbi jezsuitaellenes mozgalom jeleit. LOPEZ (1976) könyvében részletesen bemutatja a történeteket. A jezsuiták a missziókban

6 HUONDER és GALÁN adatai logikailag megegyeznek, jóval inkább mint ASÚA. Aspergernek 1715-ben kellett elindulnia otthonából, hogy elvégezhesse a kétéves kötelező tanfolyamot Spanyolországban, majd 1717-ben Amerikába.

7 Itt hozzátesszi, hogy egy nyomdát is felállított. Viszont ezt a tényt általában Orosz László páternek tulajdonítják Cordobában, és jóval későbbre teszik az időpontját, mint a régió első nyomdáját.

élő indiánokból egy fegyveres csapatot hoztak létre azoknak védelmére egy az indián vezetőikkel kötött egyezmény alapján. Az indiánok felfegyverzése mint tény pedig később egyik alappillére lesz a jezsuiták elleni vádaknak és annak a hosszú folyamatnak, amikor a rendet engedetlenséggel, a király elárulásával és a spanyol Korona érdekeinek megsértésével vádolják, ami hosszabb távon a jezsuiták Amerikából kiűzetésével végződik.

Ugyanez a tanulmány 1732-ben Aspergert egy fegyveres konfliktus közepébe helyezi, ami a paraguayi meszticek és a jezsuita missziók között zajlik a Tebicuary folyó mentén. Nagy meglepetésemre, mert eddig senki sem beszélt erről, ez a helyzet Asperger atya egy teljesen új oldalát világítja meg a missziós munkán túl, a politikusét.

A jezsuiták feladatai közé tartozott a spanyol fegyveres erők lelki gondozása is, amikor az atyák a csapatok káplánjaként azokat a hadviselésben elkísérték. Így dolgozott Asperger tábori lelkészként is. A leírt eseményekből kiderül, hogy az érdekek képviselőiben ez kétségtelenül egy konfliktust jelentett, ezért nagy taktikai és diplomáciai érzék kellett ahhoz, hogy Asperger mind a két feladatát jól teljesítse. LOPEZ könyve nagy fontosságot tulajdonít Aspergernek, mint a misszionáriusok egyik befolyásos főnökének, akit arra kértek fel, hogy oldja meg ezt a komoly konfliktust.

„Amikor az Asunciónból kiűzött jezsuiták megérkeztek a Tebicuaryhoz, a déli parton találkoztak Asperger Zsigmond atyával, a jezsuitával, akit Herrán atya a missziós katonák káplánjává nevezett ki az előző évi mozgósítások idején. Asperger beszámolt Herrán és Jaime Aguilar atyáknak, az újonnan kinevezett missziós szuperiornak arról, ami Asunciónban történt, és kifejezte aggodását afelett a lehetőség felett, hogy a comunerok behatolnak a missziós területre. Február 23-n, Herrán, Aguilar és számos más jezsuita találkozott a Santa Rosa misszióban, hogy eldöntsék mit cselekedjenek. Némi vita után eldöntötték, hogy az indián csapatokat a Tebicuary közelében koncentrálják. Néhány napon belül közel 7,000 Indián táborozott a folyó déli oldalán.

(...) A szerzetesek egyetértettek, és írtak Aspergernek. Válaszában Asperger határozottan kijelentette, hogy nincs semmilyen hatalma arra, hogy az indiánokat falvakba visszarendelje, és megígérte, hogy kérésüket a feletteseinek továbbítja. (...) Az egész levelezésnek igen kevés eredménye volt. A missziós csapat továbbra is a Tebicuary partján táborozott, a paraguayiak továbbra is azzal vádolták őket, hogy átkeltek a folyón és megtámadták a fehér telepéseket, és a jezsuiták továbbra is tagadták ezt. Egész május hónapban Ovelar és Asperger haragos hangú leveleket váltott egymással, de a helyzet változatlan maradt. Ekkor azonban Palos püspök végre úgy döntött, hogy közbelép. Június közepén írt Aspergernek, majd a Tebicuaryhoz utazott. Június 24-n a püspök a Francisco Cabañas majorból írt Overlarnak. E levél szerint Asperger jelezte abbéli szándékát, hogy visszavonja a missziós katonákat a Tebicuarytól, ha a paraguayiak hivatalosan megígérik, hogy nem kelnek át a folyón fegyveres erőkkel. A Paraguayi Vezetés elfogadta a feltételeket. Június 29-n egy, a püspök által vezetett találkozóon Asperger és a *comunerok* képviselői aláírtak egy közös nyilatkozatot. Ovelar és a többi képviselő ünnepélyes fogadalmat tettek arra, hogy nem fognak fegyveres támadásokat végrehajtani a jezsuita missziók ellen, és Asperger beleegyezett, hogy visszavonja a fegyveres csapat nagyját a Tebicuarytól.”⁸ (LOPEZ 1976:129–130).

8., When the Jesuit expelled from Asunción arrived at the Tebicuary they were met on the southern bank of the river by P. Segismundo Asperger, the Jesuit appointed by P. Herrán ‘chaplain’ of the mission

A szövegből világosan kiderül Asperger politikai szerepe, sőt, új fényben világítja meg az atya politikai természetét. Jóllehet mint szerzetes és nem világi ember egy neutralitás álláspontot kellett (volna) képviselnie, ő írta alá az indiánok nevében a „*comunero*”-kal kötött megállapodást, mely végül biztosította a békét a térségben.

Egy másik, de szintén politikai szereplésre egy Asperger által 1769-ben írt levél vet fényt, melyben az atya leírja a missziók hétköznapi életét, és a közöttük lévő problémákat is, melyből – úgy tűnik – nem kevés volt. Leírja például azt a konfliktust, mely saját missziója, San Lorenzo és egy másik, San Borja között keletkezett. Ezen túl, egy harmadik misszióval is gondjuk akadt, San Nicolás-szal, a földekkkel és a szarvasmarha csordákkal kapcsolatban. Asperger adminisztrátori minőségében mepróbált békebíróként fellépni a két misszió között. FERREIRA (2010) azonban arról számol be, hogy Asperger a korabeli időkben használatos technikához folyamodott az ügyben, és felhívta az adókkal kapcsolatos felügyelők figyelmét a san borjai problémákra, bár tudta, hogy ez növelni fogja a feszültséget az Uruguay folyó keleti oldalán fekvő missziók között, viszont saját érdekeinek így felelt meg. Ezek a típusú információk hozzásegítenek a missziós tevékenység árnyaltabb bemutatásához, ugyanakkor azt is megmutatják, hogy az nem volt annyira tökéletes, sem a belső konfliktusoktól vagy a politikai és gazdasági érdekektől mentes, mint ahogy azt gyakran leírták, és hogy az emberi természet gyakran közbeszólt a vágyott és megálmodott „tökéletes társadalom” létrehozásába.

Mindkét eseményből az derül ki, hogy Asperger ravasz és jó politikus volt, aki megértette kora társadalmi problémáit, és jól kezelte a politikai helyzetet is. Nem habozott akár fegyveres erőhöz sem folyamodni, ha úgy gondolta, hogy a helyzet érdeke azt megkívánja, vagy célja eléréséhez arra volt szükség. Természetének ezt a vonását erősíti meg az Asúa által adott adat, mely szerint 1732-ben, a „*comunero*” konfliktus után a Rend főnöke, Franz Retz (1730-1750 között) levelet írt a provinciai főnököknek arra kérve őt, hogy hívja vissza Aspergert a missziókból, mivel sok panaszt kapott róla, és kétségei vannak annak tisztességét illetően. Kérése azonban nem lett teljesítve, a Provinciai Jezsuita Tanács 1733. áprilisában felmentette Aspergert a vádak alól, melyeket alaptalanak találtak, és az egész problémát csak az „indiánok zavargásainak” tulajdonították. Asperger beásta magát a regionális politika sáncai mögé, és nem volt őt onnan könnyű

troops during the mobilization of the previous year. Aperger informed P. Herrán and P. Jaime Aguilar, the newly appointed mission superior, of what had occurred in Asunción, and expressed his concern about the possibility of a comunero invasion of the mission territory. On February 23, Herrán, Aguilar and several other Jesuits met in the mission of Santa Rosa to decide on what course of action to take. After some discussion it was decided to concentrate Indian troops near the Tebicuary. Within days an army of close to 7,000 Indians was camping on the southern bank of the river. (...) The friars agreed and wrote to Aperger. In his response, Aperger firmly stated that he had no authority to order the Indians back to their towns and promised to send their request on to his superiors. (...) All this correspondence achieved little. The mission army continued camping along the Tebicuary, the Paraguayans continued to accuse them of having cross the river and attacked white settlers, and the Jesuits continued to deny it. During May angry letters were exchanged between Ovelar and Aperger, but the situation did not change. It was then that Bishop Palos finally decided to intervene. In mid-June he wrote to Aperger and then travelled to the Tebicuary. In June 24 he wrote to Ovelar from the Estancia Francisco Cabañas. According to the letter, Aperger had indicated his willingness to withdraw the mission soldiers from the Tebicuary area if the Paraguayans made a formal promise not to cross the river in armed force. The Paraguayan Leadership agreed to this condition. On June 29, at a meeting presided by the bishop, a joint declaration was signed at the Tebicuary by Aperger and comunero representatives. Ovelar and the other representatives took an oath not to take armed actions against the Jesuit missions and Aperger agreed to withdraw the bulk of the mission army away from the Tebicuary.”

kimozdítani. Egyúttal ez a kisebb részlet rávilágít a Jézus Társasága belső problémáira is, az örökös nehézségekre, ami az adminisztrációban a központi irányítás és a periféria között létrejön, és ami ebben az esetben a legsúlyosabb volt, a regionális vezetés burkolt engedetlenségére a központtal szemben.

A következő években Asperger állandóan mozgott, egyik redukcióból a másikba költözött szükség szerint. Asúa felállított egy időrendi sorrendet a missziós munkájában: 1735-ben a Santa María la Mayor misszióban dolgozott, 1738-ban San Nicolásban ő töltötte be a misszionáriusok között a magasabb pozíciót (ezt az adatot HUONDER is megerősíti), 1742 és 1749 között a Mártires misszióban, majd 1749-től 1754-ig Concepciónban tevékenykedett.

Létezik egy kisebb ellentmondás az utolsó adattal kapcsolatban, mely a ferences Pedro José de Parrastól származik, aki 1753-ban a paraguayi missziókba tett utazása során találkozott Asperger atyával és társaival, azonban az Apóstoles misszióban:

„*Apóstoles (misszió)*: Domingo Perfeti atya, pap, olasz. Carlos Tux atya, kisérrő, német. Asperger Zsigmond atya, idős orvos. Norberto Chuilok testvér, német apotekárius és orvos.”⁹ (PARRAS 1753/1943:251)

Úgy tűnik, hogy az Apóstoles redukció volt Asperger utolsó állomása, ahol haláláig maradt (HERNÁNDEZ, POENITZ).

A harmadik fontos politikai konfliktus Asperger életében az 1750-s években lezajlott úgynevezett „guaraní háború” volt. Ez háború a két európai Királyság (a spanyol és portugál) között kötött geopolitikai egyezménynek köszönhetően alakult ki, mely egyúttal hét guaraní indián misszió átadását is jelentette volna a Portugál Koronának. Egy új földrajzi határvonalat hoztak így létre a két gyarmati birodalom között, és ennek következményeként ezeknek a misszióknak költözniük kellett. Egy tollvonással hosszú évek áldozatos munkáját, a mezőgazdasági termelést, építkezéseket és a térítő munkát törölték el, nem is szólva arról, egyáltalán nem vették figyelembe a missziókban élő indiánok szokásait és szükségleteit. Egyes kutatók – köztük én is – úgy véljük, hogy Asperger atya egyike volt azoknak a misszionáriusoknak, akik ellene voltak a hét fenn említett misszió átadásának, és az indiánokat fegyveres ellenállásra biztatták. A könyvemben később bemutatott majd több magyar misszionárius szerepét is ezekben az eseményekben, mint Limp Ferenc vagy Orosz László. Jóllehet Asperger szerepéről ebben a konfliktusban nem találtam adatot, így ez a feltevés csak elméleti síkon marad. Azonban Asperger atya előző politikai viselkedését figyelembe véve erősen valószínűnek tartom, hogy ő sem maradt tétlenül a jezsuita misszionáriusokat mélyen érintő, sőt felháborítóan igazságtalannak tartott szerződés által létrejött helyzetben. Az is valószínű, hogy tanulva az előző problémákból, amiket mind a saját maga, mind a rend számára okozott, egy kevésbé látható szerepet vállalt az ügyben, és ő maga inkább a háttérben maradt.

⁹ „*Apóstoles*: el padre Domingo Perfeti, cura, italiano. El padre Carlos Tux, compañero, alemán. El padre Segismundo Asperger, médico viejo. El hermano Norberto Chuilok, boticario y médico alemán.”

AZ ORVOS

Mint már említettem, Aspergert nagyrészt orvosi munkássága tette híressé. Alakjának ez az oldala igen vitatott. Szabó (1982) fenntartja, hogy Asperger már komoly orvosi gyakorlattal érkezett Európából. Azonban az utóbbi kutatások ezt cáfolják (DI LISCIA (2012), POENITZ (2014), ASÚA (2014)), és azt állítják, hogy Asperger sohasem folytatott orvosi tanulmányokat, így semmilyen gyakorlata abban nem lehetett. A harmadik, köztes helyet megcélzó álláspont pedig azt mondja, hogy bár lehet, hogy nem rendelkezett orvosi végzettséggel, de Amerikába érkezve már volt a gyógyításban és a gyógynövények alkalmazásában ismerete és gyakorlata. Habár az első két álláspont egymásnak gyökeresen ellentmond, és kétségtelen, hogy egyetemi végzettségének kérdése jó vitaalapot teremt, ugyanakkor semmiképp nem lehet a misszióban betöltött orvosi szerepét vagy gyógyítási munkájának eredményességét elvitatni. Nagyon sok korabeli és későbbi forrás dicséri orvosi tevékenységét, és állítja, hogy főszerepet játszott ebben a térségben a korabeli járványok legyőzésében.

Az első járványhullám 1719-ben zajlott le, Asperger Amerikába érkezésének első pár évében, amikor ő még Córdobaiban (Argentina) volt. Ebben az időben alapozta meg orvosi hírnevét, mivel meg tudta állítani a járványt, és sokakat meg is gyógyított.

„Amikor ott volt, éppen egy szörnyű járvány tombolt, mely megölt több száz fekete rabszolgát a jezsuiták cordobai majorjaiban. De a hatalmas szerencsétlenség ellenére Asperger atyának sikerült több száz embernek az életét megmentenie az Európából hozatot gyógyszerekkel és a helyi gyógynövények ismerete által.”¹⁰ (POENITZ 2014)

Talán ezek az események indították el őt az orvoslás útján.

A járványok második hulláma az 1730-s években már a missziókban találta Aspergert, amikor megpróbált „sikeresen legyőzni egy járványt”, és a „felettesei véleménye szerint az ő gyógyító tevékenysége nélkül a redukcióban élő indiánok fele meghalt volna” (SZÉKÁSY 2001:6).

Ebben az időben a járványok jelentették a redukciókban az egyik legnagyobb problémát, pusztításuk olyan hatalmas is lehetett, hogy egy egész falut lakatlanná tudtak tenni. A szintén a régióban tevékenykedő Orosz László atya az egyik levelében arról írt, hogy az 1730-s években a betegségek és járványok körülbelül 60.000 embert öltek meg a Río de la Plata térségi missziókban. Ezek közül is különösen veszélyes volt az 1733 és 1739 között lezajló „himlő”, melynek pusztítása több mint 20 missziót érintett a 30 közül. Poenitz szerint 1738-ban Asperger százak életét mentette meg a San Nicolás redukcióban, akik sárgalázban betegedtek meg. Ezek a tények járultak hozzá ahhoz, hogy gyógyító munkásságát ennyire értékeljék, és ő maga pedig híressé váljon. Rengeteg korabeli társa dicséri nevét, odaadó gyógyító tevékenységét, mely őt nélkülözhetetlenné tette. 1790-ben írott könyvében Félix de Azara is nagyon elismerően nyilatkozik Aspergerrel a következőket mondva:

10 „Estando allí sucedió una terrible epidemia que mató cientos de esclavos negros de las estancias jesuíticas de Córdoba. Pero, a pesar de tamaña desgracia el padre Asperger pudo salvar cientos de vidas con medicinas traídas desde Europa y por el conocimiento de hierbas medicinales de la zona.”

„életét leginkább az orvoslásnak és a botanikának szentelte, s ezen tudományokban e főddön a legbölcsebbnek tartják, receptjei és orvosi megállapításai mai napig nagyobb hitellel bírnak, mint Hipokratészé és Diszkoridészé”¹¹.

Mivel a gyógyító munkák nagy erőforrást igényeltek, az erre képzett jezsuita atyák mellett szükségessé vált az indián munkaerő betanítása is, legalábbis ahhoz, hogy a kisebb munkákban segíteni tudjanak. Ez a tényt Hernández leírásában nagyon jól bemutatja:

„A betegek különleges bánásmódban részesültek. Az orvosok hiányát, akikből még a spanyol városokban is csak egy, kettő volt, a *Cunisyúkkal* pótolták. A *Curusuyd*, mely megkülönböztető jelet hordott, mint az atyák, egy két rőfnyi hosszú és egy ujjnyi vastag kereszt volt, amiről a nevé is kapta, az aki a keresztet hordja, egy indián volt, akit a gyógyszerek készítésére tanítottak be, és rendelkezett némi gyakorlati tudással a betegségeket illetően. Egyesek a rend Koadjunktork testvéreitől tanultak, akik értettek a betegségek orvoslásához, és megőrizték régi kuruzslási tudományukat, és a testvérek jegyzeteit kezelték.¹² (1911:271–72)

Ez a megjegyzés ugyanakkor felvet egy érdekes kérdést, mégpedig azt, hogy mennyiben függtek a jezsuiták a missziókban a „képzett” indián munkásoktól?

A BOTANIKUS ÉS FARMAKOLÓGUS

A gyógyító tevékenységen kívül Asperger nagyon érdeklődött a gyógynövények tudományos kutatása iránt is, mely később meghozta számára az elismertséget, mint botanikus és farmakológus, azaz korabeli nevén „botekárius”. Különösen azok a növények érdekelték, melyek a Río de la Plata missziós térségében találhatóak, és az ottani indiánok használták is őket. Leginkább a gyógyászatban való alkalmazásuk keltette fel érdeklődését. A gyógyító munka iránti nagy szükséglet, a gyógyszerek hiánya –az Európából hozottak ellenére– és a gyakran halálos járványok, melyek a missziókat fenyegették –mindezek együtt készítették Aspergert arra, hogy a helyi gyógynövények kutatásához forduljon. Mint számtalan „orvos” jezsuita, ő is panaszkodott, hogy az európai gyógyszerekből kevés volt, és a tengerentúlra szállításuk túl drága. Másik lehetőség gyógyszerek beszerzésére Csile és az andoki régiók voltak, de mint azt Asúa is írja, ezek költsége még az európaiéknál is drágábbra jött ki.

Nem Asperger volt az első az ilyen irányú kutatásokban, hanem ő inkább egy, a jezsuiták között már jól bevált hagyományt követett. Számos gyógynövényes és segítő testvér dolgozott már a 17. századtól ebben a témában, és a sürgető szükségletek nyomására

11 „se dedicó especialmente a la medicina y la botánica, en cuyas facultades pasó en estos lugares por sapientísimo y en sus recetas y sentencias tiene hoy más crédito que las de Hipócrates y Discórides”

12 „De los enfermos se tenía cuidado especial. La falta de médicos que ni aun en las ciudades de españoles no había sino uno que otro, se suplían por medio de los Cunisyús. El Curusuyd, cuyo distintivo consistía en llevar como el Padre una cruz de dos varas de alta y gruesa como el dedo pulgar, de donde le vino el nombre, el que lleva la cruz, era un indio instruido en confeccionar los medicamentos y en cierto conocimiento práctico de las enfermedades. Uno y otro habían aprendido de algunos hermanos Coadjutores de la Compañía entendidos en medicina, y conservaban sus prácticas por tradición y manejando los apuntes de los hermanos.”

megpróbálták az indián tudást (*know how*) is felhasználni saját tudásukkal kiegészítve. Jóllehet a gyógyító tevékenységet, mint minden más nem vallásosat, a 17 századtól pápai dekrétum tiltotta meg a szerzeteseknek, ezt a szabályt gyakran nem tartották be, főleg nem a gyarmatokon, ahol a szükségletek sokszor felülírták a hivatalos parancsokat. Főként az olyan alpmesterségek esetében, mint az orvosok, betegápolók és apotekáriusok, a jezsuiták gyorsan és hatékonyan dolgoztak, és a pápai rendelet ellen szegültek. Összegyűjtötték mindazt, amit az indiánok a gyógynövényekről tudtak és azok gyakorlati felhasználását, majd azokat szabadon megosztották egymás között, hogy gyorsabban és eredményesebben tudjanak gyógyítani. Az egyik legismertebb orvos és gyógyfüves a századfordulón (17–18. század) Pedro Montenegro atya volt. Munkája, a Misszionárius orvosi gyűjtemény (*Materia medica misionera*) egy 1710-ben készült kézirat, mely többek között számtalan orvosi receptet és indián orvoslásról szóló feljegyzést tartalmazott, és igen jól ismert volt a missziókban.

„Sok jezsuita foglalkozott botanikával, és Montenegro, Asperger Zsigmond és Lozano munkássága az egyik legérdekesebb, leírják és listát készítenek sok mai napig nem rendszerezett növényről.”¹³ (CUNNINGHAME 1901:172).

Asperger látva az egészségügy és körülményeinek tragikus helyzetét, egy laboratóriumot állított fel, és munkája során nagy sikereket ért el vele. Nemcsak a missziókban élő indiánokat gyógyította, hanem az egész környéken ismertté és keresetté vált a mesztic és a kreol lakosság körében is. Sikerét leginkább orvosságainak köszönhetette. Hosszú években át dolgozott Montenegro feljegyzéseit felhasználva, azokat a saját maga által kipróbált receptekkel kiegészítette, és így az évek során több mint száz orvosi felhasználási módot írt le könyvében, a Misszionárius Kódexben (*Códice Misionero*).

„Maga Azara, amikor egy Paraguayban nagyon ismert gyógyhatású fáról írt, amit Aguarabay-nak hívnak, mondta, hogy „azt a jezsuita Asperger páter fedezte fel”. Amikor felforraljuk a főzetet, amit ennek a fának a megszáritott leveleiből vízzel keverve készítettünk, sok gyantyszerű anyagot ereszt ki magából, és egy olyan balzsamot kapunk, amiből minden évben nagy mennyiséget küldenek Spanyolországba, és amelynek gyógyhatást tulajdonítanak, mint maga Azara meséli. Ezt hívták a „Missziók balzsamának”¹⁴. (POENITZ 2014)

Nem számított ismeretlen ténynek, hogy Asperger munkája Montenegroén alapult, ezt a tényt már Hernández, Furlong és sokan mások is észrevették az utóbbi száz évben. Az is ismert tény, hogy nem Asperger volt az egyetlen, aki felhasználta Montenegro feljegyzéseit, hanem mint DI LISCIA megjegyzi, más korabeli elismert tudósok is, mint Dobrizhoffer és Lozano atyák is.

Ezért a kutatók körében felmerült a fontos kérdés, hogy Asperger munkája és gyógy-növényes hírneve vajon valós volt-e, vagy csak egy másoló volt. Vannak, akik a második

13 „Many of the Jesuits were botanists, and the works of Fathers Montenegro, Sigismund Asperger and Lozano are most curious, and give descriptions and lists of many of the plants unclassified even today.”

14 Az Aguarabay (*Schinus terebinthifolius*), másik neve a „Missziókból származó elixír” volt (DECKMANN 2011). „El mismo Azara, cuando menciona un árbol medicinal muy famoso en el Paraguay llamado Aguarabay indica que „lo descubrió el P. Jesuita Asperger”. Haciendo hervir las hojas secas de este árbol hasta que mezcladas con agua largan la mucha resina que tienen se consigue un bálsamo que todos los años se enviaba a España en grandes cantidades y al que se le atribuían virtudes medicinales, según narra el propio Azara. Se lo llamaba el *bálsamo de las Misiones*”

megállapítással értenek egyet, mint Asúa, aki szinte minden érdemet elvesz Aspergertől, és vannak mások, akik viszont az első mellett döntenek. Személyes meggyőződésem engem is az első csoport mellé állít. Azonban ahhoz, hogy jól tudjunk dönteni, ismerni kell a gyarmati Amerikát és annak körülményeit. Az egészségügyi helyzet akkoriban a városi (urbán) településeken is nehéz volt, de a missziókban sokkal rosszabb. Sok misszionárius panaszkodott személyes levelezésében vagy a *cartas anua*-ban olyan alapvető egészségügyi problémákról, mint a higiénia vagy a járványok. Zárójelben teszem hozzá, hogy Dél-Amerikában a mai vidéki orvosi helyzet sokszor hasonlít a régire, bizonyos körzetekben a mai napig nem sokat fejlődött. A probléma annyira komoly volt, hogy egyik központi témává vált a levelezésekben és adminisztratív okiratokban. A jezsuita tudományok jelentős részét képezte az orvostudomány, és egyrészt az ismert, azaz az Európából hozott betegségek gyógyításáról szólt, ugyanakkor nagy figyelmet szenteltek a bennszülött, tehát ismeretlen betegségeknek is. Az elsőket meg tudták az anyakontinensről hozatott gyógyszerekkel gyógyítani, azonban a módszer rendkívül költségesnek bizonyult, és a nagy járványok idején pedig nem is volt elég. Alternatív módszerek nélkül nem tudtak elég embert meggyógyítani. Az új, ismeretlen betegségek orvoslásához pedig kutatásra volt szükség, melyet az indiánok által használt gyógymódok és tudás egészített ki. Bizonyos esetekben ez a tudás olyan hasznosnak bizonyult, hogy az amerikai gyógynövényt Európában is elkezdték használni. Így történt például a *kinin* esetében, amit a malária és egyéb lázas betegségek kezelésében alkalmaztak nagy sikerrel. Egyike azoknak, aki ezt használta, és ugyanakkor európai használatát is erősen támogatta Asperger volt. Másik ilyen az *Aguarabay* nevű növény volt, mely gyógyhatásának felfedezését a köztudat Aspergernek tulajdonítja, és nagy mennyiségben exportáltak belőle a korabeli Európába is.

Abban az esetben, ha Montenegro feljegyzései mindenki tulajdona volt, bárki használhatta, akár hozzá is tehetett. Kéziratát aláírása vagy neve nélkül adták kézzől kézre a jezsuiták között. Feltételezem, hogy Montenegro fő célja a gyakorlati orvoslás segítése volt praktikus okokból, és nem művének kiadása érdekelte. Sőt vannak, aki úgy vélik, hogy maga Montenegro is egyelőre élt jezsuitának a munkáját vitte tovább, ami tovább bonyolíthatná a szerzői jogok kérdését. Igen valószínű és egyúttal természetes is, hogy Asperger atya felhasználta a már létező feljegyzéseket, és laboratóriumában azokkal kísérletezve és őket kiegészítve készítette el saját receptjeit. Máskor pedig, mint a járványok idején nem volt idő a kísérletezgetésre, hanem a kéznél lévő lehetőségeket kellett minél hatékonyabban felhasználni. Összegezve, valószínűnek tartom, hogy Asperger kipróbálta, igazolta a rendelkezésére álló feljegyzések formájában létező anyagot, azt kiegészítette, rendszerezte, majd az egészet egy hasznos kézikönyvbe rendezte, amit a gyógyításban használni lehet a missziók nagy ellensége, a betegségek ellen. Miután a kézikönyvet ő állította össze, az később Asperger nevével fémjelvezve forgott közkézen, mint ezt HERNÁNDEZ le is írja:

„Montenegro testvér jegyzetei, melyek páter Aperger Zsigmond nevével vannak jegyezve”¹⁵ (1911:271–72)

Úgy gondolom, hogy ez semmiképp sem csökkenti Asperger érdemeit, legfeljebb a feljegyzések eredetéről világosít fel.

Aimé Bonpland, francia naturalista és utazó a 19. században Paraguayban tett utazása során igazolta az Asperger könyvében leírt gyógynövények hatását. Asperger híre egyre

¹⁵ „los apuntes del hermano Montenegro, que habían corrido con nombre del P. Segismundo Aperger”

növekedett. A következő időkben és a mai napig is a gyarmati idők egyik legismertebb és elismertebb botanikusa és orvosaként tartják számon, akit számos kutató említ meg¹⁶.

Asperger kézírata sokáig hányódott, csak a 20. század második felében találta meg a magyar származású argentin újságíró és kutató, Szabó László, akinek így az a magánkönyvtárába került. Ez a könyv meglátása szerint egy fontos dokumentuma a Río de la Plata orvosi történelmének, és hatalmas jelentőséggel bír. Hozzáteszi, hogy Asperger receptjeit és gyógynövényeit a mai napig is sokan használják a térségben.

Asperger másik értékes munkája egy botanikus könyv volt, guarani nyelven, melyre sok neves kutató, mint Cunninghame, Lugon és Neto is, hivatkozik. Asperger megpróbálta az évek során összegyűjtött tudását visszajuttatni a Guarani indiánok közé, hogy azt ők is tudják használni¹⁷. Ez a tény kétségtelenül Asperger rendkívüli emberségére vall, és megmutatja, hogy az indiánok sorsa és a velük való törődés valóban élete középpontjában állt.

Aspergert nem üzték ki a többi jezsuitával együtt 1767-ben. Egyesek úgy vélik, hogy talán ezt orvosi hírnevének köszönhette. Mások annak tulajdonítják, hogy nagyon idős és beteg volt már, nem bírta volna elviselni az utazással járó fáradalmakat. Ezek az indoklások a különböző tanulmányokból olvashatók ki:

„Az egész régi paraguayi vallási provincia hatalmas területén egyetlen jezsuita sem maradt, csak a nyolcvanas éveiben járó Aperger Zsigmond atya, aki a tiroli Innspruckból származott, és akinek Bucareli megengedte, hogy az Apostoles faluban maradjon: (...) mivel képtelen elmozdulni és ágyban fekszik, közel a 90 évhez, nyomorék, törékeny és a halálán van.”¹⁸ (HERNÁNDEZ 1906:219-20).

„Asperger Zsigmond volt az egyetlen jezsuita, akinek megengedték, hogy a Miszsiókban maradjon a jezsuiták Dél-Amerikából kiűzetése után 1768-ban. Az ő tartózkodási engedélyét a tanulmányok annak tulajdonítják, hogy abban az időben már igen koros volt. Életének nagy részét a gyógynövények és gyógyfűvek vizsgálatának szentelte.”¹⁹ (FERREIRA 2010).

A harmadik változatot a paraguayi antropológus Bartomeu Melià (1998) adja, miszerint Asperger a hegyekben és erdőkben rejtőzött el a kiűzetés idején, hogy azt elkerülje. Később a redukciójában más rendek szerzetesei segítették és gondozták, mivel azt ön maga már nem volt képes megtenni. 1772. április 23-n halt meg az Apóstoles misszióban.²⁰ (HERNÁNDEZ, POENITZ).

A paraguayi missziókultúra egyik érdekessége, hogy mai napig maradtak fenn mítoszok, melyek személyéhez kapcsolódnak. Egyesek azt állítják, hogy Asperger több mint

16 „Le P. Asperger, hongrois, avait passé pour sa part quarante ans á étudier la flor du Paraguay” (LUGON 1949:229)

17 A lábjegyzetekben hozzáteszi: „Padre Sigismundi also wrote a herbal in Guarani”, „Writer on Indian medicines”, „the quaint medical writer on the virtues of plants”. (CUNNINGHAME 1901:172)

18 „En toda la vasta extensión de la antigua provincia religiosa del Paraguay no quedaba ya ni un solo Jesuíta, si se exceptúa el octogenario Padre Segismundo Aperger, natural de Innspruck en el Tirol, á quien dejó Bucareli en el pueblo de Apóstoles: (...) por incapaz de removerlo y respecto de hallarse postrado en cama con cerca de noventa años tullido vulnerado y moribundo.”

19 „Sigismundo Asperger foi o único jesuíta que permaneceu nas Missões depois da expulsão da Companhia de Jesus na América Meridional em 1768. A sua permanência é atribuída em alguns estudos a sua idade avançada na época. O mesmo dedicou grande parte da sua vida ao estudo de plantas e ervas medicinais.”

20 Számos magyar kutató, mint Szabó, Székásy és Lacza, valószínűleg egymástól átvéve az információkat, halálát 1773-ra teszi a Loretó redukcióban.

100 évet élt, sőt 150-t is, mint ahogy azt a híres utazó Beaumont említi 1828-ban kiadott könyvében vagy Page 1859-ben. Mások azt mondják, Asperger, a bölcs öreg, mai napig él titokban az indiánok között, és ez az elképzelés ugyanakkor a „*Kechuita*” guaraní indián legenda táplálja, mely a jezsuiták gyarmati kori indiánokat védő rendszerének egy bizonyos mitifikációja.

Asperger élete és munkássága megérdemel egy nagyobb kutatást, mivel receptjei és botanikai leírásai igen nagy számban léteznek. A korabeli gyarmati életben főleg didaktikai és akadémiai munkáit fogadták nagy elismeréssel.

Munkái:

- „Códice misionero” (*Misszionárius kódex*)
- „Tratado breve de medicina” (*Rövid orvosi leírás*) – ma elveszettnek tartják. Általános orvosi kézikönyv. Orvosi kezeléseket és különböző receptek leírását tartalmazza. (Asúa 2014:141).
- „Libro de botánica sobre las yerbas en lengua guaraní” (*Botanikai könyv a füvekről guaraní nyelven*)
- 1769. október 10-n kelt levele -. Archivo General de la Nación Argentina (Buenos Aires), Sala IX: 18-05-01 (Ferreira 2010).
- „Las virtudes de la yerba del Paraguay, por el Ex-jesuita el P. Sexismundo, (A paraguayi fű jó tulajdonságai, az ex-jezsuita Sexismundo által) – egy cikk, melyet 1802-ben publikált egy argentin lap, a „Telégrafo mercantil, rural, político-económico, e historiográfico del Río de la Plata”²¹, Kötet 3. No. 6, pp. 79-81. Leírja az Aguarabay fű tulajdonságait, orvosi felhasználását és Asperger saját tapasztalatait ezzel kapcsolatban.

SZAKIRODALOM

- ASÚA, Miguel de: *Science in the Vanished Arcadia: Knowledge of Nature in the Jesuit Missions of Paraguay and Río de la Plata*, pp. 99, 109, 114-116, 141, 145, ed. BRILL, 2014
- BABARCI Dóra: *Magyar jezsuiták Braziliában a 18. század közepén*, SZTE; Szeged, 2012
- BEAUMONT, J. A.: *Travels in Buenos Ayres and the Adjacent Provinces of the Río de la Plata ...*, London, 1828
- BECKER, Félix: *La Guerra Guaranítica desde una nueva perspectiva: historia, ficción e historiografía*, Koln, 1982 (<http://www.raco.cat/index.php/boletinamericanista/article/viewFile/98416/146020>)
- BLANKENBURG, Mary Angela: *Contributions of German Jesuits to the Golden Age of Paraguay*, pp. 84, tesis at Loyola University, 1940
- CUNNINGHAME G., Robert B.: *A Vanished Arcadia, Being Some Account of the Jesuits in Paraguay 1607 to 1767*, pp. 5, 7, 172, 264, London, 1901.
- DECKMANN Fleck – ELIANE Cristina: „*Caridad y ciencia adecuada en tierras tan pobres de médicos y boticas*”: *Medicina e Missão na América Meridional (séculos XVII e XVIII)* In: *Anais do XXVI Simpósio Nacional de História – ANPUH*, pp. 4, 10-12, São Paulo, julho 2011

21 babel.hathitrust.org/cgi/pt?view=image;size=100;id=njp.32101025281500;page=root;seq=109;num=87

- DECKMANN, Eliane C. – POLETO, Roberto: *Circulation and production of knowledge and scientific practices in southern America in the eighteenth century: an analysis of Materia medica misionera, a manuscript by Pedro Montenegro (1710)*, In: *Hist. cienc. saude-Manguinhos*, vol. 19 no. 4, Rio de Janeiro, Oct./Dec. 2012
- DI LISCIA, María Silvia: *Saberes, terapias y prácticas médicas en Argentina (1750-1910)*, Biblioteca de Historia de América, no. 24. pp. 38, 48, 287, ed. Csic, Madrid, 2002
- FERREIRA MAURER, Rodrigo: *Das necessidades as intrigas: o caso de San Borja frente os processos político-sociais dos años de 1750 a 1759*
- HERNÁNDEZ, Pablo: *El extrañamiento de los jesuitas del Río de La Plata, Misiones del Paraguay, por decreto de Carlos III*, ed. Buenos Aires, 1906
- Misiones del Paraguay. Organización social délas doctrinas guaranies de la Compañía de Jesús*, pp. 292, 357, Barcelona, 1911 (http://archive.org/stream/organizacinsocia01hern/organizacinsocia01hern_djvu.txt)
- GALÁN GARCÍA, Agustín: *El Oficio de Indias de los jesuitas en Sevilla y la organización económica y misional de la Compañía de Jesús (1566-1767)*, pp. 300, ed. Fondo de Cultura de Sevilla, Sevilla, 1995
- HUONDER, Anton: *Deutsche Jesuitenmissionäre des 17. und 18. Jahrhunderts. Ein Beitrag zur Missionsgeschichte und zur deutschen Biographie (Ergänzungshefte zu den „Stimmen aus Maria-Laach“ 74)*; pp. 140, Freiburg i. Br.: Herder, 1899
- LACZA Tihamér: *Magyar jezsuiták Latin-Amerikában*, In: Fórum Társadalomtudományi Szemle, II.évfolyam, 2000/2. szám (<http://epa.oszk.hu/00000/00033/00004/lacza.htm>)
- LOPEZ Adalberto: *The Revolt of the Comuneros, 1721 – 1735: A Study in the Colonial History of Paraguay*, pp. 129-130, 135, 162, ed. Cambridge University Press, Cambridge, 1976
- LUGON, C.: *La République communiste chrétienne des Guaranis 1610-1768*, pp. 19, 228-229, Paris, 1949
- MEIER, Johannes: «Totus mundus nostra fit habitatio» Jesuitas del territorio de lengua alemana, pp. 79, Argentina, 2007, (pnbcestudio8.jesuitasalemanes.pdf)
- MELIÀ, Bartomeu: *El Padre Segismundo: El último jesuita del Paraguay*. IN: VII Jornadas Internacionales sobre las Misiones Jesuíticas. Argentina, 1998
- NETO, Miranda: *A utopia possível. Missões Jesuíticas em Guairá, Itatim e Tape, 1609-1767, e seu suporte econômico-ecológico*, pp. 46, 64, 130, Brasília, 2012 (http://funag.gov.br/loja/download/952-Utopia_do_possivel_A.pdf)
- PARRAS, Pedro José: *Diario y derrotero de sus viajes: 1749-1753. España, Río de la Plata, Córdoba, Paraguay*, ed. Solar, Argentina, 1943
- POENITZ, Alfredo: *Pinceladas de historia. Suárez y Asperger, médicos jesuitas entre los guaraníes*, In: *Diario Territorio Digital*, Argentina, 7 de septiembre de 2014 (<http://www.territorioidigital.com/notaimpresa.aspx?c=4017586040366379>)
- QUINTANA, Raúl: *Nota preliminar a la „Materia médica misionera” por Montenegro*, Buenos Aires, 1945
- SCHOSSLER, Mariana: *Entre a Ciência e a Santidade: representações e memória post-mortem de missionários Jesuítas na América Meridional (Século XVIII)*, In: *Produzindo História a partir de fontes primárias*, pp. 95-108, ed. CORAG, Porto Alegre/RS, 2013

- SVRIZ WUCHERER – Pedro Miguel Omar: *Un documento inédito del siglo 18. el padre jesuita Pedro Lozano y su primera Carta Anua, 1720-1730*, In: *Hispania Sacra*, LXV, 131, pp. 141, Madrid, enero-junio 2013.
- SZABÓ László: *Jesuita hithirdetők Dél-Amerikában*, (parbeszed.com/main.php?folderID=859&articleID=7827&ctag=articlelist&iid=1), 1978
- Magyar múlt Dél-Amerikában (1519-1900)*, pp. 57-59, 272, Budapest, 1982
- SZÉKÁSY Miklós: *La obra de los jesuitas húngaros en Sudamérica (particularmente en el virreinato del Perú. Con una introducción histórica sobre Hungría)*, pp. 6, Buenos Aires, 2001

HENRIETTE EVA SZABÓ

THE POLEMIC FIGURE OF THE JESUIT SIGISMUND ASPERGER
(1678/1687-1772)

This article is part of the book about the Hungarian Jesuit Missionaries in the Spanish-America in the 17th and 18th centuries. Sigismund Asperger was considered Hungarian during the last centuries, and was well-known, until the ultimate studies proved it otherwise. Even now most of the Hungarian investigations keep him among the national missionaries. His figure is best known for his medical activities, yet what is not of common knowledge that he was also an astute politician and took active part of the colonial political life in the 18th century.

LA POLÉMICA FIGURA DEL JESUITA ASPERGER

Este artículo es parte de un libro sobre los misioneros jesuitas húngaros en la América española en los siglos 17 y 18. Sigismundo Asperger fue considerado húngaro durante los siglos, hasta que los últimos estudios lo probaron diferente. No obstante, hasta ahora varias investigaciones (inter)nacionales lo siguen teniendo por húngaro. Su figura está en general bien conocida debido a sus actividades médicas y farmacéuticas, sin embargo se desconoce que era también un político astuto, y que tomó parte activa en la vida política colonial del siglo 18.

KNAPP ÉVA

EGY 18. SZÁZADI MARIÁNUS FERENCES KÖNYVTÁR:
MESZTEGNYŐ, 1748–1790

A 18. századi szerzetesrendi könyvtárak történetének feltárása a könyv- és könyvtártörténet ígéretes, részben jövőbeni kutatási területe.¹ Az előzmények nélkül, ebben a században létrejött szerzetesi könyvtárak forrásanyaga egyedülálló lehetőséget biztosít a betekintésre egy-egy 18. századi szerzetesi könyvtáralapítás, állományszervezés és -bővítés, a könyvhasználat, valamint – tekintettel a II. józsefi rendfelosztásokra – a könyvektől, könyvtáraktól való gyors megváltás folyamatának nyomon követésére.

Mindezek a szempontok egy olyan, a török hódoltság után viszonylag későn újjá életdő dél-dunántúli település esetében, mint Mesztegyő – melyet eddig a könyves kultúra egyáltalán nem, a ferences rend- és művelődéstörténet pedig jobbra csak említés szintjén tartott számon² –, kiegészülhetnek a könyves műveltség és -kultúra olyan további kérdéseivel, melyekre korábban viszonylag kevés válasz fogalmazódott meg. Ilyen mindenekelőtt az, hogyan használták a szerzetesek mindennapi életükben a könyvtár

-
- 1 Vö. pl. KNAPP ÉVA: *A máriavölgyi pálos kolostor könyvtára a 18. században*, I–II. rész, rekonstrukciós kísérlet. Magyar Könyvszemle, 108(1992), 193–216, 313–331; VARGA András: *A szeged-alsóvárosi ferences rendház könyvtára, 1846*. Szeged, Scriptum, 1998; MUCKENHAUPT Erzsébet: *A csíksomlyói Ferences Könyvtár kincsei. könyvleletek, 1980–1985*. Budapest–Kolozsvár, Balassi–Polis, 1999; *Katolikus intézményi könyvtárak Magyarországon, 1526–1726*. Jegyzékszerű források, s. a. r. ZVARA Edina. Szeged, Scriptum Rt., 2001; SZABÓ Henriette (összeáll.): *A dévai Ferences rendház 1850 előtti könyvei*. Budapest, OSzK–Osiris, 2002; EMÖDI András: *A pálos rend tövisi kolostorának könyvtára a 18. században* = Könyves műveltség Erdélyben, Marosvásárhely, 2006, 51–73; Uő: *Kapucinusok és könyvtárak Nagyváradon a 18. században (1727–1785)*. Nagyvárad–Budapest, 2006; Uő: *A XVII. századi erdélyi és partiumi pálos rendi könyvtárak fennmaradt kötetei és könyvjegyzékei* = Decus solitudinis, Pálos évszázadok, szerk. SARBAK Gábor, Budapest, Szent István Társulat, 2007, 335–376; *Katolikus intézményi könyvtárak Magyarországon: ferences könyvtárak, 1681–1750*. S. a. r. ZVARA Edina, Budapest, OSzK, 2008; MAGYAR Árpád – ZVARA Edina (összeáll.): *A kaplonyi ferences rendház könyvtárának régi állománya*. Budapest, OSzK, 2009; FÁY Zoltán: *A gyöngyösi ferences könyvtár*. Gyöngyös, Ferences Rendház, 2012; MARTÍ Tibor: *A füleki ferences rendház könyvtárának régi állománya*. Eger, EKF, 2012.
- 2 Vö. *Katolikus intézményi [...] ferences könyvtárak*, i. m. (1. jegyzet); KARÁCSONYI János: *Szt. Ferencz rendjének története Magyarországon 1711-ig*. I–II, Budapest, MTA, 1923; P. TAKÁCS J. Ince OFM – PFEIFFER János: *Szent Ferenc fiai a veszprémi egyházmegyében a 17–18. században*. Pápa–Zalaegerszeg, 2001, 200–202; LÁNGI József: *A mesztegyői ferences templom falkepei és berendezése*. Műemlékvédelmi Szemle 5(1995) 229–264; Amikor Mezei Zsolt a Veszprém megyei ferencesek kolostori könyvtárait vette számba, felsorolta az 1777 előtti Veszprémi „nagy” egyházmegye ferences kolostorait is, de a felsorolásból ismeretlen ok miatt kimaradt a mesztegyői mariánus ferences kolostor. MEZEI Zsolt: *Ferences kolostori könyvtárak Veszprém megyében*. Veszprém megyei honismereti tanulmányok 18(2000), 97–105, itt: 98.

nyújtotta lehetőségeket, vajon a rendi előírásoknak megfelelően,³ kizárólag a kolostor kapuján belül „élt-e” egy ilyen gyűjtemény? Kellően árnyalt válasz esetén közelebbről is megismerhetővé válhat a korabeli társadalom alsó, jelenlegi tudásunk szerint jobbára írástudatlan rétegeinek⁴ kapcsolatrendszere az írott műveltséggel és feltáruulhatnak az egykori közvetítő csatornák. Választ remélhetünk továbbá, például arra a kérdésre is, hogy a társadalom e színterén vajon mi indokolta, s ha igen, milyen mértékben, a II. józsefi rendfeloszlatásokat.

A Somogy megyei Mesztegyőn⁵ a földbirtokos Hunyady család 1744. október 13-án a középkor-végi domonkos kolostor egykori meglétére hivatkozva mariánus ferences kolostort alapított.⁶ A településen ekkor – annak ellenére, hogy a Rákóczi szabadságharc után elkobozták korábbi birtokosától, majd az uralkodó eladta a Habsburg-hű Hunyady családnak, azaz földesurat váltott – még a török hódoltság utáni rendezetlen állapotok uralkodtak. A középkor-végi mezőváros és lakossága szinte teljes mértékben elpusztult, s az új birtokos részben saját felső-magyarországi birtokairól telepítette be a későbbi lakosság jelentős részét. Az 1748. november 21-i veszprémi egyházmegyei canonica visitatio adatai alapján például Mesztegyőn mindössze 42 család élt.⁷

A kolostoralapítást követően az uralkodói, egyház- és vármegyei jóváhagyásra még három évet kellett várni, mivel a ferences ladiszlata és a mariánus rendtartomány közötti nézeteltérés és pereskedés késleltette az alapító szándékának gyakorlati megvalósítását.⁸ Végül Mária Terézia, a veszprémi püspök, Padányi Bíró Márton és Somogy vármegye előljárósága teljes egyetértésével 1747. január 15-én történt meg a mariánus ferencesek tényleges bevezetése (introductio) Mesztegyőre.⁹

3 Például, Statuta constitutiones et decreta Provinciae S. Mariae Hungariae Ordinis Minorum Strictioris observantiae in capitulo Provinciali Posonii [...] die 18. Junii Anno 1730 [...], Posonii, Typis J. P. Royer, (1730).

4 Vö. Tóth István György: *Mivelhogy magad írást nem tudsz... Az írás térhódítása a művelődésben a kora újkori Magyarországon*. Budapest, MTA, 1996.

5 A település a XV. század utolsó harmadában mezőváros volt, melyen átvezetett az Itáliába irányuló fő kereskedelmi út. Vö. pl. G. JÁGER Márta: *Mesztegyő*. Budapest, Száz Magyar Falu Könyvesháza Kht., [2000].198–199.

6 A templom és a kolostor történetéhez ld. KNAPP ÉVA: *Egy rejtőzködő középkori templom és kolostor: Mesztegyő*. Műemlékvédelem, 58(2014), 15–30; Uő: *Egy rejtőzködő középkori templom és kolostor: Mesztegyő*. Somogyi Honismeret, 2013/1–2 [megjelent: 2014 június], 12–41.

7 *Canonica visitatio, Mesztegyő 1748*, Veszprémi Érseki és Főképtalani Levéltár, Veszprém (= a továbbiakban VÉL), A8/9, (c.) 188–204, itt: 193–202. Ez a lakosság szám az 1771. évi ház-összeírás tükrében némileg nőtt, ekkor 71 családot vettek számba. A dokumentumot közli, JÁGER i. m. (5. jegyzet).

8 Az erre vonatkozó teljes iratanyagot lásd: Minsiterstvo Vnútra Slovenskej Republiky Štátny Archív v Bratislave, Archív Mariánskej Prvonicie Františkánov v Bratislave (1253–1918) anyagában, jelzete: Ladula 28 (181–182), Kláštor v Mesztegyi Fasc. 1. no. 1–16 (1744–1745. év), Fasc. 2. no. 1–8 (1743–1746. év).

9 Stephanus Lenty veszprémi kanonok jelentése (relatio) a mariánus ferencesek bevezetéséről (introductio) Mesztegyőre, 1747. január 15. Minsiterstvo Vnútra Slovenskej Republiky Štátny Archív v Bratislave, Archív Mariánskej Prvonicie Františkánov v Bratislave (1253–1918), Ladula 28 (183), Kláštor v Mesztegyi fasc. 3. nr. 1; Lenty István, Nova plantatio eucharistica. Titkos értelmű fel-áldozott Plantálás [...] Mesztegyőben az el-pusztult mezőn álló ó Klastrom és Templom helyén [...] Hunyady Antal [...] által [...] Nepomuki Szent János tisztességére tett új Fundatoria-való bé-vétele, és [t]örvényes bé-helheztetése: Mellyet [...] vitt végben [...] Mesztegyői ó Templomban, Boldog Aszszony havának 15-dik napján 1747-dik Estendőben; s-ugyan akkor élő nyelvvel azt ki-is hirdette [...], Poson, Royer Maradéki, (1747).

KÖNYVTÁRTÖRTÉNETI FORRÁSOK

A kolostor alapítólevelében a Hunyady család tizenkét szerzetes ellátására tett ígéretet, azzal a kikötéssel, hogy közülük mindenkor egy személynek el kell látnia a település mindenkori plébánosi teendőit is.¹⁰ Könyvtárról, ennek megalapításáról vagy könyvadományról az alapító iratban nem esik szó.¹¹ Ugyanakkor közismert tény, hogy a szerzetesi regula szerint a szerzetesi életmódtól elválaszthatatlan a könyvek folyamatos, napi használata, s a mariánus ferenceseknél ennek egyik elsődleges színtere a közös étkezés alatti felolvasás, a napi aszkézis részeként előírt olvasás, valamint a rendi feladatok (közös éneklés, liturgia, prédikálás stb.) folyamatos ellátása. A mesztegyői ferencesek historia domus-a nem ismert, jelenleg az sem bizonyítható, hogy a ferencesek vezettek háztörténetet. A könyvtárakra vonatkozó adatokat más forrástípusok bevonásával igyekeztem összerendezni.

Ismeretes, hogy Padányi Bíró Márton 1745. évi püspöki kinevezésével a veszprémi egyházmegye élére gondos, kiterjedő figyelmű főpap került.¹² Valószínű, hogy neki köszönhetőek a canonica visitatiók keretében érvényesített, a könyvekre, könyvtárakra is kidolgozott kérdőpontok.¹³ A mesztegyői mariánus ferences könyvtárról a szerzetesi élet beindulását követően – mivel a szerzetesek közül egyvalaki folyamatosan plébánosi, azaz világi papi feladatokat is ellátott – először az 1748. november 21-i egyházmegyei canonica visitatio tájékoztató. Ebben a könyvtárra vonatkozó – a későbbi forrásokhoz képest szűkszavú – megjegyzés szerint a szerzetesi közösségnek vannak könyvei, melyek birtokosa (tulajdonosa) a mariánus ferences provincia, továbbá a szerzetesek vezetik a plébánia működéséhez elengedhetetlenül szükséges hivatali kéziratokat is.¹⁴ Tehát az alig két év alatt (1747. I. 15. – 1748. XI. 21.) megszervezett, már létező könyvtárnak valóban nem volt köze a világi alapító családjához, a szerzetesek számára könyvekről a mariánus ferences provincia előjárósága gondoskodott, a plébániai anyakönyvek vezetésére pedig a veszprémi egyházmegye kötelezte a ferenceseket.

Mesztegyőn a következő egyházmegyei vizitáció alkalmával (1778. május 28.) felvett jegyzőkönyvből azonban már nem csupán a szerzetesi könyvtár létezéséről értesülhetünk, megismerhetjük a könyvtár összetételét is.¹⁵ A plébánosi feladatkört ekkor a ferences

10 A 15. században a domonkosok közül egy személy szintén ellátta a település lelki szolgálatát is, mint plébános. KNAPP: *Műemlékvédelem*, i. m. (6. jegyzet) 17.

11 A mesztegyői mariánus ferences konvent alapító levele Hunyadi Antaltól, Ürmény, 1744. október 13. Minsiterstvo Vnútra Slovenskej Republiky Štátny Archív v Bratislave, Archív Mariánskej Prvonicie Františkánov v Bratislave (1253–1918), Ladula 28 (180), Kláštor v Mesztegyi extraordinaria nr. 3c. Ugyanitt megtalálható az alapítólevél P. Sidorius Vászolics guardianus saját kezű másolatában is. Az alapítólevél részleges, rövid kivonatos közlése: P. Odoricus Balázsovits, *Brevis Historia conventuum Ordinis S. Francisci Seraphici Reformatae Provinciae S. Mariae Hungariae ex authenticis fontibus in Archivio Provinciae existentibus*, Posenii, Typis Fr. R. Mayer, 1869, 181–183.

12 Vö. TÜSKÉS GÁBOR – KNAPP ÉVA: *Népi vallásosság Magyarországon a 17–18. században: források, formák, közvetítők*, Budapest, Osiris, 2001, 333–346.

13 Ez a szokás az egyházmegyében később sem változott, így például az egész egyházmegyére kiterjedő 1815–1817. évi canonica visitatio könyvtárakra vonatkozó kérdősorai tették lehetővé olyan, máig jelentős kiadvány elkészítését, mint HERMANN EGVED – EBERHARDT Béla: *A veszprémi egyházmegye papságának könyvkultúrája és könyvvállománya a XIX. század elején*. Veszprém, Egyházmegyei Könyvnyomda, 1942. Vö. még, MONOK István: *Az egyházlátogatási jegyzőkönyvek könyvtártörténeti hasznosítása (Kutatástörténeti áttekintés)*. Magyar Egyháztörténeti Vázlatok 1998/1–2, 203–206.

14 „Habet libros ad Almam Provinciam spectantes, Matriculam autem, cui inseruntur Baptisatorum, Copulatorum ac De mortuorum nomina, et cognomina.” *Canonica visitatio, Mesztegyő 1748*, i. m. (7. jegyzet) 192.

15 Az azonosított műveket ld. az 1. táblázat megfelelő rovataiban és a 2. táblázatban.

superior, Krancsics Marcián töltötte be, a könyvtárról is ő nyilatkozott. Az irat szerint a mesztegyői ferenceseknek nincsenek magántulajdonban lévő könyveik. A konvent könyvtárában megtalálható műveket a visitációs jegyzőkönyvben röviden, tételesen felsorolták.¹⁶ A megadott bibliográfiai adatok ugyan korlátozódtak a szerzőkre, a rövid címekre, illetve a tartalom körülírására és a szűkös adatsorok mindössze néhányszor egészültek ki a mű nyelvének jelzésével, ennek ellenére a nyomtatványok jelentős része azonosíthatónak bizonyult.¹⁷ A csupán vesszővel, vagy azzal sem elválasztott tételek szerint a könyvtárban őrzött művek száma 71, s ezekhez számították a mindössze két, hivatalból vezetett kéziratot.¹⁸

A könyvtárral kapcsolatos következő irat egy részletező katalógus, melyet 1788. június 11-én kezdtek el összeírni.¹⁹ Ekkor került sor ugyanis a mariánus ferencesek II. József-kori további részleges feloszlására, így a keszthelyi és a mesztegyői rendház megszüntetésére.²⁰ A mesztegyői konvent könyvjegyzéke nyolc nap alatt, 1788. június 19-re készült el, ekkor írták alá hivatalosan.²¹ A konvent részéről az aláíró a gvárdián, Kramarics Péter volt. Az első cellában elhelyezett könyvtárban a könyveket az elhelyezés rendjében, szekrényenként foglalták jegyzékbe, mindegyik mű önálló sorszámot kapott. A sorszámot (nr. „inventarij”) a következő, könyvészeti szempontból értékelhető adatsorok követték: példányszám, a mű címe, szerzője, a megjelenés helye, ideje, a mű kötetének száma és a formátum. A katalógus utolsó adatsorát egy-egy mű könyvtárban megtalálható példányai pénzben kifejezett értékének szánták, de ez a rovat – indoklás nélkül – kitöltetlen maradt. Az összesen 209 sorszámmal ellátott mű a példány- és a kötetszámok figyelembe vételével 356 kötetet tett ki. Ez a katalógus összevethetőnek bizonyult a könyvtár korábban rögzített canonica visitációs jegyzékével: az 1778-as felsorolásból 42 művet ez a katalógus is tartalmaz. Ugyanakkor az 1778-ban rögzített további 29 művet ebben a katalógusban – ismeretlen okból – nem vették számba.²²

1788. június 19-e után a szerzetesek továbbra is Mesztegyőn maradtak az 1790. február 19-i „szétköltözésig”, s csak néhány héttel később (1788. július 4.) került sor a rendház további inventáriumának elkészítésére.²³ Már az inventárium címéből értesülünk

16 „P. Martianus Krancsics pro tempore superior conventus, qui per subalternos religiosos Parochiam administrat, libros proprios nullos habet, conventus autem quibus utitur sunt sequentes [...]” *Canonica visitatio, Mesztegyő 1778*, VÉL, A8/13, (c.) 431–435, itt: 432–433.

17 Példány- és/vagy kötetszámok nincsenek jelezve.

18 „Matricula, in quam nomina baptisatorum in matrimonium conjunctorum ad fidem Catholicam conversorum, et mortuorum Item Protocollum, in quorum B. Resolutiones Regias, Episcopales constitutiones, et consistoriales ordinationes diligenter inscribit.” *Canonica*, i. m. (16. jegyzet) 433.

19 Az azonosított műveket ld. az I. táblázat megfelelő rovataiban.

20 Mária Terézia 1770-ben a mariánus ferences provinciának 28 rendházat engedett fenntartani 953 szerzetes számára. II. József ezt lecsökkentette és további 9 kolostort, köztük a mesztegyőit is, feloszlatta; a szerzetesek létszámát összesen 368 főre csökkentette (326 pater és 42 frater). II. József a mesztegyői rendházat a keszthelyivel együtt 1788-ban oszlatta fel. Mesztegyőről a mariánus ferencesek 1790. II. 19-én költöztek ki véglegesen. NAGY Béni: *A mariánus ferencesek 1790-től az 1822-iki nemzeti zsinatig*. Budapest, Szent István Társulat, 1914, 7, 15.

21 Az iratot a mesztegyői ferencesek részéről Kramarics Péter gvárdián írta alá. Minsiterstvo Vnútra Slovenskej Republiky Štátny Archív v Bratislave, Archív Mariánskej Prvoncie Františkánov v Bratislave (1253–1918), Ladula 28 (185), Kláštor v Mesztegyi, Catalog, fasc. 5. nr. 4.

22 Ld. 2. táblázat.

23 Inventarium Supellectilium, et religiosorum mobilium in cellis reverendi fratris Franciscanorum in conventu Mesztegyiensi tam propriorum quam ad comunitatem invenibilium, Minsiterstvo Vnútra Slovenskej Republiky Štátny Archív v Bratislave, Archív Mariánskej Prvoncie Františkánov v Bratislave (1253–1918), Ladula 28 (184), Kláštor v Mesztegyi, Catalog, fasc. 4. nr. 6.

arról a sajátos körülményről, hogy – a ferences regulával ellentétesen, a szerzeteseket immár világi személyekként kezelve – a még a kolostor épületében lakó „felozlatott” szerzeteseknek magántulajdonuk van. A cellák legtöbbszörében a berendezési tárgyakon kívül könyvek is voltak.²⁴ Ezeket tételesen felsorolták, rövid formában, azaz a szerző és a rövid cím mellé került a tulajdonviszony megnevezése (e rovatban kivétel nélkül a „propria” kifejezés található), egy-egy mű kötetének száma és a könyvek mérete. A rendelkezésre álló forrásokból azonosítható, hogy a könyveket is őrző cellák kikhez tartoztak. Összesítve az adatokat, a tizenkét cella közül hét cellában (1, 3, 4, 7, 8, 9, 10) voltak változó számban könyvek (három a cellánkénti legkevesebb, 43 a cellánkénti legtöbb könyv).²⁵ A cellákban őrzött művek és kötetek száma a következő: összesen 110 művet vetek számba 125 kötetben. Ezt az inventáriumot mindazok a szerzetesek saját kezükkel írták alá, akik ekkor Mesztegyőn tartózkodtak.²⁶

A könyvtárra vonatkozó két bemutatott forrásból származó 1788. évi összesített adatok a következők. Mivel a cellákban számba vett művek (110) közül 45 mű már a korábbi (1788. VI. 11.) könyvtárkatalógusban is fellelhető, az újonnan inventarizált művek száma 65 volt 71 kötetben, azaz ekkor a konventben található összes művek száma 274 (209+65), ami a példányokat és a többes köteteket összeszámolva 373 kötet. Ha a 65 újonnan leírt művet összevetjük az 1778. május 28-i könyvtárjegyzék azon 29 tételével, mely az 1788. júniusi katalógusban nem található meg, további négy mű (= 5 kötet) azonossága nyilvánvaló.²⁷ Ezeket az előbbi adatsorból értelemszerűen leszámítva, a mesztegyői mariánus ferencesek könyvtára a felozlatásukkor 270 műből, összesen 368 kötetből állt.

Mi lett ezekkel a könyvekkel később? A cellákban összeírt „propria” jelzésű könyveket (1788. VII. 4.) a cellák lakói – minden valószínűség szerint a mariánus ferences provincia egyetértésével – sajátjukként vihették magukkal kiköltözésükkor. A könyvszekrényekben őrzött könyvtár (1788. VI. 11.) sorsára két további forrásból következtethetünk.

A felozlatott mesztegyői rendház volt szerzetesei egy személy, P. Rumi Mihály²⁸ kivételével, aki a falu lakóinak kérelmét is figyelembe véve plébánosként maradhatott a településen, 1790. február 19-én költöztek ki a rendházból. Ezen időpont előtt alig egy hónappal, 1790. január 15-én – jelenleg ismeretlen céllal – egy újabb katalógus készült

24 Az azonosított műveket ld. az 1. táblázat megfelelő rovataiban és a 3. táblázatban.

25 E cellák lakói: 1 – P. Józán Adolf, 3 – P. Derkics Szaniszló, 4 – P. Zsidanics Adrián, 7 – P. Kramarics Péter, 8 – néven nem nevezett concionator, aki minden valószínűség szerint Rumi Mihállyal azonos, 9 – Fr. Takács Antal, 10 – P. Földes Konrád. P. Balásy Bálint könyveit, aki ekkor Somogyfajszon élt adminisztrátorként, a 3. cellában, Bellovics Lőrinc könyveit – ismeretlen okból – az 1. cellában őrizték. Azaz, a laikus fraterek kivételével a szerzetesek mindegyikének voltak saját könyvei.

26 Kramarics Péter gárdián, Zsidanics Adrián, Aingen Lampert, Farkas Mátyás, Balásy Bálint, Józán Adolf, Rumi Mihály, Derkics Szaniszló, Bellovics Lőrinc, Takács Antal és egy további aláírás nem olvasható. Közülük heten a nevük elé a P. (= Pater), négyen Fr (Frater) rövidítést írták. A tizenkettedik, ekkor nem Mesztegyőn tartózkodó szerzetes Pater Földes Konrád volt, aki éveken át Csombárdon teljesített szolgálatot capellanus aulicus-ként. A fraterok közül a két laikus testvér Farkas Mátyás (ő a sütőházban lakott) és az olvashatatlan aláírású, az aláírás alapján idős és reszkető kezű frater volt, nekik egyáltalán nem volt magántulajdonuk.

27 Vö. 2. és 3. táblázat.

28 Rumi Mihály egy helybeli család szülötte vagy rokona lehetett, azé a Rumi családé, akiket az 1748. november 21-i canonica visitatio is megemlíti a faluban élő 42 család egyikéként. Rumi Mihály 1805-ben halt meg. A településen mai napig él a 'Rumi' család. A 'Rumi' névalak arra utal, hogy ez a család a török hódoltság idején is itt élt.

az immár ténylegesen feloszlatott kolostor könyvtáráról.²⁹ A „Katalog” című irat „követi” az 1788. VI. 11-i könyvtárkatalógust,³⁰ és nem vesz tudomást a cellákban összeirt, 1788. július 4-én magántulajdonként számba vett könyvekről. A kézzel írt, előre elkészített űrlapok ugyanazokat a könyv-adatokat kívánták időben aktualizálva feltárni, mint korábban. A művekhez rendelhető tételszámok sorozata azonos (összesen 209), a rubrikák is, mindössze egyetlen oszlop, a korábban is kitöltetlenül maradt pénzbeni értékre vonatkozó nem lelhető fel. A katalógusból hiányzik továbbá az a jelzés, ami korábban a könyvek elhelyezésére, azaz a könyvszekrényekre utalt. Ennek egyedüli oka az lehet, hogy ebben a jegyzékben mindössze 42 művet vettek számba korábbi tételszámaikon, a többi tételszám mögött a „de est,” „de est ex toto” (hiányzik, nincs meg, teljesen hiányzik) megjegyzések olvashatók. Ezt a katalógust pecsétjével és aláírásával is hitelesítette egyrészt egy kiküldött állami hivatalnok, Bakó Mihály, másrészt a mariánus ferences provincia megbízottja, P. Balogh Bernát. Mivel jelenleg egyetlen olyan irat sem ismert, melyben bármelyik részről is hiányolták volna a korábban már összeirt könyvtári könyveket, ezekre 1790-ben valószínűleg már sem az állam, sem a mariánus provincia nem tartott igényt, sorsuk jobbára ismeretlen.

Az 1790-ben még meglévő 42 műből a későbbi plébániai könyvtárban 1815. szeptember 21-én, egy újabb veszprémi egyházmegyei canonica visitatio³¹ során mindössze három volt fellelhető.³² Mivel ez a három mű 1815-ben a plébániai könyvtárban volt, feltételezhető, hogy az 1790-ben még kézbe vehető szerzetesi könyvtár maradványát továbbra is Mesztegyőn őrizték. Ezt támasztják alá azok a további könyvadatok is, melyek az 1778-ban, illetve 1788-ban felsorolt művek közül 1815-ig kontinuusak (ezek jobbára – ismeretlen okból – nem azonosak az 1790-ben még meglévő kötetekkel).³³

A már említett 1815. szeptember 21-i veszprémi egyházmegyei canonica visitatióban Mesztegyőn két egyházi könyvtárat különítettek el és írtak le, a plébániai könyvtárat és a plébános saját könyveit.³⁴ A mesztegyői plébános ekkor Buday János volt, ebben a tanulmányban be nem mutató könyvei jelentős részben tankönyvek voltak.³⁵ A plébániai, azaz a katolikus intézményi könyvtár 1815-ben mindössze 19 nyomtatványból és két kéziratos tételből³⁶ állt. A 19 kötetből 17 megtalálható a ferences szerzetesi könyvtár 1788. VI. 11-i katalógusában is.³⁷ Egy további kötet két másik, korábbi (1778. V. 28., 1788. VII. 4.) katalógusban is fellelhető,³⁸ s mindössze egyetlen, eddig még számba nem vett művet lehetett elkülöníteni. Ennek a „Theol. Radicalis a Joanne Sbogar Vetero

29 Ld. az 1. táblázat megfelelő rovatát.

30 Minsiterstvo Vnútra Slovenskej Republiky Štátny Archív v Bratislave, Archív Mariánskej Prvonicie Františkánov v Bratislave (1253–1918), Ladula 28 (186), Kláštor v Mesztegyői, Katalog, fasc. 6. nr. 8.

31 *Canonica visitatio, Mesztegyő 1815*, VÉL, A8/20, (c.) 113–140, itt: 134–137.

32 Nr. 7, 135, 146. Ld. az 1. táblázat megfelelő rovatát.

33 Ld. az 1. táblázat megfelelő rovatát. Ilyen mű például a Káldi György által magyarra fordított Biblia második kiadásának (Nagyszombat, 1732) az 1788. VI. 11-én leírt négy példányából egy példány.

34 Vö. HERMANN–EBERHARDT i. m. (13. jegyzet) – az itt közölt mesztegyői könyvtáradatak ismeretlen okból jelentős részben nem azonosak a forrásként megjelölt 1815. évi canonica visitatio könyvtárra vonatkozó adataival, ezért a canonica visitatióból dolgoztam.

35 *Canonica visitatio, Mesztegyő, 1815*, i. m. (31. jegyzet) 136–137.

36 Ezek: „Libri Protocollares sunt 2, in quo ordinationes tam Regiae, quam episcopales annuate inscribuntur,” illetve „Matriculares existant ab A^o 1744. ubi tam baptisati, quam copulati ac mortui juxta rubricas inscripti habentur”. Mindkettőt folyamatosan vezethették. Vö., 14., 18. jegyzet.

37 Ld. az 1. táblázat megfelelő rovatát.

38 Padányi Bíró Márton, *Enchiridion*, Jaurini, Streibig, 1750. Ld. a 2. és 3. táblázatot.

Pragae 1725 T. 1” a visitatióbeli leírása,³⁹ ami alapján biztosan azonosítható Johannes Maria Sbogar *Theologia Radicalis, in qua fundamentaliter Veritas propugnatur* (Vetero-Pragae Typ. C. J. Hraba, 1725) című munkájával. Egyben ez az az egyetlen mű, melynek eredetét, Mesztegyőre jutását jelenleg teljes homály fedi.

A könyvtárra vonatkozó források összegyűjtése és áttekintése után a mesztegyői jelenlegi plébániai könyvtárban megpróbáltam legalább egy olyan kötetet fellelni, mely 1815-ben is a könyvtárhoz tartozott, vagy ennél korábban a ferencesek őrizhették. Az eredmény lehangoló volt, mert míg az írott források segítségével folyamatosan nyomon követhető a könyvtár sorsának alakulása, a bizonyíthatóan e könyvtárból származó kötetekből ma már (még?) egyet sem ismerünk. Jelenleg azt sem lehet tudni, vajon a mesztegyői ferencesek használtak-e tulajdonosi bejegyzést, mit és milyen formában jegyeztek be a könyveikbe,⁴⁰ azaz a továbbiakban kizárólag az írott, latin nyelvű forrásokból (a nem latin nyelvű munkák címét is latinul adták meg, tartalmi körülírással, ami némileg nehezítette a könyvtár-rekonstrukciót) rekonstruált és azonosított könyvtári állománnyal dolgozom.

A MARIÁNUS FERENCES KÖNYVTÁRI ÉS KÖNYVHASZNÁLATI ELŐÍRÁSOK ÉRVÉNYESÍTÉSE

A ferencesek könyvtári reguláit Mezei Zsolt említette meg röviden 2000-ben.⁴¹ Őt követően 2008-ban Zvara Edina foglalkozott e témával.⁴² Megállapította, hogy a ferencesek konzervatív módon a régi könyv- és könyvtárhasználati szabályokat folyamatosan érvényesítették és ezeket időről-időre újra kiadták.⁴³ Zvara szerint az 1750 előtti ferences könyvtárak közül közepes nagyságúnak tekinthetők a 400–600 kötetes gyűjtemények. Mesztegyőn az állományt ezt a nagyságrendet csupán megközelítette (1788-ban 270 művet őriztek 368 kötetben). Szintén Zvara véleménye, hogy jelentős könyvtári szakrendszer kialakításáról a ferencesek esetén⁴⁴ nem beszélhetünk, mert ők a könyveket általában betűrend szerint rendezték el.

Ettől némileg eltérnek a mesztegyői könyvtárkatalogusok (1778, 1788), mert ezekben nincs említés szakrendről, s nem is betűrendesek. A Pozsonyban 1730-ban megjelent mariánus ferences rendelkezéseket ismételtlen áttekintve⁴⁵ megállapítható, hogy a *De modo laborandi* című V. fejezet több pontjában található, könyvekre és könyvtárakra vonatkozó szabályok közül az első (V. § 1, 5.) ugyan példaként állítja a kolostorok gárdiánjainak a könyvtárak felállításához a pozsonyi mariánus ferences könyvtárat, de

39 *Canonica visitatio, Mesztegyő, 1815*, i. m. (31. jegyzet) 135.

40 A Mesztegyőhöz közeli geszdi egykori mariánus ferences kolostor könyvei közül egyre lettem figyelmes az Országos Széchényi Könyvtár állományát használva, a kötet címlapján magyarul a „Geszdi kolostor” bejegyzés olvasható. A mű: [Wilhelm Hausen – Vajda Sámuel ford.], Hatodik Pius Romai Pápától ki adattott imádságos könyvetske magyarra fordított a tihanyi klostromban. És annak költségével ki nyomtattott, Budán, Királyi Akademiának Betűivel, 1784. OSZK 808.950.

41 MEZEI i. m. (2. jegyzet) 97–105.

42 *Katolikus intézményi [...] ferences könyvtárak*, i. m. (1. jegyzet) XI–XIV.

43 Így pl. 1718-ban: Constitutiones, et Statuta generalia Cismontanae familiae Ordinis Sancti Francisci de Observantia et decreti Capituli generalis Romani Anni 1639 et Toletani Anni 1658 [...], Venetiis, A. Bortoli, 1718.

44 Zvara 1750 előtt 5 szakrendben felállított ferences könyvtárat említ meg: Buda, Csíksomlyó, Mikháza, Németújvár és Szakolca. *Katolikus intézményi [...] ferences könyvtárak*, i. m. (1. jegyzet) XI–XIV.

45 *Statuta*, i. m. (3. jegyzet) 23–26.

annak rendjét ismeretlen okból nem részletezi.⁴⁶ E pozsonyi ferences könyvtár katalógusa közöletlen és számomra ismeretlen, ezért a budai ferencesek (kapucinusok)⁴⁷ 1735. évi közölt katalógusának szakrendjét⁴⁸ vettem össze a mesztegnyői 1778. évi jegyzékkel. Megállapítottam, hogy a visitációs jegyzőkönyv részeként fennmaradt mesztegnyői könyvtári katalógus az elhelyezés rendjében közli a könyvek leírását,⁴⁹ s ez a budaihoz hasonlítható, de annál egyszerűbb, a helyi adottságokhoz és a konkrét állományhoz igazított szakrend. A 71 mű általam rekonstruált szakrendje a következő (zárójelben a forrásleírást követő, általam adott tételszámmal).

- Biblia et Concordantiae (1–2)
- Canonistae (3–4)
- Theologia speculativa (5)
- Theologia morales (6–11)
- Controversistae et Catechetica (12–18)
- Concionatores (19–26)
- Historici Sacri (27–28)
- Libri precatorii (29–30)
- Diction. Rhet. Poetae ac Gramm. (31)
- Liturgici (32–41)
- Historici Profani (42–49)
- Manuscripti (50–51)⁵⁰
- Libri linguarum – „Praeterea Hungarici Libri sunt” (52–60)
 - „Germanici” (61–64)
 - [Latini, sérült könyvek „sine titulo et tabula”] (65–68)
 - „Croatici”⁵¹ (69–71)

A rekonstruált szakrendből egyrészt arra következtethetünk, hogy Mesztegnyőn 1778 előtt ismertek egy, a budai szakrendhez hasonló könyvtárrendezési mintát. Másrészt talán nem elhamarkodott arra gondolni, hogy ez a közös szakrendi minta nem lehetett más, mint az említett, könyvtárakra vonatkozó szabályban példaként szolgáló pozsonyi mariánus ferences könyvtári rend.

A könyveket az 1788. évi katalógusban (1788. VI. 11.) is az elhelyezés rendjében írták le, de itt nem fedezhető fel a szakrendi minta vagy a korábbi szakrend használata. A szakrend kiiktatása miatt előfordul például, hogy ugyanazon szerző ugyanazon művének azonos kiadását, ha annak néhány tétellel később egy újabb példánya került kézbe, automatikusan egy újabb tételszámon újra leírták. Így például Benjamin Elbel *Theologia moralis*-a (Augsburg, Veith, 1733) két tételszámon (nr. 76, nr. 111) szerepel, s ugyanígy Francisco de Toledo *Summa casuum conscientiae* [...] -je (Coloniae, 1639) is két tételszá-

46 Laborabunt Patres Guardiani pro viribus, ut formales Bibliothecas instituant ad instar Pisoniensis, cum nihil adeo necessarium sit et utile. Statuta, i. m. (3. jegyzet) 24.

47 EMŐDI: *Kapucinusok*, i. m. (1. jegyzet) XIII.

48 Katolikus intézményi [...] ferences könyvtárak, i. m. (1. jegyzet) 17–43.

49 Erre utal az a megjegyzés is az egyik múnél, mely az adott kötet többi könyvtől eltérő, funkcionális elhelyezését közli: „Martyrologium Romano Seraphicum **pro refectorio**” – kiemelés tőlem. Canonica visitatio, Mesztegnyő 1778, i. m. (16. jegyzet) 432. E kötetet a könyvjegyzékben a liturgikus könyvek elején írták le, teljesen jogosan, mivel az étkezés alatt a refektóriumban rendszeresen és a regulának megfelelően, kötelezően ebből olvasott fel a Lector. A Lector személyére vonatkozó szabályozást ld. *Statuta*, i. m. (3. jegyzet) 41–42.

50 A kéziratok a plébánosi feladatkör során hivatalból vezetett kéziratok, a matricula és a protocollum.

51 *Canonica visitatio, Mesztegnyő 1778*, i. m. (16. jegyzet) 433.

mon (nr. 47 és nr. 144) található meg. Az abolicíós könyvjegyzék az I. és II. szám feltüntetésével jelezte, hogy a könyveket két szekrényben őrizték. Ezek a szekrények az 1788. VII. 4-i inventárium szerint az első cellában voltak, s bennük méret szerint rendezték el a könyvállományt. Az I. szekrényben az 1–45. tételszámú folió alakú könyvek és a 46–75. tételszámú negyedréti könyvek voltak. A II. szekrényben két fölió kötet (76–77.) után a negyedréti állomány folytatódott (78–110.), majd egy nyolcadréti (111.) és egy negyedréti (112.) kötet után következtek a nyolcadréti (113–203., 205–209.) kötetek közéjük éke-lődve egy negyedréti kötet (204).⁵² Erre a teljesen formális, helykihasználásra törekvő átrendezésre minden bizonnyal a könyvállomány jelentős gyarapodása és az elhelyezésre rendelkezésre álló hely változatlanul maradása ösztönözhetette a szerzeteseket. A szakrend mellőzésére feljogosította őket a már idézett szabályozás egy másik pontja, mely a méret szerinti tárolás lehetőségére hívja fel a figyelmet (V. § 1.6).⁵³

Zvara Edina a mikházi és a csíksomlyói ferences katalógusok ismeretében fogalmazta meg, hogy a cellákban tartott kötetek révén egy rendház könyvtárát nemcsak közösségi, hanem magánkönyvtárként is lehet értelmezni, s e körülmény figyelembe vételével válik egy könyvösszeírás olvasmányjegyzékké.⁵⁴ Az érvelés kapcsán – tekintettel a mesztegyői 1788. VII. 4-i inventáriumban feljegyzett cellabeli kötetekre – megjegyzem, hogy a pozsonyi 1730. évi mariánus ferences szabályozás egyértelműen rendelkezett a cellákban tartott kötetekről is. A könyvtárosnak ugyanis szabadságában állt korlátozás nélkül annyi könyvet saját szerzetesársai használatára rendelkezésre bocsátani, amennyire nekik egyéni érdeklődésből vagy hivatali tisztségük ellátásához szükségük volt (V. § 1.6).⁵⁵ A privát használatra igényelt könyveket a szabályozás értelmében folyamatosan számon kellett tartani (V. § 1.7).⁵⁶

A mesztegyői könyvtár gyarapodása 1778 és 1788 között nagyon jelentős volt. A 71 kötetes könyvtár tíz év alatt 368 kötetes állománnyá alakult át. Ez a gyarapodás összességében 518 %, azaz évenkénti átlagban csaknem 30 kötettel bővült a gyűjtemény. Az adat messze meghaladja a pozsonyi statutumokban kötelezően előírt évi egy-két kötetes könyvtár bővítést, melyre vonatkozóan egy-egy konvent igényét az adott házfőnöknek a „házitanács” (discreti) aláírásával megerősítve, írásban kellett részleteznie és eljuttatnia a káptalanhoz (V. § 1.5).⁵⁷ A gyarapodás konkrét összetevőit és részleteit a mesztegyői historia domus hiányában nem ismerjük. Valószínű, hogy a rendház által évente igényelt új könyveken kívül a könyvtár más forrásból is bővült. Feltételezhető, hogy a már 1770-

52 Méret szerint összesítve a műveket: folio 46, quarto 66, octavo 97 mű.

53 Hujusmodi quoque Bibliothecarum in demnitati consulere volentes, omnes et singulos quicumque librum aliquem, aut folium, vel quaternum, vel etiam rem aliam in Bibliothecis repositam, sine expressa Bibliothecarii [...]. *Statuta*, i. m. (3. jegyzet) 24.

54 *Katolikus intézményi [...] ferences könyvtárak*, i. m. (1. jegyzet) XII.

55 Licebit autem Bibliothecario tot libros cuilibet fratri (nulli tamen saeculari, vel alterius ordinis, aut status Ecclesiasticae personae) concedere, quot juxta singulorum qualitates et officia necessarios Superior judicaverit. *Statuta*, i. m. (3. jegyzet) 24.

56 Teneatur quilibet Catalogum librorum, quos in cella retinet, superiori vel bibliothecario tradere, et unusquisque Patrum iis contentus esse, quibus ad officii, sui functionem, devotionem aut instructionem propriam indiget; copiam vero ad instar Bibliothecae private prorsus vitare. Quapropter nemini Fratrum liceat habere libros particulares. *Statuta*, i. m. (3. jegyzet) 24–25.

57 Pro quarum augmento quilibet Guardianus singulis annis unum alterumve librum juxta exigentium personarum magis utilem et necessarium providere teneatur, eosque scripto specificatos cum Discretorum subscriptione ad Capitulum transmittere. Modus autem procurandi Patri Provinciali committitur. *Statuta*, i. m. (3. jegyzet) 24.

től elkezdődött, a mariánus rendtartományon belül érvényesített szerzetesi létszám korlátozás és az egyes rendházak feloszlatása, könyvtáraik megszűnését eredményezte, s ezek könyvanyagából ismeretlen elveket követve bőven részesült a mesztegnyői könyvtár is. A gyarapodás egy további rétegét Padányi Bíró Márton veszprémi püspök könyvadományai jelentették. Ismeretes, hogy Bíró egyházmegyéje könyvtárait rendszeresen megajándékozta saját műveivel,⁵⁸ s ez a mesztegnyői könyvtárban is lemérhető.

A könyvtári állományok jelentős értéket képviseltek, emiatt, hogy a kötetek ne vesszenek el, szabályszerűen előírták a könyvek inventáriumbeli felsorolását. A könyvtárak állományellenőrzésére a rendtartományon belül háromévente kellett sort keríteni, ennek eredményét inventáriumban rögzítették és aláírással hitelesítették (V. § 1.8).⁵⁹ Ilyen jellegű könyvtári inventáriumok Mesztegnyő esetében nem maradtak fenn.

Az 1788-ból megismert könyvállomány nemcsak mennyiségében, hanem tartalmi tekintetben is sokkal összetettebb és bővebb, mint az 1778-ban számba vett könyvtár. Erre vonatkozóan példaként mindenekelőtt a korábban teljesen hiányzó orvosi, gyógyszerészeti művek 1788. évi meglétére utalok. Ezek közül a jobbára német nyelvű munkák közül ugyan egyetlen egy sem volt fellelhető a szerzetesek privát szférájában, a cellákban, jelenlétük mégis bizonyítani látszik a konventen belüli minél teljesebb önellátásra törekvést, egy alapvetően kifelé nyitott (koldulás, prédikálás, lelki gondozás) szerzetesi közösség belső zártságának tudatos alakítását, megőrzését. A gyógyítás tekintetében mindez összecseng a már többször idézett, 1730. évi pozsonyi szabályozással, melyben a szerzeteseknek kizárólag a konventeken belül engedélyezik az „artis Medicae, et Chirurgicae” művelését (V. §. 1.13).⁶⁰ Ugyanitt olvashatunk az egy-egy konventet a világi élet, a társadalom felé „bemutató” szerzetesi funkciókhoz (predikátor, felolvasó, gyóntató) rendelt szigorú előírásról is, mely szerint e hivatalviselő szerzetesek kegyességére (pietas) és alkalmasságára (idoneitas) különös gondot kell fordítani, s azt rendszeresen ellenőrizni kell a rendi vizitációk alkalmával (IX. § 1.1).⁶¹ Az előírások betartását, valamint a szerzetesek önművelését a könyvtárak és a könyvek használata jelentősen elősegíthette, ezért is lehetett szükség az állományok minél szélesebb körű bővítésére. E körülménynek a 18. századi rendházak – Mesztegnyő esetében is – teljes mértékben a tudatában lehettek.

58 Vö., KNAPP ÉVA: *Pietás és irodalomkinálat és művelődési program a barokk kori társulati kiadványokban*. Budapest, Universitas Könyvkiadó, 2001, 102, 105.

59 Ne vero libri pereant, quamprimum per Superiores locorum et Discretos, in inventaria referantur. Pater Provincialis etiam saltem semel in suo triennio teneatur per se, vel per alium dictas Bibliothecas visitare, inventariumque cum libris comportare, an omnes reperiantur, et inventario se subscribere ad praesentiam Superioris localis et duorum Discretorum. *Statuta*, i. m. (3. jegyzet) 25.

60 Artis Medicae, et Chirurgicae, et Alchimicae exercitium ubique locorum Fratribus omnibus prohibitum declaramus; Ideoque pulsum tangere, vana Secare, medicinam subministrare extra ordinem, sub paena carceris interdiciamus. Intra Ordinem tamen chirurgiam, ubi periculum abest, exerceri, non tantum non interdiciamus, sed Fratres hujus artis peritos charitatis exhibendae serio admonemus, atque mandamus. *Statuta*, i. m. (3. jegyzet) 26.

61 Cap. IX. De Praedicatoribus, Lectoribus at Confessariis. Pater Minister Provincialis per decursum visitationis Canonica exactam informationem petat et recipiat a Patribus Guardianis, Lectoribus et Discretis, de pietate et idoneitate Lectorum, Concionatorum, ac Confessariorum, quae informatio in scriptis detur. *Statuta*, i. m. (3. jegyzet) 41–42.

A KÖNYVTÁRI ÁLLOMÁNY JELLEGZETESSÉGEI

A függelékben közölt három táblázat elsődleges kiértékelésével a könyvtár alapvető jellegzetességei a következőkben foglalhatók össze. Mint arról korábban szó esett, 1788-ban a teljes könyvállomány 270 mű (368 kötet) volt. Ebből az összesített adatsorból alapul véve a biztonsággal azonosított műveket, a szerzők száma összesen 169. Megoszlásuk 40 magyar és 129 külföldi szerző könyvtári jelenlétét bizonyítja, azaz a 24%-os magyar szerzői arányhoz 76%-os külföldi szerzőség társult. A szerzők közül többet egynél több mű reprezentál. Eltekintve az 1778-ban még meg nem jelent munkáktól, a szerzők betűrendben a következők.

1778 / mű	szerző	1788 / mű
2	Antoine, Paul Gabriel	3
–	Avancinus, Nicolaus	2
3	Bíró Márton, Padányi	5
3	Claus, Joseph Ignatz	4
1	Csuzy Zsigmond	2
–	Dorn, Franz Xaver	2
3	Faber, Matthias	3
–	Ferenc, Szalézi, Szent	2
–	Ginther, Anton	3
–	Heimbach, Matthias	2
–	Illyés András	2
1	Kazenberger, Kilian	2
–	Letins, Constantin	2
1	Leo a Sancto Laurentio	2
1	Lohner, Tobias	2
2	Pázmány Péter	2
1	Segneri, Paolo	3
–	Steinsiess, Antonius	2
1	Szabó István	2
–	Tamburini, Tommaso	2
–	Woyts, Johann Jacob	2

A táblázat szerint a könyvtári állományban egynél több művel 1778-ban öt, 1788-ban huszonegy szerző volt jelen. 1778-ban három mű reprezentálta Padányi Bíró Márton, Joseph Ignatz Claus és Matthias Faber munkásságát, két-két mű Paul Gabriel Antoine-t és Pázmány Pétert. Műveik tartalmuk szerint a teológia, hitvita, társulati kézikönyv és a prédikáció műfajába tartoznak. 1788-ban a több műves szerzők számának huszonegyre bővülése egyaránt figyelmeztet az állomány minőségi és mennyiségi bővülésére. Padányi Bíró Márton öt művével vezeti a listát, s ez ismételten bizonyítja a korábban már említett széles körű püspöki gondoskodást. Joseph Ignatz Claus négy művének tartalma kivétel nélkül prédikáció, s e műfaj kiemelkedő szerepét a könyvtárban további adatok is bizonyítják. A három műves szerzők közül kiemelkedő fontosságú Paolo Segneri, akinek jelenléte tovább finomítja magyarországi befogadás történetét.⁶²

62 SZÁRAZ Orsolya: *Paolo Segneri (1624–1694) és magyarországi recepciója*. Debrecen, Debreceni Egyetemi Kiadó, 2012.

A biztonsággal azonosított művek nyelvi megoszlását 1778-ban, illetve 1788-ban a latin nyelv kivételével⁶³ következő összefoglalás tartalmazza.

1778	nyelv	1788
5	magyar	24
4	német	17
0	szlovák	2
2	horvát	0

Ezek az adatok elsősorban a szerzetesek származásával és nyelvtudásával állnak szoros kapcsolatban. A magyar és a német nyelvű művek arányának növekedése részben korjelenségként értékelhető. A magyar nyelvű művek csaknem megötszöröződése minden valószínűség szerint a szerzetesek magyar anyanyelvű társadalmi közegben végzett rendszeres prédikációs tevékenységével áll kapcsolatban. Érdekes jelenség, hogy a földrajzi közelség miatt indokolt horvát nyelvű művek jelentősége annyira lecsökkent, hogy 1788-ban – általunk ismeretlen ok következtében – ezeket már nem is tartották számon. Ugyanakkor a Hunyady-család által Észak-magyarországi birtokaikról áttelepített szlovák lakosság és a szlovákul is tudó szerzetesi réteg jelenléte egyaránt indokolja a két szlovák nyelvű mű megjelenését az állományban.

Az állomány további sajátosságait jól jellemzi a művek példányszámainak alakulása. Mivel erre vonatkozóan 1778-ból a legritkábban van adat,⁶⁴ az 1788-as adatsorokat elemzem.

példányszám	száma művek
2	21
3	10
4	5
7	3(Beer, Johann Christoph, <i>Concionator extemporaneus</i>) (Nieberle, Aemilianus, <i>Octava Seraphica [...] exercitia</i>) (Steinsiess, Antonius, <i>Aphorismi juris praxaeos</i>)
9	1 (Reiffenstuel, Anacletus, <i>Theologia moralis</i>)
10	1 (Claus, Joseph Ignatz, <i>Conciones dominicales</i>)

Az összesen 41, egynél több példányszámban meglévő mű ezek szerzetesi használatának intenzitására hívja fel a figyelmet. A hét, illetve ennél nagyobb példányszámú művekből (összesen 5 mű) arra lehet következtetni, ezek lehettek azok, melyeknek mindennapi, egyidejű használatát is biztosította a könyvtár a szerzeteseknek.⁶⁵ Az öt műből kettő prédikációs kötet volt (Beer, Claus), további kettő (Steinsiess, Reiffenstuel) a tartalom ismeretében a mindennapi élet egyházi, teológiai vonatkozásaiban segítette a tájékozódást. Nieberle, Aemilianus, *Octava Seraphica [...] exercitia* (Posonii, Royer,

63 A latin nyelvű művek a kor egyházi könyvtárainak legjelentősebb alaprége, mint másutt, úgy ebben a könyvtárban is magától értetődik vezető szerepük.

64 A Bibliák példányszámát ismerjük 1778-ból. Négy példányt őriztek és használtak a Káldi György-féle magyar fordítású szentírás 1732. évi második kiadásából, továbbá két latin nyelvű (Velence, 1765) Bibliát vettek számba.

65 A rendelkezésre álló adatok szerint laikus fraterok általában ketten, hárman voltak Mesztegyőn.

1746) című munkája egy ferences lelkigyakorlatos munka, melyet évente legalább egyszer, nyolc egymást követő napon végeztek el a ferencesek.

A felsoroltak mellett 1788-ban összesen tíz teljes szövegű, részben eltérő kiadású *Bibliát* (Vulgata) használtak a rendházban, melyek közül hat latin, négy magyar nyelvű volt. E kötetek mellett a bibliai ismeretek elmélyítését szolgálta még két magyar és egy horvát nyelvű evangéliumos könyv, egy bibliai concordantia, egy evangélium-kommentár és egy bibliai kompendium (*Flores Bibliae*). Azaz összesen 16 mű szolgálta a bibliaismeretet, amiből arra következtethetünk, hogy a mesztegyői konvent lakói figyelmének középpontjában – a felsorolt művek mellett – a szentírás állt.

A hungaricum nyomtatványokat elkülönítve és a szerzőknél maradva, 1778-ban összesen 11 magyar szerző⁶⁶ munkája (15,5%) volt megtalálható az ekkor 71 tételes könyvtári állományban (egyikük, Káldi György, fordító). Műveikből hét a prédikációirodalomhoz, egy-egy a *Bibliához*, az aszketikához, a hitvitához, az egyházi- és világi történelemhez sorolható. Közülük egy szerző kivételével (Esterházy Pál) műveik 1788-ban is fellelhetők voltak. Utóbbi évre a magyar szerzők száma csaknem négyszeresére nőtt (39).⁶⁷ A reprezentatív névsor a korábbihoz képest bővülő tartalmi választékot is jelent. A prédikáció-szerzők száma tizenegyre nőtt, a világtörténelmet kilenc és az egyháztörténetet két szerző képviseli. E hangsúlyos témák mellett jobbra új vonulat a világi költészet, a szótárirodalom, a gyóntatási segédlet (lelki gondozás), a tankönyvek és az aszketika (exemplum, Jézus élete, szentek élete). A hungaricum művekhez tartoznak a magyarországi nyomdahelyeken megjelent nem magyar szerzőjű művek is. 1778-ban 12 ilyen szerző,⁶⁸ 1788-ban összesen 29 idegen szerző⁶⁹ különíthető el. Mindez a magyar szerzők műveivel együtt biztosította a magyar vonatkozású nyomtatványok jelentős arányát a könyvtár állományában.

A bizottsággal azonosított művek esetében megvizsgáltam a magyarországi nyomdákhoz rendelhető művek számát. Ezek összesítése szerint 1778-ban kilenc, 1788-ban 21 nyomda termékei találhatók az állományban. Az egynél több munkát szolgáltató nyomdák 1788-ban a következők voltak (kitekintéssel 1778-ra).

66 Padányi Bíró Márton, Csuzy Zsigmond, Esterházy Pál, Illyés István, Josephus a S. Maria, Káldi György, Landovics István, Pázmány Péter, Prileszky János, Szabó István, Timon Sámuel.

67 Ez a szám az összesen 270 mű arányában 14,4%, kissé alatta marad az 1778. évi állapotnak. Ambrosius a S. Spiritu, Baranyi Pál, Benger Miklós, Beniczky Péter, Padányi Bíró Márton, Cetto Benedek, Csuzy Zsigmond, Foglár György, Hellmár Antal, Hevenesi Gábor, Illyés András, Illyés István, Jambresics András, Janus Pannonius, Josephus a S. Maria, Kollenicz András, Káldi György, Landovics István, Lanzmar Ferenc, Makó Pál, Molnár János, Nádas János, Nagy Ferenc, Palma Ferenc Károly, Pápai Páriz Ferenc, Papanek György, Paxy Lajos, Pázmány Péter, Prileszky János, Pray György, Reviczky Antal, Schmitth Miklós, Schwandtner János György, Steinsies Antal, Szabó István, Thuróczy László, Telek József, Timon Sámuel, Vajda Sámuel.

68 Gabriel Antoine, Augustinus, Martinus Becanus, Casparus Biesmann, Cyprianus Caecilus, Matthias Faber, Franciscus Hertzig, Kempis Tamás, Tobias Lohner, Ambrosius Marlianus, Franciscus Pelzhoffer, Seneca.

69 Ludovicus M. Abelly, Andreas Hieronymus Andreucci, Gabriel Antoine, Augustinus, Nicolaus Avancinus, Martinus Becanus, Augustin Calmet, Petrus Chrysologus, Casparus Biesmann, Cyprianus Caecilus, Joannes Damianus, Matthias Faber, Szalézi Szent Ferenc, Joseph Haberkorn, Benedikt van Haeften, Franciscus Hertzig, Hieronymus Stridonensis, Kempis Tamás, Tobias Lohner, Ambrosius Marlianus, Bernardinus Mercator, Tiburce Navar, Aemilianus Nieberle, Franciscus Pelzhoffer, Andreas Pierstll, Francoscus Pomey, Radziwill, Salvianus Massiliensis, Seneca.

1778	nyomda	1788
18	Nagyszombat, Typ. S. J.	42
4	Győr, Streibig	9
1	Pozsony, Landerer	3
1	Buda, Landerer	2
1	Pozsony, Royer	2

Megvizsgálva a külföldi nyomdahelyek gyakoriságát, a következő eredmény rajzolódt ki.

1778	nyomdahely	1788
3	Augsburg	44
4	Köln	30
4	Velence	16
1	Bécs	7
1	Róma	3
3	Grác	2
1	Prága	2

Ez a nyomdahely-mutató összevethető a nagyvárad kapucinusok könyvtára alapján készült mutatóval.⁷⁰ A felsorolt helyeken jelentős európai nyomdák működtek, melyek termékei Magyarországra is eljutottak. A táblázat egyúttal következtetni enged arra, elsősorban honnan szereztek be könyvtáraik anyagát a ferencesek.

További sajátosságokra is rávilágít a nyomdahelyek és a biztonsággal azonosított nyomtatványok megjelenési adatainak összegzése.

1778

idő	magyarországi nyomdahely	külföldi nyomdahely
17. század 1. fele	0	2
17. század 2. fele	2	2
1701–1748	16	14
1749–1778	14	9

1788

idő	magyarországi nyomdahely	külföldi nyomdahely
17. század 1. fele	1	
17. század 2. fele	6	12
1701–1748	34	17
1749–1778	35	69
1779–1788	4	41
		3

⁷⁰ Vö. EMÓDI: *Kapucinusok*, i. m. (1. jegyzet) 127–131.

A két táblázat egybehangzóan bizonyítja, hogy a 18. században alapított könyvtár állománya túlnyomórészt aktuális, 18. századi nyomtatványokat tartalmazott. Míg 1778-ban a magyarországi nyomdahelyek száma megelőzi a külföldi tipográfiákat, ez az arány – ismeretlen okból – 1788-ra megváltozott.

Érdeemesnek tűnt a művek tartalmi megoszlásának alakulását is táblázatba foglalni.⁷¹

1778 (71 mű)	tartalom	1788 (270 mű)
4	Biblia, concordantiae	4
–	expositores Bibliae	4
2	canonistae	9
–	juristae	2
1	theologia speculativa	10
6	theologia morales	24
8	controversistae, catechetica	13
–	gyóntatási segédlet	10
–	sancti patres	2
18	concionatores	82
2	historici sacri	3
8	historici profani	13
4	libri precatorii, spirituales, ascetica, meditatio	26
1	dictionaria, rhetores, poetae, grammaticae	7
11	liturgici	5
2	manuscripti	2
1	vitae (szentek	12
1	regula	6
–	philosophici	2
–	medici	6
–	libri infirmorum	2
–	tankönyv	3
–	geographia	2
–	florilegia, compendia	20
–	exemplum	1
2	? (sine tabula)	-

Szembetűnő – az arányok megváltozása mellett – a tartalmi változatosság bővülése. A besorolási kategóriák finom differenciálódása a könyvtári állomány mennyiségi változása mellett alapvetően tükrözi a minőségi átalakulást. Mindez a könyvanyag segíteni látszik a ferenceseket napi feladataik ellátásában, ugyanis a mesztegyői szerzetesek földrajzi környezetükben, elsősorban a koldulóterületeken folyamatosan végeztek lelki gondozást, elsősorban prédikáltak és gyóntattak. E feladatok ellátása a Somogy megyében közismerten jelentős 18. századi katolikus pap-hiány miatt vált szükségessé.⁷² Mindennek ismeretében érthető, hogy a könyvtárban kimagasló számban találhatók

71 Tartalmi kategóriákhoz rendeltem az 1778. évi könyvjegyzék „Libri linguarum” besorolásait (Hungarici – 9, Germanici – 4, Latini – 4, Croatici – 3) is.

72 A mesztegyői ferencesek feloszlásuk és szétköltözésük után fizikai állapotuk függvényében elsősorban plébánosi és kápláni teendőket végeztek.

prédikációs könyvek (1788-ban 82 mű, 30,4%), gyóntatási segédletek, szentéletrajzok, áhítati munkák és a különböző témákban a gyors tájékozódást elősegítő kompendiumok. 1788-ban jól érzékelhető az is, hogy az állományban megjelent egy jelentősebb világi tartalmú könyvréteg is (például juristae, historici profani, philosophici, medici, geographia), amiből talán nem elharmkodott az egyházi felvilágosodás áttételes hatására következten. Többek erre utal Janus Pannonius életműve és Beniczky Péter verseskötetének felbukkanása is az 1788. évi katalógusokban.

Végül röviden kitérek az 1788-ban a cellákban számba vett „privát” könyvekre.⁷³ A konvent gvárdiánja ekkor P. Kramarics Péter (1747–1819), aki korábban a szombathelyi gimnázium professor grammaticae-je, majd a pozsonyi rendi teológia professzora volt. A konvent feloszlata után Szőlősgyörök plébánosa lett, később az andocsi rendházba vonult vissza. Cellája a 7. számú volt, melyben mindössze három művet vettek számba, Reiffenstuel *Theologia moralis*-át, Dorn *Diurnale concionatorum*-át és egy gimnáziumi arithmetica tankönyvet. Az 1. cellában P. Józán Adolf élt, aki a feloszlátás után Káptalanfa plébánosa lett. Könyvei közé 22 munka tartozott, a prédikáció, teológia, aszketika, világi történelem, liturgia és orvostudomány témakörben. Az ő cellájában őrizték – ismeretlen okból – a németül is beszélő, tudományos érdeklődésű, ugyanakkor nyugtalan természetűnek tartott, 42 éves P. Bellovics Lőrinc 43 – P. Józán könyveivel szinte teljesen egyező témájú – könyvét.

A 3. cella lakója az 50 éves, beteg, magyarul, németül és horvátul beszélő P. Derkics Szaniszló volt, a feloszlátást követően Somogyvár káplánja. Öt könyve között megtalálható Reiffenstuel *Theologia moralis*-a, egy-egy prédikációs kötet, katekizmus, evangéliumos könyv és Padányi Biró Márton egyházmegyei szervezésű szentháromság-társulati kézikönyve. Ő őrizte cellájában az ekkor somogyfajsi adminisztrátor, P. Balásy Bálint 13 könyvét is, aki a szétköltözés után Somogyfajsz plébánosaként tevékenykedett tovább. Balásy könyvei között a latin nyelvű munkák (teológia, prédikáció, gyóntatási segédlet, aszketika, Szent Jeromos levelei) mellett, nyelvtudásának megfelelően magyar és részben horvát munkák voltak, utóbbi Jambresics többnyelvű szótára. A 4. cellában a mesztegnyői konvent javaiból élő, 31 éve ferences szerzetes, P. Zsidanics Adrián lakott. 12 saját könyve között több prédikációs könyv, teológiai mű és kompendium mellett Beniczky Péter verseskötetét is inventáriumba vették. A 8. cellában a falu első számú ferences prédikátora, a minden valószínűség szerint helyi rokonságú, csak magyarul beszélő 40 éves P. Rumi Mihály, a falu későbbi plébánosa, ekkor vicarius és coadjutor lakott, aki tíz éve élt a konvent javaiból „a hívek példázatára” („[...] in hoc conventu ab annis 8 cum exemplo fidelium”). Összesen 16 könyves privát „könyvtára” egy-egy evangéliumos könyvből és Biblia-kommentárból, kompendiumokból, aszketikus, teológiai és liturgikus könyvekből állt, melyet egy világi tárgyú történelmi munka, Schwandtner *Scriptores-e* (Tyrnaviae, 1765) egészített ki.

P. Takács Antal (1727–1805), 1786-ban a konvent gvárdiánja, a fordítói tevékenységéről ismert,⁷⁴ németül, horvátul és szlovákul is beszélő, 24 éve Mesztegnyőn élő szerzetes 9. cellájában mindössze öt könyvet vettek számba, Reiffenstuel *Theologia moralis*-a mellett három prédikációs kötetet (Szabó István, Casimirus Füsslin, Philipp de Hartung)

73 Bővebben ld. 1. és 3. táblázat.

74 Aemilianus Nieberle egyik művét fordította magyarra Lelki-Ismeretnek ösztöne [...] (Győr, Streibig, 1770) címen (Petrik II 881).

és egy magyar nyelvű passiót. A nyugdíjas,⁷⁵ beteges, de a hívek gyóntatásában aktív, P. Földes Konrád 10. cellájában hat könyv volt, egy teljes magyar Biblia, két teologia moralis, Ignatius Claus prédikációi, egy katekizmus és egy aszketikához sorolható munka.

Az áttekintés végén nyilvánvaló, hogy a cellákban őrzött könyvek összetételéből nehezé következtetni a szerzetesek műveltségére és érdeklődésére. Az inventáriumból érződik a felosztatás miatti tanácstalanság és a könyvek számára vonatkozó aránytalanságok. Míg például a tudós tanári múltra visszatekintő gvárdián cellájában mindössze három kötet volt, a legtöbb, 43 könyv a tudományos érdeklődéssel és nyughatatlan természettel jellemzett Bellovicse volt, akinek 1788. évi állandó tartózkodási helye ismeretlen számunkra. Ugyanakkor a cellákból összeírt nyomtatványok lakóik napi feladatteljesítését tanúsítják, a lelki gondozást, mindenekelőtt a gyóntatást és a prédikálást.

ÖSSZEGRZÉS

A tanulmány végén megállapítható, a mesztegyői ferences könyvtár arculata első sorban funkcionális, helyi és rendi sajátosságokat hordozott. Segítette a mesztegyői ferences szerzetesek áhítatgyakorlatainak elvégzését, a regula következetes betartását és követését, a rendi szentek tiszteletét, továbbá a templom patrónusa, Nepomuki Szent János kultuszának terjesztését.⁷⁶ A ferences szerzők jelentős száma mellett a kor közkedvelt, jelentős példányszámban kiadott magyar és külföldi szerzőinek művei elősegítették az itt élők napi feladatainak ellátását. A könyvek tartalma és mondanivalója – első sorban a gyóntatás és a prédikálás révén – közvetett módon eljutott a ferencesek által gondozott hívekhez is, ezért ők a könyvtár másodlagos befogadói. Ugyanakkor a felosztatáskor készült jegyzékek bizonyítják az itt élő szerzetesek világiasabbá váló érdeklődését (történelem, földrajz, világi irodalom). A könyvtárból hiányzott a „libri prohibiti” kategória, azaz Mesztegyőn nem voltak tiltott könyvek.

A könyvtárban a legsajátosabb, mostoha sorsa az imádságoskönyveknek lehetett. Egyrészt viszonylag nagyon kevés ilyen kötetről van tudomásunk. Másrészt ezeket alig-alig azonosítható módon jegyezték fel. Megnevezésük szerző és/vagy mű-cím helyett általában „preclatorius Latino” (1778), „Asceticus Lat.”, „Preclatorius Lat.”, „Libellus asceticus Lat.” (1788). Ennél pontosabb körülírás nyomán mindössze két kötetet azonosítottam, mindkettő társulati kézikönyv, az egyik Padányi Bíró Márton egyházmegyei szervezésű Szentháromság társulatának az általa írt kézikönyve magyar nyelven és Jerolym Lipovcsich horvát fordításában (*Angyali társaságnak szövetsége, Dussu csuvainhe [...]*), a másik egy szlovák nyelvű ferences kordás társulati kézikönyv (*Hora zlatá Seraffinská*).⁷⁷

A mesztegyői mariánus ferences könyvtár szerzőit – a ferences rendcsalád könyvtári állományainak összetételéhez kapcsoló sajátosságokat keresve, a tényszerű megállapítás érdekében – összevetettem a földrajzilag távoli, de éppen hasonló időszakban erőteljesen gyarapodó nagyváradi kapucinus könyvtár szerzőivel.⁷⁸ A Mesztegyőn biztosan azonosított művek 169 szerzője csaknem felének (82 szerző, 48,5%) művei megtalál-

⁷⁵ Csombárdon volt capellanus aulicus, s e tevékenysége után 50 forint nyugdíjat kapott.

⁷⁶ Innocentia laesa [...], (Tyrnaviae, 1749); Officium [...], (Tyrnaviae, 1741).

⁷⁷ KNAPP, i. m. (58. jegyzet), 241, 243.

⁷⁸ Vö. EMŐDI: *Kapucinusok*, i. m. (1. jegyzet).

hatók a nagyváradai kapucinusok könyvtári katalógusában is. Tehát – eltekintve az eltérő állomány-méretektől és a jelentős földrajzi távolságtól – Mesztegyőn jelentős részben ugyanazon szerzők műveit forgatták a ferencesek, mint Nagyváradon. Valószínűleg nem lehetett ez másként a többi ferences regulát követő rendház könyvtára esetében sem.

ÉVA KNAPP

A MARIAN FRANCISCAN LIBRARY IN THE 18TH CENTURY: MESZTEGYŐ, 1748-1790

The Franciscan library in Mesztegyő had a profile of functional, local, and order-related features. It also helped the Franciscan monks in Mesztegyő in their practices of worship, in following and keeping their rigorous code, in paying their respects to the saints of the order, and even in propagating the cult of the local patron saint, St János of Nepomuk. In addition to numerous Franciscan authors, works by popularly favored and extensively printed Hungarian and foreign authors also contributed to the daily tasks of the inhabitants. The content and lesson from the books indirectly reached the followers of the Franciscans via confessions and preaches, thus they are secondary recipients of the library. However, records from its decommission show the more mundane interests of the monks (history, geography, worldly literature) as well. This library lacked the 'libri prohibiti' category, with no banned books in Mesztegyő.

Bíró Márton , Padányi	Micae et spicae [...] Avagy [...]	Győr, Streibig G. J., 1756	Petrik I 292	van	nr. 43	1, 1	0	0
Bíró Márton , Padányi	Compendiosa [...] visitationis	Jaurini, G. Streibig, 1760	Petrik I 292	0	nr. 8	1, 1	nr. 8	
Bíró Márton , Padányi	„Conciones variae hung”	„Jaurini, 1756” [melyik?]	Petrik VI 123	0	nr. 19	1, 1	0	
„P. Bonae gratiae” Bona gratia de Bergamo [?]	„Conc. Quadrages. germ”	„Aug. Vindel. 1753”	vöPetrik VIII	0	nr. 53	1, 1	0	
„Angelini Brinkmann ”	„Precatorius lat.”	„Szokolczae 1749” [Jezsuita ny. ?]		0	nr. 156	2, 1	nr. 156	
Busenbaum , Hermann	Medulla theologiae moralis	Romae, 1746, Remondini		0	nr. 135	3, 1	nr. 135	van
Caccia , Franciscus	Conciones quadagesimales, das ist [...]	Wien, Ch. Lercher, 1707–1708		0	nr. 52	1, 1	0	
Calmet , Augustin	Dissertationes [...]	Tyrmaviae, Acad. S. J., 1752	Petrik I 373	0	nr. 147	1, 1	nr. 147	
	Catechismus [...]	Romae–Venetis, Remondini, 1761		0	nr. 151	4, 1	10/1	/1, 1
Cheminais de Montaignu	Lehr-, Geist- [...] volle Predigen	Augsburg, F. A. Ligiers, 1739	Petrik I 419	0	nr. 5	1, 1	0	
Chrysológus , Petrus	Sermones aures [...]	Tyrmaviae, Acad. S. J., 1749		0	nr. 113	1, 1	0	
Claus , Joseph Ignatz	Conciones dominicales	Augsburg, 1733		0	nr. 44	1, 2	4/1	0
Claus , Joseph Ignatz	Conciones dominicales	Venetis, 1746		van	nr. 88	2, 4	1/2	0
Claus , Joseph Ignatz	Conciones dominicales	Augsburg, 1768		0	nr. 20	1, 1	10/1	0
Claus , Joseph Ignatz	Manuducto in Barziam [...]	Augsburg, 1766		van	nr. 42	1, 2	0	0
Claus , Joseph Ignatz	Spicilegium [...] concionatorum	Venetis, 1747		0	nr. 90	1, 3	0	0
Claus , Joseph Ignatz	Spicilegium universale	Augsburg, 1762		0	nr. 28	1, 1	0	0
Claus , Joseph Ignatz	Spicilegium Concionatorum	Augsburg, 1766		van	nr. 27	1, 3	0	0
Concina , Daniel	Theologia [...] dogmatico [...]	Augsburg, Wolf, 1762		0	nr. 110	1, 1	0	0
Constantin , Ord. Fr. Minorum	Theologia moralis [...]	Augsburg, 1736		0	nr. 3	1, 1	0	0
Cornelius a Lapide	Commentarii in 4 Evangelia	Augsburg, 1767		0	nr. 13	1, 2	0	0
Cyprianus Caecilus	Epistolae	Jaurini, Typ. Streibig, 1770	Petrik IV 29/ V 96	van	nr. 186	2, 1	8/1	0
							1/1	
Csuzy Zsigmond	„Conciones Dominicales lat.”	„Tyrmaviae, 1721”	Petrik ???	0	nr. 49	2, 1	0	0
Csuzy Zsigmond	Leikl éhséget enyhétó [...]	Pozsony, Royer J. P., 1724	Petrik I 478	van	nr. 66	1, 1	nr. 66	
Damianus , Ioannes	Doctrina verae Christi ecclesiae	Pozsony, J. M. Landerer, 1760	Petrik I 494	0	nr. 185	1, 1	0	0
Didacus Stella (Diego de Estella)	Contemptus vanitatum mundi	Coloniae, 1726		0	nr. 121	1, 1	4/1	0
	„ Dispensatorium Pharmenitium germ.”	„Viennae, 1737”		0	nr. 6	1, 1	0	0
Dorn , Franz Xaver	Dramale Concionatorum	Augsburg, 1764		0	nr. 117	1, 4	0	0
Dorn , Franz Xaver	Conciones dominicales [...]	Augsburg, 1771		0	nr. 178	1, 6	7/1	0
„P. Florenty Donn ”	„Conc. Dom. et Fest. germ.”	„Nürnberg, 1676”		0	nr. 204	1, 1	0	0
„Ant. Dourlat ”	„Zodiacus Elianus Lat.”	„Coloniae, 1656”		0	nr. 100	1, 1	0	0
Drexel , Jeremias	Opera omnia in duos tomos [...]	Moguntiae, Schonwetter, 1651		0	nr. 108	1, 2	0	0

Elbel, Benjamin	Theologia moralis	Augsburg, Veith, 1733	nr. 76	1, 1	0	0	0	van
Elbel, Benjamin	Theologia moralis	Augsburg, Veith, 1733	nr. 111	1, 4	0	3/1	0	van
Erhard, O.S.B., Thomas Aquinas	Epistolae Matthiae Corvini Regis	Cassovia, Typ. Acad. S. J., 1743	nr. 128	1, 1	0	1/2	0	van
Erhard, Caspar	Isaage [...] in [...] Biblia Sacra Grosse Haus-Legend [...]	Augsburg, Strotter, 1735	nr. 170	1, 6	0		0	van
Fabianus et Hugolinus et Sociis	Az evangeliomok és epistolák	Nagyszombat, Acad. S. J., 1719	nr. 183	1, 1	0		nr. 183	van
Faber, Matthias	Evangeliomok , mellyeket [...]	Kalocsa, [Piarista ny.] 1770	nr. 99	1, 1	0	3/1	0	van
Faber, Matthias	Antiquitates Franciscanae [...]	[Jaurini?], 1753	nr. 172	3, 1	0	4/1	nr. 172	van
Faber, Matthias	Conciones dominicales [...]	Graecii, 1641	nr. 40	1, 2	0	1/1	/1, 1	van
Faber, Matthias	Opus concionatorius	Coloniae, 1739	nr. 26	1, 3	0		0	van
Faber, Matthias	Conciones Festiv. et Funebres	Coloniae, 1739	nr. 41	1, 1	0		0	van
Faber, Matthias	Conciones Dominicales	Budae, 1739	nr. 12	1, 1	0		0	van
Ferenc, Szalézi, Szent	Philothae az az [...]	Nagyszombat, Akad. S. J., 1764	nr. 192	1, 1	0		0	van
Franciscus Salesius	Sermones familiares de poenitent.	Augsburg, Wolff, 1769	nr. 144	1, 1	0		0	van
Francisco de Toledo	Summa casuum conscientiae [...]	Coloniae, 1639	nr. 47	1, 1	0		nr. 144	van
Francisco de Toledo	Summa casuum conscientiae [...]	Coloniae, 1639	nr. 144	1, 1	0		0	van
Fridericus a Jesu	Flores Bibliae	Tyrnaviae, Acad. S. J., 1743	nr. 202	1, 1	0		0	van
Fridericus a Jesu	Quaestiones sacrae	Augsburg, 1771	nr. 177	2, 4	0	8/1	0	van
Foglár, Georgius	Quaestiones sacrae	Augsburg, 1771	nr. 189	1, 2	0		0	van
Gailler, Franciscus Salesius	Hortus Divinorum eloquiorum	Cassovia, J. H. Frauenheim [1723?]	nr. 115	1, 1	0	4/1	0	van
Gallmart, Jean	Samuel ecclesiastes	Augsburg, 1740	nr. 34	1, 2	0		0	van
Gavanti, Bartholomaeus	Concilium [...] Tridentinum	Tridenti, 1745	nr. 173	3, 1	0		0	van
Ginther, Anton	Opera theologico-canonica [...]	Venetis, Remondini, 1760	nr. 38	1, 2	0	1/1	0	van
Ginther, Anton	Curus Israel [...] conciones [...]	Augsburg, G. Schlöter, 1722	nr. 78	2, 1	0	4/1	0	van
Ginther, Anton	Unus pro omnibus [...] Christus	Augsburg, G. Schlöter, 1726	nr. 89	1, 1	0		0	van
Ginther, Anton	Speculum amoris et doloris [...]	Augsburg, Lotter, (1731)	nr. 106	2, 1	0		0	van
Girard ad Fanum S Lupi in Gallia	Conciones usui parochorum [...]	Augsburg, Veith, 1766	nr. 178	1, 4	0		0	van
Graff, Johannes Andreas	Marianischer Ehren-Schall [...]	Augsburg, 1721	nr. 50	1, 1	0		nr. 50	van
„Jacobi Gregl”	„Conc. Funebres Lat.”	Coloniae, 1691	nr. 120	1, 1	0		0	van
Grossing, Franz Rudolf, von	Jus publicum Hungariae [...]	Halae Saxonium, 1786	nr. 195	1, 1	0		0	van
Haberkorn, Joseph	Sermones sacri [...] Pars 1–3	Posonii, Doll, 1784–1785	nr. 116	1, 3	0		0	van
Hackhoffer, Arnold	Compendium [...] Juridicum [...]	Lincii, F. A. Ilger, 1744	nr. 141	2, 1	0		nr. 141	van
Haeften, Benedikt van	Prawá cesta kříže [...]	W Uhersteg Skalicy, Skarmyel, 1767	nr. 155	1, 1	0		nr. 155	van
Hanapis, Nicolaus de	Exemplorum [...] Ss. Scripturae	Herbipoli, J. Hofin, 1703	nr. 201	1, 1	0	4/1	0	van

Paxy, Ludovicus	Florilegium sponsalium [...]	Comaromii, N. J. Schmid, 1740	Petrik III 59	0	nr. 79	2, 1	0
Pázmány Péter	Isteni igazságra [...] Kalauz	Posonii, [Typ. archiepiscopalis], 1613	RMK I 443	0	nr. 37	1, 1	0
Pázmány Péter	Hodoegia [...] Kalauz	Nagyyszombat, Akad. S. J., 1735	pld. OSzK !	van	nr. 39	1, 1	0
Pázmány Péter	A római anyaszentegyház [...]	Nagyyszombat, Akad. S. J., 1695	RMK I 1482	van	nr. 29	1, 1	0
Pierstl, Andreas	Compendium controversiarum	Tymaviae, Acad. S. J., 1761	Petrik III 93	0	nr. 114	1, 1	0
Pistorius, Georg	Himmilisches Wunderwerck	Dillingen, Mayer, 1662		0	nr. 54	1, 1	0
Plattl, Jacobus	Synopsis [...] Theologiae specul.	Coloniae, Ketteler, 1688		0	nr. 142	1, 1	nr. 142
Porek, Johann Baptist Caspar	Locustae de puteo Abyssis [...]	Salisburgae, Haan, 1720		0	nr. 105	1, 1	0
Pomey, Franciscus	Syntaxis ornata [...]	Tymaviae, Acad. S. J., 1773	Petrik III 119	0	nr. 130	1, 1	0
Pontas, Joannes	Dictionarium [...] casuum [...]	Venetis, 1757		0	nr. 22	1, 3	0
Prileszky, Joannes Baptista	„Preactorius Lat”	Jaurini, G. J. Streibig, 1753	Petrik III 228	0	nr. 126	1, 1	0
Pusch, Sigismundus	Notitia Sanctorum Patrum [...]	Tymaviae, Typ. Acad. S. J., 1753	Petrik III 142	van	nr. 157	2, 1	nr. 157
Radziwiłł, M. K.] – Treter, Thomas (ford.)	Theologiae specularivae tractatus	Gracii, Widmanstadius, 1736		van	nr. 133	1, 2	nr. 163
Reiffenstuel, Anacletus	Jerosolymitana peregrinatio [...]	Jaurini, Streibig, 1753	Petrik III 417	0	nr. 15	1, 1	0
Reiffenstuel, Anacletus	Theologia moralis	Moguntiae, 1748		van	nr. 2	3, 6	3:2;7/1; 8/1
Reiffenstuel, Anacletus	Theologia moralis	Mutinae, Albritii, 1739		van	nr. 46	6, 1	10/1;9/ 1;1/1
„Reinchart, Prosopij”	„Explanatio in Evangelia Lat”	„Viennae, 1780”		0	nr. 77	1, 1	0
Ribadeneyra, Pedro de	Flos Sanctorum	Coloniae, Mettermich, 1741		0	nr. 21	1, 1	0
Riedl, Sebastian	Controversiae canonico-morales	Olomucii, F. A. Hirml, [1737]		0	nr. 112	1, 1	0
Rodriguez, Alonso	Exercitium perfectionis [...]	Augsburg, Müller, 1739		0	nr. 74	1, 1	0
Rosignoli, Carlo Gregorio	Ausserlesene Waffen wider die sieben-köpfige Schlang [...]	Augsburg, Wolff, 1729		0	nr. 208	1, 1	0
Salvianus Massiliensis	Opera omnia [...]	Tymaviae, Typ. Acad. S. J., 1752	Petrik III 271	0	nr. 187	2, 1	0
„S[anctorum]S. Patrum”	„Breves sententiae Lat”	„Posony, 1499”	?	0	nr. 55	1, 1	nr. 55
Schnell, Anselmus	Ius canonicum abbreviatum	Augsburg, Strötter, 1742		0	nr. 86	1, 1	0
Schwägerle, Karl Ignaz	Alle Leyer [...] Fasten Predigen	Lincii, Ilger, 1744		van	nr. 4	1, 1	0
Schwandtner, Joannes Georgius	Scriptores rerum Hungaricarum	Tymaviae, Typ. Acad. S. J., 1765	Petrik III 55	0	nr. 184	1, 3	8/3
Scupoli, Laurentius	Certamen spirituale	H. n., 1590		0	nr. 131	1, 1	0
Segneri, Paolo	Panegyrici sacri	Augsburg, 1750		0	nr. 61	1, 1	1/1
Segneri, Paolo	Homo Christianus [...] discursus	Augsburg, 1749		0	nr. 91	1, 3	0
Segneri, Paolo	Homo Christianus [...] discursus	Bambergae, Göbhardt, 1756		0	nr. 83	1, 3	0
Stanyhurst, Guillaume	Dei immortalis in corpore [...]	Coloniae, Fressessem, 1694		0	nr. 122	1, 1	0

Steinmess, Antonius Steinmess, Antonius	Aphorismi juris praxaeos [...] Aphorismi juris praxaeos [...]	Pest, Fr. A. Eitzenberger, 1761 Pest, Fr. A. Eitzenberger, 1761	PetrikIII 439 PetrikIII 439	0 0	nr. 146 nr. 169	6, 1 1, 3	nr. 146 nr. 169	van
Steinmess, Antonius Strobl, Andreas	Panoplia dogmatica [...] Das geistliche teutsche Karten- Spiel [...]	Jaurini, Gr. J. Streibig, 1755 Sultzbach, Bleul, 1691	PetrikIII 439	0 0	nr. 48 nr. 80	2, 1 1, 1	nr. 48 nr. 80	0 0
Szabó István Szabó István	Három esztendőre-vaaló [...] predikátzók [...] Expedita [...] moralis expositio	Sopron, Rennauer F. J., 1744 Nagyszombat, Akad. S. J., 1746 Coloniae, Buseus, 1665	PetrikIII 476	0 0	nr. 18 nr. 14	2, 1 1, 1	nr. 18 nr. 14	0 0
Tamburini, Tommaso Tamburini, Tommaso	Theologia catechetica	Dillingae, 1647	PetrikIII 476	van	nr. 70	1, 1	nr. 70	0
Tausers, Elzear Tavernie, Jean Baptist	Virtuti religionis vitia opposita	Zagrabiae, J. Weitz, 1749		0	nr. 145	1, 1	nr. 145	0
Telek József	Synopsis theologiae practicae Tizenket-istillagu korona [...]	Coloniae, Rommerskirchen, 1732 Buda, Landerer, L., 1769	Petrik III 613–4	0 0	nr. 136 nr. 33	1, 1 1, 2	nr. 136 nr. 33	0 0
Timon, Samuel Vajda Sámuel	Imago antiquae Hungariae [...] A mi urunk Jesus [...] élete [...] „Varia conciones Germi”	Viennae, J. Th. Trattner, 1754 Pozsony, 1772–74, Landerer M. J. „H. n. é. n.”	PetrikIII 642 PetrikIII 737	van 0	nr. 193 nr. 84	1, 1 1, 3	nr. 193 nr. 84	0 0
Venedien, Henricus Vieira, Antonio	Fruchtbarer Himmels-Thaw [...] Maria Rosa mystica	Coellen, Engelert, 1726 Augsburg, Bencard, 1701		van 0	nr. 81 nr. 56	1, 1 1, 1	nr. 81 nr. 56	0 0
Vogler, Josephus Wissingh, Antonius Woyts, Johann Jacob	Vita et elogia Sancti Antonii [...] Juris consultor theologus [...] Alauda [...] Abhandlung aller [...] Kranckheiten [...] und [...]	Sopronii, J. J. Siess, 1757 Ingolstaedi, la Haye, 1733 Coloniae, Schlebush, 1710	Petrik III 799	van 0 0	nr. 124 nr. 137 nr. 104	1, 1 1, 1 1, 1	nr. 124 nr. 137 nr. 104	0 0 0
Woyts, Johann Jacob	Arzney-Mittel [...] Gazophylacium [...] medicinische Kunst-Wörter [...]	Leipzig, Lanektsch, 1753 Leipzig, J. Fr. Junnius, 1767		0 0	nr. 82 nr. 75	1, 1 1, 1	nr. 82 nr. 75	0 0

2. táblázat
További, 1778. V. 28-án a canonica visitatióban szereplő könyvek

Szerző / azonosítatlan: „	Mű / azonosítatlan: „	Megjelenés	Hivatkozás	Későbbi katalógusban szerepel
Biesmann , Casparus	Doctrina moralis [...] compendium [...]	0/ [pl. Tynnaviae, Acad. S. J., 1741]	0	0
Bíró Márton , Padányi	Dussu csuvinche [...]	0/ [Buda, Landerer, 1750]	Petrik IV 19	0
Bíró Márton , Padányi	Enchiridion	0/ [Jaurini, Strelbig, 1750]	Petrik I 291	0
	„ Breviaria antiqua”	0	0	1788. VII. 4.
	„ Diurnal ”	0	0	1788. VII. 4.
Esterházy Paulus	Litaniae omnium Sanctorum [...]	0/ [Viennae, L. Voigt, 1700]	RMK III 4168	0
	Extractus ex Rituali Romano Passaviensi	0/ [Passavii, Mangold, 1756]	0	0
	„ Evangelium Croaticum”	0	0	0
	Flores poetarum	0/ [pl. Pragae, Typ. S. J., 1739]	0	0
	Historiarum ex Trogo Pompeio libri XLIV	0/ [sok kiadás, oktatási célra is]	0	0
	Innocentia laesa [...] in [...] Joanne Nepomuceno	0/ [pl. Tynnaviae, Acad. S. J., 1749]	Petrik II 219	0
Lessius , Leonardus	Novus annus [...]	0/ [Graecii, Widmanstadius, 1688]	0	0
	„ Liber sine titulo et Tabula”	0	0	0
	Martyrologium Franciscanum [...]	0/ [Paris, D. Moreau, 1638]	0	0
	Officium novum in festo S. Joannis Nepomuceni	0/ [Tynnaviae, Acad. S. J., 1741]	Petrik V. 361	0
	Origo SS. Rosarii Jesu Christi [...]	0/ [Sopronii, J.J. Stess, é. n.]	Petrik II 942	0
	„ Papulum Spirituale ovium Croaticarum, pars 1–3”	0	0	0
Pelzhoffer , Franciscus	Lacon politicus [...]	0/ [pl. Pest, Eitzenberger, 1765]	Petrik III 67	0
	„ Precatorius latino”	0	0	0
	Problema philosophicum	0/ [Cassoviae, Typ. S. J., 1731]	Petrik III 145	0
	„ Regula S. P. N. Francisci”	0	0	0
	„ Regula S. P. N. Francisci” Germ.	0	0	0
Ricci , Flavianus	Theologia moralis Reifenstueli instauravit [...]	0/ [pl. Roma, Remondini, 1764–5]	0	0
	„ Rituale Franciscanorum Patris Sauigh”	0	0	0
	Rituale Strigoniense	0	0	0
	Rituale Wesprimiense	0/ [pl. Tynnaviae, Acad. S. J., 1745]	Petrik III 229	0
Seneca , Lucius Annaeus	Flores Senecae [...]	0/ [pl. Tynnaviae, Acad. S. J., 1772]	Petrik III 230	0
	„ Typo Cationale antiquum”	0/ [Pozsonii, Landerer, 1761]	Petrik VII 472	1788. VII. 4.
Vornholz , Werner	Trifolium [...] Das ist [...] für alle Sonntage [...]	0/ [München – Salzburg, Eндler – Engelbrecht, 1735]	0	0

3. táblázat

További, 1788. VII. 4-én az egyes cellákban összeírt, a korábbi katalógusokban nem szereplő saját könyvek

Szerző / azonosítatlan: „	Mű / azonosítatlan: „	Megjelenés	Hivatkozás	kötet	cella
Adrianus a Nanceio	Libet argumentationum super praecipuas theologiae [...]	0/ [pl. Bamberg, 1729]	0	1	1
Alphonsus de Lignorio	Theologia Moralis	0/ [1.kiad. 1748 / Venetis, 1763]	0	2	3
Avancinus, Nicolaus	Arca sacramentorum precum	0/ [Tymaviae, Acad. S. J., 1701]	0/RMKIII2075	1	1
Benciczky Péter	Orationes de Deo et Deo Homine B. Virg. [...]. Magyar rithimuszok [...]	0/ [Coloniae, Demen, 1693] 0/ [pl. Nagyszombat, Lőcse, 1696; Kolozsvár, 1700]	0/RMK I 1015; 1491; 1554	1	4
Bíró Márton, Padányi	Enchiridion	0/ [aurini, Streibig, 1750]	0/Petrik I 291	2	1
Cabassitius, Joannes	Breviarium	0/?	0	1	1
„Camp., P. Sthi”	Breviarium	0/?	0	1	1
Cetto, Benedictus	Notitia Conciliorum sanctae ecclesiae [...] „Conc. Dom. et Fest.”	0/ [Lugduni, 1670]	0	1	8
	Catechismus Romanus	„Zagrab”	0	1	3
	De origine Hungarorum dissertatio („Dissertatio de Hungar. Origine”)	0/?	0	1	1
	Conjectura prognostica Physico moralis	0/ [Pest, 1780]	0/Petrik I 407	1	1
	„Disputatio Theolog.”	0/ [Augsburg, Wolff, 1767]	0	1	1
	Diurnale	0/?	0	1	1
	„Ephemerides variae”	0/?	0	1	1
	„Examen Theol. Morale”	0/?	0	1	1
	„Exercitia spiritualia incerti auctoris”	0/?	0	1	1
	„Expositio propositiorum damnatorum”	0/?	0	1	1
Füsslin, Casimirus	Theatrum gloriae Sanctorum	0/?	0	1	9
	„Geographica Descriptio Univ. Orbis”	0/ [pl. Sulzbach, 1696; 1726]	0	1	1
	„Index concionat.”	0/?	0	1	1
„Gruther, Ant.”	Series banorum Dalmatiae, Croatiae [...]	0/?	0	1	1
Hellmár, Antonius	Ungaricae Sanctitatis indicia [...]	0/ [Tymaviae, Acad. S. J., 1737]	0/Petrik II 98	1	1
Hevenesi, Gabriel	„Historia Passionis Xpi Hungarice”	0/ [pl. Tymaviae, Acad. S. J., 1692]	0/RMK II 1718	1	1
	„Historia portae Ottomanicae”	0/?	0	2	1
	„Historia Universalis”	0/?	0	1	1
	„Institutiones Metaph.”	0/?	0	1	1

SARNYAI CSABA MÁTÉ

A POLGÁRI HÁZASSÁG MAGYARORSZÁGON: ÉRVEK ÉS ELLENÉRVEK^{1*}

BEVEZETÉS

Az 1894–95-ös egyházpolitikai törvények alapkövét a házassági jog állami szabályozása alkotta. Magyarországon a felekezeteknek különféle házassági joga volt, és ez gyakran vezetett ellentétekhez házassági ügyekben. A polgári jogállam megfelelő működéséhez szükség volt a házassági jog egységes állami szabályozására. A polgári házasság törvénytervezetének tárgyalása közben felszínre bukkantak a már régóta fennálló házassági joggal kapcsolatos problémák. A házassági jog állami szabályozásának kérdése az egész társadalomban éreztette hatását. Két tábor alakult ki. A házassági jog állami szabályozásának ügye a társadalom minden rétegére befolyással volt és többnyire hangot is adtak véleményüknek.

A tanulmányban a polgári házassággal kapcsolatos néhány véleményt vázolunk, amelyek a törvénytervezet hatására születtek meg a vita csúcspontján 1893-ban és jól foglalják össze a két tábor érveit. Fő forrásul a szélesebb közönségnek szánt két „tájékoztató kiadványt” használunk, ezt egészíti ki a Protestáns Szemle és a Kalocsai Néplap egy-egy vonatkozó cikksorozata. A tájékoztató füzet, amely az ellenérveket summázza, a neves katolikus pap és egyházjogász, Aschenbrier Antal: A polgári házasságról című írása. A támogatói álláspontot a „Mi hát a polgári házasság?” című – mai szóval élve – népszerűsítő kiadvány alapján igyekszünk összefoglalni, amelynek a szerzője ismeretlen.

A HÁZASSÁGJOGI POLITIKAI VITÁK RÖVID ÁTTEKINTÉSE 1893-IG

A modern polgári jogállam kiépítésének fontos lépése az állam és az egyház szétválasztása. Magyarországon ez a folyamat az 1848–49-es törvények megszületésével vette kezdetét. Azonban a törvények gyakorlati megvalósulására a szabadságharc bukása miatt nemigen volt lehetőség. A kiegyezést követően folytatódott az egyházpolitikai törvényhozás, ennek jelentős részét képezte a házassági jog kérdése. Ennek a rendezésére azért is volt szükség, mert gyakran fordultak elő vegyes házasságok.

1 A tanulmány a „Házasság és párkapcsolat a vallási hagyományokban. Tanítás és tapasztalat” című konferencián elhangzott hasonló című előadás bővített, közlésre szánt változata. Az eseményt a Magyar Vallástudományi Társaság, az SZTE Vallástudományi Tanszék és az MTA-SZTE Vallási Kultúrákutató Csoport szervezte. Szeged, 2015. május 28–29.

* Jelen írás szerzője külön köszönettel tartozik Dr. Füzi Mariannak a jogelméleti fogalmak és jogtörténeti problémák megértéséhez nyújtott szíves segítségéért.

A magyar korona országainak felekezeti megoszlása

	1850		1910	
	ezer fő	%	ezer fő	%
Római katolikus	6 259	47,5	10 888	52,3
Görög katolikus	1 365	10,4	2 026	9,7
Görögkeleti (ortodox)	2 359	17,9	2 987	14,3
Református	1 785	13,5	2 621	12,6
Evangelikus	1 008	7,6	1 340	6,4
Unitárius	46	0,3	74	0,3
Izraelita	369	2,8	932	4,5
Egyéb		0,0	17	0,1
Összesen	13 192	100	20 886	100

Forrás: Gergely András: Magyarország története a 19. században. 2003. 418. o.

A táblázat adataiból is látható, hogy Magyarország felekezeti igen sokszínű volt. Ezeknek eltérő volt a házassági joga, ami sok vitát váltott ki. Az államnak tehát szabályoznia kellett valamilyen módon, hogy a polgári jogállam e fontos elemében egységes legyen.

Már az 1848-49-es első népképviseleti országgyűlésen Szentkirályi Móric és Kállay Ödön is nyújtott be olyan törvényjavaslatot, ami a keresztények és zsidók közötti házasságot törvényileg érvényesnek minősítette². Azonban nem került sor a tárgyalásukra, így nem válhattak törvényt. Szemere Bertalan 1849. július 26-án Szegeden nyújtott be egy határozati javaslatot, hogy a keresztények és zsidók közötti házasságot törvényesen elismerjék. A képviselőház ezt el is fogadta, azonban a szabadságharc bukása miatt nem lett belőle törvény³.

A kiegyezést követően a kiépülő modern polgári állam ismét a házassági jog törvényi szabályozását tűzte ki célul. A házassági perekről szóló 1868/ XLVIII. tc. kimondja, hogy mindkét félre saját felekezeti bíróságának az ítélete kötelező. Az előző és a bevett vallásfelekezetek viszonyosságát tárgyaló 1868/LIII tc., a konzervatív katolikus körök szerint, hátrányosan érintette a katolikus egyházat. Különösen vonatkoztatták ezt a vegyes házasságokból született gyermekek nemek szerinti keresztelését előíró 12. paragrafusra.⁴ A polgári házasság kérdésében 1870-ben Eötvös József, 1871-ben Irányi Dániel terjesztett be határozati javaslatot, de ezeknek nem lett hatása.⁵ Az egyházak és az állam viszonyának rendezésére létrehozott 27-es parlamenti bizottság 1874-es és 1875-ös javaslatában is szükségesnek tartotta a polgári házasság bevezetését. Azonban ezeknek a javaslatoknak sem lett következménye.⁶ Az 1875 és 1878 között a polgári házasság ügyében benyújtott határozati javaslatokat Tisza Kálmán miniszterelnök a kormánypárti

2 KEMÉNYFY Kálmán Dániel: *Ötven év alkotmányos egyházpolitikája 1848–1898*. Esztergom. Buzárovits G. Ny. 1898. (a továbbiakban: KEMÉNYFY) 21–22.

3 KEMÉNYFY 79–82.

4 SALACZ Gábor: *Egyház és állam Magyarországon a dualizmus korában 1867–1918*. München. Aurora Könyvek, 1974. (a továbbiakban Salacz 1974.) 22–24.

5 TÖRÖK Mihály Miklós: *A magyar egyházpolitikai harc története, az 1847–48. pozsonyi országgyűléstől 1895-ig*. Budapest. Szent István Társulat, 1933. (a továbbiakban TÖRÖK 1933.) 30–33.

6 KEMÉNYFY 195–199.

szavazó gépezettel, a „mamelukokkal”, rendre leszavaztatta a képviselőházban.⁷ Irányi ez ügyben 1879-ben beterjesztett javaslatát a képviselőház elfogadta ugyan, de a felsőház nem. Pauler Tivadar igazságügy miniszter 1881-ben törvényjavaslatot nyújtott be, ami rendelkezett a keresztények és zsidók között, és a külföldön kötött házasságok ügyében. A képviselőház ezt kiadta az igazságügyi bizottságnak, itt két évig nem történt semmi. A bizottság 1883 májusában adott be javaslatot a keresztények és zsidók házassága ügyében. Azonban mivel a főrendiház visszautasította a törvényjavaslatot, ezért ekkor sem született meg a törvény.⁸ Ezt követően 1890-ig nem volt jelentősebb egyházpolitikai vita a parlamentben.⁹

Ennek a viszonylag nyugodt időszaknak vetett véget Csáky Albin kultuszminiszter elkeresztelési rendelete, amiben nem tett mást csak a korábban említett nemek szerinti keresztelést gyakran megsértő, azaz „elkeresztelő” katolikus papokat büntette, így szerevezve érvényt a több mint két évtizede élő törvény betűjének. A rendelet körül kialakult vita vezetett el lényegében a házassági jog állami szabályozásához.¹⁰ A rendelet ellen hevesen tiltakozott a katolikus egyház, de Csáky nem volt hajlandó módosítani. A képviselőház 1890. november 18. ülésén is éles viták bontakoztak ki az elkeresztelési rendelet kapcsán. Több képviselő felszólalásában szükségesnek tartotta a házassági jog állami rendezését.¹¹

A polgári házasság bevezetése 1892 áprilisában megint felvetődött, a sajtó szerint a kormány ezt kérte az 1868/LIII. évi tc. 12.§-ának módosításáért. A tervezet szerint az állam bíraskodna kizárólagosan a házassági ügyekben, de csak a fakultatív polgári házasság bevezetését akarták. Ez annyit jelentett volna, hogy az egyházi hatóságok előtt megkötött házasságot is elismeri az állam érvényesnek. Azonban Csáky szeptemberi emlékiratában már a polgári házasság általánosan kötelező formája mellett érvel. Ő a szeptember 16. minisztertanácson kijelentette, hogy a kormánynak intézkedéseket kell tenni a polgári házasság, az általános anyakönyvvezetés, a vallás szabad gyakorlása és a zsidó recepció ügyében. Csak ezek rendezése után kerülhet sor az 1868/LIII. évi tc. 12. §-ának a módosítására. A kormány az október 2-ai minisztertanácson egyhangúlag elfogadta, hogy a felekezeti házassági jog helyett egységes állami házassági jogot kell alkotni.

A polgári házasság formájára nézve nem voltak egységes álláspontok. Csáky és Szilágyi Dezső igazságügy miniszter az általánosan kötelező formát támogatta. Fejérváry elmondta, hogy nincs ellene a kötelező formának. Wekerle Sándor pénzügyminiszter és Szapáry Gyula miniszterelnök a fakultatív forma mellett érvelt. Csáky elmondta, hogy a primás a kötelező formát tartja egyházi szempontból a legelfogadhatóbbnak. Az októberi 10-ei minisztertanácson megkísérelték áthidalni a házasságkötés formájával szembeni ellentétet. Ez azonban nem sikerült, ezért jegyzőkönyvbe vették a miniszterek véleményét. Továbbra is a kötelező forma mellett érvelt Csáky és Szilágyi. Már elfogadta ezt a formát Wekerle is. Az október 17-ei minisztertanácson a Ferenc József elnökölt, Szilágyi nem tudta meggyőzni a kötelező polgári házasság szükségességéről. A kormány tehát

7 TÖRÖK 1933. 57–66.

8 SALACZ 1974. 33–34.

9 TÖRÖK 73–78.

10 SALACZ 1974. 80.

11 ZELLER Árpád: *A magyar egyházpolitika II. kötet*. Budapest. Boruth Ny. 1894. (a továbbiakban ZELLER) 1453–1463.

nem kapott felhatalmazást, hogy a házassági jogot államilag rendezzék. Ez meg is pecsételte a sorsát, le kellett mondania.¹²

Az új miniszterelnök, Wekerle Sándor, programbeszédében kifejtette, hogy Ferenc József hozzájárult, hogy törvény szülessen a polgári házasságról. Ezt nem tagadhatta meg, mert az a kormánypárt bomlásához vezetett volna, márpedig a Szabadelvű Párt a kiegyezés által lefektetett közjogi keretek fő támogatója volt.¹³ Az események alakulása miatt a katolikus püspöki kar 1892. december 15-én tartott tanácskozásán állást fogalt a kormány egyházpolitikája ellen és elhatározták, hogy felterjesztést intéznek a pápához, a királyhoz és a kormányhoz. A kormányhoz küldött emlékirat részletesen tárgyalja a polgári házasságot. Ez a püspöki kar szerint sérti a katolikus egyház házasság szentségére vonatkozó tanítását. A katolikus társadalom tiltakozása is megindult a polgári házasság ellen, az első ilyen gyűlést Sopronban tartották.¹⁴

Eközben a minisztertanács az elkészült javaslatot 1893. július 19. és 21. között tárgyalta, és el is fogadta.

A házassági törvényjavaslatot a kormány elküldte véleményezésre Schlauch Lőrinc püspöknek és Vaszary Kólos hercegprímásnak. Vaszary rövid válaszában kifejtette, hogy nem fogadhatja el a javaslatot, mert az ellenkezik az egyház dogmaival.¹⁵ Schlauch észrevételeit részletesen fejtette ki. Ennek során a kánonjogi szabályokat állítja szembe a törvényjavaslat rendelkezéseivel, lényegében tehát ő is az egyházi dogmákra hivatkozva utasítja el a polgári házasságot.¹⁶

A minisztertanács október 23-ai ülésén Szilágyi elmondta, hogy az egyháznagyok észrevételeit pusztán felekezeti szempontok vezetik, és ezért nem lehet őket figyelembe venni. A november 6-ai minisztertanácson a király elmondta – bár a törvényjavaslat politikai szükségességét elismeri – de lelkiismereti okokból nem ért vele egyet. December 2-án benyújtották a teljes körű polgári házasságot előirányozó törvényjavaslatot, és a képviselőház az igazságügyi bizottságnak kiadta azt tárgyalásra.¹⁷ Az események hatására a püspöki kar november 30. és december 7. közötti konferenciáján elhatározta, hogy közös pásztorlevelet ad ki. Ebben kifejtették, hogy a törvényjavaslat mellőzi a házasság szentségét és felbonthatatlanságát, és nem ismeri el az egyházi bíraskodás jogát házassági ügyekben. A felsorolt okok miatt nem fogadhatják el azt, mert ezek ellenkeznek a katolikus dogmákkal. Azt is kijelentik, hogy nyílt, akár társadalmi, harcot kezdenek a törvénytervezet ellen.¹⁸

12 SALACZ Gábor: *A magyar kultúrharc története: 1890–1895*. Bécs. Pécsi Egyetemi Könyvkiadó, 1938. (a továbbiakban SALACZ 1938.) 184–201.

13 SALACZ 1938. 209–214.

14 SZIKLAY János: *Negyven év a katolicizmus történetéből. A „Magyar Állam” negyvenéves jubileuma 1859–1899*. Budapest. Hunyadi Mátyás Intézet, 1899. 134–136.

15 SALACZ 1938. 262.

16 Schlauch Lőrinc nagyváradai püspök észrevételei a polgári házasság törvényjavaslatára. *Kalocsai Néplap*, XVI. évf. (1893. november 25.) 47. sz.

17 SALACZ 1974. 93.

18 *A főpásztorok közös körlevele*. *Kalocsai Néplap*, XVII. évf. (1894. január 6.) 1. sz.

ÉRVEK ÉS ELLENÉRVEK A SZÉLES POLITIKAI KÖZÖNSÉG SZÁMÁRA A VITA
CSÚCSPONTJÁN, 1893-BAN

Először a polgári házasságot ellenzők érveit tekintjük át. Mint fent láttuk, a polgári házasság ellen a katolikus püspökök és a papság megindított egy nem jelentéktelen társadalmi mozgalmat. Ezt formálisan az alsópapság kezdeményezte, de a püspöki kar támogatásával és iniciatívájára.

Aschenbrier Antal, „A polgári házasságról”¹⁹ címmel adott ki egy tájékoztató füzetet, amiben jól foglalja össze a katolikus egyház kifogásait a polgári házassággal kapcsolatban.

A szerző ebben mindenekelőtt kifejti, hogy az állam korábban az egyházi törvények szerint megkötött házasságot érvényesnek ismerte el. Így teljes összhang létezett ez ügyben a vallás, az állam, a társadalom és a polgárok lelkiismerete között. Ezt az összhangot készül a kormány megszüntetni a házassági jog állami szabályozásával. A katolikus egyház a polgári házasság egyik formáját sem támogatja, sem a teljest, sem a fakultatívot. Az előbbi értelmében az állam csak a világi hatóság előtt kötött frigyét ismeri el jogilag, míg az utóbbi azt jelenti, hogy az egyházi illetékes előtt kinyilvánított közös szándékot, az állam külön eljárás nélkül elismeri polgárjogi értelemben is érvényesnek. A következőben felsorolja a szerző, hogy a katolikus egyház miért nem fogadhatja el a polgári házasságot.

1. A dogma szerint a házasság szentség és ezért csak az egyháznak van joga e szentség feltételeit meghatározni.

2. Ugyancsak, csak az egyháznak van joga olyan akadályokat felállítani, ami nem teszi lehetővé a házasságot.

3. A házassági ügyekben való bíraskodás, hasonló kánonjogi alapon, kizárólag hozzátartozik.

4. A tervezett törvény alkalmat ad a vallás és a vallásos lelkiismeret megvetésére.

5. Végül pedig ellentétben áll a katolikus polgárok törvényileg garantált vallásszabadságával is.

A felsorolt indokok miatt a katolikus egyház a polgári házasságot nem ismeri el és erkölcsstelennek tekinti.

A következő részben a szerző úgy érvel a polgári házasság bevezetése ellen, hogy a támogatók néhány érvét ismerteti, majd cáfolja.

1. A polgári házasság bevezetésével meg fognak szünni a gyakori vallásváltoztatások.

A szerző szerint azonban soha nem történt olyan, hogy valaki azért vált katolikussá, hogy elválhasson.

2. Azért is szükséges a polgári házasság, mert vannak Magyarországon olyan házasságok, amelyek az egyik félre érvényesek a másikra nem.

Aschenbrier szerint ez az indok sem állja meg a helyét. A polgári házasság bevezetése helyett a fennálló törvények betartására kell törekedni, és ez megszünteti a házasságok területén fennálló ellentéteket. Összefoglalásként elmondható, hogy a szerző a polgári házasság elleni érveit a katolikus dogmatika alapján építi fel. Véleménye szerint, az eddigi gyakorlatot követve, az államnak továbbra is el kellene ismerni az egyházi házasság érvényességét a maga szempontjából is.

19 ASCHENBRIER Antal: *A polgári házasságról*. Budapest, 1893. 1–16.

A következő cikk a protestáns viszonyulás fő érveinek rövid felmutatásához látszik szükségesnek. Az írás a Protestáns Szemlében jelent meg, szerzője ismeretlen, a címe: „A családi jog kodifikációja”.²⁰ A szerző szerint: a történeti fejlődés az eredője a fennálló viszonyoknak. Érveit erre kívánja elsődlegesen alapozni.

1. A házassági köteléket illető jogszabályok alkotása az egyház, a házassági vagyoni jog szabályozása az állam hatáskörébe tartozik.

2. A katolikus kánonjog szerint a házasság szentség és felbonthatatlan. Az államnak nem szabad erőszakkal felforgatni az egyháznak azt a jogát, ami a házassági ügyekben megilleti, hanem kiindulási pontként kell választania, amikor a házassági jogot polgárilag szabályozni akarja.

3. Az állam más vallású polgárok jogára hivatkozva sem kényszerítheti a katolikusokat arra, hogy saját házassági jogukról lemondjanak.

4. Ha az állami és az egyházi törvények eltérnek, akkor az a hívők számára lelkiismereti válságot okoz.

5. A szerző szerint kevés azoknak a száma, akik miatt a polgári házasságot be kellene vezetni ezért sem szabad megfosztani a túlnyomó többséget a lelki nyugalmtól. A polgári házasság bevezetése miatt a katolikusok hátrányos megkülönböztetésben részesülnének, mivel az a hitelveikbe ütközik.

Összefoglalva elmondható, hogy az államnak nem szabadna olyan törvényt alkotni, ami sérti a többségben lévő katolikusok hitelveit. Abban az esetben, ha mégis törvényt alkot a polgári házasságról, akkor a katolikus házassági jogot kellene alapul vennie.

Az előzőekben említettekén túl további néhány ellenérvet foglal össze a polgári házassággal kapcsolatban a *Kalocsai Néplapban* 1893-ban megjelent cikk sorozat. A szerző véleménye szerint a polgári házasság intézménye történetileg

1. 1792-ben Franciaországban született mert, az ateizmus által áthatott forradalmi állapotok miatt, nem voltak papok, akik összeadják a házasulandókat. Más szóval a polgári házasság nem a kultúra kiteljesedésének következménye – ahogyan ezt a kormány és a támogatók állítják –, hanem részint szükségből, részint a kereszténység elleni gyűlölet miatt vezették be.

2. A másik példa a Császári Németország, ahol a vaskancellár, Bismarck, azért fogadtatta el a polgári házasságot, hogy gyöngítse a katolikus befolyást.²¹

3. A polgári házasság bevezetésétől a kormány a vallásos érzelmek erősödését várja, szerintük megszűnik a házassági indokok miatti vallásváltoztatás. A szerző szerint azonban a polgári házasság káros hatással van a vallásosságra. Ott ugyanis, ahol eddig bevezették az alapja a vallásosság iránti ellenszenv, vagy legalábbis közöny volt.

4. A cikk szerint minden keresztény felekezet szentnek tartja a házasságot, még a protestánsok is különben nem kérnének a frigyükre templomi áldást.

5. A polgári házasság bevezetésével nőni fog azok száma, akik meggondolatlanul vagy számításból házasodnak, hiszen a házasság felbontható lesz.

6. Azzal, ha az állam nem fogja elismerni a csak egyháziilag megkötött házasságok érvényességét nyíltan kifejezi, hogy a házasság nem szentség csak polgári szerződés. Ezzel, a szerző szerint, biztosan sérül a vallásosság. Az, hogy a külföldön kötött polgári

20 *A családi jog kodifikációja. Katolikus Szemle*, VII. évf. 1892. 354–393.

21 *Az egyházpolitikai kérdésekről általában s különösen a polgári házasságról. Kalocsai Néplap*, XVI. évf. (1893. április 29.) 16. sz. OSZK FM3/879.

házasság megkötése után a felek többsége egyházi áldást is kér, nem bizonyítja, hogy a vallásosságnak nincsen hátrányára a polgári házasság.

7. A magyar kormány azt igéri, hogy tanul a szomszédok kárán és ezért kellő körültekintéssel jár el a polgári házasság ügyében. A szerző elhiszi, hogy ez a szándéka, de szerinte ez megvalósíthatatlan.²² A kormány kijelentette, ugyan, hogy az egyházpolitikai törvények meghozatalánál nem sért hitelvetet, de Szilágyi Dezső igazságügy miniszter úgy fogalmazott, hogy a polgári házasság nem fog elismerni felekezeti akadályokat és a házassági ügyekben világi bíróság fog ítélni. Ez pedig ellenkezik a katolikus hitletéteménnyel, márpedig a katolikusok többségben vannak Magyarországon.

8. A polgári házasság támogatói szerint az közelebb fogja hozni egymáshoz a különféle vallású és nemzetiségű polgárokat, és így a nemzet erősödni fog. A szerző véleménye szerint a tervezett egyházpolitikai törvények valláserkölcsei, kulturális, népesedési és nemzeti szempontból egyaránt károsak.

9. A cikk végül azzal érvel, hogy az egyházpolitikai törvények a képviselők megválasztásakor nem voltak napirenden, ezért a választók nem adtak felhatalmazást a meghozatalukra. Erre azt a megoldást javasolja, hogy új választások kiírásával szerezzék meg a választók hozzájárulását, vagy vegyék le az egyházpolitikai reformokat a napirendről.

A polgári házasságot támogató érveket summázza egy rövid kiadvány. Ennek a címe jól tükrözi a célközönségét és az érvelés várható leegyszerűsítő közérthetőségét: *Mi hát a polgári házasság? Felvilágosító szavak a magyar néphez.*²³ Műfaja leginkább politikai pamflet. A füzet azért jelenet meg, hogy cáfolja az ellenzők, itt konkrétan a katolikus egyház állításait.

1. Azt, hogy milyen erősen hatott a kiadvány megírására a korábban jelzett katolikus társadalmi mozgalom, jól mutatja, hogy legelőször erre tér ki. A meg nem nevezett szerző szerint ez a szervezett katolikus felzúdulás mindnek előtt egymás ellen ingerli a magyar társadalom egyes rétegeit, a vallásfelekezeteket, és így káros a nemzeti egységére.

2. Az írás szerint az államnak joga és kötelessége célszerű törvények által a társadalom rendjének és egységének biztosítása. Az egyházaknak ugyan gondoskodniuk kell a polgárok valláserkölcsei alapú értékrendjének életmintaként való felmutatásáról, de ez nem állhat az államhatalom szándékainak és befolyási igényének az útjába.

3. Úgy látja, hogy zavaros állapotok uralkodnak a házassági ügyekben Magyarországon, hisz hét felekezet szabályozza azt a maga rendje szerint. A kormány mindenképp előtt ezt az állapotot akarja megszüntetni az egységes állami házassági jog bevezetésével. Ezzel nem akar érinteni felekezeti hitelvetet és nem kívánja aláásni az egyházak tekintélyét sem.

4. A polgári házasság felvetése nem új dolog Magyarországon. Már Deák Ferenc 1874. július 24-én tartott képviselőházi beszédében elmondta, hogy a polgári házasság nem vallási, hanem polgárjogi kérdés. Kifejtette azt is, hogy annak kötelező formáját támogatja, mert szerinte ez az egyházak, különösen a katolikus, számára kevésbé sértő. Csáky Albin kultuszminiszter, korábban általunk is említett, 1884. január 12. felsőházi beszédére hivatkozik további érvelésében. Ebben a miniszter kijelentette, hogy az állam-

²² *Az egyházpolitikai kérdésekről általában s különösen a polgári házasságról.* Kalocsai Néplap, XVI. évf. (1893. május 6.) 18. sz. OSZK FM/879.

²³ *Mi hát a polgári házasság? Felvilágosító szavak a magyar néphez.* Budapest. Singre és Wolfner Bizománya, 1893. 1-32.

nak joga van a házassági jog polgári szabályozására. Teheti ezt azért is – és ezt az írás szerzője és a támogatók többsége is így látta – mert nem nyúl az egyház jogkörébe csupán azt szabályozza, ami a házasságban szerződésszerű, polgárjogi alapon. Csáky szerint is az általánosan kötelező polgári házasság az, ami legjobban megfelel a hitfelekezetek egyenjogúságának, mert nem állítja egymással szembe a polgári és egyházi házasságot. A fakultatív forma épp emiatt lenne sérelmes a felekezetek szemszögéből.

5. Az írás szerzője, nem minden alap nélkül, úgy fogalmaz, hogy a katolikus klérusnak a Csáky által 1890 februárjában hozott elkeresztelési rendelet miatt megindult országos ellenállása csak sietette a kormányt, abban hogy mielőbb törvényjavaslatot nyújtson be a házassági jog állami szabályozásáról. Nem kis szándékolt félreértéssel arra igyekszik rámutatni, hogy a kormány a törvény megalkotásával az állam és egyház között felbomlott békét akarják visszaállítani.

6. Mindemellett megemlíti: fontos, hogy az egyházak részt vegyenek a házasságok megkötésében, mert a polgári házasság mellett nem maradhat el az egyházi sem. Ehhez kapcsolódva azt állítja, hogy ahol eddig bevezették a polgári házasságot ott nem vált kárára a valláserkölcseknek és az egyházak tekintélyének.

7. A házassági jog állami szabályozása azért is szükséges, mert a házasság katolikus hitelvek szerinti felbonthatatlansága rendszeressé teszi a házassági jog kijátszását. A házassági kötelékből való szabadulás kedvéért gyakran bekövetkezik a vallásváltoztatás, ami káros hatással van a valláserkölcsekre. Éppen ezért a házasság állami szabályozása szükséges hozzá, hogy a házassági intézményt megszilárdítsák. A törvény lehetővé teszi ugyan a válást, de szigorúan szabályozza annak a módját, ezzel megszünteti a vallási hitelvek kijátszását, a vadházasságokat és a könnyű vallásváltoztatást.

8. Végül azt fogalmazza meg, hogy a polgári házasság bevezetése nem a római katolikus egyház ellen irányul és nem akarja annak tekintélyét gyengíteni. A református és az evangélikus egyház elismerte, hogy az államnak joga van a házassági jogot szabályozni. A katolikus egyház nem. Ők azt állítják, hogy a polgári házasság istentelenség, ezzel azt is mondják, hogy a két protestáns egyház hívei istentelenek. Ezért ellentét támadhat a társadalmon belül, a vallásfelekezetek között és a katolikus egyház a tömegmozgalom általi izgatással ezt csak elmélyíti. A kötelező polgári házasság ellen való fellépés ennek jegyében röviden szólva, hazafiatlanság.

A HÁZASSÁGI TÖRVÉNY ELFOGADÁSÁNAK UTOLSÓ AKKORDJAI 1894-BEN

A házassági javaslat záró tárgyalása 1894. február 19-én kezdődött a képviselőházban és április 18-án fogadták el azt.²⁴ A főrendiházban a név szerinti szavazáson nem fogadták el a törvénytervezetet részletes tárgyalás alapjául.²⁵ A képviselőház azonban változatlanul visszaküldte azt a főrendeknek.²⁶ Wekerle kérte a királyt, hogy nevezzen ki örökös főrendeket a javaslat elfogadása érdekében. Ferenc József ezt megtagadta ezért Wekerle lemondott. Azonban a Szabadelvű Párt csak Wekerlével volt hajlandó kormányt

24 SALACZ 1938. 292–299.

25 GERGELY Jenő: *Az egyházpolitikai törvények a főrendiházban. Protestáns Szemle*, LVIII. évf. (1996 január–március) 1. sz. 14–21. o.

26 SALACZ 1938. 306–308.

alakítani, ezért az uralkodó meghátrált és megint Wekerle lett a miniszterelnök.²⁷ Ferenc József új örökös főrendeket vezetett ki és személyesen kért meg néhány főrendet a szavazástól való távolmaradásra, hogy a házassági törvényjavaslatot el tudják fogadtatni. Ez meg is történt és a két ház elnöke elküldte a miniszterelnöknek a törvényt szentesítésre.²⁸

Mivel a parlament mind a két háza elfogadta a házassági törvényjavaslatot a katolikus ellenzék számára a szentesítés megtagadása lett a cél, levélben kérték erre az uralkodót. A király meg is tagadta október 26-án a törvény szentesítését. Hosszas tárgyalások kezdődtek Ferenc József és Wekerle között a törvényjavaslat szentesítése érdekében. Az uralkodó a magyar belpolitikai események hatására hosszas huzavona után 1894. december 9-én mégiscsak szentesítette a törvényt.²⁹ A házasságról szóló 1894. évi XXXI. törvény végül 1895. október 1. lépett hatályba.

ÖSSZEGRÖZÉS

Tanulmányunk fő célja volt, hogy a polgári házassággal kapcsolatos széleskörű nyilvánosság előtt zajló vita 1893-as – csúcspontján néhány vélemény bemutatásán keresztül – áttekintse az ellenzők és a támogatók legfontosabb érveit. Ezt foglaljuk össze a következőkben.

1. A polgári házasság ellenzői szerint az állam nem kényszeríthet senkit arra, hogy a hitelvei ellen cselekedjen, hisz a katolikusoknál a házasság szentség és ezért az ezzel kapcsolatos ügyekben csak az egyháznak van joga dönteni, vita esetén pedig bírászkodni. A támogatók úgy érvelnek, hogy a politikai közösségnek nem a hitelveket kell elsődlegesen szem előtt tartani, hanem az állam érdekeit.

2. A törvény ellenzői úgy vélik, hogy a tervezetet a kormány csak nemrég vetette fel, ezért nincs kellően kidolgozva és társadalmi hatása sincs igazán átgondolva. A támogatók szerint a polgári házasság témája nem új dolog Magyarországon, már 1874-ben beszélt róla Deák Ferenc és – kisebb szünetekkel – azóta is napirenden van.

3. Az ellenzők szerint a polgári házasság káros hatással lenne a vallásosságra, mert sok olyan ember lenne, aki a polgári aktus után nem kérne egyházi áldást. Az újránházasság miatti vallásváltások megszüntetésére nem a polgári házasságot kellene bevezetni, hanem a meglévő törvényeket kellene következetesen betartani.

4. A támogatók épp a válások miatti gyakori vallásváltások elkerülésének törvényes lehetőségét látják a tervezett jogszabályban. Úgy érvelnek továbbá, hogy az állami szabályozással megszűnik a házassági ügyek zavarossága, a házassági kötelék lazasága. Más szóval a polgári házasság bevezetése mind az államnak, mind az egyháznak evidens érdeke.

A klérus saját konzervatív, jogvédő célzatú koncepciójának alátámasztására egyfelől hagyományosan a házasság szentségi mivoltára és az erkölcsök alapvetően vallási eredetére hivatkozik. Ugyanakkor ezen érvelést figyelembe véve sajátos helyzetet láthatunk, hisz liberális elvi alapú argumentációt is használ. Mindenek előtt az állam és az egyház ideológiai szétválásának, valamint a vallási egyenlőség és viszonyosság elvét. Ezek

27 SALACZ 1974. 94–95.

28 SALACZ 1938. 314–317.

29 SALACZ 1938. 324–348.

alapján az egyháziak szerint az államnak nincs joga beavatkozni a felekezeti házasság-jogba. A kiéleződő egyházpolitikai viták rámutattak arra is, hogy a katolikus egyháznak saját híveire kell támaszkodnia, akkor ha az alapjaiban liberális gondolkodású világi hatalommal szemben nyomatékot kíván adni igényeinek. Ugyanis csak abban az esetben számíthat követeléseit támogatására, ha mint a honi katolikus hívők minél nagyobb hányadának együttes igényét tudja felmutatni. Ezért indult a jelentős sajtókampány, aminek néhány jellemző írására épült e tanulmány.

A világi politikai hatalomhoz közelálló szerzők érvelését látva látnunk kell, hogy a korabeli szabadelvű társadalom felfogás az állam és egyház szétválasztását a modern polgári berendezkedés egyik alapjának tekintette. Ez ráépül a vallás és lelkiismereti szabadság alapvető klasszikus liberális követelményére. Ehhez társul az állam szerepváltása, illetve társadalmi szerepének kibővülése. A működési mechanizmusában és értékvilágában már döntően nem vallási jellegű állam veszi át az oktatás, a szociális és a lassan kiépülő egészségügyi ellátás feladatait az egyházaktól. Ennek fejében egyre magasabb adókat szed. A polgárisodást megelőző kor főként felekezeti lojalitását váltva fel. Az előzőekben említett kompetencia-kiszélesedésnek és állampolgári lojalitásstruktúra váltásnak az egyik következménye a korszakban az úgynevezett egyházpolitikai harc a bismarcki Németországban, illetve röviddel később a dualista Magyarországon. Ennek az átalakulási folyamatnak a része a házassági jog állami szabályozása. Ez ugyanis azt is jelentette, hogy a magánszféra egyik legfontosabb részének, a házasságnak a jogi kereteit a világi hatalom és nem a felekezeti hovatartozás határozza meg.

CSANBA MÁTÉ SARNYAI

CIVIL MARRIAGE IN HUNGARY: PROS AND CONS

The essence of the 1894-95 church laws was the state regulation of the legal aspects of marriage. Denominations in Hungary had differing marriage laws, which often led to conflicts in matrimonial matters. For the proper operation of a civil constitutional state, marriage law needed a unified regulation by the state. During the negotiations on the legal draft of civil marriage, long-standing problems regarding marriage law emerged. The issue of the state regulating the legal aspects of marriage stirred the entire society, leading to the formation of two opposing sides. The matter influenced every layer of society and their opinions were mostly made explicit.

This paper presents some opinions regarding civil marriage, as articulated in 1983 at the apex of the debate and summarizing the arguments of both sides. A primary source is an "informational booklet" intended for the wider audience, which is complemented by two related series of articles, published in the *Protestáns Szemle* (Protestant Review) and the *Kalocsai Néplap* (Kalocsa People's Magazine). The informational booklet, outlining the counter-arguments, was *On civil marriage* by the renowned Catholic priest and church law scholar Antal Aschenbrier. Pro arguments are discussed based on a 'popularizing' booklet titled *What is civil marriage?*, written by an unknown author.

KLESTENITZ TIBOR

A KATOLIKUS NAGYGYŰLÉSEK MINT MÉDIAESEMÉNYEK
AZ 1920-AS ÉVEKBEN*

A magyar katolikus egyház a 19. század végére felismerte, hogy a megváltozó társadalmi környezetben egyre inkább magára kell hagyatkoznia, hiszen tanításait már korántsem tudja úgy közölni a szekularizálódó társadalommal, mint korábban. Ezért előtérbe került a pasztorációs eszközök, módszerek, a kommunikáció módjának megújítása, a megváltozott életérzésekhez való alkalmazkodás.¹ A tömegek megszólítását célozta többek között a német katolikusok által kifejlesztett intézménytípus, az évenkénti katolikus nagygyűlés átvétele. (Ezt a dualizmus korában először 1900-ban, utoljára pedig 1913-ban tartották meg.) A nagygyűlések, a „katolikus parlamentek” kettős célt szolgáltak: egyrészt lehetőséget nyújtottak a politikai katolicizmus képviselőinek a kor aktuális kérdéseinek megtárgyalására és az egyházhoz kötődő társadalmi egyesületek cselekvési tervének kidolgozására, másrészt alkalmat adtak az erődemonstrációra, a katolicizmus befolyásának felmutatására is.²

Mivel a korszak Magyarországon a gazdasági és a kulturális fejlődésnek, az írni-olvasni tudás növekvő szintjének köszönhetően megjelent a tömegsajtó, ezért a szervezőknek a politikai üzenet megfogalmazásán kívül az esemény egyéb körülményeinek a megtervezésére is nagy gondot kellett fordítaniuk. A szónokok fellépése, a gyűlés rendezettsége, szimbólumai, a helyszín dekorációja, a résztvevők társadalmi összetétele, létszáma, magatartása, a kívülállókkal és a hatóságokkal kialakuló viszonya, valamint az esemény által felkeltett érzelmek a sajtó szemüvegén keresztül szemlélve komoly jelentőségre tehetek szert. Ebben nagy szerepet játszott „a tömegtájékoztató természetes hajlama arra, hogy a politikai tájékoztatást *perszonalizálja*, hogy inkább arra összpontosítson, *ki és hogyan* tesz vagy mond valamit, semmint arra, hogy az illető *mit* tesz vagy mond.”³

A dualizmus korában a nagygyűlések csak korlátozottan voltak képesek teljesíteni második funkciójukat. A szervezők ellenőrzésük alatt tudták tartani az általuk összehívott embereket. A pozitívumok listája azonban ezzel lényegében véget is ér, hiszen a

* A tanulmány elkészítését az MTA Bölcsészettudományi Kutatóközpont Médiatudományi Kutatócsoportja támogatta

1 KÓSA László: *Vallások, egyházak, vallásosság*. In: PÜSKI Levente–VALUCH Tibor (szerk.): *Mérlegen a XX. századi magyar történelem – értelmezések és értékelések*. (Jelenkortörténeti Műhely III) 1956-os Intézet–Debreceni Egyetem, Debrecen, 2002, p. 73.

2 ADRIÁNYI, Gabriel: *Fünfzig Jahre ungarischer Kirchengeschichte*. Hase Koehler Verlag, Mainz, 1974, p. 42. KLESTENITZ Tibor: *A katolikus nagygyűlések a dualizmus korában*. In: *Vigilia*. 2014/2, pp. 110–115.

3 MAZZOLENI, Gianpietro: *Politikai kommunikáció*. Osiris, Bp., 2002, p. 88. (kiemelés az eredetiben)

szervezőknek nem sikerült megteremteni a résztvevők közötti politikai egységnek még a látszatát sem, valamint – a két vidéki nagygyűlés (1907 Pécs, 1909 Szeged) kivételével – nem tudtak jelentős létszámú támogatót felvonultatni, szimbolikus térfoglalási kísérleteikkel pedig képtelenek voltak tartósan megkérdőjelezni a szociáldemokraták uralmát a budapesti utcák felett.⁴ Csernoch János hercegprímás ezért 1913-ban alapvető strukturális reformokra szólította fel a nagygyűléseket szervező Országos Katolikus Szövetség (OKSZ) vezetőjét, Zichy Jánost annak érdekében, hogy az eseménysorozat képes legyen a németországi testvérrendezvényhez hasonló hatás elérésére. A prímás úgy látta: „a mai kor társadalma, amely a szociáldemokrata tömegek fölvonulásainak hatása alatt áll, akkor fog megint nagy bizalommal a katolicizmus felé tekinteni, ha mi is tömegeket mozdítunk meg.”⁵

A tanulmány azt mutatja be, hogy ezek a törekvések mennyiben valósultak meg a nagygyűlések hazai történetének második nagy szakaszában, az 1920-as években, és a rendezvénysorozat mennyire tudott hatásos, nagy tömegeket felvonultató médiaeseményé válni.

EGY ELFELEJTETT ELŐZMÉNY: AZ 1915-ÖS KÖNYÖRGŐ KÖRMENET MINTAADÓ SZEREPE

Kézenfekvő lenne az a feltevés, hogy a feltételek a fővárosban 1920-ra, a „keresztény–nemzeti ébredés” következtében alakultak át. A jelek szerint azonban a változások már az első világháború következtében megindultak. A kortárs beszámolók szerint ugyanis a háború kitérését a „háborús vallásosság” megjelenése, vagyis a hitéleti tevékenység váratlan megélénkülése követte.⁶ A klerikusok ugyanakkor tudatában voltak annak, hogy nem ülhetnek ölbe tett kézzel, hiszen ez a jelenség nem mély világnézeti elkötelezettségen, hanem nagyrészt csupán a félelmen alapult.⁷

A katolikus nagygyűlések rendezői az 1900-as években látványos eucharisztikus körmenetekkel igyekeztek szimbolikusan birtokukba venni a fővárost. Miután azonban 1908-ban az utcák feletti hatalmukat féltő szociáldemokratákkal fizikai összecsapás következett be, a szervezők lemondtak a körmenet megtartásáról.⁸ A világháború következtében azonban az egyház, amely szimbolikus legitimitációt adott a háborús erőfeszítésekhez, 1915. május 30-én ismét vallásos-politikai felvonulást tartott a főváros utcáin. A rendezvény szimbolikus jelentőségét tovább emelte a Szent Jobb körülhordozása is. A nagygyűlések körmeneteivel összehasonlítva lényeges különbséget jelent, hogy ekkor nem csupán a hivatalos egyház és a politikai katolicizmus erői, hanem az állam képviselői is megjelentek – hiszen az 1915-ös eseménynek a szervezők össznemzeti jelentőséget tulajdonítottak. A győzelemért és békéért fohászoló felvonulás útvonala az egyház és

4 Erről részletesen: KLESTENITZ Tibor: *A katolikus nagygyűlések mint médiaesemények a dualizmus korában*. In: KLESTENITZ Tibor (szerk.): *A médiatörténet és az egyháztörténet metszéspontjai*. (Médiatudományi Könyvek) Magyar Tudományos Akadémia Bölcsészettudományi Kutatóközpont, Bp., 2015, pp. 45–58.

5 Esztergomi Prímási Levéltár (a továbbiakban EPL) Cat. 46/7326-1913. Csernoch János Zichy Jánosnak 1913. november 16. 67. folio.

6 „Úgy hatott ez a háború, mint egy hatalmas népmiszió” – írta például a Magyar Kultúra levelezője. SPIECHER, Karl: *A háborús Németország*. In: *Magyar Kultúra* 1914, 2. kötet. p. 430.

7 *Magyar Kultúra* 1914, 2. kötet. pp. 263–264.

8 KLESTENITZ 2015, p. 56.

az állam összefonódását jelképezte: a menet a belvárosi plébániatemplomból a Kossuth Lajos utca–Károly körút–Vilmos császár körút (ma: Bajcsy-Zsilinszky út) útvonalon vonult a Szent István-bazilikához, illetve az Országházhoz. A bazilikában Csernoch János pontifikált szentmisét, a szentbeszédet pedig Prohászka Ottokár székesfehérvári püspök tartotta. Ezzel egy időben a tömegek számára az Országház téren, a parlament lépcsőin táborig misét tartottak, ahol Vass József (a későbbi miniszter) mondott szentbeszédet.⁹

A szigorú hierarchikus rendben felállított menet reggel 8-kor indult útjára. Az élen tizenhat lovasrendőr haladt, majd a feszület és a máriaremetei kegykép következett. A postászenekar után a férfi- és fiúegyesületek tagjai, a budapesti plébániák, majd a pestvidéki plébániák hívei vonultak fel. Ezután következtek a női egyesületek, akiknek soraiban sok fehér ruhás „Mária-lány” is feltűnt. Nyomukban a lábadozó és a kiképzés alatt álló katonák, a különböző fegyvernemek díszszázadai, valamint a Ludovika növendékei haladtak. A Szent Jobbot közvetlenül a növendékpapok és az egyházi rendek tagjai előzték meg, az ereklyét pedig, amelyet négy hadviselt, hősiességéért kitüntetett katona hordozott, a világi és egyházi főméltóságok, a prímás, a királyt képviselő József Ferenc főherceg, a kormány tagjai, több száz díszmagyarba öltözött főúr és képviselő, a tábornoki kar követte. Ezután jöttek a más csoporthoz nem csatlakozó érdeklődők, majd a menet lezárásaként ismét tizenhat lovasrendőr haladt. Az utcákat zászlókkal díszítették, a nemzeti lobogón kívül a háborús szövetséges nemzetek – az osztrákok, a németek és a törökök – zászlóit is felhasználva.¹⁰

Az eseményről beszámolva a katolikus Néppárt lapja, az Alkotmány elsősorban annak érzelmi intenzitását emelte ki: „Szent István jobbjá, mintha áldást osztana a népre, amely könnyeborult szemekkel emeli fel hozzá tekintetét. Ezen könyörgő körmeneten Magyarország szíve dobbant meg” – vélte a tudósító. Azt is hangoztatta, hogy hasonló könyörgő körmenetet utójára 1813-ban, a napóleoni háborúk idején tartottak Budán, és hogy ez volt az első alkalom, amikor a Szent Jobbot Pesten hordozták körbe.¹¹

A helyszín hangsúlyozása a demokratizálódás igényének megjelenése miatt is fontos lehetett. Ezt támasztja alá Turi Béla szerkesztő publicisztikája, amely egyértelműen leszögezte: „Ez népkörmenet volt, olyan, mint a népháború, melyben egyforma mindenki”. A körmenet tehát a katolicizmus – és az állam – azon álláspontját volt hivatott kifejezni, hogy elismeri a névtelen tömegek véráldozatát, és hajlandó szimbolikus engedményeket tenni az egyenlőség eszményének, hiszen „ahol a háború szelleme mozdul és mozgat, ott eddigi méreteink, nézőpontjaink kicsinyesnek bizonyulnak”.¹²

Ez a felfogás a nem egyházi lapok hasábjain is gyakran felbukkant. Az Alkotmány – amely még sajtószemlélt is közölt a körmenet visszhangjáról – számos elismerő véleményt idézett. A sajtó általános felfogása szerint történelmi jelentőségű, jól szervezett, emlékezetes esemény zajlott le. A Friss Újság szerzője leszögezte: „Ilyen menetet még nem láttunk soha. Mintha templommá varázsolta volna a honfíui szeretet, aggódó féltés, reménykedő bizalom az utcát.” Hasonló véleményt képviselt a Neues Pester Journal is, amely a rend megőrzését is fontos értéként nyugtázta: „A tömeg óriási voltának ellené-

9 A könyörgő körmenet. In: *Alkotmány*. 1915. május 20. p.11.

10 A könyörgő körmenet. In: *Alkotmány*. 1915. május 31. pp. 1–6.

11 Uo.

12 TB.: *Nemzeti zarándoklás a Szent Jobb után*. In: *Alkotmány*. 1915. május 31. 1.

re, amelyen fővárosunkban is a legnagyobb ritkaságok közé tartozik, a könyörgő körmenet a legszebb rendben folyt le, egyetlen zavaró hang nélkül”.¹³

A kor egyik legnépszerűbb bulvárlapja, Az Est szintén hasonló elemeket említett meg, kiemelve az egyházi pompa által keltett felejthetetlen látványt, a nyugodt, méltóságteljes egyszerűséget, a rengeteg résztvevőt és nézelődőt, valamint az esemény érzelmi magasztosságát, a rendezvényt egyértelműen az egész nemzet megmozdulásaként láttatta: „És a Duna-parton büszkén és tündöklő erőben vonul tova az erős, bátor Magyarország.” Az érzelmi mozgósítás érdekében a tudósító hatásvadász módon zárta beszámolóját: „Egy öreg paraszt, aki valahonnan a vidékről jött be, meghatva mondja: – Uram, ezt az országot nem lehet legyőzni.”¹⁴

Az esemény tehát jelentős sikert aratott, ami a sajtóvisshangban is tetten érhető. Ebben természetesen az játszott főszerepet, hogy a körmenet összhangban állt az állam törekvéseivel a társadalom háborús mobilizációjának fenntartására. A rendezvény ugyanakkor a politikai katolicizmus vezetőinek gondolkodására is jelentős hatással volt, hiszen ennek következtében „egyszerre hinni kezdtek abban, amit azelőtt mindenki kétségbe vont, hogy Budapesten is lehetne akkora nyilvános vallási manifesztációkat rendezni, aminők pl. a külföld nagyvárosaiban lefolyt eucharisztikus kongresszusok voltak.”¹⁵

A NAGYGYŰLÉSEK KOREOGRÁFIÁJÁNAK KIALAKÍTÁSA 1920 UTÁN

Az első világháború elvesztését, a Tanácsköztársaságot és a történelmi Magyarország összeomlását követően a katolicizmus helyzete gyökeresen megváltozott, ami a nagygyűlések lefolyására is komoly hatással volt. Ekkor „már nem egy liberális politikai kurssal vitatkozva, hanem az ún. keresztény-konzervatív kormányzattal mintegy karöltve, annak támogatásával kerültek megrendezésre a programok.”¹⁶

A Horthy-rendszer a liberalizmus és a baloldali ideológiák elleni küzdelemben elsőrendű szövetségeseikként tekintett a történelmi keresztény egyházakra. Az 1919-ben hatalomra került politikai elitet és a katolikus egyházat a közös érdekek sokrétű szövedéke kötötte össze, amelynek legfontosabb elemeit az adott társadalmi rend fenntartása, egy újabb baloldali hatalomátvétel megelőzése, illetve a trianoni béke revíziójának igénye jelentette.¹⁷ Ennek megfelelően az egyházak szerepvállalása megnövekedett a dualizmus korához viszonyítva, ami az államberendezkedés szinte valamennyi területén kimutatható.¹⁸ A katolicizmus vezető személyiségei pedig – miután az ország tragédiájáért a vallásos világkép hanyatlását, a hagyományos értékektől való elfordulást tették felelőssé¹⁹ – a felemelkedést elsősorban az állami és társadalmi élet megújulásától, keresztény alapokra

13 *A lapok a könyörgő körmenetről.* In: *Alkotmány.* 1915. június 1. 9.

14 PÁSZTOR Árpád: *Budapest katolikusainak körmenete fegyvereink győzelméért.* In: *Az Est.* 1915. május 31. 3–4.

15 *Magyar Kultúra* 1915, 1. kötet. 528.

16 SZÖGI László: *A katolikus nagygyűlések Magyarországon.* In: BÁRDOS István–Beke Margit (szerk.): *Egyházak a változó világban.* Komárom-Esztergom Megye Önkormányzata – JAMK, Esztergom, 1991, p. 509.

17 SPANNENBERGER, Norbert: *Die katholische Kirche in Ungarn 1918–1939. Positionierung im politischen System und „Katholische Renaissance“.* Franz Steiner Verlag, Stuttgart, 2006, pp. 59–60.

18 GERGELY Jenő: *A katolikus egyház története Magyarországon, 1919–1945.* Budapest, ELTE BTK, 1997.

19 Ennek legismertebb példája a jezsuita Bangha Béla könyve. BANGHA Béla: *Magyarország újjáépítése és a kereszténység.* Szent István Társulat, Budapest, 1920.

helyezésétől remélték, és a kezdetektől megadták a szükséges szimbolikus támogatást, erkölcsi legitimációt a hatalom birtokosainak.²⁰

1920-ban a nagygyűlés szervezői ugyanakkor nem lehettek biztosak a sikerben, a fővárosi tömegek viselkedésében, hiszen a kommün propagandájának emléke még igen-csak érezte hatását, és a klérus „tízezrek gyűlöletének és százezrek megvetésének tárgya” volt.²¹ Ezért aztán a szervezők óvatosak voltak: ugyan megrendezték az eucharisztikus körmenetet, ám viszonylag szerény keretek között tartották. Bár a felvonuláson részt vettek a keresztényszociális pártszervezetek és az erőtelesen politizáló főiskolai hallgatói egyesületek is, az eseménynek mégis hangsúlyozottan egyházi jellege volt, a szervezők tehát érezhetően nem kívántak támadási felületet nyújtani ellenfeleiknek. A menet útvonala ezért ekkor jóval kisebb szimbolikus jelentőségű helyszíneket érintett, mint 1915-ben: a Ferenciek terén álló templomból indult, és a Szent István-bazilikához érkezett meg. Bár a katolikus sajtó szerint az eseményen „százezrek” vettek részt, erős kétségeket kelt, hogy az ilyenkor szokásos litániát és szentbeszédet nem a téren tartották – mint az a dualizmus éveiben gyakorlattá vált – hanem a bazilika belső terében.²² A nem katolikus sajtó hírei szintén egészen más nagyságrendet valószínűsítettek – Az Est szerint például az eseményen „sok ezren” vettek részt,²³ a bécsi baloldali emigránsok lapja pedig negyvenezer főről írt.²⁴

Miután az események rendben lezajlottak, a következő nagygyűlésen – 1922-ben – már valóban nagyszabású körmenetet rendeztek.²⁵ Ennek legfőbb újdonsága a célpont kiválasztása volt, ugyanis ekkor a menetet a Ferenciek teréről a Kossuth Lajos utca–Károly körút–Vilmos császár út (ma Bajcsy-Zsilinszky út)–Alkotmány utca útvonalon az Országház térre (ma Kossuth Lajos tér) vonult, ahol az esemény csúcspontjaként a Parlament lépcsőin felállított ideiglenes útvonalon a hercegprímás csendes misét mondott. Látványos tömegfelvonulás szervezése volt a cél: az OKSZ mozgósította az egyház erőforrásait, az eseményre kirendelték a társadalmi egyesületek tagságát, a környező települések plébániáinak híveit, a katolikus iskolák diákságát. A Zsembery István vezette szervezőbizottság pontos felvonulási terven rögzítette, hogy a különböző csoportoknak hol kell gyülekezniük, a menetet rendjének fenntartására pedig a cserkészek mellett a budapesti rendőrség is vigyázott. Ezáltal valóban elérhették a célt: a menet eleje már az Országház téren volt, amikor az utolsó csoportok útnak indultak. A felvonulás idejére a rendőrség leállította a belvárosi forgalmat. A körmenetben ekkor – 1920-szal ellentétben, amikor csak a főpapság részvételéről van információnk – már számos előkelőség megjelent, köztük Horthy Miklósné, több Habsburg főherceg, a kormány képviselőiben Klebelsberg Kunó, Rakovszky Iván és Vass József, Sipőcz Jenő polgármester, valamint a budapesti egyetem képviselője.

Az új helyszín kiválasztása egyértelműen az egyház közéleti-politikai igényeinek megerősítése, egyfajta szimbolikus térfoglalási kísérlet volt, amit jól jelez, hogy az 1920-es években a körmenet végpontja ezután végig az Országház maradt. Itt a beérkező körmenetet a szintén 1922-ben kezdett hagyomány szerint a nemzetgyűlés, illetve később az országgyűlés két házának számos tagja várta. Az eucharisztikus szertartás az épületet

20 A kérdéstről legújabbban TURBUCZ Dávid: *Átpolitizált vallásosság a Horthy-korszakban. Horthy Miklós vezérkultusza*. In: KLESTENITZ 2015, pp. 115–128.

21 BANGHA Béla: *Nagygyűlésünk és a katolikus papság*. In: *Egyházi Lapok*. 1920/1. p. 2.

22 *Nemzeti Újság*. 1920. október 6. p. 3.

23 *Az Est*. 1920. október 6. p. 4.

24 *Bécsi Magyar Újság*. 1920. október 26. p. 4.

25 Az eseményről szóló beszámoló: *Nemzeti Újság*. 1922. október 10. p. 2.

az egykori liberális demokrácia székhelyéből a „törvényhozás templomává” lényegítette át, és a katolikusok ezzel kifejezték igényüket, hogy Jézus irányítsa „az egész magyar életet”.²⁶ Serédi Jusztinián hercegprímás 1929-ben arról beszélt a téren, hogy „lesz is [nemzeti] feltámadás, ha Krisztus Király nem áll meg idekint, hanem minden jogaival bevonul törvényhozásunk házába.”²⁷

A körmenet alapsémája idővel alig változott, ám a külsőségek egyre látványosabbá váltak. Ezt szolgálhatta az is, hogy az indulás 1923-ban a Bazilikához került,²⁸ így az útvonal lerövidült, a résztvevők tömege kisebb városi térbe helyezve pedig még nagyobbak tűnhetett. 1922-ben a katolikus sajtóban még arról panaszkodtak, hogy a menetet csak a főváros kifüggesztette zászlók üdvözölték, „míg az útvonal házainak csak ritka ablaka jelzi, hogy az ország és főváros katolikusai olyan ünnepet ülnek, amely egy kis figyelmet még a távolállóktól is megérdemelne.”²⁹ Két év múlva viszont már rengeteg kivilágított ház volt, feldíszítették az Országház teret, a tömeget az épületeken elhelyezett katonai reflektorok világították meg.³⁰ (Néhány évvel később az eseményt azzal varázsolták ünnepélyesebbé, hogy az áldásosztás pillanatában hat reflektorral világították meg az oltáriszentséget.³¹ 1928-ban a főváros a kivilágítás fényerejének növelésére még a gázlámpákat is visszaszereltette a menet útvonalán, valamint kivilágította a Gellért-szobrot, a Halászbástyát és a Mátyás-templomot is.³²) A modernizálódás további jeleként 1925-től a Magyar Villamossági és Izzó Rt.-nak köszönhetően nyolc villamos hangerősítő tette minden résztvevő számára hallhatóvá az Országház téren elmondott prédikációkat.³³ 1929-ben vezették be azt az újítást, hogy az oltáriszentséget a Kossuth térre³⁴ érkezve az Operaház harosáinak fanfárja fogadta.³⁵

Az ünnepélyes külsőségeknél is fontosabb volt azonban a tömegek mérete, ami állandó hivatkozási alapot jelentett a katolikus politikusok számára. 1929-ben például Wolff Károly a Katolikus Népszövetség díszgyűlésén kijelentette: „egy eucharisztikus kongresszuson többen vagyunk, mint ők [a szociáldemokraták] az összes szakszervezetekben.”³⁶ 1924-ben száztagú rendezőség tevékenykedett az utcákon, az utasításokat „furge kerékpárosok” továbbították a különböző csoportok között.³⁷ A menet 1925-ben a rendőrség becslése szerint negyedmillió emberből állt. A következő évben – a nézelődőkkel együtt – már háromszázötvenezer tették a létszámot. Ekkor a villamosforgalmat is leállították a menet idejére, a rosszullétek ellátására pedig negyven orvost és két mentőautót állítottak szolgálatba.³⁸

A menetben a különböző társadalmi csoportok elkülönülve vettek részt. 1925-ben például a sort a díszruhás lovasrendőrök nyitották meg, majd a cserkészek, a fiú- és a lányiskolák diákjai, az egyetemi és főiskolai ifjúság, a férfi kongregációk (a vasutas- és

26 *Nemzeti Újság*. 1928. október 9. p. 11.

27 *Nemzeti Újság*. 1929. október 29. p. 17.

28 *Nemzeti Újság*. 1923. október 9. p. 5.

29 *Nemzeti Újság*. 1922. október 10. p. 2.

30 *Nemzeti Újság*. 1924. október 8.

31 *Nemzeti Újság*. 1928. október 4. p. 2.

32 *Nemzeti Újság*. 1928. október 4. p. 2.

33 *Nemzeti Újság*. 1925. október 12. p. 20.

34 A Parlament előtti tér 1927-ben kapott új nevet.

35 *Nemzeti Újság*. 1929. október 20. p. 5.

36 *Nemzeti Újság*. 1929. október 27. p. 8.

37 *Nemzeti Újság*. 1924. október 8.

38 *Nemzeti Újság*. 1927. október 18. p. 16.

postás zenekar kíséretében), a keresztényszocialista munkásszervezetek tagjai következtek. Ezután a vidéki és budapesti plébániák hívei, a római nemzeti zarándoklat vezetői, a Szociális Missziótársulat, a harmadrendek, a Központi Oltáregyesület tagjai, a katonai díszszázad (saját zenekarával), az irredenta zászlók, a piarista énekkar haladt. A sort a papság, a püspöki kar, a nuncius, a primás folytatta. Ezután következett a baldachin alatt Szmrecsányi Lajos egri érsek az oltáriszentséggel, amelyet díszörség gyanánt tizenkét bányász és a Ferenc József Intézet tizenkét kivont karddal vonuló növendéke követett. A felvonulást a világi notabilitások csoportja zárta.³⁹ Az eseményt egyes csoportok feltűnő ruházatukkal is igyekeztek látványosabbá tenni: 1928-ban az egri legényegylet tagjai fehér ingben, tollas kucsmában, feszes székely nadrágban, a budakeszi Mária kongregáció leányai pedig fehér liliommal a kezükben vonultak fel.⁴⁰

A rendezők elsősorban arra törekedtek, hogy kifelé demonstrálják az egyház erejét – ahogy az elnöki megnyitó 1923-ban fogalmazott, „nem az itt elhangzó szavak fognak annak a katolikus nagygyűlésnek súlyt adni, hanem az, hogy hányan vagyunk”⁴¹ –, arra viszont eleinte igen kevés gondot fordítottak, hogy a körmenetek résztvevői számára közösségi élményt nyújtsanak. A nagy tömegek megmozgatása aprólékos előkészítést követelt, és a szervezők arra törekedtek, hogy kizárják a spontaneitást, ami esetleg veszélyeztethette volna az összehatást. Már 1923-ban figyelmeztették a résztvevőket, hogy az Országház téren előre beosztották az egyes csoportokat, az ünnepség alatt senki sem hagyhatta el a helyét. A körmeneten és a téren ráadásul csupán a kijelölt énekkarok tagjai engedhették ki a hangjukat, rajtuk kívül senki sem énekelhetett.⁴² Az előírások egy része később is érvényben maradt: 1929-ben a rendezőség újra kérte a tömörülés elkerülését, és figyelmeztettek, amíg a menet nem indul vissza a bazilikába, mindenki „köteles” a helyén maradni.⁴³ Az éneklés terén viszont a szervezők adtak némi engedelményt a híveknek, igaz, az egyöntetűség védelme ekkor is abszolút elsőbbséget élvezett. 1928-ban az OKSZ félmillió röpcédulán nyomtatta ki az énekeket, amelyekhez a menetben ekkor már hetven fűvös zenekar szolgáltatta a kíséretet.⁴⁴ Az éneklés rendjét szigorúan szabályozták: az egyházi énekeket „a menetben résztvevő testületek unisono éneklük, olyképp, hogy csak az a testület énekelhet, amelynek a menet alatt az éneklésre az ének megjelölésével a jelet a rendező megadja”⁴⁵.

Ez a változtatás azonban a jelek szerint nem elégítette ki az igényeket. A rendezés visszasságai 1929-ben tiltakozásra ösztönözték Krywald Ottót, a hitoktatás érseki főbiztosát, aki azt kérte a rendezőségtől, ejtse módját annak, hogy az ifjúság ne kényszerüljön órákig egy helyben állni, láthassa a népfelvonulást és énekekkel vehessen részt az ünnepen.⁴⁶ A hittanárok ekkor már két-három éve panaszták, hogy túl hosszú ideig vették igénybe tanítványaikat. Már délután 2 órára az iskolába rendelték őket, onnan mentek kijelölt helyükre, ahol általában este 6-ig, fél 7-ig kellett maradniuk. Sokan nem is látták a felvonulást a nagy tömegettől. Ez persze érthető módon sok problémát okozott a tanárok számára: „Több órán át nem lehet őket fegyelmezettségben megtartani foglal-

39 *Nemzeti Újság*. 1925. október 12. p. 20.

40 *Nemzeti Újság*. 1928. október 9. p. 9.

41 *Nemzeti Újság*. 1923. október 9. p. 2.

42 *Nemzeti Újság*. 1923. október 7.

43 *Nemzeti Újság*. 1929. október 30. p. 5.

44 *Nemzeti Újság*. 1928. október 4. p. 2.

45 *Nemzeti Újság*. 1928. október 3. p. 6.

46 EPL Cat D/c 3852-1929. Krywald Ottó Serédi Jusztiniánnak 1929. október 18.

koztatás nélkül.” Krywald véleménye szerint arra kellett volna törekedni, hogy „a processzió természetének megfelelőleg ne néma tüntetés, hanem lelkes, hitvallói felvonulás legyen”.⁴⁷

A nagygyűlések életét tovább színesítették a különböző évfordulók. 1925-ben a pápa által elrendelt Szentévre tekintettel az OKSZ „a szokottnál is ünnepesebben” kívánta kifejezni „az Anyaszentegyházhoz való ragaszkodó hűség”-et,⁴⁸ 1931-ben pedig a püspöki kar elhatározása nyomán Szent Antal és Szent Erzsébet jubileumát ünnepelték meg.⁴⁹

Az eseménysorozat megszokott rendjébe az 1920-as évek végén komolyabb változást három tényező hozott: az első 1928-ban a nemzeti eucharisztikus kongresszus volt. Ezt az eseményt október 4. és 9. között rendezték, szándékolt átfedésben az október 7. és 9. között tartó nagygyűléssel,⁵⁰ amelyek együtt – a korabeli egyházi és világi sajtó szóhasználata szerint „katolikus hetet” alkottak.⁵¹ A kongresszus célja egyrészt az eucharisztia hitének nyílt megvallása, a kultusz elmélyítése volt. „Hogyne vinnők ki ezt a mi örvendő hitünket ünnep és körmenet formájában az utcákra is, mint ahogy a túlsorduló hitnek természete, hogy mások előtt is eldicsekszik a kincse, a boldogsága mutogatásával!” – írta Bangha Béla. Arra is utalt, hogy a magyar egyháznak szándékában áll vendégül látni a nemzetközi eucharisztikus kongresszust, amire feltevése szerint 1936-ban kerülhetne sor Budapesten. Az 1928-as nemzeti kongresszust a felkészülés első állomásának tartotta.⁵² Bangha információja egybevág azzal, amit Mikes János szombathelyi püspök 1928 júniusának végén jelentett a primásnak a Nemzetközi Eucharisztikus Kongresszus elnökségével folytatott tanácskozás után⁵³ – a „katolikus hét” megrendezésének gondolata ezek után fogalmazódhatott meg, és a rendezési jog megszerzéséért folytatott lobbizás egyik elemét alkothatta.

Ez már az 1927-ben kinevezett új primás, Serédi Jusztinián tettekeszségét dicsérte, aki ezen a nagygyűlésen mutatkozott be a szélesebb katolikus nyilvánosság előtt. Tekintélyének megalapozásához az is hozzájárulhatott, hogy az eucharisztikus kongresszuson a pápa különleges megbízásából legátusként vehetett részt – ennek öröme egyébként a főváros még egy négylovas diszfogatot is a rendelkezésére bocsájtott.⁵⁴ Serédi méltónak bizonyult elődjéhez, hiszen szintén nagy energiával vetette be magát az eseménysorozatba. Ezért aztán a püspöki kar következő ülésén – szokatlan módon – az egi érsek a testület nevében megköszönte a primásnak a „fáradhatatlan buzgólkodást” és munkálkodást, amellyel a gyűlések munkáját, „a napnak minden percét felhasználva, a résztvevőket mélyen, a könnyekig megindító módon, odaadó szeretettel és együttérzéssel irányította.”⁵⁵

A második tényező a Szent Imre év megtartása volt 1930-ban. A nagyszabású rendezvénysorozat nem csupán egyházi, hanem állami szempontból is fontos volt, hiszen

47 EPL Cat D/c 3852-1929. Krywald Ottó, „méltóságos uramnak” 1929. október 18.

48 EPL Cat. D/c 3001-1925. Az OKSZ Csernoch Jánosnak 1925. november 5.

49 BEKE Margit (szerk.): *A magyar katolikus püspökkari tanácskozások története és jegyzőkönyvei 1919–1944 között*. I. kötet. Aurora, München–Bp., 1992, p. 376.

50 *Nemzeti Újság*. 1928. szeptember 30. p. 10.

51 Lásd például *Nemzeti Újság*. 1928. október 6. 1; *Az Est*. 1928. október 10. p. 2.

52 BANGHA Béla: *Nemzeti Eucharisztikus Kongresszus*. In: *Nemzeti Újság*. 1928. október 4. p. 1.

53 BAKÓ Balázs: *Egy világ körüli út –1928-ban*. In: BALOGH Margit (szerk.): *Alattad a föld, fölötted az ég...* Források, módszerek és útkeresések a történetírásban. ELTE BTK Történelemtudományok Doktori Iskola, Bp., 2010, p. 246.

54 *Nemzeti Újság*. 1928. október 4. p. 2.

55 BEKE 1992, p. 225.

Szent Imre személye a rendszer egész ifjúságpolitikáját jelképezte.⁵⁶ A jubileumi ünnepségsorozat megrendezését 1928. április 22-én a prímás jelentette be, utalva arra, hogy „Egy ilyen nagy, hónapokig tartó megmozdulás erősíti az öntudatot, bensőségebbé teszi a hitéletet és általános erkölcsi megújulásra készítet.” A célok között megjelölte az egyházi mozgalom felfrissítését, a nemzetközi kapcsolatépítést, ismert külföldi katolikus személyiségek meghívását, Magyarország számára való megnyerését, de utalt rá, hogy a rendezvény „az apostoli királyság történelmi intézményének eszmei propagálására” is alkalmas. A rendezvények az egész társadalmat igyekeztek elérni: minden katolikus iskolában Szent Imre ünnepet tartottak, a jelentősebb településeken népgyűléseket rendeztek. Augusztus 19-én a fővárosban eucharisztikus ünnepség volt, augusztus 20-án pedig gazdaggyűlést, iparosgyűlést, munkásgyűlést, a katolikus anyák ünnepét, sőt, katolikus sportünnepélyeket is rendeztek.⁵⁷ Az ünnepi év jelentős sikernek bizonyult, hiszen nemzetközi szinten is érzékelhetővé tette a hazai katolicizmus befolyását.⁵⁸ Az ünnepségsorozatra való tekintettel azonban 1930-ban külön katolikus nagygyűlést nem szerveztek.

A harmadik fontos tényező 1932-ben a párhuzamos ülések intézményével való kísértelmezés volt. Wolff Károly az előző évben felhívta hallgatóságának figyelmét, hogy a nagygyűlésre fordított energiák nem állnak arányban az eredménnyel. „A néplelket úgyszólván napról napra újra meg kell hódítanunk” – jelentette ki, és ezt „a legkönnyebb, a legegyszerűbb, a legtisztább igazságok” hangoztatásával látta elérhetőnek.⁵⁹ Ennek szellemében a pesti Vigadóban rendezett nyilvános ülések mellett, amelyek hagyományosan a társadalmi elit és a középosztály számára szolgáltak fórumként, 1932-ben öt további helyszínen is üléseket tartottak: az óbudai katolikus egyházközség kultúrházában, a budai Vigadóban, a Székesfővárosi Népszálló Nagytermében, a MÁV Északi Főműhely Törekvés kultúrtermében, valamint az Állami Gépgyár lakótelepének dísztermében. A szónokok a munkanélküliség elleni harccal, a hitetlenség elleni küzdelemmel és a katolikus öntudat érvényesítésével foglalkoztak.⁶⁰ Ezek az ülések tehát a gazdasági világválság társadalmi következményeire adott reakciók voltak: a szervezők ismét indokoltnak látták a nagygyűléseket közelebb vinni a hétköznapi emberek problémáihoz. Bangha Béla kifejezetten öröndetesnek látta a Vigadóból való kilépést, a nép széles tömegeinek a perifériákon tartott fórumokat.⁶¹

A hazai nagygyűlések 1932-ig tartó szakasza tehát elsősorban a tömegrendezvényre való válás korszakaként jellemezhető, ami igen látványos változást eredményezett a szerény dualizmus kori előzményekhez képest. Ahogyan 1925-ben Apponyi Albert a bécsi Reichspostnak mondta, a részvétel huszonöt év tapasztalatai szerint sohasem volt olyan nagyarányú, mint akkoriban. „Általános megújíthatóság ez, egy expanzív és intenzív erőgyarapodás, aminőt én fiatal éveimben sohasem reméltem volna,” a fejlődést pedig nem

56 Csíky Balázs: *Jubileumi esztendő és katolikus megújulás a Horthy-korszakban*. In: BÁNKUTI GÁBOR-VARGA SZABOLCS-VÉRTESEI LÁZÁR (szerk.): *A 20. század egyház- és társadalomtörténetének metszéspontjai*. (Seria Historiae Dioecesis Quinqueecclesiensis VIII.) Pécsi Püspöki Hittudományi Főiskola, Pécs, 2012, p. 137.

57 Székesfehérvári Püspöki és Székeskáptalani Levéltár 540 B 1225-1928. A Szent Imre jubiláris év programja.

58 Csíky 2012, p. 136, 142.

59 *Nemzeti Újság*. 1931. október 14. p. 8.

60 *Nemzeti Újság*. 1932. október 18. pp. III-IV.

61 BANGHA BÉLA: *A katolikus nagygyűlés elé*. In: *Nemzeti Újság*. 1932. október 16. p. 1.

külső körülmények, hanem a tömegek lelki átalakulása idézte elő.⁶² Cesare Orsenigo nuncius 1926-os jelentésében szintén kiemelte az eucharisztikus körmenet rendkívül impozáns lezajlását, amely a főváros központi tereit érintette.⁶³ A magyarok ebben a vonatkozásban képesek voltak lépést tartani az örök viszonyítási pontnak tartott német nagygyűlésekkel, amelyek szintén ekkor váltak valódi tömegrendezvényekké: a 1927-es záró ülésen például 120 ezer, az 1928-ason 250 ezer fő vett részt.⁶⁴

A katolikus társadalmi szervezkedés egységesítésének elmaradása és a szélesebb közérdeklődésre számot tartó témák elhanyagolása miatt azonban a nagygyűlések – ahogyan néhány éles szemű megfigyelő rámutatott – valójában továbbra is bizonytalan alapokon álltak. Glattfelder Gyula csanádi püspök az 1924-es nagygyűlés egyik kísérőrendezvényén arra intett: „Ne tévesszen meg bennünket a látvány, hogy tömegek vannak a zászlók alatt, mert, sajnos, sokan ezek közül konjunktúrákból jöttek oda.” Ezért azt sürgette, a résztvevőknek „az eszmék iránt való érdeklődését mélységes meggyőződéssé kell fejleszteni.”⁶⁵

A következőkben arra teszek kísérletet, hogy bemutassam, hogyan tükröződtek a katolikus nagygyűlések médiareprezentációjában a korszak társadalmi feszültségei. Három fő kérdéskörre összpontosítok: a munkáskérdésre, a felekezeti feszültségekre, illetve a liberális szabadságjogok érvényesülésére. Ezek vizsgálatában elsősorban három orgánumban: a szociáldemokráciát képviselő Népszava, a protestáns színezetű jobboldali radikális Szózat (1926-tól Magyar Újság), illetve a polgári liberális karakterű Pesti Hírlap lesz segítségemre.

A MUNKÁSKÉRDÉS A NÉPSZAVA TÜKRÉBEN

A Népszava szerkesztősége a szervezett munkásmozgalom antiklerikális alapállása, valamint a katolikus nagygyűlések konzervatív, szociáldemokrácia-ellenes megnyilvánulásai miatt általában nagy figyelemmel kísérte a rendezvénysorozatot. Ez alól az 1920-as év jelentett kivételt, hiszen ekkor mindössze egyetlen, három soros hírt adtak ki az eseményről.⁶⁶ Ebben feltehetően közrejátszhattak a papírkorlátozások, azonban az a megfontolás is, hogy a részletes híradás tovább növelhette volna az esemény közéleti súlyát, amiben a szerkesztőség nyilvánvalóan nem lett volna érdekelt.

A következő nagygyűlés kapcsán, 1922-ben már nem tartották célravezetőnek az eféle struccpolitikát. A Népszava ekkor már részletesen beszámolt az eseményekről, kiemelve, hogy a munkásság számára a nagygyűlés nem csak a szocializmusellenes támadások miatt érdekes, hanem az is, hogy a katolikus politika milyen mintát kínál a szűkölködő társadalmi rétegeknek. A tudósítás természetesen a katolikus lapokon alapult, és a szerkesztőség nem mulasztotta el szavá tenni: az Új Nemzedék igen terjedelmes, hat kolumnás tudósításában Szabó Józsefnek, a katolikus munkásság képviselőjének mindössze 21 sort juttatott – ezzel azt sugallva az olvasónak, hogy a fórumon a munkáskérdés alárendelt szerepet játszott. A cikk szerint a munkásság a nagy általánosságok helyett

62 *Nemzeti Újság*. 1927. október 20. pp. 3–4.

63 Archivio Secreto Vaticano Archivio Nunziatura in Ungheria Busta 17. Cesare Orsenigo Pietro Gasparrinac 1926. október 14. 268.

64 MORSEY, Rudolf: *Streiflichter zur Geschichte der deutschen Katholikentage 1848–1932*. In: *Jahrbuch für Christlichen Sozialwissenschaften* 26. (1985). p. 13.

65 *Nemzeti Újság*. 1924. október 15. p. 6.

66 *A katolikusok kongresszusa*. In: *Népszava*. 1920. október 24. p. 5.

kíváncsian várta volna „legalább vázlatos leírását egy olyan társadalmi rendnek, amely nem szocializmus, de már nem is kapitalizmus.” A szerző végül kijelentette: „Még tart a nagygyűlés, nagyon hálásak lennénk, ha annak a társadalmi és termelési rendszernek pozitív alapjaival s létrejöttének módjával megismertetnénk, amelyről fájdalom, csak színes és hangulatos kijelentésekben volt részünk.”⁶⁷

A következő évben szintén részletes beszámolót közöltek, leszögezve: „Sok ünnepély, sok imádkozás és sok beszéd” jellemezte a nagygyűlést. Az előző év visszafogottsága eltűnt: gyakran jelentek meg erőteljes, gunyoros kiszólások: az újságíró például hosszasan foglalkozott Sipőcz Jenő budapesti polgármester beszédével, amely véleménye szerint közhelyekből állt össze, „az öt év óta használt gramofonnak szánalmas hörgése volt.” A célkeresztbe került „a nagygyűlés kövér Bertája, a sovány Prohászka” is, aki a szerző szerint a régi és az új rendszernek egyaránt a kegyeltje, az ő szellemi vezetése alatt álló „keresztényszociálisok törekvései nem a tömegeknek nyomorúsága ellen, hanem ennek a nyomorúságnak a reakció érdekében való fölhasználására irányulnak.”⁶⁸

A nagygyűlés társadalmi súlyának növekedését jelzi, hogy a Népszava ekkor már vezércikket is szentelt az eseménynek. Ebben a szerkesztőség azt hangoztatta, hogy a fórum a „harcoló egyház” megnyilatkozásaitól volt hangos, valamennyi szónok a „harc biztos öntudatának” hangján szólalt meg. A mozgalom számára a legveszélyesebbnek „a székesfehérvári püspök közveszélyes szellemi gáztámadásait” tartották. A cikk vitába szállt a szónokok földreformmal kapcsolatos érvelésével is. A nyilvános ülésen Haller István hosszasan részletezte a katolikus egyházi vagyont terhelő kiadásokat, amelyek értelmezése szerint a nemzeti „kulturűrlény” fenntartása révén közcélokot szolgáltak, majd rámutatott arra, hogy a katolikus alapok jelentős részére végrehajtást rendeltek el. Haller ezért a vallás- és tanulmányi alap állagának sértetlen fenntartását követelte legalább oly módon, hogy amit belőlük özvegyek, rokkantak, házhelyek javára átadnak, (e célokat ő is támogatandónak ítélte), azokat az állam más kisajátítható birtoktestekből pótolja. Haller végül kijelentette, hogy szükség esetén akár rendkívüli katolikus nagygyűlést is rendeznek, ha kívánságuk nem teljesül.⁶⁹ A Népszava szerzőjének értékelése szerint: „sután hat, amikor az osztályharcot támadják ott, ahol a kultúrharcot proklamálják, és még sutábban hat, ha a szociális szellem terjesztéséről s a szocializmus elmélyedéséről beszélnek ott, ahol *elsajnálják* a magyar nincstelenek törpebirtokait is, ha netén egyházi tízezerholdakból akarnák azt kihasítani.”⁷⁰

1924-ben a lap egyik vezércikke arra enged következtetni, hogy a szociáldemokraták számára nemcsak a nagygyűlési szónokok mondanivalója, hanem az esemény külsőségei is ellenszenvesek voltak – ebben elsősorban az játszhatott szerepet, hogy a szociáldemokraták számára az 1921-ben megkötött Bethlen–Peyer-paktum nem tette lehetővé hasonló tömegrendezvények szervezését. A cikk szerint a nagygyűlés valójában politizált, amit a szerző önmagában véve nem ítél el, de úgy vélte, hogy minden más társadalmi irányzatnak, tehát a szociáldemokratáknak is meg kell adni ugyanezt a szabadságot. Az eucharisztikus körmenet a szerző szerint valójában politikai tüntető felvonulás volt, ezzel ugyanis a résztvevők „[...] folytatták az utcán azt a politikai demonstrációt,

67 *Milyen társadalmi rendszert követelt a katolikus nagygyűlés? Kérdések, amelyek még feleletre várnak.* In: *Népszava*. 1922. október 10. pp. 3–4.

68 *Igék és szónoklatok.* In: *Népszava*. 1923. október 9. p. 7.

69 *Nemzeti Újság*. 1923. október 9. p. 8.

70 *Sikerek?* In: *Népszava*. 1923. október 10. p. 1.

amit a Vigadó zárt helyiségeiben elkezdtek. Nekik tehát szabad. Csak a templomi zászlókat kell kivinni (egy kis céltudatos profánsággal) az utcára s a mélyen tisztelt rendőrség máris kísérelje és nem szétverője lesz a politikai demonstrációnak! A legélesebben tiltakozunk a kétféle elbánásnak e gyakorlata ellen. [...] A kétféle elbánás provokáló és minden flegmát izgalommá piszkáló magyar rendszere is ott vonult a templomi zászlók árnyékában.”⁷¹

Ez a cikk érdekes módon visszahatott az eseményekre, hiszen Kóródy Katona János a keresztényszocialisták értekezletén idézte a Népszavát, vitába szállva azzal az állítással, hogy „az eucharisztia leple alatt” a nagygyűlésen a szervezőség politizálna.⁷²

1925-ben a nagygyűlés sajátos „beharangozásaként” a Népszava véleménycikket jelentetett meg, megállapítva, hogy itthon és külföldön az egyházak egyre gyakrabban tartanak különféle társadalmi eseményeket, gyűléseket. Ezt a vallásos világnézet válságának jeleként értékelte, aminek okait a tudományos gondolkodás és a szocializmus terjedésében, valamint az imperialista érdekeket szolgáló világháború támogatásában vélte megtalálni. Úgy találta, hogy a templomlátogatók java a „fejlődéstől elmaradt” öregek-ből, nőkből, illetve „az iskolákból odavezetett” gyermekekből áll, és „egyik réteg se jelent valami erős támaszt az egyházak számára”.⁷³

A beszámoló ugyanakkor azt tükrözi, hogy a nagygyűlések ekkor már olyan érdeklődést válthattak ki a Népszava olvasóiból, hogy a szerkesztőség szükségesnek látta a világnézeti elkülönülés hangsúlyozása mellett immár konkrét, érdemi érvek alkalmazását is. A fő eszköz a nagygyűlés demokratikus eszmeiségének megkérdőjelezése volt: „Az egyház a nyomorgó tömegeknek csillogó frázisoknál és tömjénfüstnél egyebet adni nem tudott [...] az ígéretek kéréje széthullott most is.” Az idézett publicisztika – burkolatlan ugyan, de – nehezményezte, hogy a katolikus egyház nem tiltakozott nyilvánosan az 1919-es fehérterror önkényeskedései ellen, és erre hivatkozva a szavak és a cselekedetek összhangját kérte számon. Véggökövetkezése szerint „a katolicizmus kivénhedt abban, hogy a nagytömegek világnézetévé dicsőülhessen. [...] társadalmi és világnézeti ellentéteket áthidalni nem tud, mert ez nem is lehetséges” – hiszen ezek nem szellemi, hanem materiális jellegűek. Az egyház nem tett semmit a javak igazságtalan társadalmi eloszlása ellen, mindig az erőseket támogatta. „És ha most mégis a tömegek felé fordul, nem akar egyebet, mint omladozó hatalmának megrepedt talpköveit megerősíteni.”⁷⁴

Ezt az üzenetet a lap számos kisebb közléssel erősítette. Egy tudósító például úgy vélte, hogy – noha a hivatalos rendőrségi becslés szerint 150 ezer ember vett részt körmeneten – az ilyen arányú munkásfelvonulások esetén a rendőrség rendszerint 15 ezer főről szokott beszámolni.⁷⁵ Egy másik cikkben arról írtak, hogy a katolikus Legényegyesületek Szövetségének elnöki értekezletén csak prelátusok és kanonokok beszéltek, a legények viszont – teljes számban hiányoztak. A szerző szerint a látszat ellenére „a nép, a dolgozó nép mindhárom napon hiányzott a nagygyűlésről, mert a vasárnapi eucharisztikus fölvonuláson kivezényelt és kirendelt gyerekek, köztisztviselők és MÁV gépgyári munkások jelenlétét aligha mondhatja valaki a »nép jelenlétének«.”⁷⁶ A lap – igaz, csak a rövidhírek között – arról is beszámolt, hogy a Rimamurány-Salgótarján Rt. felajánlotta

71 Politizálás – egyházi zászlók alatt. In: *Népszava*. 1924. október 14. p. 1.

72 A keresztényszocialista párt értekezlete. In: *Szózat*. 1924. október 15. p. 3.

73 Szélgjegyzetek a keresztény egyházak különböző gyűléseihez. In: *Népszava*. 1925. október 11. pp. 13–14.

74 Szájukra mézet kentek. In: *Népszava*. 1925. október 13. p. 1.

75 A katolikus nagygyűlés két napja. In: *Népszava*. 1925. október 13. p. 6.

76 A katolikus nagygyűlés utolsó napja. In: *Népszava*. 1925. október 14. p. 10.

dolgozóinak, megtéríti útiköltségeiket, ha részt kívánnak venni a nagygyűlésen. Ennek ellenére senki nem jelentkezett, ezért aztán a fölvyázók utaztak el Budapestre és szerepeltek a körmeneten bányászként, kölcsönvéve a munkások egyenruháját. „Micsoda szép látvány volt annak, aki nem tudta, hogy csak álbányászok vonulnak föl.”⁷⁷

Néhány évvel később, 1928-ban a lap bizonyos esetekben már azzal hitelesítette kritikáját, hogy bizonyos elemeket dicséretben részesített. Elismerte például, hogy „szépek” az ünnepi beszédek, de azonnal hozzátette: a gyakorlatban nem érnek sokat, hiszen nincsen szankciójuk. Ugyanez figyelhető meg Vass József népjóléti miniszter kapcsán, akinek a „beszédéből kicsendült a bajok ösztönszerű megérzésének lüktető üteme – a helyes következtetések azonban most is a »tartozik« lapra kerültek.”⁷⁸ A nagygyűlésen esetenként elhangzó provokatív megnyilvánulásokra viszont a Népszava továbbra is provokatívan válaszolt. A Keresztény Községi Párt vezére, Wolff Károly például – ahogyan korábban már láthattuk – kijelentette a fórumon, hogy az eucharisztikus gyűlésen többen vettek részt, mint ahány tagja az összes szakszervezetnek van. Ezt a kijelentést a Népszava egyfajta válságtünetként igyekezett beállítani: „Amennyi az igazság ebben a wolffi számtanban, ugyanannyira sikerült a lármás propagandát büszke seregszemlévé dagasztani. [...] Csak nagy hangon elmondott nagy szavak képviselték az öntudatot, a nagy szavak bő közeit azonban magukbaszálló siránkozások, beismerő vallomások töltötték be.”

Ennek alátámasztására részletesen idézte a szónokokat: Sipőcz Jenő például arról beszélt, hogy Krisztus királysága ma még nem teljesen megalapozott, ami a kommentár szerint kétezer év kereszténység után a csőd beismerése. Bangha Béla pedig úgy vélekedett, hogy az ország papíron kétharmadrészt katolikus lakossága valójában nem katolikus. A szerző ugyanakkor elismerte, hogy Bangha valóban meglátta a lehetőséget a tömegek megszólítására, hiszen hosszasan beszélt a széles néprétegek gazdasági nyomorúságáról, inségéről, és felszólította a tehetősebb katolikusokat, hogy segítsenek. A szerző ugyanakkor úgy vélte, a jezsuita páter kijelentése „felelőtlen”, politikai múltja pedig egyenesen lehetetlenné teszi, hogy a katolikus munkástömegek hitelt adjanak szavainak. Nincs tehát esély a katolicizmus megváltozására – szólt az újságíró következtetése.⁷⁹

A FELEKEZETI FESZÜLTSÉGEK A SZÓZAT TÜKRÉBEN

A korszak kormányzatai már a kezdetektől nagy súlyt fektettek az „általános kereszténység” gondolatára, amely az „internacionalista destrukcióval” szemben demonstratív módon kívánta felmutatni a „keresztény magyarság” – természetesen a felekezeteken is átívelő – egységét.⁸⁰ A keresztény pártvezérek felfogását 1919 augusztusában a katolikus Huszár Károly tette egyértelművé: „a pártvezetőség mindenkit félre fog tolni az útból, aki a régi klerikális politika felidézésével a katolikusok és protestánsok testvéri együttélését megbontani törekednék”.⁸¹ A sűrűn megrendezett állami, katonai ünnepségeken elvárásá emelték a különböző felekezetek közös részvételét, ami a katolikusokat dilemma elé állította, hiszen, ha megjelentek, azzal megsértették az egyházjogot, amely tiltotta

77 *A katolikus nagygyűlés „munkásnépe”*. In: *Népszava*, 1925. október 16. 13.

78 *A klerikális szóvirágok kertjéből*. In: *Népszava*, 1928. október 9. 3.

79 *„Krisztus ne csak az ajkakon éljen”...* In: *Népszava*. 1929. október 29. p. 8.

80 KLESTENITZ Tibor: *A katolikus sajtómozgalom Magyarországon 1896–1932*. Complex, Bp., 2013, p. 198.

81 *Reggeli Hírek*. 1919. augusztus 27. p. 4.

a más felekezetűekkel való „vallási közösködést”. Az sem könnyítette meg a helyzetet, hogy az állam és az egyházak kapcsolatait – a dualizmus korához hasonlóan – továbbra is döntően a szokásjog szabályozta, ami a felekezetek viszonyában az együttműködés helyett fokozott versengést eredményezett a központi támogatások felosztásáért.⁸²

A feszültségek a katolikus nagygyűlések megítélésében is jól végigkövethetőek. A Szózat, a jobboldali radikálisok protestáns irányzatú napilapja 1920-ban még – az általános kereszténység elvárásához igazodva – testvéries hangnemben fogalmazott. Scholz Ödön nemzetgyűlési képviselő, evangélikus esperes arról írt, hogy a kurzus nem lenne ilyen sikeres, ha a protestánsok nem léptek volna szövetségre a katolikusokkal. Kifejtette: „Mi, protestánsok nemcsak hogy minden utógondolat és féltékenység nélkül nézünk a katolikus nagygyűlés elé, hanem gazdag sikert és áldást is kívánunk hozzá.” Ugyanakkor arra is utalt, hogy nagy a felelősségük a felekezeti béke fenntartásában. A jövő szempontjából pedig nem ígért sok jót, hogy arra intette a protestánsokat: ha egyenrangúak akarnak maradni, akkor nekik is nagygyűlést kell tartaniuk, ahol válaszolni tudnak a katolikus megnyilvánulásokra.⁸³

A nagygyűlés után hasonló reakciók születtek. Raffay Sándor evangélikus püspök a reformáció emlékünnepeán kijelentette: „A katolikus nagygyűlés seregszemle volt a hamis jelszavakból kijózanodott, a nemzeti és keresztény útra tért magyarság tábora fölött.” Ezután azt fejtegette, hogy a protestantizmus súlya nem létszámában, hanem elveiben rejlik, és a magyar protestantizmus is tudna saját seregszemlét tartani, mert nemzetközi kapcsolatairól révén értékes fegyvertárs a keresztény kurzus nemzeti hadjárataiban.⁸⁴ A püspök gondolkodásában azonban hamarosan az aggodalom kerekedett felül. Ezért cikket jelentetett meg egy folyóiratban, amelyben megfogalmazta azon aggályát, hogy a katolikusok a protestánsokat félre akarják szorítani a közéletben. Prohászka Ottokár válaszcikkében megpróbálta eloszlatni aggályait, és amellett érvelve, hogy a katolikus nagygyűlés megrendezése nem jelent békebontást, felekezeti támadást, hiszen mindenki jogosult önmagára is gondolni, és hangsúlyozta: a beszédek nem veszélyeztették a protestáns–katolikus összefogást.⁸⁵ Viszontválaszában Raffay kétségeinek adott hangot, elsősorban a Mikes János szombathelyi püspök által a nagygyűlésen hangoztatott „getrennt marschieren zusammen schlagen”⁸⁶ elképzelést kritizálva. Azzal érvelt, hogy a külön szervezkedés veszélyes lenne, félreértésekre adna okot, hiszen sok protestáns úgy érezné, hogy ezzel megszünnének kötelességei a keresztény kurzus irányába. A túlbuzgó katolikusok protestánsellenes harcba kezdenének, a kurzus bomlását okozva.⁸⁷

1921 októberében, IV. Károly király második visszatérési kísérletének bukása a magyar belpolitika teljes átalakulását hozta. Bethlen István kormányfő korábban arra készült, hogy a keresztény pártra alapozva hozza létre az egységes kormánypartot, a puccs ezt lehetetlenné tette, ezért a kisgazdák kerültek előtérbe. A konfliktusoknak felekezeti felhangjai is voltak, hiszen a keresztény párti legitimisták között inkább a katolikusok, a kisgazdák körében inkább a protestánsok voltak a meghatározóak. Ennek hatásai az 1922-es nagygyűlés megítélésében is jól érzékelhetőek. Kádár Lehel a Szózat hasábjain

82 PÉTER László: *Az állam és az egyház viszonya és a civil társadalom Magyarországon: történeti áttekintés.* In: *Századvég.* 1997/4.

83 SCHOLZ Ödön: *Protestáns nagygyűlést!* In: *Szózat.* 1920. október 23. p. 1.

84 *Protestáns seregszemle.* In: *Szózat.* 1920. november 3. p. 1.

85 PROHÁSZKA Ottokár: *Válasz Raffay Sándor püspöknek.* In: *Nemzeti Újság.* 1920. november 27. p. 1.

86 Külön felvonulni, közösen lecsapni.

87 RAFFAY Sándor: *A keresztény kurzushoz.* In: *Nemzeti Újság.* 1920. november 30. p. 1.

csalódottságának adott hangot, mert úgy ítélte meg, hogy a korábbi – akkor is látszólagos – katolikus-protestáns politikai szövetség felbomlásával az előbbieket eltávolodtak a keresztény-nemzeti ideológiától. „Csak halványan hallok hangjait az életproblémáknak, a politikai problémáknak a katolikus nagygyűlés orkesztrumából. [...] Mintha a magyarságnak katolikus része, mintha mi katolikusok, tömegünkben és egyénenkint nem állnánk élet- és halálharcban a keresztény gondolat ősi ellenségével, a zsidósággal, mintha a mindenkire kötelező világnézeti harc a magyar katolikus hívek és papság kirekesztésével zúgna. [...] Fájdalom, a vizek csendesek lettek [...] a taktikai és egyéb szempontok mérséklő, kiegyező, meggondoló egyéniségei bejelentkeztek, a katolikus demokrácia vezetői részben megszűntek vezető tényezők lenni.”⁸⁸

Ám a kérdésnek nem csak politikai, hanem felekezeti vonatkozásai is voltak. 1922-ben Zsigmondy Jenő kerületi felügyelő az evangélikusok egyetemes közgyűlésén elismerést érdemlőnek nevezte Zichy János „barátságos és békés” nagygyűlési beszédét, de úgy vélte, hogy túlzó megnyilvánulások is elhangoztak, amelyek ellen tiltakozni kell. Példaként megemlítette, hogy Haller István állítólag a protestánsokra is ki akarta terjeszteni a numerus clausust, hogy a „vezető állásokban” a katolikusok számarányuk szerint érvényesüljenek. A Szózat azonnal sietett megcáfolni azt a hírt, amire Zsigmondy hivatkozott, és kiadott egy közleményt, miszerint Haller azóta már nyilatkozott is arról, hogy egyetlen szóval sem említette a protestáns numerus clausust, az álhír sommás véleménye szerint a „zsidó sajtó” trükkje volt azért, hogy ellentéteket szítson a keresztény felekezetek között. „A keresztény magyarság azonban, szemben az őt fenyegető ellenséggel, jóval józanabb, semmint hogy az efféle zsidó radikális uszításnak följüljön”⁸⁹ – vélte Haller.

A törekvés, hogy a katolikus nagygyűléseken elhangzó, a keresztény felekezetek harmonikus viszonyáról alkotott képet megkérdőjelező híradásokat egyfajta feltételezett „zsidó ármánykodás” eredményeként kíséreljék meg beállítani, a Szózat hasábjain a későbbiekben is gyakran tetten érhető. 1924-ben például a nagygyűlést örömteli eseményként köszöntötték, mint amelyben a „magyar faj hatalmas vitalitása” nyilvánul meg.⁹⁰ Ezért különösen dühödten reagáltak arra, hogy a Népszava és számos már organum hírt adott az Országos Evangélikus Lelkészegyesület közgyűléséről, amelyen néhány igen vehemens hozzászólás hangzott el. Szeberkényi Zsigmond csabai esperes például kijelentette, az evangélikusok legfőbb ellenségei a katolikusok, akik „kisajátítják” a magyarságot, „kihúzzák a gyékényt alóluk”. Duszik Lajos miskolci esperes szerint már kezdenek kiábrándulni az emberek a kurzusból. A katolikusok nem tanulnak és nem felejtnek.⁹¹ Egy másik lelkész, Németh Károly amiatt sajnálkozott, hogy a kormányban senkinek sem jutott eszébe Magyarország pénzügyeit a katolikus papi vagyon szekularizálásából szanálni.⁹² A Szózat természetesen nem a lelkészekkel, hanem a beszédek közlő lapokkal lépett küzdelembe: arról írt, hogy a közgyűlésről a „zsidó lapok” beszédek közölnek, „melyek talán jogos, talán túlzott érzékenységgel mérlegelt kevésbé jogos sérelmeket tettek szóvá” katolikus irányban. A publicista – sajátos szereptévesztéssel – azt bizonygatta, hogy ezek a beszédek nem jelentik az evangélikusok egyetemének felfogását.⁹³

88 KÁDÁR Lehel: *Katolicizmus és fajvédelem*. In: *Szózat*. 1922. október 10. p. 1.

89 *Az evangélikus egyház egyetemes közgyűlése*. In: *Szózat*. 1922. október 13. pp. 1–2.

90 *A katolikus nagygyűlés*. In: *Szózat*. 1924. október 14. p. 1.

91 *Az evangélikus lelkészek közgyűlése*. In: *Pesti Hírlap*. 1924. október 16. p. 9.

92 *Az evangélikus lelkészek a kurzus és a katolicizmus ellen*. In: *Népszava*. 1924. október 16. p. 5.

93 *Keresztény felekezetek harca – zsidók káröröme*. In: *Szózat*. 1924. október 16. p. 9.

A lap ezt követően érezhető megkönnyebbüléssel számolt be Kapi Béla nyilatkozatáról. A püspök az evangélikusok egyetemes közgyűlésén kijelentette, a katolikus nagygyűlésen „történhetek olyan kijelentések, amelyek egy fájdalmas érzést ébresztettek, de egészében meg kell állapítani, hogy maga a hivatalos katolikus egyház és annak jogosult reprezentánsai a krisztusi szeretetnek és testvériségnek elvét hangoztatják,” és – immár az evangélikusok hivatalos álláspontjaként – kijelentette: nem a katolikus hierarchia áll azon tervszerű támadások mögött, amelyek az evangélikus egyház létjogosultságát, hivatását vonja kétségbe. „Mi a katolikus egyházzal keresztény testvéri jó viszonyban akarunk együtt élni.”⁹⁴

A Szózat irányvonala 1925-ben kezdett megváltozni, amikor a katolikus nagygyűléshez kapcsolódva bejelentették a konzervatív Keresztény Nemzeti Gazdasági Párt és a keresztényszocialisták fűzióját.⁹⁵ Ezt a lap szerkesztőségében kifejezetten veszélyesnek tartották a fajvédelem céljaira, hiszen úgy látták, hogy ezzel felekezeti párt jön létre, amely a nemzet megosztására törekedik majd. „A hitükben katolikus és protestáns magyart politikai munkára kell egyesíteni, a politikailag katolikus és protestáns alapon szerveződőket viszont aligha lehet összehozni.”⁹⁶ Ezután a lap – amelynek nevét 1926-tól Magyar Újságra változtatták – ugyan elvileg „megértéssel” viseltetett a katolikus nagygyűlés iránt, a felszíni udvariasság azonban valójában mély ellenérzéseket leplezett. Jó példa erre az a gúnyos felhangokkal is rendelkező karcolat, amelyet 1926-ban közöltek: „A nagygyűlésen a fehér haj volt divatban. Szinte kihivalkodott közülük a feketehajú, szemüveges és ebben a környezetben oly fiatalosnak látszó Klebelsberg Kunó gróf, ő képviselte a feketehajú ifjúságot. Körülötte az ősz haj tengere, mintha elnyeléssel fenyegette volna.” A Zichy János körül tömörülő idős arisztokraták társasága tehát nem nyerte el a tudósító rokonszenvét. A szónokok magatartása szintén nem nyerte el elismerését, nem mulasztotta el például megemlíteni, hogy Csernoch János volt az egyetlen, aki meghajlással köszönte meg az őt fogadó üdvözlést.⁹⁷ A Szózat tehát leginkább a rendezvény konzervatív-elitista vonásait utasította el.

A LIBERÁLIS LÁTÓSZÖG: A PESTI HÍRLAP PÉLDÁJA

A liberális sajtó nézőpontja természetesen alapvetően eltért az előzőektől. A fő hangsúlyok érzékeltetésére a patinás orgánium, a Pesti Hírlap példáját mutatom be. A publicisztikák a nagygyűlések kapcsán elsősorban azt igyekeztek bizonyítani, hogy a katolikusok többsége, illetve az egyház legjelentősebb képviselői elítélik a kereszténységet jelszóként felhasználó „kurzus” szélsőségesességét. Az első években a Pesti Hírlap Lorenzo Schioppa pápai nunciában találta meg a példaképet.

Erre a szerepre az olasz diplomata különösen alkalmas volt, hiszen kedvelte a látványos, jól popularizálható gesztusokat. 1922-ben a lap publicistája arra emlékezett az olvasókat, hogy Schioppa ceglédi látogatása során rokonszenvének kifejezéséként megcsókolta a nemzeti zászlót, amivel minden magyart felekezeti különbség nélkül megnyert magának. A publicista kiemelte: a nunciás nagygyűlési „beszéde szintén oly magasröptű,

94 *Az evangélikus egyház egyetemes közgyűlése.* In: *Szózat.* 1924. október 17. p. 3.

95 *Bethlen Vass Józsefnek engedi át a belpolitika irányítását.* In: *Szózat.* 1925. október 14. p. 12.

96 *Katolikus vagy protestáns néppárt?* In: *Szózat.* 1925. október 16. p. 1.

97 *Képek a katolikus nagygyűlésről.* In: *Magyar Újság.* 1926. október 14. p. 4.

hogy messze kiemelkedik abból a felfogáskörből, amelyben ma sok konjunktúra-keresztény a kereszténységről prédikál.” Intő szavát követni kellene, hiszen a kívülállók gyakran objektívebb képet tudnak rajzolni egy közösség helyzetéről. „A kereszténységnek is nagyon sok apostola támadt az utóbbi időben, de az igazi kereszténységet, mely a szeretet jegyében él, azok kultiválják gyakran legkevésbé, kik abból élnek és politikai tökélet akarnak belőle maguknak sajátolni.”

A publicista szerint a katolikus nagygyűlés a „kurzuskeresztényekkel” szemben az igazi kereszténység felfogását mutatta meg.⁹⁸ Ehhez a véleményhez jelentettek támasztékot azok a volt keresztény pártvezérek is, akik az 1921-es politikai fordulat következtében kiszorultak a hatalomból, ezért saját szerepük újrafogalmazására kényszerültek. Így járt Rakovszky István is, aki – miután a második királypuccs idején IV. Károly miniszterelnökkévé nevezte ki – 1922-ben már a katolikus nagygyűlés rendezvényeiből is kiszorult, ezért – a nagygyűlésre időzítve – saját összejevetelt hívott össze az őt korábban támogató keresztény pártiak és klerikusok számára. Ekkor kiadott nyilatkozatának – amely valójában a Gömbös Gyula hatalmi ambícióira és „fajvédő akciójára” adott válasz volt – a Pesti Hírlap nagy figyelmet szentelt, hiszen jól beleillett a nagygyűlésekről alkotott „jó keresztények – rossz keresztények” képbe. Rakovszky arról beszélt ugyanis, hogy „mi [a régi néppárti politikusok] tudunk huszonöt éven át keresztény politikát hirdetni és vallani anélkül, hogy »fajvédelemre« szükség lett volna [...] A mi keresztény politikánk nem merült ki az »üsd a zsidót« jelszavakban. Mi a közerkölcsök megtisztulását az egész vonalon kívántuk és akartuk, sajnos, be kell vallanom, a keresztény kurzus alatt nagyobb volt e tekintetben a süllyedés, mint abban az időben, mikor még legelőször a harc terére léptünk.”⁹⁹

Elsősorban a nagygyűlések kapcsán érzékelt kettősség foglalkoztatta a kor liberális újságírásának doyenjét, Rákosi Jenőt is, aki 1926-ban a Pesti Hírlap vezércikkében foglalkozott a témával. A kiemelt figyelmet ekkor elsősorban a katolikus–protestáns polémia élesedése indokolta. Rákosi elismeréssel állapította meg, hogy a nagygyűlés imponáns nyitónapjainak a többség nem polemizált, sőt, Bangha Béla a szentmisén a békéről beszélt. Azt viszont értetlenséggel fogadta, hogy Zichy János „szenzációképpen” harcias, tüzes beszédet tartott, szinte hadüzenetet adott a protestánsoknak. Mivel a kormányzat igen előzékeny az egyházakkal, ezért Rákosi szerint Zichy beszéde „a békés vizek csapkodásának” tűnt. A publicista hangsúlyozta, hogy a józan gondolkodás elismeri a katolikusok történeti elsőbbségét a felekezetek között, ezért nem érthető, mit szeretne még Zichy. „Privilégiumokat, jogokat, melyek voltak, de már nincsenek? Visszamenést a múltba?” – tette fel a kérdést. Ezután azt fejtegette, hogy az egyház alapja belső ereje, a hívőkkel való szoros kapcsolata, nem pedig az állami támogatás. Elismerte, hogy beszédében Prohászka remekül kifigurázta a spiritisztákat, de rámutatott: a püspök nem kérdezte meg, hogy miért nő mégis a befolyásuk. Rákosi szerint ennek az egyház vonzerejének a csökkenése volt az oka, hiszen „akik jobban szomjúhozzák a vallás misztériumait, a templomok boltozatainak titokzatosságát, a lelkiesség vágyakozását, a kapcsolatot a végtelenséggel: azoknak több kell, mint amit a templomainkban szakmányos, sablonos isteni tiszteleteken kapnak.” A követendő példát Rákosi szintén a nuncius, ekkor már Cesare Orsenigo személyében találta meg, aki megítélése szerint nagygyűlési szereplése során kiváló tapintattal papi hivatása keretein belül maradt, és egyedülként kimondta: szükséges, hogy a nemzet minden erkölcsi tényezője fogjon össze, mint egy egységes tábor különböző hadtestei. „Ez az igazi katolikus szellem” – vélte.

⁹⁸ *Dolgozzanak!* In: *Pesti Hírlap*. 1922. október 10. p. 1.

⁹⁹ *Rakovszky István a fajvédelemről és az igazi keresztény politikáról*. In: *Pesti Hírlap*. 1922. október 7. p. 1.

Az érvelés hitelesítéseként itt is megjelent a magyar nemzet iránti jóindulat: Orsenigo egész beszédét magyarul olvasta fel, ami Rákosi interpretációja szerint olyan hatást keltett, „mint-ha az embert meghatottságában egy felsőbbrendű lény homlokon csókolja. [...] Minket az ily figyelem annál jobban meghat, mentül ritkábban van benne részünk.”¹⁰⁰

Rákosi másnapi vezércikkben is visszatért a témára, hiszen szükségét érezte az elhangzott beszédekre való reagálásnak. Elsősorban Prohászka Ottokár és Vass József szereplése foglalkoztatta, akik szociális politikát hirdettek, a proletár és a nagytőke problémáját valamiféle kiegyenlítő formában kívánták volna megoldani. Rákosi azonban úgy vélte, hogy a kérdés ilyen fórumon és formában való felvetése veszedelmes. Ha a katolikus vezetők ezzel akarják a nemzetközi és vallásellenes tömegeket megbékíteni, félreismerik az emberi természetet. A munkások ugyanis erre a próbálkozásra „nem azt fogják mondani, hogy íme, a nagytőkét támadja az egyház, hát már most gyerünk a templomba; hanem azt, hogy lám, már azok is bekanyarodtak, előre hát, szorítsuk még egy kicsit, míg egészen le nem törnek.”

A publicista ezután azt próbálta meg bizonyítani, hogy az egyház tulajdonképpen saját működési elvével kerül ellentétbe, ha demokratikus tendenciájú törekvéseket próbál meg felkarolni, hiszen az egyház demokráciája a Krisztus előtti egyenlőség, illetve a meritokrácia, az érdemesség elve a tisztségek betöltésénél. Rákosi arra figyelmeztetett, hogy a politikai értelemben vett demokrácia ennél jóval tágabb fogalom: „A katolikus egyházban a tekintély kormányoz, a laikus világban a nép hangulata, szeszélye, szenvedélye, haragja vagy fékevesztett tudatlansága [...] A demokrácia voltaképpen szabad verseny a hatalomért.” Mindebből tehát az következik, hogy a különböző egyházi gyűlések hivatása nem az, hogy a felekezetek egymást kritizálják, hanem az Orsenigo nuncius által elmondottak: a felebaráti és a hazafiúi szeretet gyakorlása.¹⁰¹

ÖSSZEGZÉS

Elmondható tehát, hogy az 1920-as években a katolikus nagygyűlések – összhangban az állandó hivatkozási pontot jelentő német nagygyűlések fejlődésével – valódi, országos jelentőségű közéleti eseményekké váltak, amelyek jelentős tömegeket voltak képesek megmozgatni.

A rendezvények látványos külsőségek segítségével fejezték ki a katolicizmus közéleti ambícióit. A szervezők a dualizmus évtizedeiben összegyűlt rutinra támaszkodva hatékony rendszert fejlesztettek ki a nagygyűlések lebonyolítására, amelynek során azonban többnyire jóval nagyobb figyelmet szenteltek a szimbolikus térfoglalási igények megjelenítésére és a sajtó kiszolgálására, mint arra, hogy érzelmi azonosulási lehetőségeket teremtsenek a résztvevők tömegeit adó hétköznapi hívőknek. Ez a fajta „demokratikus deficit” viszont, illetve a tény, hogy a szervezők nagyban támaszkodtak a hivatalos egyház és az állam támogatására, arra intette a katolikus elit egyes képviselőit, hogy az ingatag alapok megerősítésének lehetőségeit, az események valódi demokratizálásának módjait kutassák.¹⁰²

100 RÁKOSI Jenő: *A katolikus nagygyűlés*. In: *Pesti Hírlap*. 1926. október 12. pp. 1–2.

101 RÁKOSI Jenő: *Még egyszer a nagygyűlés*. In: *Pesti Hírlap*. 1926. október 13. pp. 1–2.

102 Minderről részletesen: GIANONE András: *A nyilvánosság és az Actio Catholica a katolikus nagygyűlések tükrében*. In: KLESTENITZ 2015, pp. 83–96.

A rendezvénysorozat közéleti súlyának erősödése a sajtófigyelem növekedését eredményezte, azonban – természetesen – valamennyi sajtóorgánum a saját politikai irányvonalának sajátos fénytörésében szemlélte az eseményeket. A Népszava a katolikus egyház „életidegenségének”, a klérus önzésének jeleit vélte kiolvasni a beszédek szövegéből, a Szózat elsősorban a keresztény felekezetek egységfrontjának megvalósulási esélyeit mérlegelte a nagygyűlések kapcsán, míg a Pesti Hírlap a „valódi”, azaz a megértést kereső és türelmet hirdető katolikusok, illetve a politikai demagógiát űző „álkeresztények” küzdelmeként ábrázolta az eseményeket. Hogy mindezek az álláspontok kiolvashatóak voltak a rövid, néhány napos események anyagából, jól mutatja, hogy a katolikus nagygyűlések az 1920-as évekre valóban médiaeseményekké fejlődtek.

TIBOR KLESTENITZ

THE CATHOLIC ASSEMBLIES AS MEDIA EVENTS IN THE 1920'S IN HUNGARY

Catholic Assemblies were regularly organised in Hungary – following the German *Katholikentage* – from 1900 onwards. These events made it possible for the representatives of political Catholicism to discuss recent questions, and, theoretically, to demonstrate the public influence of the Church. However, the organisers failed to create unity among participants on political questions, and they were unable to collect a great deal of supporters. That's why the primate of Hungary, cardinal-archbishop János Csernoch pressed for a reform of the Assemblies, saying: „the society of our era stands under the impression of the march of the social democratic crowds, and it will treat the Catholicism again with great confidence when we are able to move large masses.”

This paper examines how these efforts were realized during the 1920's. The Assemblies developed into important and spectacular political events that were able to bring out large crowds. The organisers developed an effective system to arrange the Assemblies, but they cared more about the symbolic representation of their politics and the demands of the press than about the needs of the faithful who took part in the meetings. Various press organs, naturally, pictured the Catholic Assemblies on their special way; the paper examines the example of the social democratic, the right-wing radical and the liberal press.

GREGOSITS GÁBOR

SPANYOLORSZÁG ÉS A SZENTSZÉK KAPCSOLATA
LAUREANO LÓPEZ RODÓ KÜLÜGYMINISZTERSÉGE IDEJÉN

BEVEZETÉS

Laureano López Rodó ugyan rövid ideig volt spanyol külügyminiszter (1973. június 11. – 1974. január 3.), azonban az állam és egyház kapcsolata szempontjából eseménydús időszokról van szó.¹

A katolikus egyház kezdetben a Franco-rendszer egyik legerősebb támaszának számított. Az 1953-as konkordátum megerősítette a nemzeti katolicizmus rendszerét. A tekintélyelvű politikai rendszer 1957-től gazdasági liberalizmussal párosult, az egymást követő kormányokban az Opus Dei több tagja is tárcát kapott. Néhány egyházi személy már korábban megfogalmazta különvéleményét², 1960-tól pedig felgyorsult ez a folyamat. Májusban 339 baszk pap írt nyílt levelet³ a spanyol püspököknek, a madridi nunciának és a vatikáni államtitkárságnak. A levélben a szabadságjogok hiánya és a baszk nyelvi jogok megsértése miatt bírálták a spanyol kormányt. 1962 tavaszán sztrájkhullám söpört végig Spanyolországon, a sztrájkokkal egyházi személyek is szimpatizáltak. Az állam és az egyház közötti konfliktusok a II. vatikáni zsinat határozatai miatt is nagyobb lendületet kaptak.⁴ A zsinat után a spanyol egyház egyre több kritikát fogalmazott meg a rendszerrel szemben, elsősorban az emberi jogok és a püspökök kinevezése kérdésében. Elsősorban az alsópapság politikai tevékenysége fokozódott. 1971-ben a Papok és Püspökök Együttes Gyűlése határozatban kért elnézést a rendszerrel történő együttműködésért. A gyűlés határozatait a püspökkari konferencia is jóváhagyta 1972-ben.⁵

1 A szentszéki spanyol nagykövetségen (AHEESS) végzett rövid kutatóutamat a Campus Hungary program támogatta 2014 szeptemberében. A levéltár 270, 295, 295bis, 295tres és 296 jelzésű iratsomói címük szerint a papság politikai agitációjával foglalkoznak. Többségük az 1973-as évre vonatkozik. Az itt található spanyol sajtóanyag mellett a spanyol püspökkari dokumentumokat is használtam. *Documentos oficiales de la Conferencia Episcopal Española*, <http://www.conferenciaepiscopal.es/index.php/documentos/documentos-cee.html>, 2015. április 27-ei megtekintés.

2 IRIBARREN, 149–174.

3 *Documento de los 339 sacerdotes vascos*, <http://www.euskonews.com/0542zbk/339%20sacerdotes.pdf>, 2015. április 14-ei megtekintés.

4 1966-ban törvényt hoztak a sajtószabadságról, – valójában előzetes cenzúra helyett öncenzúrára kényszerítették az újságírókat – 1967-ben pedig a vallásszabadságról fogadtak el törvényt, amely nem biztosította a zsinaton megfogalmazott jogokat.

5 *Comunicado sobre las conclusiones de la Asamblea Conjunta de Obispos y Sacerdotes*, 1972. március 11., http://www.conferenciaepiscopal.nom.es/archivodoc/jsp/system/win_main.jsp, 2015. április 27-ei megtekintés.

A KONKORDÁTUM MÓDOSÍTÁSI KÍSÉRLETEI

López Rodó külügyminiszterként az elakadt konkordátumtárgyalások újraindítására törekedett. Az 1953-as konkordátum felülvizsgálatának igénye már közvetlenül a II. vatikáni zsinat után felmerült. A felülvizsgálatot a Szentzsék és a spanyol püspökkari konferencia is szorgalmazta. Az egyház lazítani kívánta az államhoz fűződő köteléket. A zsinati határozatok alapján meg akarta szüntetni a püspökök kinevezésének állami befolyásolását. Ennek érdekében a konkordátum által biztosított előjogairól is hajlandó lett volna lemondani. Az állam anyagi támogatása és más gyakorlati kérdések miatt az egyház számára célszerűbbnek látszott részleges megállapodások megkötése, amelyeket később szükség esetén külön-külön lehetett volna módosítani.⁶ 1941 és 1953 között is részleges megállapodások szabályozták a spanyol állam és az egyház viszonyát.⁷ Ugyanakkor a spanyol kormány az volt az érdeke, hogy továbbra is ünnepélyes formában rendezzék a kapcsolatokat, ezért az 1953-as konkordátum teljes körű, ennek következtében lassú felülvizsgálatát javasolta.

Giovanni Battista Montini bíboros államtitkár közelről követhette az 1953-as konkordátum tárgyalásait. 1962 októberében arról beszélt a római önkormányzati képviselőknek, hogy az államnak le kell mondani egyházi funkcióiról, az egyháznak pedig a világi hatalmáról. Fernando María Castiella spanyol külügyminiszter hiába kérte a már akkor Franco-ellenesnek tartott Montinit álláspontja helyesbítésére. Montini úgy érezte, hogy Castiella megsértette és ez minden bizonnyal hozzájárult ahhoz, hogy a spanyol politikusok nem tudták megszerezni a bíboros államtitkár barátságát.⁸ Montini pápává választása után a VI. Pál nevet vette fel és 1968. április 29-én levélben kérte a spanyol államfőt, hogy a konkordátum esetleges felülvizsgálata előtt mondjon le a megyéspüspökök jelölési jogáról. Emlékeztette Francot, hogy ezt már a II. vatikáni zsinat is kérte a kormányfőktől. A spanyol királyok történelmi érdemeikért kapták ezt az előjogot, amely azonban 1968-ban már nem felelt meg a kor szellemének. Ugyanakkor biztosította az államfőt, hogy új megyéspüspökök kinevezése előtt közli vele a jelölt nevét, esetleges politikai természetű kifogások esetére. Egyben kifejezte elismerését a Franco által Spanyolország anyagi és erkölcsi jóléte érdekében végzett munkáért.⁹ A pápa levelét Luigi Dadaglio nuncius adta át a spanyol államfőnek május 4-én. Franco meglepődött a kérésen. Kijelentette, hogy a Vatikán nem ismeri és nem érti Spanyolországot és a spanyol kormány ellenfelei jó kapcsolatban állnak a Vatikánnal, a rendszer ellenfelei pedig már Madridba érkezésük pillanatában befolyásolni próbálják a nunciusokat. Kifogásolta a Vatikáni Rádió egyes, szerinte Spanyolországgal szemben ellenséges hangvételű adásait és megemlítette, hogy sok spanyol pap részt vett a közrend megzavarásában. A mintegy félórás, feszült légkörű beszélgetés során Franco megkérdezte, miért éppen Spanyolország legyen az első ország, amely lemond erről az évszázados jogáról.¹⁰

6 PAYNE, 260.

7 *Convenio entre la Santa Sede y el Gobierno español* (1941. június 7.), *Convenio entre la Santa Sede y el Gobierno español para la provisión de beneficios no consistoriales* (1946. július 16.), *Convenio entre la Santa Sede y el Gobierno español sobre seminarios y universidades de estudios eclesiásticos* (1946. december 8.), *Convenio entre la Santa Sede y el Estado español sobre la jurisdicción castrense y asistencia religiosa de las Fuerzas Armadas* (1950. augusztus 5.), GARCÍA-VILLOSLADA, 740–754.

8 IRIBARREN, 223–277.

9 REQUENA, 171–172.

10 REQUENA, 173–175. Valójában Argentína már 1966 októberében lemondott erről az előjogról. *Acuerdo entre la Santa Sede y la República Argentina*, http://www.vatican.va/roman_curia/secretariat_state/archivio/documents/rc_seg-st_19661010_santa-sede-rep-argent_sp.html, 2015. április 2-ai megtekintés.

Azt is kijelentette, hogy a spanyol állam sokkal többet adott az egyháznak ezért az előjogért cserébe. Franco június 12-ei válaszlevelében államfői felelősségére hivatkozott és csak akkor lett volna hajlandó lemondani erről az előjogáról, ha ezzel egyidejűleg más kérdéseket is megoldanak a *Gaudium et spes*¹¹ kezdetű zsinati dokumentum iránymutatásainak megfelelően. Ez az 1953-as konkordátum teljes felülvizsgálatát jelentette volna. Franco arra is emlékeztette a pápát, hogy mivel az ügyet ünnepélyes megállapodásban szabályozták, a módosításhoz a Cortes hozzájárulása is szükséges.¹²

A spanyol kormány ragaszkodott a püspökjelölési előjoghoz, ezért elkezdődött a konkordátum felülvizsgálata. A folyamat egyik fél számára sem volt sürgős. Franco még jó egészségnek örvendett és az utódlás kérdése is rendezettnek tűnt.¹³ A konkordátum teljes felülvizsgálata az egyház számára sem volt sürgős, hiszen a püspökjelölés kérdését részleges megállapodásban is szabályozni lehetett volna. A nunciust a tárgyalások során tanácsadói testület segítette, ennek tagjai Elías Yanes oviedo-i segédpüspök, Jesús Iribarren vitoriai egyházmegyes pap-újságíró, José María Díaz Moreno jezsuita kánonjogász, José Giménez Martínez de Carvajal granadai kánonjogász és Antonio García Pablos katolikus újságíró voltak. A tárgyalásokat az is lassította, hogy míg spanyol részről világos volt az illetékesség és a tárgyalási jogkör, addig az egyházi oldalon a vatikáni államtitkárság, a külügyminisztérium szerepét betöltő Egyházi Közügyek Tanácsa, a spanyol püspökkari konferencia és a nunciatúra is illetékes volt az ügyben. Természetesen az utolsó szó a pápáé volt, de ha a különböző testületek közti összhang hiánya lassíthatta a tárgyalásokat.

A tárgyalások 1969 júliusában kezdődtek és egy évig tartottak. 1970 őszén a konkordátumtervezet eljutott a sajtóhoz, majd 1971 elején nyilvánosságra hozták. Az egyház nem volt megelégedve a szöveggel, mert nem tette volna lehetővé a teljes függetlenedést az államtól.¹⁴ Egyes egyházmegyék évekig kinevezett püspök nélkül maradtak. A Szentszék egyre többször üresen hagyta a megüresedett megyéspüspöki székeket és segédpüspököket nevezett ki, mert ehhez nem volt szükség a spanyol kormány hozzájárulására.¹⁵ A segédpüspökök aránya egyre nőtt a püspökkari konferenciában. 1972-ben szavazati jogot kaptak, míg a nyugalmazott püspökök szavazati jogát megszüntették.¹⁶

1972. december 29-én Franco hosszú levélben részletezte a pápának a spanyol állam és az egyház kapcsolatát érintő aggodalmait bizonyos egyházi szervezetekkel kapcsolatban, amelyekről úgy vélte, hogy valójában arra törekedtek, hogy politikai tényezővé tegyék az egyházat. Az államfő azt is kifogásolta, hogy a püspöki kar egyes tagjai olyan ügyekbe avatkoztak, amelyek nem tartoznak a hatáskörükbe és amelyeket csak felületesen ismernek, mindez pedig inkább árt, mint használ a lelkek üdvének. Emlékeztette a pápát, hogy az állam nem képes megvédeni az egyházat belső megosztottságából eredő károktól. Kifogásolta bizonyos egyházi személyek hálátlanságát és erőszakos fellépését

11 A dokumentum az egyház és a modern világ kapcsolatáról szól. A szakszervezetekkel, sztrájkjoggal és politikai pluralizmussal kapcsolatos kijelentései ellentétben álltak a fennálló spanyol rendszerrel. „A II. Vatikáni Zsinat *GAUDIUM ET SPES* kezdetű lelkipásztori konstitúciója az Egyházzól a mai világban”, http://www.katolikus.hu/zsinat/zs_16.html, 2015. április 2-ai megtekintés.

12 REQUENA, 173–174.

13 1969-ben hozták nyilvánosságra, hogy az államfői székben János Károly herceg lesz a Caudillo utóda. Helyettesét, Luis Carrero Blanco admirálist pedig miniszterelnöknek szánta.

14 „La Santa Sede desea una simple revisión del Concordato”, *ABC*, 1971. január 21., p. 29, <http://hemeroteca.abc.es/nav/Navigate.exe/hemeroteca/madrid/abc/1971/01/21/029.html>, 2015. április 2-ai megtekintés.

15 REQUENA, 154.

16 BERNECKER, 176.

is, akik később a konkordátum által biztosított sérthetetlenség mögé menekültek.¹⁷ A levelet Gregorio López Bravo külügyminiszter¹⁸ adta át a pápának 1973. január 12-én.

Alig két héttel később a spanyol püspöki kar plenáris ülése a konkordátum felülvizsgálata és az egyház és az állam kölcsönös függetlensége mellett foglalt állást. Ennek érdekében az egyház hajlandó lett volna lemondani előjogairól, cserébe az államtól a püspökjelölési előjogról való lemondást várta volna el.¹⁹

VI. Pál 1973. július 31-én válaszolt Franco levelére. A pápa utalt a spanyol püspökök 1972-es ad limina látogatására, amikor meggyőződhetett a zsinat döntéseinek szellemében zajló megújulási törekvéseikről. Biztosította Francot, hogy az egyház nem avatkozik állami ügyekbe. A legsürgősebb problémának a betöltetlen megyéspüspöki helyek kérdését tartotta.²⁰

AGOSTINO CASAROLI MADRIDI LÁTOGATÁSA

1973. június 9-én Luis Carrero Blanco admirális lett a miniszterelnök. Az új külügyminiszter, Laureano López Rodó²¹ célul tűzte ki Spanyolország és a Szentszék kapcsolatainak a javítását. Az Európai Biztonsági és Együttműködési Értekezlet 1973. július 3-án kezdődött Helsinkiben. Az értekezlet adta alkalmat felhasználva López Rodó találkozott Agostino Casarolival, az Egyházi Közügyek Tanácsának titkárával. López Rodó közölte, hogy a spanyol kormány a kölcsönös függetlenség alapján hajlandó tárgyalni a konkordátumról. A következő tárgyalási témákat javasolta: diplomáciai kapcsolatok, a spanyol állam és a püspökök viszonya, az egyház működési szabadsága, az állam szuverenitásának a szabályai, egyházmegyék, anyagi ügyek, az egyházi házasság polgári jogi hatásai, oktatás, jótékonyosság, a hatályos konkordátum értelmezése. Mivel a Szentszéknek kommunista országokkal is sikerült egyezményeket kötni, López Rodó nem tartotta nehéznek a megegyezést. A helsinki megbeszélés fordulópontot jelentett a kétoldalú kapcsolatokban.

López Rodó a spanyol nagyköveten keresztül elérte, hogy az októberben az ENSZ közgyűléséről hazatérő Casaroli nemhivatalos látogatást tegyen Spanyolországban. Casaroli november 1-jén kora reggel érkezett a madridi Barajas repülőtérre. Bár egyes újságok technikai megállóként írtak a látogatásról, a bíboros már az első nyilatkozatában kijelentette, hogy a kétoldalú kapcsolatok előmozdítása céljából érkezett. A López Rodóval folytatott több, mint három órás megbeszélés után Casaroli González Martín toledo-i érsekkel találkozott. Másnap Casaroli a nunciatúrán fogadta Yanes segédpüspököt, majd Carrero Blanco miniszterelnökkel folytatott egyórás tárgyalást. Carrero Blanco

17 REQUENA, 178–180.

18 Madrid, 1923 – Monte Oiz, Vizcaya, 1985. Az Opus Dei tagja. 1962-től 1969-ig ipari miniszter, 1969-től 1973-ig külügyminiszter. 1977-ben madridi képviselővé választották az Alianza Popular színeiben, http://www.biografiasyvidas.com/biografia/l/lopez_bravo.htm, 2015. április 27-ei megtekintés.

19 *La Iglesia y la comunidad política* (1973. január 23.), http://www.conferenciaepiscopal.nom.es/archivodoc/jsp/system/win_main.jsp, 2015. április 17-ei megtekintés.

20 REQUENA, 181–183.

21 Barcelona, 1920 – Madrid, 2000. 1941-től az Opus Dei tagja. 1942-ben jogot végzett a barcelonai egyetemen. 1958-tól a Cortes képviselője, 1962-től a Fejlesztési Terv biztosa. 1973-tól 1974-ig külügyminiszter, 1974-től 1976-ig bécsi nagykövet. 1977-től 1979-ig az Alianza Popular barcelonai képviselője, részt vett Katalónia autonómiaátvitelének kidolgozásában. 1982-ben visszavonult a politikától, http://www.biografiasyvidas.com/biografia/l/lopez_rodó.htm, 2015. április 25-ei megtekintés.

kifejtette, hogy az egyháznak és az államnak is érdeke, hogy a spanyol nép megőrizze a hitét és nehéz lenne Spanyolországnál katolikusabb országot találni. Az állam nevében azt kérte, hogy a püspökök és az egyházi szervezetek ne avatkozzanak politikai ügyekbe. Casaroli ezután a külügyminisztériumban tárgyalta López Rodóval. Másnap újabb négyórás munkaülésre került sor a külügyminisztériumban. A munkaülés után López Rodó pohárköszöntőjében elismerte a Casaroli látogatásával kapcsolatos spanyol várakozásokat. Megjegyezte, hogy az őszinte megbeszélések során a problémákat is érintették. A vallásszabadság fontos Spanyolország számára, hiszen ez szükséges a katolikus egyház működéséhez. Ezért lépett fel a spanyol delegáció az ENSZ-ben. A konkordátumot mindkét fél elavultnak nevezte és López Rodó remélte, hogy megtalálják a megfelelő jogi kereteket a kölcsönös függetlenség alapján és a hatáskörök elhatárolása céljából. Casaroli hasznosnak nevezte madridi kitérőjét, mellyel a pápa is határozottan egyetértett.²²

A MADRIDI NUNCIATÚRA ELFOGLALÁSA

Casaroli látogatása bizonyos egyházi körökben nagy port vert fel. López Rodó szerint egyértelművé vált, hogy a spanyol kormánynak az Egyházi Közügyek Tanácsával kell tárgyalni, tehát a püspökkari konferencia véleménye közvetve juthatott el a kormányhoz. Világi hívők a pápához írt levelükben anakronisztikusnak nevezték a konkordátum intézményét és kérték, hogy ne tegyen több lépést az ügyben. Egy héttel Casaroli látogatása után 111 pap és világi hívő elfoglalta a madridi nunciatura épületét, ahol a nunciatusnak és a madrid-alkalai érseknek írt leveleikben sérelmezték, hogy Casaroli és López Rodó figyelmen kívül hagyták a Papok és Püspökök Együttes Gyűlésének 1971-es határozatait. Nem vették figyelembe az 1973. január 23-ai püspökkari dokumentumot sem. A tiltakozók követelték, hogy a spanyol kormány közvetlenül a püspökkari konferenciával tárgyaljon. Kifogásolták a tárgyalásokat övező kezdeti titkolózást, Casaroli nyilatkozataiból pedig az átláthatóságot, és az evangéliumi egyszerűséget hiányolták. November 12-én a nuncius lehangoztatta közölte López Rodóval, hogy az incidens áldozatának érzi magát. López Rodó attól tartott, hogy a madridi eset precedenst terem, hiszen a berni, a párizsi és a bonni nunciaturán, valamint a Bilbaoban San Sebastiánban hasonló akciókra került sor és a madridi tiltakozók szolidaritásukat fejezték ki.

A madridi tiltakozókat végül Victorio Oliver, Alberto Iniesta és José Manuel Estapa segédpüspökök bírták távozásra, majd közleményt adtak ki, melyben szolidaritásukat fejezték ki a zamorai éhségstrájkoló papokkal és felkérték a püspöki kart, hogy a következő plenáris ülésen az 1975-ös szentévre való tekintettel az összes politikai fogoly számára kérjen amnesztiát.²³ Tarancón bíboros nem tartotta bölcs dolognak a nyilatkozatot, amely szerinte zsarolással volt egyenértékű. Az incidens következtében a november 16-ai kormányülésen felmerült a nuncius kiutasításának a lehetősége, de López Rodó erőteljes tiltakozása miatt eltekintettek ettől. Végül a kormány a Szentszékhez intézett szóbeli jegyzékkel zárta le az ügyet november 17-én. A jegyzékben elfogadhatatlannak nevezték, hogy a nunciaturán elvetik egy új konkordátum aláírásának a lehetőségét és sértegetik az

²² REQUENA, 159–166.

²³ *Comunicado de los obispos auxiliares de Madrid sobre el encierro en la Nunciatura*, <http://www.march.es/ceacs/biblioteca/proyectos/linz/documento.asp?reg=r-11974>, 2015. április 2-ai megtekintés.

Egyházi Közügyek Tanácsának a titkárát. A jegyzéket Juan Pablo de Lojendio e Irure nagykövet betegsége miatt Martínez Mata ügyvivő adta át a vatikáni államtitkárságon.²⁴

LEVÉLVÁLTÁS SPANYOLORSZÁG ÉS A SZENTSZÉK KÖZÖTT

A Spanyolország és a Szentszék közötti november 19-ei levélváltás hivatalosan is megnyitotta a konkordátum felülvizsgálatának a tárgyalásait és meghatározta azok tartalmát. A levélváltással a sajtó is foglalkozott, bár sem Federico Alessandrini vatikáni szóvivő, sem a szentszéki spanyol nagykövetség nem erősítette meg a hírt. Az egyik barcelonai napilap kiemelte, hogy nem lesz új konkordátum, hanem a régit fogják felülvizsgálni. Ezt a fejleményt Casaroli látogatásának tulajdonította. A konkrét tárgyalási pontokat a két fél titkolózása miatt nem tudta közölni, de valószínűsítette, hogy a legfontosabb témák a püspökök kinevezése, egyháziak igazságszolgáltatási előjoga, oktatás, házasság, gazdasági kérdések lesznek.²⁵ Egy másik forrás szerint a levelekhez kilencpontos memorandumot csatoltak.²⁶ Az opusdeista napilap egyes vatikáni körökre hivatkozva a tárgyalások lehetséges elhúzódsáról írt.²⁷ A legolvasottabb katolikus napilap azt emelte ki, hogy a Szentszék számít a spanyol püspöki kar tanácsaira a konkordátum felülvizsgálatának az ügyében.²⁸

A legnagyobb barcelonai napilap a november 26-ától december 1-jéig esedékes püspökkari plenáris ülésel kapcsolatban emlékeztet rá, hogy bár a napirenden nem szerepel a konkordátum, de Yanes püspökkari titkár október 17-én kérdőívet küldött a püspököknek, amely a következő pontokat javasolja a konkordátum felülvizsgálatáról szóló tárgyalásokra: az egyház szabadsága, püspökök és más egyházi vezetők kinevezése, igazságszolgáltatási előjog, adókedvezmények, egyházi jogi személyek vásárlási joga, művészeti örökség, házassági ügyek, iskolai hitoktatás, egyházi intézményektől függő oktatási intézmények, sajtó, világi hívők apostoli társaságai, egyházmegyei határok, szent helyek sérthetlensége, egyházi levéltárak, a felmerülő kérdések megoldási módja. A püspökök további témákat javasolhattak. A szerkesztő értesülései szerint a kérdőívet nem a következő ülés miatt küldték ki, hanem azért, hogy aktualizálják az 1971-es tárgyalások témáit. A Szentszék többször kijelentette, hogy ebben az ügyben szorosan együtt akar működni a püspöki karral.²⁹

Federico Alessandrini vatikáni szóvivő is véleményt nyilvánított a kérdésben. Cikke az *Osservatore della Domenica* című hetilapban jelent meg. Alessandrini szerint az olasz és a külföldi sajtó sokat foglalkozik az 1953-as spanyol konkordátummal, amely már nem felel meg a kor viszonyainak. Ezt aláhúzta a XVII. püspökkari ülésen 1973 januárban kiadott dokumentum is, amely az egyház és a politikai közösség viszonyáról szól. Úgy tűnik, a spanyol egyháznak fontos a konkordátum felülvizsgálata, ezért a Szentszék folyamatosan kapcsolatban akar maradni vele. A zsinat megerősíti, hogy az állam és az

24 „Protesta española ante la Santa Sede”, *Arriba*, 1973. november 24.

25 „Intercambio de cartas entre el Gobierno español y la Santa Sede”, *Correo Catalán*, 1973. november 21.

26 „Se han cruzado cartas entre el Vaticano y el Gobierno español”, *Noticiero Universal*, 1973. november 21.

27 „Intercambio de cartas entre el Gobierno español y la Santa Sede”, *Nuevo Diario*, 1973. november 21.

28 „Silencio en Roma sobre un intercambio epistolar Santa Sede-Gobierno español”, *Ya*, 1973. november 21.

29 „Se hacen públicos los puntos de la consulta efectuada el pasado octubre a los obispos españoles”, *Vanguardia Española*, 1973. november 22., p. 23, <http://hemeroteca.lavanguardia.com/preview/1973/11/22/pagina-23/34277749/pdf.html>, 2015. április 26-ai megtekintés.

egyház közti kapcsolatot az adott történelmi helyzet határozza meg. Alessandrini a múlt talán nyomasztó örökségével kapcsolatban a „historia concordatorum, historia dolorum” kúriai mondást idézi. Végül mégis felteszi a költői kérdést: vajon hogyan alakult volna az egyháztörténelem konkordátumok nélkül?³⁰ Az opusdeista napilap hozzáteszi, hogy Alessandrini cikke jelentős sajtóvisszhangra talált Spanyolországban. A madridi nunciaturán tiltakozók követeléseiével kapcsolatban kiemeli, hogy Alessandrini leszögezte, hogy egyházi oldalról a tárgyaló fél a Szentszék, amely mindig egyeztet a helyi püspöki karral.³¹ A monarchista napilap idézi Alessandrini cikkét és helyesli, hogy a Szentszéké a tárgyalás joga és felelőssége. Közérthetőbben – és pontatlanul – úgy fogalmazza meg, hogy a megállapodás a spanyol és a vatikáni állam között jön létre, ahogy ez bármely két ország kapcsolata esetén történik.³²

A KONKORDÁTUMBÖRTÖN

A kétoldalú kapcsolatokat megterhelte a konkordátumbörtön ügye. Az 1953-as konkordátum XVI. cikkelye kimondta, hogy az egyházi személyek bíróság elé állításához megyéspüspöki hozzájárulás szükséges, továbbá előírta, hogy az egyházi személyeket elkülönítve kell fogva tartani.³³ Az elkülönítést kezdetben egyházi épületekben próbálták megoldani, majd a papok által elkövetett politikai bűncselekmények számának növekedése miatt 1968-ban külön papi részleget kellett létesíteni a zamorai börtönben. A következő 8 évben mintegy 100 pap fordult meg itt, a többségük baszk volt. Sokan pénzbüntetés megfizetése helyett vonultak börtönbe. A hírek terjedését szigorú cenzúrával próbálták megakadályozni. A rabok még az egyházmegyei hírleveleket sem olvashatták. A püspökök botrányosnak tartották a börtön létezését, egyesek azonban meggondolatlan papjaikat is hibáztatták.

A rabok többször tiltakoztak a megkülönböztetett bánásmód miatt. A legnagyobb tiltakozó akcióra 1973. november 6-án került sor. A hat pap régóta készült a lázadásra. Kifogásolták a börtönigazgató módszereit, követelték az egyház és az állam szétválasztását, valamint a börtön megszüntetését. Kifogásolták az embertelen körülményeket is. Egyikük, Jon Etxabe álmatlanságban szenvedett, ezért társai magáncellákat kértek. Az örök sem hagyták aludni a rabokat. Amikor a rabok látták, hogy nem teljesítik a követeléseiket, összetörték a börtön berendezési tárgyait, még az oltárt is elégették. A 120 nap³⁴ büntetőcellára ítélt lázadók éhségstrájkot kezdtek. Antonio Palenzuela segoviai és José

30 „El tema del Concordato”, *Correo Catalán*, 1973. november 22. Alessandrini írása a vatikáni hetilap 1973. november 18-ai számában jelent meg.

31 A cikk szerint a *Nuevo Diario* és a vertikális szakszervezetek tulajdonát képező *Pueblo* Alessandrini teljes írását közli. Az *Alcázar* is közöl belőle részletet. Az *Arriba* tudósítói magyarázattal látja el. A diktatúra utolsó éveiben ellenzéki véleményeknek is helyet adó, konzervatív *Informaciones* szárazon közli a hírt. A *Ya* sokat idéz belőle, de elhagyja a püspöki kart érő kritikákat. Az *ABC* elhallgatja a hírt. Amint rövidesen látjuk, ez téves állítás. A többi cikk nem található meg az iratcsomókban. („Amplia difusión del artículo de Alessandrini”, *Nuevo Diario*, 1973. november 23.)

32 „Entre dos potestades soberanas”, *ABC*, 1973. november 23., p. 26, <http://hemeroteca.abc.es/nav/Navigate.exe/hemeroteca/madrid/abc/1973/11/23/026.html>, 2015. április 27-ei megtekintés.

33 “Concordato entre la Santa Sede y España”, http://www.vatican.va/roman_curia/secretariat_state/archivio/documents/rc_seg-st_19530827_concordato-spagna_sp.html, 2015. április 26-ai megtekintés.

34 FERNÁNDEZ HOYOS. Más forrás szerint 80 nap elzárásra ítélték őket a rombolás miatt („Los funerales del Valle de los Caídos”, *Noticiero Universal*, 1973. november 21.)

María Setién San Sebastián-i segédpüspök sikertelenül próbálta őket jobb belátásra bírni őket, kijelentették, hogy nem maradt más eszközük. A tiltakozás nagy visszhangot keltett Spanyolországban és külföldön. Ekkor került sor a madridi nunciatúra elfoglalására. A madridi szeminárium épületébe is bejutott mintegy 100 fő. A bilbaói püspökségen 51 pap követelte a püspökök nyílt állásfoglalását. San Sebastiánban 128 pap gyűlt össze a szemináriumban, hogy böjtöljön és elmélkedjen. Tarancóntól a püspökkari konferencia állandó ülésének az összehívását kérték. Levelet írtak a Püspökkari Konferenciák Európai Tanácsának és a pápának is. Úgy vélték, a Szentszék nem élt a konkordátum által biztosított jogaival.

November 18-án az éhségstrájkoló papokat Madridba szállították. Erre a hírre a bilbaói papok elhagyták a püspökséget. A bilbaói Szent Antal plébánián 55 hívő fejezte be a tiltakozást. A San Sebastián-i szemináriumot 20 pap hagyta el.³⁵ A rabok végül november 19-én abbahagyták az éhségstrájkot.³⁶

A konkordátumbörtönben még kétszer került sor éhségstrájkra. A börtönt 1976 márciusában szüntették meg. Nem sokkal később I. János Károly király lemondott a püspökjelölés jogáról, az egyház pedig az igazságszolgáltatási előjogáról.

LELKIISMERETI SZOLGÁLATMEGTAGADÁS

Ebben az időben nagy nyilvánosságot kapott a lelkiismereti szolgálatmegtagadás ügye is, amely először 1958-ban merült fel. A szolgálatmegtagadók kezdetben kizárólag Jehova tanúi közül kerültek ki, de a rendszer utolsó éveiben több katolikus fiatal is volt közöttük, ezért a püspöki kar a XIX. plenáris ülés napirendjére tűzte ezt a kérdést.³⁷ 1970 és 1971 után a kormány 1973-ban újabb törvénytervezetet nyújtott be a kérdés rendezésére. Mintegy 300 fiatal börtönöztek be szolgálatmegtagadás miatt. Több politikus és újságíró vitakozott a püspöki kar illetékességéről.

A katolikus napilap a püspökök illetékessége mellett foglalt állást. A püspökök illetékességét a II. vatikáni zsinat illetékességéből vezette le. Az egyház mindig is foglalkozott a lelkiismerettel. A szolgálatmegtagadás ügye nem csak jogi kérdés. Az egyház nem ellenzi a kötelező katonai szolgálatot, mindössze azt kéri, hogy a szolgálatmegtagadók csak egy büntetést kapjanak. A szerző szerint megoldás lenne a fegyvertelen szolgálat bevezetése.³⁸

Carlos Iniesta Cano tábornok a szolgálatmegtagadók száműzését javasolta. Szerinte a lelkiismeretre való hivatkozás csak ürügy, hiszen Spanyolországban csak egy lelkiismeret létezhet. Ricardo Oreja Elósegui képviselő azt kifogásolta, hogy a püspöki kar a

35 „Los seis sacerdotes de Zamora que hacían huelga de hambre, trasladados a Madrid”, *Diario de Barcelona*, 1973. november 20.

36 „Cesa la huelga de hambre de los sacerdotes”, *Nuevo Diario*, 1973. november 21.

37 Az 1973. december 1-jén kiadott közlemény egyensúlyt próbál teremteni az állampolgári kötelesség és az evangéliumi békeszervező eszmény között. Ennek érdekében megfelelő jogszabályok megalkotását szorgalmazza és kijelenti, hogy a lelkiismereti szolgálatmegtagadók nem részesülhetnek a katonaszökevényekkel azonos bánásmódban. *Sobre la objeción de conciencia*, http://www.conferenciaepiscopal.nom.es/archivodoc/jsp/system/win_main.jsp, 2015. április 27-ei megtekintés.

38 „Resolver superando”, *Ya*, 1973. november 21.

következő ülése napirendjére tűzte az ügyet, ezzel bele akar avatkozni a politikába.³⁹ A kormány 4 éves börtönbüntetést javasolt, más indítványok 2–6, 3–12 vagy 3–8 év közötti büntetésről szóltak. Végül az utóbbi változatot fogadták el.⁴⁰ Az 1978-as alkotmány elismerte a fegyvertelen katonai szolgálathoz való jogot, de a szolgálatmegtagadás kérdését csak a kötelező sorkatonai szolgálat eltörlése oldotta meg 2001-ben.⁴¹

A RENDSZER REAKCIÓJA

A kormány egyre nagyobb értetlenkedéssel szemlélte az egyház távolodását. A kormányzati válasz keretében megszervezték a Papi Testvériséget, szélsőséges akciókra került sor, nyilvánosan kritizálták Tarancónt és a baloldali papokat.

A kormányhú erőik a sajtóban is hallatták a hangjukat. A konzervatív erőik véleményét jól összefoglalja az egyik szélsőjobboldali lap két írása. Eulogio Ramírez elemzése szerint sok püspök cselekedetei mögött nagyon nehéz felfedezni Jézus Krisztus példáját. Añoberos, Argaya, Palenzuela, Setién, Martí Alanis, Iniesta, Estepa és Oliver püspököktől el lehetne vágni, hogy ne avatkozzanak be az igazságszolgáltatásba. A püspökök emberi és polgári jogokról prédikálnak, mintha forradalmárok lennének, pedig csak a kötelesség egyesít. Így ezek a liberalizmussal kacérkodó püspökök hitelüket veszítik, elődeik hitelességét pazarolják el. Nincs joguk új kereszténység megalkotására. Nem vezethetik a proletárok felkelését, hiszen az egyház soha nem kötődött egyetlen osztályhoz. Ramírez Narciso Jubany barcelonai érseket szeparatizmussal és felforgatással vádolja, a három madridi segédpüspököt pedig a madridi nunciaturát elfoglalók cinkosának nevezi.⁴² A Papi Testvériség a Cifra hírügynökséghez eljuttatott közleményében kijelenti, hogy a püspöki karnak korlátozott kánonjogi illetékessége van. A Papi Testvériség elismeri az egyházi igazságszolgáltatási előjogot és sajnálatosnak tartja, hogy egyes püspökök diszkriminatívan alkalmazták. A közlemény elítéli a zamorai börtönlázadást és mindenféle erőszak alkalmazását.⁴³

ÖSSZEGRZÉS

López Rodó a spanyol állam és a katolikus egyház kapcsolatainak kritikus pillanatában lett külügyminiszter. A konkordátum 1969 óta húzódó megújítási tárgyalásainak a kudarcakor nyilvánvalóvá váltak a két fél közötti feszültségek. López Rodónak sikerült újraindítani a párbeszédet. Agostino Casaroli látogatása látványos siker volt a nemzetközi elszigeteltség felé haladó rendszer számára, ugyanakkor olyan tiltakozó akciókat váltott ki, amelyek újra felhívták a figyelmet az állam és az egyház viszonyának problémáira. A spanyol kormány új konkordátumot akart kötni, míg a Szentszék részleges megállapodások megkötését is elfogadhatónak tartotta.

39 „El general Iniesta pide en las Cortes el ”extrañamiento” de los objetores de conciencia”, *Correo Catalán*, 1973. november 22.

40 „Una movida y sorprendente sesión de Cortes con endurecimiento de penas para los ”objetores””, *Correo Catalán*, 1973. november 23.

41 OLIVER OLMO, 25.

42 „Instrumentos de opresión”, *Alcázar*, 1973. november 23.

43 „Estará al lado del Papa y de la jerarquía que le mantenga fiel”, *Alcázar*, 1973. november 23.

1973. december 20-án az ETA sikeres merényletet hajtott végre Carrero Blanco miniszterelnök ellen. Ezzel kormányának megbízatása is megszűnt. López Rodó új megbízatást kapott, így nem folytathatta a tárgyalásokat. 1974-ben készült ugyan egy rövid konkordátumtervezet, az egyház és állam kapcsolatainak új alapokra helyezésére azonban csak diktatúra bukása után, 1976 és 1979 között kerülhetett sor.

IRODALOMJEGYZÉK

- BERNECKER, Walther L.: *Spaniens Geschichte seit dem Bürgerkrieg*. München: Verlag C. H. Beck, 1984.
- FERNÁNDEZ HOYOS, Francisco: *La cárcel concordataria de Zamora: una prisión para curas en la España franquista*, <http://centresderecerca.uab.cat/cefid/sites/centresderecerca.uab.cat.cefid/files/comunicIII-5.pdf>, 2015. április 27-ei megtekintés.
- GARCÍA-VILLOSLADA, Ricardo (szerk.): *Historia de la Iglesia en España*. Madrid: EDICA S. A., 1979.
- IRIBARREN, Jesús: *Papeles y memorias. Medio siglo de relaciones Iglesia-Estado en España: 1936–1986*. Madrid: Biblioteca de Autores Cristianos, 1992.
- OLIVER OLMO, Pedro. *Los iniciadores del movimiento de objetores de conciencia en España (1971–1977)*, http://www.antimilitaristas.org/IMG/pdf/iniciadores_movimiento_objeccion_conciencia_Pedro_Oliver_.pdf, 2015. április 26-ai megtekintés.
- PAYNE, Stanley G. *El catolicismo español*. Barcelona: Planeta, 1984.
- REQUENA, Federico M., „Entrevista con Laureano López Rodó”, *Anuario de Historia de la Iglesia*, 2001, 151–183, <http://dialnet.unirioja.es/descarga/articulo/251679.pdf>, 2015. április 27-ei megtekintés.

GÁBOR GREGOSITS

RELATIONS BETWEEN SPAIN AND THE HOLY SEE DURING THE MANDATE OF THE FOREIGN MINISTER LAUREANO LÓPEZ RODÓ

Laureano López Rodó (1920-2000) became foreign minister at a critical moment of the relations between the Spanish State and the Catholic Church. Negotiations for the renewal of the concordat were extending since 1969. The greatest disagreement was over the right of presenting diocesan bishops. For the Church it seemed more opportune to stipulate partial agreements, while the Spanish Government would have preferred a new concordat. The Holy See appointed more and more auxiliary bishops, because in these cases was not need the consent of the Spanish Government. During the informal visit of Agostino Casaroli in Madrid the parties managed to restart the dialogue. It was a spectacular success for the regime tendig towards the international isolation. However, it triggered protest actions that once again drew attention to the problems of the relations between the State and the Church. Some Spanish Catholics contested the exclusive negotiation competency of the Holy See. Due to the death of the Prime Minister Carrero Blanco, terminated also the mandate of his Government, so López Rodó could not continue the negotiations.

RELACIONES ENTRE ESPAÑA Y LA SANTA SEDE DURANTE EL MANDATO DEL MINISTRO DE ASUNTOS EXTERIORES LAUREANO LÓPEZ RODÓ

Laureano López Rodó (1920-2000) se convirtió en ministro de Asuntos Exteriores en un momento crítico de las relaciones entre el Estado español y la Iglesia católica. Las negociaciones para la revisión del concordato se prolongaron desde 1969. El mayor desacuerdo fue provocado por el derecho de presentación de los obispos diocesanos. Para la Iglesia pareció más oportuno estipular acuerdos parciales, mientras que el Gobierno habría preferido un nuevo concordato. La Santa Sede nombró cada vez más obispos auxiliares, ya que en estos casos no necesitaba el consentimiento del Gobierno español. Durante la visita oficiosa de Agostino Casaroli en Madrid se logró reavivar el diálogo. Era un éxito espectacular del régimen que caminaba hacia el sendero del aislamiento internacional. Sin embargo, provocó unas acciones de protesta que volvieron a llamar la atención a los problemas de las relaciones entre el Estado y la Iglesia. Unos católicos españoles contestaron la competencia exclusiva de la Santa Sede de mantener negociaciones con el Estado. A la muerte del Presidente del Gobierno, Carrero Blanco, sus ministros cesaron en sus mandatos, por eso López Rodó no pudo continuar las negociaciones.

ERDŐS KRISTÓF

ANDRÁSSY ILONA GRÓFNŐ ÉLETE (1917–1990)*

1. AZ ANDRÁSSY CSALÁD

Andrássy Ilona grófnő a család betleri főágának tagja, 1917. december 2-án Budapesten látta meg a napvilágot.¹ A jelen tanulmányban tárgyalt Andrássy Ilona grófnő nem azonos a „*vörös grófnő*” Károlyi Mihályné Andrássy Katinka Ilona (1886–1967) nevű nővérével.² A család a hagyomány szerint az ázsiai őshazából kijött *Andorás* vezértől származik.³ A csíkszéki szabad székely családot, a névadó ős után már a 16. században Andrásfi néven említették.⁴ Az uralkodóval, Izabella királynéval ápolt jó viszonyuk egyik bizonyítéka 1543-ból egy levél, amelyben „*Izabella királyné megparancsolja Andrássi Mártonnak, hogy a török szultánnak küldendő ajándékok, élelmi szerek és adó ügyében tartandó tanácskozmányra aug. 15-dikére teljes fölhatalmazással jelenjék meg nála Gyalu várában.*”⁵ János Zsigmond fejedelem az 1566-os tordai országgyűlés után egész falvakat adományozott az őt hűségesen szolgáló főembereknek és lófőeknek fejedelmi oklevéllel. 1569-ben a fejedelem Andrássy Mártonnak és fiának Péternek adományozta Csíkszentimrét és a csíkszentkirályi 42 jobbágytelekből álló részjórészt. Ettől kezdve használják a csíkszentkirályi előnevet. Péter mivel később Báthory István fejedelem ellen harcolt, elveszítette a család addigi összes vagyonát. A királyi Magyarországra menekült és a Gömör megyei Krasznahorkán végvári vitézként katonáskodott, majd a vár kapitánya lett. Hűséges szolgálataiért 1585-ben megkapta Krasznahorka várát. Innen ered a család második, krasznahorkai előneve. A Rákóczi-szabadságharc idején az Andrássyak két részre szakadtak, mivel a kurucok és a labancok oldalán is harcoltak. Így a család a betleri és a monoki ágra vált szét. Ezután mindkét ág tagjai a császári sereg-

* A kutatást a Sziklakórház Atombunker Múzeum muzeológus munkatársaként, Tatai Gábor igazgató megbízásából folytattam, akinek ezúton mondom köszönetet a munka során nyújtott segítségéért.

1 *Andrássy Ilona önéletrajza. Bp., 1969. júl. 10.* Sziklakórház Atombunker Múzeum (továbbiakban: Sziklakórház), Gyűjtemény, ltsz. 2012.1.15.

Az Andrássy Ilona-hagyaték a Sziklakórház Gyűjteményébe való kerüléséről ld. Erdős Kristóf: „*Mindig elsőrangú példával járt elől!*” *Gróf Andrássy Ilona főápolónő hagyatéka a Sziklakórházban.* Történeti Muzeológiai Szemle 12. (2013) 183–190.

2 I. világháborús naplóját ld. *Mindennek vége! Andrássy Ilona grófnő első világháborús naplója.* Szerk. Kovács Lajos. Bp., Európa, 2014.

3 GÁL Mária – RUSSU Tibor: *A csíkszentkirályi és krasznahorkai Andrássy család nyomában.* Csíkszentkirály, 2002. 13.

4 VAJAY Szabolcs: *A Máltai Rend magyar lovagjai, 1530–2000.* I–II. Bp., Mikes, 2002. I. 103.

5 *Székely oklevéltár I–VII.* Szerk. SZABÓ Károly – SZÁDECZKY-KARDOSS Lajos. Kolozsvár, Magyar Történelmi Társulat Kolozsvári Bizottsága, 1872–1898. II. 69–70. A regestát idézi GÁL – RUSSU 2002. 17.

ben szolgáltak, ezért érdemeik elismeréseként Mária Terézia mindkét ágnak grófi címet adományozott.⁶

Az Andrásnyak évszázadokon át számos politikai, egyházi, katonai, szellemi és gazdasági vezetőket adott a magyar társadalomnak. Tábormokok, püspökök, főrendiházi tagok, országgyűlési képviselők, miniszterek, mecénások és sportemberek kerültek ki soraikból. Közéjük tartozott István kuruc tábornok, a betléri kastély építtetője, akinek nevéhez a löcsei fehér asszony legendája fűződik. Antal 1780-tól haláláig rozsnói püspök volt.⁷ A 19. században született testvérek közül Gyula, a későbbi miniszterelnök a legismertebb. Bátyja Manó, a legidősebb, Ilona dédapja volt. 1848 szeptemberében részt vett a pákozdi csatában. A szabadságharc leverése után külföldre menekült és beutazta Kínát, valamint Indiát. Hazatérése után főként a Tisza-szabályozás ügyével foglalkozott. Tagja lett a Magyar Tudományos Akadémiának. A kiegyezés után először Gömör és Kishont vármegye főispánja, majd a rozsnói választókerület szabadelvű párti országgyűlési képviselője. Különösen a bányászat és kohászat kérdéseivel foglalkozott. 1868-ban megalakította a Salgótarjáni Vasfinomító Társulatot.⁸ A legfiatalabb fivér, Aladár 1848-ban Bem tábornok segédtisztje volt.

Gyula, a kiegyezés utáni Magyarország első felelős miniszterelnöke, majd az Osztrák–Magyar Monarchia közös külügyminisztere, máltai lovag. Ferenc József koronázásakor Simor János esztergomi érsekkel együtt ő helyezte a Szent Koronát az uralkodó fejére. Miniszterelnökként a dualista rendszer és azon belül Magyarország helyzetének megszilárdításán, a polgári államrend kiépítésén fáradozott. Munkáját számos tényező és csoport akadályozta, de mégis nem mindennapi államférfiként sikerrel megbirkózott feladataival. A főváros útjainak rendezése kapcsán nagy álma valósult meg, amikor az általa először javasolt terv alapján elkészült a belvárost a Városligettel összekötő Sugárút. Még életében, halála előtt néhány évvel átnevezték és az ő nevét kapta meg a mai Andrassy út.⁹ Fia, ifjabb Gyula országgyűlési képviselő, belügyminiszter, majd a Monarchia utolsó közös külügyminisztere. Apja és ő is tagja volt a Magyar Tudományos Akadémiának.¹⁰

Andrassy Manó fia Géza politikus, országgyűlési képviselő, a főrendiház, majd a felsőház tagja, máltai lovag volt. Géza Ilona nagyapja volt. Híres telivértenyésztőként ismerték, ő honosította meg a lovaspóló sportágat Magyarországon. A Nemzetközi Olimpiai Bizottság magyar tagja és a Magyar Atlétikai Club elnöke volt. Parnón híres róka-falkát tartott, betléri medvevadászatairól volt nevezetes.¹¹

Ilona szülei Manó gróf és a lengyel származású Choloniewska Mária grófnő voltak.¹² Manó felmenőihez hasonlóan szintén a főrendiház és a felsőház tagja, valamint máltai

6 GÁL – RUSSU 2002. 17–26.

7 VAJAY I. 2002. 104.

8 *Új magyar életrajzi lexikon* I–VI. Főszerk. MARKÓ László. Bp., Magyar Könyvklub, 2001. I. 137.

9 MARKÓ I. 2001. 133–135. és VAJAY I. 2002. 105.

10 MARKÓ I. 2001. 135–136. Életútjáról részletesen lásd SZALAI Miklós: *Ifjabb Andrassy Gyula élete és pályája*. Bp., MTA Történettudományi Intézete, 2003.

11 MARKÓ I. 2001. 135–136. és VAJAY I. 2002. 105.

Az Andrassy család korszakos történetét összefoglalja PÜSKI Levente: *Az Andrassyak a két világháború közötti Magyarországon*. In: BASICS Beatrix: *Betlér és Krasznahorka. Az Andrassyak világa*. Bp., Rubicon, 2005. 264–272.

12 Gróf Choloniewska Mária (Rudniki lackie, Galícia, 1892. máj. 6. – Vaduz, Liechtenstein, 1975. febr. 5.) csillagkeresztes hölgy, Ch. Edward kamarás és főceremóniamester és gróf Borkowska Ilona leánya. GUDENUS János József: *A magyarországi főnemesség 20. századi genealógiája. CD-ROM*. Bp., Heraldika–Arcanum, 2005.

lovag lett. Tagja volt a Magyar Bank és Kereskedelmi Részvénytársaság igazgatóságának.¹³ A gazdacímár adatai szerint Géza és Manó grófnak 1911-ben közel 68 ezer kasszteri hold földterülete volt.¹⁴ Ilona öccse Géza, 1920-ban született.¹⁵

2. ILONA GYERMEKKORA

A család budapesti rezidenciája a belvárosi Esterházy utca 42. szám (ma: Ötpacsirta utca 2.) alatt volt, de Ilona gyermekkorának legnagyobb részét Felvidéken, a betléri kastélyban töltötte. Szigorú neveltetésben részesült: az étkezések során mindent meg kellett enni, nem lehetett semmit a tányéron hagyni és a szobában sem volt olyan meleg. „*Mindig mondta, hogy rideg tartáson voltak.*” – emlékeztek vissza későbbi kollégái.¹⁶ Meg volt határozva, hogy meddig lehetett az évszaknak megfelelő ruhát hordaniuk, és ebből egyáltalán nem engedtek. A család magatartása nagyon közvetlennek mutatkozott: Ilona és Géza együtt játszottak a cselédgyerekekkel.¹⁷ Betlérén és a budapesti belvárosi palotán kívül megfordult nagyapja svábhegyi villájában, Bécsben, Kassán, Parnón és Terlényben. A család fényképalbumainak tanúsága szerint gyermekéveinek egy részét a toalmási és a Rozsnyó melletti Szulova-hegyen lévő vadászkastélyban töltötte.¹⁸

Iskolai tanulmányait magánúton végezte. Kilenc éves korától olvasmányélményeiről egy noteszt vezetett, kezdetben német nyelven. Öccse nevelőt kapott, aki felkészítette a gimnáziumi osztályok magánvizsgájára. De Ilona végül kijárta, hogy ő is hallgathassa ezeket az órákat. Noteszének feljegyzései rendkívüli olvasottságát bizonyítják. Az utolsó bejegyzés 1960 februárjából származik.¹⁹ A gimnáziumi érettségét 1937-ben magánúton tette le, jó eredménnyel: a Sacré Coeur Budapesti VIII. Kerületi Sophianum Katolikus Leánygimnáziumban, a Mikszáth téren. Az orvosi egyetemre készült, de ezt szülei nem engedélyezték. Arisztokrata család lányaként a korszakban elképzelhetetlen volt, hogy

13 VAJAY I. 2002. 106.

14 Andrássy Géza gróf birtokai – Abauj–Torna megye: Derenk 1846 kat. hold, Körtvélyes 1528 kat. hold, Szádalmás 669 kat. hold, Szögliget 369 kat. hold; Gömör–Kishont megye: Alsósajó 2287 kat. hold, Betlér 3173 kat. hold, Felsőhajó 601 kat. hold, Henczkó 924 kat. hold, Henczlófalva 1986 kat. hold, Kisveszverés 2443 kat. hold, Nagyveszverés 5108 kat. hold, Oláhpatak 4563 kat. hold, Restér 226 kat. hold, Sajóréde 1070 kat. hold, Szabados 718 kat. hold, Szalóc 1121 kat. hold, Szádvárborosa 2769 kat. hold, Szilicze 1149 kat. hold, Vigtelke 110 kat. hold; Szabolcs megye: Taktakenéz 2914 kat. hold, Tiszadob 1381 kat. hold; Szepes megye: Görögfalva 380 kat. hold; Zemplén megye: Agyidócz 3206 kat. hold, Bányapataka 1124 kat. hold, Dadafalva 682 kat. hold, Felsőkörtvélyes 872 kat. hold, Gálszécs 492 kat. hold, Helmeccze 1164 kat. hold, Hór 154 kat. hold, Kisbosznya 1003 kat. hold, Kiskemence 5419 kat. hold, Kisortovány 1415 kat. hold, Maskócz 127 kat. hold, Modza 1196 kat. hold, Morva 518 kat. hold, Nagykerence 2664 kat. hold, Parnó 1628 kat. hold, Peticse 1501 kat. hold, Szécsudvar 306 kat. hold, Tiszalúc 1001 kat. hold, Tusa 649 kat. hold, Tusaujfalu 516 kat. hold, Vásárhely 1058 kat. hold, Várjeszenő 1198 kat. hold, Vécse 1831 kat. hold, Végaszó 368 kat. hold. Andrássy Manó gróf birtoka – Zemplénróna 574 kat. hold (Zemplén m.). In: *Magyarországi gazdacímár*. Szerk. RUBINEK Gyula. Bp., Pátria, 1911. 6, 10, 12–13, 244–246, 248, 250–254, 642–643, 683, 881–886, 888, 890–891, 893, 895–898.

15 GUDENUS 2005. és *Andrássy Erzsébet grófnő, Géza gróf lánya, írásbeli közlése, 2012.*

16 *Interjú Bokor Lászlónéval és dr. Helmajerné Hajnal Ilonával* (a továbbiakban: *Bokor–Helmajerné–interjú*). Bp., 2011. nov. 18. Készítette: ERDŐS Kristóf. Sziklakórház, Médiatár, (leltározatlan).

17 *Bokor–Helmajerné–interjú és Interjú Korecz Katalinnal* (a továbbiakban: *Korecz–interjú*). Bp., 2012. febr. 7. Készítette: ERDŐS Kristóf. Sziklakórház, Médiatár, (leltározatlan).

18 Szlovák Nemzeti Múzeum Betléri Múzeuma, Gyűjtemény FA – 4., 9–10., 13., 18.

19 *Andrássy Ilona olvasónaplója*. Sziklakórház, Gyűjtemény, ltsz. 2012.1.1.

nyilvános iskolába, egyetemre járjon.²⁰ Több nyelven beszélt: angolul, németül, franciául, és kicsit szlovákul is.

3. IFJÚKORA ÉS A MÁSODIK VILÁGHÁBORÚ

A trianoni döntés az Andrássy családot is érintette, így Csehszlovákiában éltek egészen lakóhelyük az első bécsi döntéssel történő visszacsatolásáig. Kemény munkára nevelték – később szigorú neveltetésének igen nagy hasznát vette –, ezért érettségi után a Pozsony megyei Modor kerámia gyárában dolgozott „*díjtalan gyakornokként*”.²¹

Fiatalon, huszonévesen néhány barátjával együtt autóbalesetet szenvedtek a Balaton környékén. Ezért orrát korrigálni kellett. Báró Inkey Péter, a kocsi egyik utasa igen súlyosan megsérült. Később még Amerikában is műtötték, de élete végéig sánta maradt. Másik utasuk Cziráky Alice grófnő volt, akinek súlyos fejsérülésének nyomai élete végéig látszódtak. A világháború idején mindhárman a Sziklakórházban dolgoztak.²²

Andrássy Ilona aktívan részt vett az arisztokrácia társadalmi-kulturális életében. A *Színházi Élet* 1938. januári utolsó számában a *Dívat* rovat egészalakos fényképét közölte, amint fehér ezüsttel átszőtt brokátruhában részt vett az Osztrák Követség bálján.²³ Horthy Miklós kormányzó felesége 1939. június 7-én jótékonyági estet rendezett a Margitszigeti Szabadtéri Színpadon. Az est második részében a *Magyar főúri lakodalom a XV. században* c. darab került bemutatásra. Az egyik főszereplő – a menyasszony – maga Andrássy Ilona grófnő volt. Az előadást kemény munka előzte meg, rendszeres próbákkal.²⁴ 1940. február 1-jén, a Magyar Királyi Operaházban megrendezett díszestélyen további szerepet vállalt. A programot szintén a kormányzóné szervezte a „*Magyar Művészetért Mozgalom* javára. Az est III. részében „*ötven klasszikus képzőművészeti alkotásból álló műtörténeti galériát színpadra vittek*” – tudósított a Képes Krónika irodalmi, művészeti, színházi, társasági és sporthetilap 1940. február 4-i száma, amelynek címlapján maga Andrássy Ilona szerepelt. Az egyik legnagyobb reneszánsz festő Tiziano, Lavinia c. alkotását jelentette meg.²⁵ A Színházi Magazin 1940. évi 5. száma így írt róla: „*Tizian tündérszép Lavinijája a legszebb pesti komtessek egyike, gróf Andrássy Ilona lesz.*”²⁶ Az év végén, a Híd című irodalmi, művészeti, tudományos és társadalmi képes hetilap 1940. december 20-i számában, díszmagyarban jelent meg róla kép, az alábbi felirattal: „*Gróf Andrássy Ilona klasszikus természetét jobban nem is lehetne hangsúlyozni, mint ezzel a gyönggyel fűzött bársonyderékkal. A mente a súlyos himzés ellenére is lányos maradt.*”²⁷

20 *Interjú Timár Ágnes O.Cist. ny. apátnővel* (a továbbiakban: *Timár-interjú*). Vác, 2011. nov. 23. Készítette: Erdős Kristóf. Sziklakórház, Médiatár, (leltározatlan) és *Korecz-interjú*.

21 *Andrássy Ilona önéletrajza. Bp., 1969. júl. 10.* Sziklakórház, Gyűjtemény, ltsz. 2012.1.15.

22 *Bokor-Helmajerné-interjú, Korecz-interjú, Jeszenszky Thyra írásbeli közlése, 2011. és Michael Wood írásbeli közlése, 2011.*

23 *Színházi Élet*, 1938. jan. 23–29., 73.

24 Szombaton tartják az arisztokrata „színészek” margitszigeti káprázatos előadásának főpróbáját. *Új magyarság*, 1939. jún. 3., 4.; *Szent Margitszigeti jótékonycélu színjátékok 1939. június 7-én c. műsorfüzet*, o. n.

25 *Képes Krónika*, 1940. febr. 4. Címlap.

Az előadást a nagy érdeklődésre való tekintettel 1940. febr. 5-én, hétfőn megismételték. *Képes Krónika*, 1940. febr. 4., 1–12.

26 KOZMA Kornélia: *Alea jacta est...* In: *Színházi Magazin*, 1940: 5. sz., 10.

27 *Híd*, 1940. dec. 20., 55.

A második világháború közeledtével Andrássy Ilona társadalmi szerepet is vállalt. Miután Hitler és Sztálin 1939 szeptemberében lerohanták Lengyelországot, Magyarország megnyitotta a tavasszal létrejött közös magyar–lengyel határszakaszt és lengyel menekültek tízezreit fogadta be. A gróf Teleki Pál vezette kormány dacolva Berlin tiltakozásaival olyan körülményeket biztosított a katonai és polgári menekülteknek, amely az akkori Európában páratlan volt. Id. Antall József menekültügyi kormánybiztosi megbízásával teljes körű intézkedési jogot kapott a lengyel menekültügy irányítására.²⁸ A Magyar–Lengyel Menekültügyi Bizottság 1939 szeptemberében jött létre a Magyar Vöröskereszt és a Magyar–Lengyel Társaságok Szövetsége közreműködésével. A Bizottság vezetőségében neves arisztokrata családok hölgy tagjai képviseltették magukat. Itt dolgozott két éven keresztül, 1941-ig Andrássy Ilona is, más arisztokrata hölgyekkel együtt.²⁹ Ilona Sacelláry Józsefnevel szervezte meg az egészségügyi szolgálatot.³⁰

A Bizottság tevékenységét összehangolta a menekülteket gondozó magyar állami intézményekkel. A Nemzeti Bankban nyitott számlájukra helyezték el támogatásukat a nyugati segélyszervezetek és az emigráns lengyel kormány. A határ közelében pedig ideiglenes táborokat tartottak fenn, társadalmi gyűjtéseket szerveztek, és az így befolyt összeget felajánlották az illetékes minisztériumnak, vagy szétosztották. A lengyel menekültek kivándorlását is segítették.³¹ Jan Emisarski ezredes, a lengyel követség katonai attaséja³² hálaival emlékezett más arisztokrata hölgyekkel együtt Andrássy Ilonára is: „... *Öt kijáratot szerveztünk a határ mentén, megszereztük a határ pontos térképét, nekem csupán a hozzájuk való alkalmazkodáson kívül az átjárókhoz való útvonalak megszervezése maradt. E vonatkozásban a Magyar–Lengyel Társaság elévülhetetlen segítséget nyújtott, hiszen a zöld határ mentén, a jugoszláv határ térségében polgári táborokat állítottak fel, amelyeket az Evakuációs Iroda átmeneti táborokként használt. [...] A Lengyel–Magyar Társaság a polgári menekülteknek nyújtott segítséggel titokban támogatta az emigrációt. Sok magyar saját autójával szállította a lengyeleket a jugoszláv határra, biztosítva a határátlépést és az utazást. [...] örök emlékül szeretném megnevezni azon magyarokat, akik meghatározó segítséget nyújtottak a titkos evakuáció ügyének: Károlyi grófnő, Odessalchi Klára hercegnő, Szapáry Erzsébet grófnő, valamint Sacelláry Ilona és Andrássy Ilona grófnő.*”³³

A bizottsági munka után elvégezte a Magyar Vöröskereszt önkéntes ápolónői és műtősnői tanfolyamát. „1942. március 4-én mentem be először a Vöröskeresztbe Andrássy Ilonával, megkezdve a házi betegápolási tanfolyamot. Később még többen csatlakoztak hozzánk, de mi négyen, Cziráky Alice, Waldbott Mady, Andrássy Ilona és én, majdnem mindig együtt voltunk. [...] Az első műtétet tetlenül, állva kellett végignéznünk, és figyelmeztettek, ha rosszul éreznénk, menjünk ki a folyosóra. Egy idő múlva kezdtem ma-

28 *Magyarok és lengyelek, 1939–1945. Menekültügy.* Összeáll. KAPRONCZAY Károly. Bp., Gondolat, 1991. 102.

29 *Bokor–Helmajerné-interjú és Andrássy Ilona önéletrajzi.* Bp., 1969. júl. 10. és Bp., 1978. szept. 1. Sziklakórház, Gyűjtemény, ltsz. 2012.1.15., 2012.1.16.

30 DÓRÓ Gábor: *Magyarok a lengyelekért! 47 táborban 10.000 lengyel polgári személyt gondozott a Magyar–Lengyel Menekültügyi Bizottság. A háborúalatti németellenes munka egy fontos fejezete.* In: *Új Magyarország*, 1945. december 5., 1.

31 KAPRONCZAY Károly: *Lengyel menekültek Magyarországon, 1939–1945.* Bp., Mundus, 2009. 64., 143.

32 Jan Emisarski tevékenységéről részletesen lásd VARGA E. László: *Jan Emisarski vezérkari alezredes, budapesti lengyel katonai attasé működése, 1938–1940.* *Aetas* 25. (2010) 1. 113–130.

33 Idézi KAPRONCZAY 2009. 144.

gam rosszul érezni, és gyorsan kimentem; ott már Andrassy Ilona is nagyokat lélegzett! Jót neveltünk.” – emlékezett vissza a kormányzóhelyettes Horthy István özvegye, gróf Edelsheim Gyulai Ilona.³⁴ A tanfolyam elvégzése után Andrassy Ilona első szolgálati helye a M. kir. 1. sz. honvéd helyőrségi kórház volt.³⁵ Dolgozott kórtermes, műtös és laboratóriumi beosztásban is.³⁶

Andrassy Ilona 1944. január 25-én kezdte meg főápolónői szolgálatát a Sziklakórházban, ahol özv. Horthy Istvánné is dolgozott.³⁷ Andrassy Ilona másik két önkéntes vöröskeresztes ápolónővel, Cziráky Alice grófnővel és Waldbott Mady bárónővel egy kis szobában lakott az Úri utca 52-ben, gróf Széchenyi Zsigmond házában. Innen jártak le dolgozni a kórházba.³⁸ A Szent János Kórház felügyelete alá rendelt létesítmény vezetője dr. Kovács István egyetemi adjunktus, sebész főorvos volt. Ő a fronton lévő kórházakban bőséges tapasztalatot szerzett a háborús sebészet területén.³⁹ Helyettese dr. Seibriger András lett.⁴⁰ A kórházat egészen 1944 novemberéig nem helyezték állandó üzembe, csak légítámadások esetén vették igénybe.⁴¹ A betegek között egy hat év körüli cigánylány is feküdt, súlyos lábsérülésekkel – emlékezett vissza özv. Horthy Istvánné. A kórteremben már hallottak tőle egy cigány dalt, amelyet a kötözések során már az ápolónők is vele együtt énekeltek.⁴² Köztük volt Andrassy Ilona grófnő is, aki időközben a nyilas terror idején, 1944. november 4-én átvette a nemzetközi vöröskeresztes védetség alatt álló zsidó gyermekothonok – nem kis veszéllyel járó – heti rendszerességgel történő felügyeletét.⁴³ Ilona együtt dolgozott a Nemzetközi Vöröskereszt magyarországi delegátusával Friedrich Bornnal, akinek nevéhez 15 ezer üldözött megmentése fűződik.⁴⁴ A kétezer embert megmentő Sztchlo Gábor evangélikus lelkész szintén munkatársa volt. Sztchlo titokban több mint 30 gyermekothont hozott létre lakásokban, kisebb–nagyobb családi házakban, vilákban a Nemzetközi– és a Svájci Vöröskereszt anyagi támogatásával.⁴⁵

A Sziklakórház eredetileg tervezett 120 fős kapacitásához képest 2–300 beteg volt összezsúfolva egyszerre és ennek többszöröse volt a járóbeteg. Ezekben a nehéz időkben Andrassy Ilona főnővérként, ún. *intéző testvér* beosztásban, áldozatkész munkájával se-

34 EDELSHEIM GYULAI Ilona, gróf: *Becsület és kötelesség* 1–2. Bp., Európa, 2001. 1. 123–124.

35 *Andrassy Ilona vöröskeresztes igazolványa. Bp., 1942. szept. 21.*, Sziklakórház, Gyűjtemény, ltsz. 2012.1.11.

36 Budapest Főváros Levéltára (a továbbiakban: BFL) XXV.4.f Fővárosi Bíróság TÜK-iratok T.B. XVI. 9227/1961. Rédly Elemér és társai. 1039.

37 Ezt a dátumot maga Andrassy Ilona jelölte meg Pompör Ferenc népbírói tárgyalásán, 1945. jún. 26-án. BFL XXV.1.a Budapesti Népbírói Bűntetőperes iratok V–88685 (Nb. XI. 927/1945 Pompör Ferenc). 33.

38 *Telefoninterjú Waldbott Madyval* (a továbbiakban: *Waldbott–telefoninterjú*). *Moorenweis–Bp.*, 2012. márc. 27. Készítette: ERDŐS KRISTÓF.

39 BFL IV.1409.c Polgármesteri Ügyosztályok Központi Irattára 175.346/1944–X.

40 BFL IV.1409.c 187.706/1944–X.

41 TATAI Gábor: *A Sziklakórház rövid története, 1935–2002*. Bp., Sziklakórház Kft., 2011. 10–12.

42 EDELSHEIM GYULAI I. 2001. 128.

43 „*Gräfin Helene ANDRÁSSY wird als Rotkreuzpflegerin die Aufsicht der Kinderheime übernehmen und diese allwöchentlich besuchen.*” Archives du Comité international de la Croix–Rouge B G 69 / 19, Enfants israéliens en Hongrie, Roumanie et Bulgarie, correspondance générale.

Köszönettel tartozom Karsai Lászlónak, hogy a forrásra felhívta figyelmemet és Daniel Palmieri–nek, aki annak digitális másolatát rendelkezésemre bocsátotta.

44 Born működéséről lásd SZITA Szabolcs: *Friedrich Born, a Nemzetközi Vöröskereszt delegátusa Magyarországon, 1944–1945*. Holocaust füzetek 8. (1997) 67–79.

45 Sztchlo Gábor működéséről lásd KÖREN Emil: *Sztchlo Gábor élete és szolgálata*. Bp., Evangélikus Országos Múzeum, 1994.

gítette az orvosok munkáját és a behozott sérülteket. Minden főnővért a Magyar Vöröskereszt központi igazgatósága jelölt ki. Feladata volt az ápolónők, műtősnők, röntgen-, laboratóriumi asszisztensnők, irodai segédek, valamint a takarítónők munkájának ellenőrzése.⁴⁶ Daróczy Mária önkéntes segédápolónő visszaemlékezése szerint Andrássy Ilona főként az ambulancián és a műtőben asszisztált Seibriger doktor mellett.⁴⁷ Főnővéreként rendkívül szigorú volt, még saját barátnőjével Cziráky Alice grófnővel is.⁴⁸ „*Mindig elsőrangú példával járt elől!*” – emlékezett vissza rá Waldbott Mady.⁴⁹

A betegekről és a Sziklakórházban végzett munkájáról sok szeretettel beszélt későbbi zárkatársának Tímár Ágnesnek.⁵⁰ A kórház lelkészére Fundelius Vilmos atyára nagy hatással volt egész személyisége és áldozatkész munkája. 1945. február 27-én a következő bejegyzést olvashatjuk naplójában: „[...] Andrássy Ilona intező testvér ma úgy látszik egy kicsit szabadabban lélegzik. [...] Egy pár percig elbeszélgettünk és igazán meglepődtem mély lelkiségén!”⁵¹ Számos szemtanú hálás szívvel emlékezett vissza rá. „*Minden beteg meg volt vele elégedve, hogy olyan nagyszerű, hozzáértő volt.*” – mondta Borsos Béláné, akinek férje sebesültként feküdt a kórházban.⁵² „*Tudja, hogy látom az Andrássy Ilonát? [...] Az a megtestesült jóság volt!*” – emlékezett vissza a tizenévesen megebesült Sváb Ferencné Benkő Janka.⁵³ A szintén tizenéves Bajor Ervinné Legeza Mária a kórház utcájában lakott családjával: „*Fiatalkorom ideálja volt... Iskolába menve 1944-ben többször láttam a grófnőt, kezeit hátul összekulcsolva, fáradtan ment előttem éjszakai műszak után a Gránit-lépcső felé. Sietve megelőztem, hogy gyönyörű kedves arcát láthassam és biccentéssel köszönthessem, melyet ő mindig kedvesen viszonzott. Aztán láttam vidáman, munkatársaival beszélgetve, levegőző betegekhez lehajolva, mosolyogva, biztató szavakkal vigasztalva őket. Csodálatos jelenség volt, és csodálatos nagyszerű magyar hölgy, aki tudta és teljesítette rendeltetését.*”⁵⁴ Egy a kórházban uralkodó állapotokra jellemző abszurd történetről számoltak be Ilona későbbi kolléganői, amit az ő elmondásából ismertek. A „*halott*” felült. Erre az egyik beosztottja: „*Intező testvér, a hulla inni kér!*” „*Hát akkor adjon neki – mondta Ilona.*” A beteg kapott inni és nem sokkal azután meghalt.⁵⁵ A Sziklakórház a világháborút követően is működött, egészen 1945 júniusáig.⁵⁶ A Magyar Vöröskereszthez kirendelt igazolóbizottság 1945. július 31-én igazoltnak nyilvánította Andrássy Ilonát.⁵⁷

46 „*Az intező testvér ellenőrzi az orvosok által kiadott ápolási munkák elvégzését és a felsorolt munkaerők szolgálati idejének pontos betartását. A szabad napok, szabad órák, valamint az éjszakai szolgálat beosztása és ellenőrzése is az intező testvér feladata...*” HM HIM Hadtörténelmi Levéltár és Irattár III. 3. a. M. kir. budapesti 1. honvéd helyőrségi kórház Parancsnokság, Határozványok a hátországi honvéd, valamint a Vöröskereszt továbbá a polgári egészségügyi intézetekben alkalmazott önkéntes vöröskeresztes ápolónők és egyéb önkéntes vöröskeresztes kórházi segédszemélyzet személyi és polgári viszonyaira.

47 Telefoninterjú Báthory Zoltánné Daróczy Máriával. Bp., 2012. febr. 24. Készítette: ERDŐS KRISTÓF.

48 Bokor–Helmajerné–interjú.

49 Waldbott–telefoninterjú.

50 Tímár–interjú.

51 Halabuk József kutatásai alapján.

52 Interjú Borsos Bélánéval. Bp., 2008. Készítette: DÉGI TAMÁS és TATAI GÁBOR. Sziklakórház, Médiatár, ltsz. Mt25/2013.

53 Interjú Sváb Ferencné Benkő Jankával. Gödöllő, 2010. szept. 23. Készítette: ERDŐS KRISTÓF. Sziklakórház, Médiatár, ltsz. Mt3/2013.

54 Bajor Ervinné Legeza Mária levele. Budaörs, 2012. dec. 30. Sziklakórház, Gyűjtemény, (leltározatlan dokumentum).

55 Bokor–Helmajerné–interjú és Korecz–interjú.

56 TATAI 2011. 25.

57 BFL XXV.4.f.T.B. XVI. 9227/1961. 1039.

A létesítmény gondnokát Pompor Ferencet 1945. április 19-én „nyilas tevékenység” okán őrizetbe vették és a Politikai Rendészeti Osztály központjába, az Andrassy út 60-ba kísérték.⁵⁸ A vizsgálati eljárás során Andrassy Ilona a következőket mondta róla: „Pompor Ferencet a Sziklakórházból ismerem. Róla tudom, hogy szélsőjobboldali beállítottságú ember volt. Ki nem állt vele azonos nézetben, azt üldözte és mindenféle koholmánnyal a nyilasoknál feljelentette. Így mikor a Szállasira [sic!] kellett volna felesküdni és én ezt megtagadtam engem is megfenyegetett, és fel is jelentett. A kórházból elvitt orvosok sorsáról a következőket tudom: Dr. Somogyi a mai napig sincs meg, Dr. Hauer Ernőt a Józsefvárosi pu-ron bevonították és kivitték Németországba, további sorsáról nem tudok. A többieknek bujkálni kellett de átélték a nyilas uralmat és ma Pesten vannak. Hogy a személyzet többi tagját is feljelentette Pompor arról tudomásom nincs. Más előadnivalóm nincs. Vallomásomat önként kényszer nélkül tettem és azt felolvasása után írtam alá.”⁵⁹ Pomport a budapesti népbíróság „népellenes büntett” miatt főbüntetesként egy évi és két hónapi börtönrre, valamint mellékbüntetesként állásvesztésre és politikai jogai gyakorlásának ötévi felfüggesztésére ítélte.⁶⁰

4. A VILÁGHÁBORÚT KÖVETŐ IDŐSZAK

Andrassy Ilona családja már 1944. december 10-én, még a főváros bekerítése előtt, elhagyta Magyarországot és Liechtensteinben telepedtek le.⁶¹ Ő egyedül maradt. 1946-ban és 1947-ben is meglátogatta őket Vaduzban. Az utóbbi látogatás során három hetet töltött szüleinél és öccsénél. Szeretett volna elutazni barátnőjéhez, özv. Horthy Istvánnéhoz is Bajorországba, de nem kapott rá engedélyt. Egy hozzá írt levéléből tudjuk, hogy vissza akart menni Magyarországra, nem kívánt emigránsként élni, mert azt „szánalmasnak minősítette”. Szállodában élő szüleit és testvérét sajnálta, mert úgy gondolta, hogy a luxus mellett nem tudhatták mi lesz majd, ha elfogy a pénzüik.⁶² Azon a véleményen volt, hogy nem hagyhatja itt mindenki az országot. Pedig látva a radikális változásokat, sejtette, hogy arisztokratáként az új rendszerben nem lesz könnyű élete. Az 1960-as, 1970-es évek során humorosan jegyezte meg, hogy „ezeknek” (ti. a kommunistáknak) a bosszantására maradt itt – mesélte kolléganőinek. Édesapja 1953-ban hunyt el, de temetésére nem tudott kiutazni Vaduzba, mert nem kapott útlevelet.⁶³

A kórház bezárása után elsőként az annak a területén létrehozott Vírus Oltóanyagtermelő Intézet és Kutatólaboratórium Rt.-nél helyezkedett el asszisztensként. Itt kiütéses tífusz elleni oltóanyagot állítottak elő.⁶⁴ A laborvezető orvos, dr. Farkas Elek vissza-

58 Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltára (a továbbiakban: ÁBTL) 3.1.9. V-88685 Pompor Ferenc. 6-7.

59 BFL XXV.1.a V-88685 (Nb. XI. 927/1945). 26.
Pompor 1945. ápr. 27-i kihallgatásán szintén említi, hogy Andrassy Ilonát ebből az okból feljelentette. BFL XXV.1.a V-88685 (Nb. XI. 927/1945). 28.

60 BFL XXV.1.a V-88685 (Nb. XI. 927/1945). 42-44.

61 BFL XXV.4.f.T.B. XVI. 9227/1961. 1039.

62 EDELSHEIM GYULAI 2. 117.

63 *Bokor-Helmajerné-interjú.*

64 A Vírus Oltóanyagtermelő Intézet és Kutatólaboratórium Rt. Budapest székesfővárostól bérelte a létesítményt 1945 júliusától. A bérlemény 1948. dec. 15-vel szűnt meg. BFL IV.1409.c 1119/1945-X.

A Vírus Rt.-ről írt személyes hangvételű visszaemlékezést FARKAS Elek: *A Vírus Oltóanyag-termelő és Kutató Intézet rövid története (1945-1948)*. Egészségtudomány 43. (1999) 4. sz. 364-367.

emlékezésében Andrássy Ilona munkáját magas szintűnek és nélkülözhetetlennek értékelte.⁶⁵ Özv. Horthy Istvánnénak írt leveléből tudjuk, hogy munkájából meg tudott élni, noha heti fizetése csak 30 000 pengő volt, miközben egy kiló káposzta 36 000 pengőbe került. Ebédet a laborban kapott, ez bab vagy borsó volt, este pedig otthon főzött. A laboráns munkáról jó véleménnyel volt, egyetlen problémaként a fertőzés lehetőségét említette. De mindnyájukat beoltották, így az esetleges fertőzésből két hét alatt felgyógyulhattak volna. Andrássy Ilona szerényen beírta mindazzal, amije volt és megszokta a háború utáni életet. Levelében a magyarországi állapotokról is írt. Eszerint az emberek gerinctelenné és mohóvá váltak, csak a saját érdekeik szerint intézték ügyeiket, nem törődve az országgal. Fontos problémaként említette a málenkij robotot is. „*Hála Istennek, nem történt velünk semmi, az oroszoknak tetszett az egyenruhánk. »A magyar lányok dolgoznak, dolgoznak« – mondták. Lassacskán mindegyik asszony kendőt vagy törölközőt viselt, meg mindenféle karszalagot is. Mindenki gyűlöli a megszállókat, kivéve engem, mert én a korábbi megszállókat jobban utáltam. A földreform katasztrófa lenne, mert az új tulajdonosoknak nincsenek szántó–vető gépeik. De a vezetőket ez nem érdekli, a nagy terv az, hogy így a parasztok rájönnek arra, hogy önmaguktól nem mennek semmire, az egyetlen megoldás a kolhoz, a termelősövetkezet. A gyárakból minden gépet elvittek az oroszok. A bányászok se dolgoznak, mert a fizetésük nem elég semmire.*

Hallottam, hogy az oroszok lefoglalták a Nemzeti Bankot. Az emberek jók voltak hozzám, mindenfajta állást ajánlottak, például a Mátyás–templom plébánosa felajánlotta nekem a sekrestyés állását. Akkor arra gondoltam, ha valaha megírom emlékiratimat, az egyik fejezet cím »Az ágytáltól a gyűjtőkosárig« lenne!» – idézte özv. Horthy Istvánné.⁶⁶

1948–ban, a „*fordulat évében*” az összes magyarországi oltóanyag-termelő intézettel együtt államosították a Vírus Rt.–t is. Ilona 1949. január 1–től a Phylaxia Oltóanyag Termelő Intézetben folytatta laboráns munkáját⁶⁷, ahol dr. Johan Béla professzor közvetlen munkatársa lett. Vele a későbbiek során, az 1960–as, 1970–es években is tartotta a kapcsolatot. Eközben a család budapesti rezidenciáját, 1949. május 3–án államosították.⁶⁸ Saját lakása élete végéig nem volt.⁶⁹

1950 novemberében Chinoin Gyógyszergyár Penicillin Biológiai Laboratóriumába helyezték át, ahol egy évig dolgozott. Átszervezés folytán felmondtak neki, ezért arra kényszerült, hogy két hónapig az építőiparban segédmunkásként dolgozzon. Innen ismét szakmai állásba került: a Központi Biokémiai Ipari Kutatólaboratórium lett a munkahelye, egészen a Hortobágyra történő kitelepítéséig.⁷⁰ Kitelepítése előtt – egy 1957. március 11–én, Budapesten kelt állambiztonsági környezettanulmány szerint – három évig az egykori Károlyi György–palotában lakott a Ráday utca 18. szám alatt.⁷¹

65 FARKAS 1999. 367.

66 EDELSHEIM GYULAI 2. 2001. 117–118.

67 BFL XXV.4.f.T.B. XVI. 9227/1961. 1039.

68 BFL XV. 37.d Budapesti telekkönyvi betétek 36581. hrsz. 190.

69 *Bokor–Helmajerné–interjú.*

70 *Andrássy Ilona önéletrajza. Bp., 1978. szept. 1.,* Sziklakórház, Gyűjtemény, ltsz. 2012.1.16. és *Andrássy Ilona munkaiügyi úrlapja. Bp., 1964. febr. 20.,* Sziklakórház, Gyűjtemény, ltsz. 2012.1.12.

71 ÁBTL 3.1.9. V–146787/5 Rédly Elemér és társai. 225.

5. A KITELEPÍTÉS

1952 őszén – szeptember 3. előtt – arisztokrata származása miatt kitelepítettek a Hortobágyra, Árkus–tanyára.⁷² Amikor éjszaka érte mentek, kabátzsebében egy keresztet találtak, amit végül megtarthatott. Az államvédelmis katona csak ennyit kérdezett tőle: „*Ha maga hisz ebben, mégis miképp lehetséges, hogy ez jutott osztályrészéül?*” Megérkezéskor a táskájában egy apró Szent József szobrot találtak. Unokahúga, Andrásy Erzsébet grófnő visszaemlékezése szerint az államvédelmis visszaadta azt neki és mondta, hogy vigyázzon rá, mert „*itt még nagy szüksége lesz rá.*”⁷³ Hívő katolikus volt, még a megpróbáltatások idején sem rendült meg keresztény hitében.

Az egykori Árkus–tanyai tábor légvonalban 10 kilométernyi távolságra fekszik Hortobágy községtől, a Nyugati főcsatorna és az Árkus csatorna kereszteződésének közelében. Az Árkusi Állami Gazdaság 1950. június végétől fogadta a kitelepített családokat. Az első rabszállítmány 104 családból, azaz 389 személyből állt, főként Somogy, kisebb részben Baranya és Zala határ menti falvaiból. A tábor meghatározó sajátossága volt, hogy az oda kitelepítettek társadalmilag–kulturálisan nagyon heterogén csoportot alkottak. Voltak köztük arisztokraták, a keleti határon élő protestáns szegény és tehetősebb gazdák, dél–dunántúli katolikus parasztcsaládok, „*deklaszált*” főhivatalnokok, a közigazgatás alkalmazottai, értelmiségiek, egykori csendőrök és rendszerhű kommunisták is. A tábor görög kommunistáknak is helyet adott, akik az 1940-es évek végén menekültek Magyarországra.⁷⁴ Sajátos csoportot képeztek a szegediek, akik többnyire idős katonatisztek voltak és 1945 előtt a Magyar Királyi Honvédségben szolgáltak.⁷⁵

Árkus–tanyára érkezvén Andrásy Ionát először a marhaistállóban szállásolták el. Az Állami Gazdaságban lett borjúnevelő. Erről a következőképpen számolt be a Törvénysértés nélkül c. dokumentumfilmben. „*Lementem este az istállóba mezítláb, mert csak egy pár cipőm volt, és akkor ott a tejet mértem. Jött az agronómus, azt mondta:*

– *Hát úgy látom maga már egészen jól beleszokott ide, nem lesz itt semmi baj.*

Hiányzott egy borjúnevelő, és kérdezte, hogy akarom-e csinálni? Mondtam, hogy igen, és így kerültem egy elég jó állásba. De ez nem tetszett a gazdaságvezetőnek, mert úgy gondolta, hogy én biztos, mint ellenség, meg fogom ölni a borjúkat – vagy almával megetetem –, vannak ilyen trükkök. De az agronómus azt mondta:

– *Én ide tettem, itt fog maradni, mert érti a dolgát. Falun nőttem fel. Jobb helyzetben voltam, mint sok városi, aki tényleg egy izgalomban volt, állatot se ismert. Hát azután ott dolgoztam.*

72 Andrásy Ilona hortobágyi biztosítási igazolványának kelte: 1952. szept. 3. A kiállító az Árkusi Állami Gazdaság volt, így 1952. szept. 3. előtt telepíthették ki. Vö. *Andrásy Ilona biztosítási igazolványa. Árkus, 1952. szept. 3.*, Sziklakórház, Gyűjtemény, ltsz. 2012.1.6.

73 *Andrásy Erzsébet írásbeli közlése, 2012.*

A Szent József szobor 2012 áprilisában Korecz Katalin hagyatékából a Sziklakórház tulajdonába került (Sziklakórház, Gyűjtemény, ltsz. 2012.1.18.). Köszönet érte Korecz Katalin örököseinek, illetve Bokor Lászlónénak és dr. Helmajerné Hajnal Ilonának.

74 Varga Albert visszaemlékezése szerint a görögöket azért telepítették ki, mert az 1950-es években bátran hangoztatták, hogy nem olyan szabadságért harcoltak, mint amit Magyarországon megtapasztaltak. Vö. VARGA Albert: *Rab voltam a Hortobágyon, Arkustanya, 1950 – 1953.* Bp., Timp, 2005. 138.

75 *Hortobágy örökségei. Kényszermunkatáborok és lakóik nyomában.* Szerk. SAÁD József. [Bp.], Argumentum – Telepesek Társadalmi Múz. Alapítvány, 2015. 45–48.

Rossz volt az ősz, a tél, mert a sár még a gumicsizmába is belefolyt. Az az agyagos, szappanos sár, az valami rettenetes volt.”⁷⁶ Munkahelye a közeli Szászteleken volt, ahová gyalog közlekedett. Drexler Tiborné Guth Ilonának, akinek rövid ideig közvetlen munkatársa volt, mesélte a következőt. Egy alkalommal, amikor gyalogosan ment át Szásztelekre, valaki megállította és köszönt neki. A lóháton érkező illető akkor még rendőrpárancsnok volt. Kiderült, hogy a világháború alatt Andrássy Ilona őt is ápolta a Sziklakórházban. A parancsnok felettesei ezt a találkozást nem nézték jó szemmel, így őt napokon belül el is helyezték. Néhány hét után Ilona átköltözhetett Szásztelekre. Több szemtanú szerint nagyon zárkózottnak mutatkozott. Drexler Tiborné azonban így emlékezik vissza rá: „*Ilona egy remek ember volt. Olyan természetesen csinált mindent, jókedélyű volt, mosolygós. Szóval egy rendkívüli csodálatos lény!*” A megaláztatások ellenére ember tudott maradni. „*Kézreállt neki minden. Én magam is csodálkoztam rajta!*” Feladata társaival együtt többek között a mindennapos, sokszor monotonná váló tejmelegítés, itatás, trágyázás volt. „*Ugyanígy csinálta velünk együtt az első pillanattól kezdve olyan természetességgel, hogy nem is kellett neki magyarázni, meg mondani, mert érezte és látta, tudta.*” – folytatta Drexlerné.⁷⁷ Kani-zsai Istvánné is hasonlóképpen emlékezett vissza rá: „*A tehenészetnél dolgozott, fejte a teheneket – világos. A trágyát hordta a villával ki, ugyanúgy mint egy akármilyen paraszt.*”⁷⁸ A teheneket név szerint szólította – emlékezett vissza Andrássy Erzsébet.⁷⁹

Varga Albert, akinek édesanyja is együtt dolgozott vele, így ír róla: „*Egyedül hozták Árkusra, a származása lehetett a bűne. [...] Semmiféle piszkos munkától nem undorodott, zokszó nélkül mindent megcsinált, amit kellett. Mindenki szerette egyszerűségéért, szolid magatartásáért. Róla aztán, aki nem ismerte, meg nem mondta volna, hogy az egyik híres magyar arisztokrata család leszármazottja.*”⁸⁰ Az állami gazdaságban számos probléma volt. Andrássy Ilona az eredetileg cipész szakmájú vezető hozzá nem értését külön megemlítette a dokumentumfilmben. „*Valaki kitalálta, hogy ha egy tehen több tejet ad, akkor az még többet fog adni, ha négyszer fejik naponta, és nem háromszor. Erre fel se a tehenészek nem aludtak jóformán semmit, se a tehenek. Nem adtak több tejet, ez csak ilyen ötlet volt. Másik remek ötlet volt – azt is valahol, valami brosúrában olvasta a cipész –, hogy szalmából szénát kell csinálni, mert ez már be van bizonyítva. Ezzel macerált minket, és ezt a szalmát valahogy mészbe kellett volna áztatni, aztán kiszárítani. Hogy hol, azt nem tudom, mert deszka nem volt. Hát addig, addig szitkolódozott, amíg megcsináltuk, és próbaként odaadtuk az ökörnek. Hát az kifújta a jászolból. Keverve zölddel is kifújták a jászolból.*”⁸¹ Varga Albert így folytatja a történetet: „*A gazdaság vezetője nem értette, miért nem eszik meg az állatok. Csodálkozva jegyezte meg:*

– *Nem értem, pedig mindent úgy csináltattam, ahogy azt Micsurin elvtárs a könyvben leírta!*

Amikor csalódottan távozott, Ilona grófnő mosolyogva megjegyezte, hogy az állatok bizonyára nem olvasták a Micsurin-féle brosúráját. Így végül is nem sikerült a szalmából

76 Törvénytérítés nélkül... A hortobágyi munkatáborok (1950–1953) filmszociográfiájának dokumentumai. Összeáll. GULYÁS Gyula–GULYÁS János. [Bp.], Láng, 1989. 44. Andrássy Ilona külön kérte, hogy ne írják ki nevét a filmben, amelyet 1983–1987-ig forgattak. Gulyás János rendező szóbeli közlése. Bp., 2011. dec. 13.

77 Telefoninterjú Drexler Tiborné Guth Ilonával. Bp.–Pécs, 2012. jan. 4. Készítette: ERDŐS Kristóf.

78 GULYÁS Gy.–GULYÁS J. 1989. 43.

79 Andrássy Erzsébet írásbeli közlése, 2012.

80 VARGA 2005. 125.

81 GULYÁS Gy.–GULYÁS J. 1989. 49.

szénát készíteni, a takarmánygondok továbbra sem oldódtak meg a szászteleki gazdaságban.”⁸²

Az akkor tizenéves Simon Dezsőné Schneiderics Ilona hosszú ideig dolgozott együtt Andrassy Ilonával. „Nagyon dolgozó volt! Nem panaszkodott, hogy ő fáradt, hanem még segített is nekem.” – emlékezik vissza. A borjúnevelőn kívül dolgoztak a kőművesek mellett és a mezőn is.⁸³

A hortobágyi kitelepítést Andrassy Ilona egészsége is megsínylette. Egy 1957. július 9-én kelt egészségügyi törzslapján a következő olvasható: „1953-ban vérszegénység miatt kezelés alatt állott, akkor szédült gyengének érezte magát.”⁸⁴ Nagy Imre miniszterelnök reformpolitikájának köszönhetően 1953. július 26-án egy minisztertanácsi határozat mondta ki az internálótáborok feloszlását és a kitelepítések megszüntetését.⁸⁵ A többi kitelepítettel együtt Andrassy Ilona sem térhetett vissza eredeti lakhelyére, ezért 1953. októberi szabadulása után Budaörsre költözött és előző munkahelyén dolgozott tovább.⁸⁶ Falk Mária személyzeti előadó a következő jellemzést adta róla 1956. augusztus 7-én: „Munkáját lelkiismeretesen, megbízhatóan végzi. Feletteseivel meg vannak elégedve és az Intézet egyik legjobb laboránsának tartják. Szorgalmas, csendes munkatárs, munkatársaihoz való viszonya jó. Politikai megnyilvánulásai nincsenek, a társadalmi megmozdulásoktól távol tartja magát. Baráti körét nem ismerjük, azonban, minthogy néha telefonon szokták keresni, arra következtethetünk, hogy vannak barátai.”⁸⁷

6. 1956 ÉS AZ INTERNÁLÁS

Az 1956-os forradalom és szabadságharc idején vőlegénye, dr. Klimkó Dezső sebészprofesszor⁸⁸ mellett dolgozott a Vas utcai kórházban. Ápolónőként segített a behozott se-

82 VARGA 2005. 126.

83 *Telefoninterjú Simon Dezsőné Schneiderics Ilonával. Bp.–Kásád, 2011. dec. 22.* Készítette: ERDŐS KRISTÓF.

84 ÁBTL 2.5.7. 4751 145. doboz Andrassy Ilona. 3.

85 1.034/1953. (VII. 26.) számú minisztertanácsi határozat a rendőrhatalósági őrizet alá helyezés (internálás) intézményének megszüntetéséről, valamint a kitiltások feloldásáról. In: *Törvények és rendeletek hivatalos gyűjteménye.* Bp., Jogi- és Államigazgatási Könyv- és Folyóiratkiadó, 1953. 193.

86 Évekkel később előzetes letartóztatásban történt 8. kihallgatásán, 1961. jún. 3-án, a következőt mondta: „A kitelepítés megszüntével Budaörsön telepedtem le, s visszamentem dolgozni a Gyógyszeripari Kutató Intézetbe.” ÁBTL 3.1.9. V-146787/5. 261.

Egy 1957. márc. 11-én, Budapesten kelt állambiztonsági környezettanulmány szerint Budaörsre (Kossuth Lajos utca 1.) csak 1954 szeptemberében költözött. A dokumentum szerint előtte Budapesten a II. kerületi Fény utca 15-ben lakott, közvetlenül a kitelepítés után pedig Gyömrőn, a Pázmány Péter u. 24-ben. ÁBTL 3.1.9. V-146787/5. 225.

A Közigazgatási és Elektronikus Közszolgáltatások Központi Hivatala (a továbbiakban: KEKKH) Személyi Nyilvántartási és Igazgatási Főosztály Személyi Nyilvántartások Osztálya 1957. okt. 18-tól tudta rendelkezésünkre bocsátani Andrassy Ilona bejelentett lakcímeit. Ezt a következővel indokolta a 721/16851-2/2011. iktatószámú határozat: „... nevezett nyilvántartásban tárolt régebbi okiratait az elhalálozást követően a törvényben előírt őrzési idő elteltét követően megsemmisítésre kerültek.”

87 BFL XXV.4.f.T.B. XVI. 9227/1961. 1040.

88 Klimkó Dezső (Szeged, 1900. márc. 1.–Bp., 1972. jún. 4.) orvos, sebész, egy. tanár. 1924-ben szerezte meg orvosi oklevelét a bp.-i orvosi karon. 1927-ben műtősebész szakorvos, 1926–1937-ben a bp.-i II. sz. sebészeti klinikán tanársegéd. 1937–1940-ben a János, 1940-ben az István Kórház főorvosa. 1937-ben a sebészeti műtét tanára, 1940-ben c. ny. rk. tanára. 1941–1945-ben a kolozsvári sebészeti klinika igazgatója, a sebészet ny. r. tanára 1945–1947-ben a marosvásárhelyi sebészeti klinika igazgatója, 1947–1949-ben és 1957–1959-ben a bp.-i I., majd a II. sz. sebészeti klinika igazgatója. 1959–1969-ben a János

besültek.⁸⁹ Október 25-én már minden gyógyszerük elfogyott, ezért Ilona betelefonált a munkahelyére, a Gyógyszeripari Kutató Intézetbe, hogy küldjenek számukra antibiotikumot. Klimkó professzor ekkor már több mint 24 órája megállás nélkül operált. Az Intézetben azonnal intézkedtek és a Kőbányáról érkező gyógyszerzállítmány szerencsésen megérkezett a Vas utcába – emlékezett vissza Bajusz Sándor kémikus.⁹⁰

A forradalom napjaiban egy 1961-es állambiztonsági feljegyzés szerint Bécsben is járt, a Máltai Lovagrend tagjainak segítségével.⁹¹ 1957. március 11-én őrizetbe vették és a Gyűjtőfogházba került.⁹² Ekkor már az Üllői út 16/b-ben lakott. Ezután 1957. május 13-án közbiztonsági őrizetbe vették és a kistarcsai internálótáborba szállították. Az utóbbi intézkedés okaként az alábbiakat jelölték meg: „Az ellenforr. leverése után illeg. tevékenységet folytatott a Francia követségen és alapos a gyanú, hogy azoknak különböző adatokat szolgáltatott ki.”⁹³ Az „illegális tevékenység” egyszerű közreműködést jelentett a segélyakciókban.

A Nemzetközi Vöröskereszt és különböző nyugati vöröskeresztes szervezetek már a harcok első napjaiban megjelentek Budapesten. Elsősorban különböző élelmiszer- és ruhaakciókra összpontosítottak. Andrássy Ilona ebben az időben az olasz követségen segített. Miután összeírták a VIII. és IX. kerület harcok sújtotta lakóit, csomagokat állítottak össze és házhoz szállították azokat. Várady Lajos budavári evangélikus lelkész, későbbi esperes, „Papp István” fedőnevű ügynökként⁹⁴ 1957. február 15-én adott jelentése szerint: „Az egyik újságban, amely a Nemzetközi és Magyar Vöröskeresztet támadta, riport jelent meg az olasz akcióról és abban A. Ilonáról, mint egy fiatalasszonyról emlékeztek meg azzal a következtetéssel, hogy »így is lehet segíteni«.”⁹⁵ Ekkor Ilonát az állambiztonság már „kémgyanús személy”-nek minősítette és megfigyelés alatt tartotta. Az olasz követség után átkerült a franciára, ahol szintén a segélycsomagok kiosztásában vett részt.⁹⁶

A kistarcsai internálótáborból való szabadulása érdekében völegénye, dr. Klimkó Dezső egy kérvényt nyújtott be Dobi Istvánhoz, az Elnöki Tanács elnökéhez. Dobi ezt továbbította Tömpe István belügyminiszter-helyettesnek, kérve Andrássy Ilona ügyének megvizsgálását. Tömpe 1957. május 30-án arról értesítette az Elnöki Tanács elnökét, hogy a Fővárosi Ügyészség figyelembe véve Andrássy Ilona „cselekményének mérsékelt társadalmi veszélyességét, továbbá rossz egészségügyi állapotára való tekintettel” a közbiztonsági őrizetbevételének megszüntetésére hozott határozatot.⁹⁷

Kórház sebész főorvosa. Elsősorban bél- és gyomorsebészettel foglalkozott. In: KAPRONCZAY Károly: *Magyar orvoséletrajzi lexikon*. Bp., Mundus, 2004. 210.

89 *Korecz-interjú és Vízkelety Tibor klinikaigazgató búcsúztató beszéde, 1990, (Másolat)*. Sziklakórház, Gyűjtemény, (leltározatlan dokumentum).

90 BAJUSZ Sándor: *Emlékeim a Gyógyszeripari Kutató Intézetből, 1956 októberéről*. Magyar Kémiai Folyóirat 112. (2006) 3. sz. 83.

91 ÁBTL 3.1.5. O–11522/3 „Kizártak”. 81. A jelentésből, de más forrásból sem derül ki Andrássy Ilona bécsi látogatásának pontos célja.

92 ÁBTL 2.5.7. 4751 145. doboz. 8. és GULYÁS Gy.–GULYÁS J. 1989. 95.

93 ÁBTL 2.5.7. 4751 145. doboz. 2.

94 MIRÁK Katalin: *Az evangélikus tényfeltáró munka története, magyarországi háttere és a bizottság működése (1990–2010)*. In: *Dokumentumok és tanulmányok a Magyarországi Evangélikus Egyház és az állambiztonság kapcsolatáról, 1945–1990 (Háló 1.)*. Szerk. MIRÁK Katalin. Bp., Luther, 2010, 80.

95 ÁBTL 3.1.2. M–32400 „Papp István”. 33. Az említett riportot a kutatás során nem sikerült fellelnem.

96 ÁBTL 3.1.2. M–32400. 33–34.

97 Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára XVIII–2–g Népköztársaság Elnöki Tanácsa Dobi István iratai 423. doboz 869/1957.

Az ügy folytatásaképp, azt a Legfőbb Ügyészségen dr. Ágoston Pál fősztályvezető-ügyész felülvizsgálta és 1957. július 27-én Ilona szabadlábra helyezését hozott határozatot. Indoklása szerint az őrizetbevétel oka nem lett „különösebben” alátámasztva, „viszont *Andrássy Ilonánál vörösvérsejtképzés hiánya folytán bekövetkezett nagyfokú vérszegénység, szívélváltozás és rosszindulatú rákos daganat lett megállapítva, melyeknél fogva állapota a további őrizetbentartás folytán csak rosszabbodna.*”⁹⁸ Szabadlábra helyezése a júliusban kelt határozat ellenére csak szeptember 11-én került sor.⁹⁹ Egészségügyi törzslapja szerint július 22. és augusztus 10. között a Mosonyi utcai rabkórházban kezelés alatt állt. Augusztus 12-én visszaszállították Kistarcsára, mert a műtétbe nem egyezett bele, a további felelősséget vállalta, ezt sajátkezű aláírásával igazolta.¹⁰⁰ Későbbi kolléganői és egy barátnője, gróf Széchenyi Zsigmondné szerint a diagnózist valakinek a segítségével állíthatták ki, ugyanis ekkor tudomásuk szerint még nem szenvedett rákbetegségben.¹⁰¹ Ezt támasztja alá a Kalocsai Fegyház és Börtönben őrzött egészségügyi törzslapja is. Amikor ott raboskodott, 1961–1963 során évente végeztek nála rákszűrést, negatív eredménnyel.¹⁰²

Még ki sem szabadult, de a Budapesti Rendőr-főkapitányság határozatot hozott rendőrhatalósági felügyelet alá helyezéséről, amely „*állambiztonsági és közbiztonsági okokból szükséges*” volt.¹⁰³ Szabadulását követő ötödik nap már jelentkeznie kellett a rendőrségen, hiszen a határozat értelmében erre minden vasárnap kötelezve volt. A következő év márciusáig rendszeresen járt a hatósághoz. Emellett állandó ellenőrzés alatt állt.¹⁰⁴ Amennyiben átlépte a főváros államigazgatási határát, a rendőrség előzetes engedélyére volt szükség. Éjjel 11 és reggel 5 óra között nem hagyhatta el lakását, „*gyűléseket, összejöveteleket, italmérő helységeket és nyilvános helyeket*” tilos volt látogatnia. Továbbá lakásán telefont sem tarthatott.¹⁰⁵

1957 októberében kötött házasságot a híres sebészprofesszorral, dr. Klimkó Dezsővel. Ettől kezdve háztartási teendőket végzett, kereső foglalkozása nem volt. Férjével, a Ráday utca 31-ben lakott egészen letartóztatásáig, 1961 májusáig.¹⁰⁶

Kocsis Tamás újságíró elbeszélésből ismerjük a következő 1960-as évek eleji történetet. Klimkó professzor a nagy nevetetöt, Latabár Kálmánt operálta a Sportkórházban. Amikor Kocsis érdeklődött állapota felől, a híres komikus a maga stílusában így felelt: „*»Jókor kérdezed, éppen tíz perce tudom« – kacagott fel, amúgy igazán latyisan, majd fájdalmasan fintorított egyet hozzá, és ijedséget megjátszva a szívére tette a kezét. »Fáj. Nem a nevetés, a bajom fáj. Mert a grófnő épp az előbb magyarázta el, mi is igazán a betegségem.«*” A grófnő az operációt végző Klimkó professzor felesége, maga Andrássy Ilona volt. Miután Latabár egy sikeres moszkvai előadásuk történetét elmesélte Ilonának,

98 ÁBTL 2.5.7. 4751 145. doboz. 8.

99 BFL XXV.4.f.T.B. XVI. 9227/1961. 1043.

100 ÁBTL 2.5.7. 4751 145. doboz. 3.

101 *Bokor–Helmajerné–interjú, Korecz–interjú és Interjú gróf Széchenyi Zsigmondnéval* (a továbbiakban: *Széchenyiné–interjú*). Bp., 2012. jan. 19. Készítette: ERDŐS Kristóf. Sziklakórház, Médiatár, (leltározatlan).

102 Andrássy Ilonánál rákszűrést végeztek Kalocsán 1961. nov. 14-én, 1962. dec. 12-én és 1963. dec. 9-én. *Gróf Andrássy Ilona személyi anyaga*, Kalocsai Fegyház és Börtön irattára.

103 BFL XXV.4.f.T.B. XVI. 9227/1961. 1041–1042.

104 BFL XXV.4.f.T.B. XVI. 9227/1961. 1037–1038.

105 BFL XXV.4.f.T.B. XVI. 9227/1961. 1041–1042.

106 ÁBTL 3.1.9. V–146787/8 Rédly Elemér és társai 50., 72.

ő ennyit mondott: „*bár Sztálin már meghalt, de a Dezső magát, művész úr sztálinitisszel operálta itt, elsőként a világon*”.¹⁰⁷ Humorát a kórteremben se vesztette el.

7. KISPAPOK SEGÍTŐJEKÉNT ELÍTÉLVE

A mezőgazdaság szocialista átalakítása után a pártállami diktatúra szinte egyedül az egyházakban látott ellenséget. A modern kori keresztényüldözés, a „*klerikális reakció elleni harc*” jegyében 1961. február 6-án több száz fővárosi lakásban tartottak házkutatást. Az akció már a második felvonást jelentette 1960 novembere után. A letartóztatottak zöme a katolikus egyház aktív papságának és világi híveinek soraiból került ki. Az Andrássy Ilonával együtt dolgozó Tabódy István atyát is ezen az éjszakán tartóztatták le. Az egyházi személyek zöme valamely, 1950-ig működő szerzetesrendek tagjai voltak. Aktivitást nem „*államellenes szervezkedés*”, hanem a hitélet elmélyítése érdekében fejtek ki.¹⁰⁸

Andrássy Ilonát 1960 áprilisában a kommunista állambiztonság már figyelte. A Ráday utcai lakásba bevezették a szobahallgatásra alkalmazott 3/e rendszabályt. Gyanús személy lévén leveleinek átnézésére az ún. K-ellenőrzést alkalmazták, így azokat az ügyeletes belügyi alkalmazott előbb olvasta, mint ő maga.¹⁰⁹ A következő letartóztatási hullám májusban történt. Ezt már Andrássy Ilona sem kerülhette el. 1961. május 9-én éjjel, egy közel másfélórás házkutatás után vették őrizetbe.¹¹⁰ Az intézkedés végrehajtására „*hűtlenség*” alapos gyanúja miatt került sor.¹¹¹ A belügyi szervek nem hagytak semmit sem a véletlenre. Miután végeztek a Ráday utcában, még éjjel átkutatták férje, Klimkó professzor leányfalui nyaralóját is. Itt csupán egy jelentéktelen tétel szerepel a kézzel írott jegyzőkönyvön: „*2 db. papírdarab feljegyzéssel*”.¹¹² Őrizetbe vétele után köröztek vele a városban, hogy ne tudja meg hova viszik – mesélte Ilona kolléganőinek az 1970-es években.¹¹³ A bírósági tárgyalásra a Budapesti Katonai Börtön állította elő.¹¹⁴

Andrássy Ilona első kihallgatása már május 9-én megtörtént, majd két nap múlva előzetes letartóztatásba helyezték. Az utóbbi intézkedést ezzel indokolták: „*Dr. Klimkó Dezsőné 1959-től folytatólagosan állam-titkot [sic!] képező jelentéseket továbbított Paul Boncourné a francia követ feleségén keresztül illetéktelen külföldi személyek részére és közreműködött a rk. egyház illegális tevékenységéhez szükséges anyagi fedezetnek külföldről való beszerzésében.*”¹¹⁵

107 KULCSÁR László: *Az újságíró archívumából: Latyi „sztálinitisse”*, 2009. (<http://infovilag.hu/hir-16520-az-ujsgajiro-archivumabol-latyi-sztalinit.html> – Letöltés: 2015. dec. 18.)

108 WIRTHNÉ DIERA Bernadett: „*Fekete hollók*” a budapesti Szentimrévárosban. *Hitoktatás vagy államellenes szervezkedés?* In: *Visszatekintés a 19–20. századra*. Főszerk. ERDŐDY Gábor, Szerk. CÚTHNÉ GYÓNI Eszter – WIRTHNÉ DIERA Bernadett. Bp., ELTE Történelemtudományok Doktori Iskola Új- és Jelenkori Magyar Történeti Program, 2011. 224., 231. A témához ld. bővebben a szerző doktori disszertációját. WIRTHNÉ DIERA Bernadett: *Katolikus hitoktatás és elitképzés a Kádár-korszakban – Az 1961-es „Fekete Hollók” fedőnevű ügy elemzése*. Kézirat. Bp., ELTE BTK, 2015.

109 ÁBTL 3.1.5. O–11522/3. 66.

110 BFL XXV.4.f.T.B. XVI. 9227/1961. 938–939.

111 BFL XXV.4.f.T.B. XVI. 9227/1961. 931.

112 BFL XXV.4.f.T.B. XVI. 9227/1961. 940.

113 *Bokor–Helmajerné–interjú*.

114 *Gróf Andrássy Ilona személyi anyaga*, Kalocsai Fegyház és Börtön irattára.

115 BFL XXV.4.f.T.B. XVI. 9227/1961. 932.

Az indoklásban említett „*illegális tevékenység*” a Központi Szemináriumról 1959 elején kizárt kispapok anyagi támogatását jelentette. A papnövendékek kizárásának oka az volt, hogy hármuk kivételével mindegyikük távol maradt az 1959. január 23-i országos papi békegyűlésről. A tiltakozás eredményeképp a szeminárium szinte teljesen kiürült. A kizárt kispapok egy része azonban illegálisan folytatta tanulmányait. 1960 tavaszán Shvoy Lajos székesfehérvári és Zdravec István nyugalmazott püspök többeket fel is szenteltek.¹¹⁶ Mentoruk Tabódy István atya lett, aki próbálta őket mindenben segíteni. Tabódy igen nagy tekintélynek örvendett a kispapok körében. Sok minden volt mögötte: katonatisztként végigszolgált a második világháborút, majd Varsónál 1944 szeptemberében megsebesült. Ekkor már főhadnagyként szolgált. 1947-től összesen hat évet töltött a diktatúra különböző internálótáborában, megjárva Kistarcsát és Recsket is. Szabadulása után, 1953-ban döntött a papi hivatás mellett.¹¹⁷

A kizárt kispapok anyagiakban nem bővelkedtek, mert csak alkalmi munkáik voltak, vagy segédmunkásként tudtak elhelyezkedni. A hívek által összegyűjtött adományokból is kaptak pénzt, de egy jelentős összeg külföldről érkezett, elsősorban Karg Györgyné segítségével. Az arisztokrata származású hölgy családját Tabódy még katonaként ismerte meg. Tabódy és Karg Györgyné megbeszélésük során arra jutottak, hogy vatikáni segílyre lenne szükség a kérdés megoldásához. Karg Györgyné az olasz követség segítségével – a bécsi nunciuson keresztül – felvette a kapcsolatot a római Szentszékkal. A pénz 1959 és 1960 ősze között az olasz követségen keresztül érkezett, ami Kargnéól Tabódyhoz került, majd ő abból segítette a kizárt kispapokat. Tabódy részletes jelentéseket írt a kispapok szervezéséről, helyzetéről.¹¹⁸ 1960 őszén az olasz követet áthelyezték, így kapcsolattartójuk Asta von Kleist, Jean Paul–Boncour francia követ felesége lett. Andrassy Ilona 1960 nyarán kapcsolódott be a munkába.¹¹⁹ A francia követ feleségét már az 1957-es francia segélyakció óta ismerte.¹²⁰

A pénz továbbításának láncolata a kispapok irányába ezután kiegészült Andrassy Ilonával. A pénz elsőként ő vette át a francia követ feleségétől, összesen körülbelül 20–30.000 forintot. A találkozó alkalmával Kargné négy-öt jelentését kézbesítette a követ feleségének, aki azokat a bécsi nunciuson keresztül a Vatikánnak továbbította. Mindez sétakocsikázás közben történt, rendszerint a Ráday utca környékén találkoztak, ahol Ilona beszállt a követségi autóba. A jelentésekben tájékoztatták a Vatikánt a kispapok kizárásáról, továbbtanulásuk illegális megszervezéséről és az ezzel kapcsolatos anyagi és egyéb problémákról. A jelentések az adományok részletes elszámolását is tartalmazták. A Belügyminisztérium határozata szerint ezek képeztek „*államtitkot*”. A francia követ feleségétől Andrassy Ilona átvett még 30–40 latin nyelvű imakönyvet (breviáriumot), valamint egy csomag miseruhát.¹²¹

116 Tabódy személyes visszaemlékezését lásd *Börtönkereszt. Börtönviselt katolikusok visszaemlékezései*. Szerk. ELMER István. Bp., METEM, 1994. 113–127.

117 ÉHMANN Gábor: *Katona és pap. Emlékezés vitéz fehérvári és tabódyi Tabódy Istvánra*. Miles Christi Évkönyv 13. (2011) 1. sz. 152–154.

118 BFL XXV.4.f.T.B. XVI. 9227/1961. 951., ÁBTL 3.1.5. O–11566/3 Olasz Kultúrintézet. 98., ÉHMANN 2011. 157–158.

119 BFL XXV.4.f.T.B. XVI. 9227/1961. 963. és ÁBTL 3.1.9. V–146787/5. 269.

120 BFL XXV.4.f.T.B. XVI. 9227/1961. 968.

121 BFL XXV.4.f.T.B. XVI. 9227/1961. 952–953., 964.

A nyomozati szakasz egy hónapon belül, 1961. június 7-én befejeződött. Andrássy Ilnát 9 alkalommal hallgatta ki Kugler Ferenc rendőr százados.¹²² Ilona a Rédly Elemér és társai per V. rendű vádlottja lett. Rédly Elemért hatodéves papnövendékként zárták ki 1959-ben a Központi Szemináriumból, majd Tabódy irányításával részt vett a kispapok illegális képzésének megszervezésében.¹²³ Perüket 1961. június 29-én délelőtt 9 órakor kezdte tárgyalni a Budapesti Fővárosi Bíróság, dr. Bimbó István bíró elnökletével.¹²⁴ Bimbó nevéhez fűződik többek között Nagy Imre miniszterelnök és társainak átadása hóhérukak¹²⁵, egy ötvenhatos szabadságharcos felett első fokon hozott halálos ítélet¹²⁶ és az 1960-as, 1970-es évek számos egyházellenes perének vezetése.¹²⁷ Andrássy Ilona védője dr. Kádár Pál ügyvéd próbálta enyhíteni a kiszabásra kerülő büntetést. Indoklásában egyrészt osztotta a IV. rendű vádlott, Kargné, védőjének álláspontját, „*miszerint a jelentésekben foglaltak nem képeztek olyan titkot, amely az állam érdekét sértené.*” Másrészt hivatkozott Andrássy Ilona „*őszinte megbánást tanúsító*” magatartására és arra, hogy Kargné „*erős ráhatására követte el a cselekményét.*” Ezért a „*Btá. 51. § alkalmazásával nem hosszú tartamú börtönbüntetés kiszabását*” kérte.¹²⁸

Ítéletet a tárgyalás másnapján, 1961. június 30-án hirdettek. A bíróság Andrássy Ilnát „*hűtlenség büntetésében, valamint belföldi fizetőeszköznek külföldi megbízásából való átvételének büntetésében*” találta bűnösnek.¹²⁹

122 1. kihallgatás: 1961. máj. 9. (BFL XXV.4.f.T.B. XVI. 9227/1961. 942–944.), 2. kihallgatás: 1961. máj. 11. (BFL XXV.4.f.T.B. XVI. 9227/1961. 945–949.), 3. kihallgatás: 1961. máj. 19. (BFL XXV.4.f.T.B. XVI. 9227/1961. 950–954.), 4. kihallgatás: 1961. máj. 26. (BFL XXV.4.f.T.B. XVI. 9227/1961. 955–957.), 5. kihallgatás: 1961. máj. 26. (BFL XXV.4.f.T.B. XVI. 9227/1961. 958–959.), 6. kihallgatás: 1961. máj. 30. (BFL XXV.4.f.T.B. XVI. 9227/1961. 960–967.), 7. kihallgatás: 1961. jún. 3. (BFL XXV.4.f.T.B. XVI. 9227/1961. 968–969.), 8. kihallgatás: 1961. jún. 3. (BFL XXV.4.f.T.B. XVI. 9227/1961. 970–971.), 9. kihallgatás: 1961. jún. 7. (BFL XXV.4.f.T.B. XVI. 9227/1961. 972.)

123 *Magyar Katolikus Lexikon* I–XVI. Főszerk. Diós István. Bp., Szent István Társulat, 2006. XI. 507.

124 BFL XXV.4.f.T.B. XVI. 9227/1961. 1127.

125 Vö. dr. Bimbó Istvánnak, a Fővárosi Bíróság tanácselnökének értesítése a bűnügyi eljárási költségről, Nagy Imre kivégzéséről, Bp., 1958. jún. 24. Közli HORVÁTH Miklós–ZINNER Tibor: *Koronatanúk jelte-len sírgödörökben. Dokumentumok Nagy Imre és társai pertörténeteikhez.* Bp., Magyar Közlöny Lap- és Könyvkiadó, 2008. 281. dokumentum a CD-mellékleten.

126 A Fővárosi Bíróság Bimbó István vezette népbírói tanácsa első fokon 1958. jún. 13-án ítélte halálra Panczer Ferencet (Bp., 1902. szept. 2.–Bp., 1958. okt. 23.), szervezkedésben való részvétel és egyéb vádak alapján. Ezt a másodfokon eljáró Legfelsőbb Bíróság Népbírói Tanácsa Meocsér József elnökletével jogerőre emelte az 1958. okt. 20-án megtartott tárgyaláson. A forradalom második évfordulóján végezték ki. In: *1956 Kézikönyve. I–III.* Főszerk. HEGEDŰS B. András. Bp., 1956-os Intézet, 1996. III. 125.

127 Vö. BÁNKUTI Gábor: *A jezsuiták 1965-ös „Világszolidarizmus” pere.* Egyháztörténeti Szemle 8. (2007) 2. sz. 150–179. és UNGVÁRY Krisztián: *Koncepciók per a Kádár-rendszerben: A Hagemann-ügy.*

Beszélő 12. (2007) 2. sz. 69–76.

128 BFL XXV.4.f.T.B. XVI. 9227/1961. 1158–1159.

Az 1950. évi II. törvény a büntetőtörvénykönyv általános részéről (röviden: Btá.) 51. § (1) bekezdése így rendelkezett: „*A törvényben megállapított büntetést enyhíteni lehet, ha az, illetőleg annak legkisebb mértéke – a büntetés céljára, valamint a kiszabásánál irányadó súlyosító és enyhítő körülményekre figyelemmel – túlszigorúnak mutatkoznak.*” Ez alapján az egyes eseteket a törvény a (2)–(3) bekezdésben tárgyalta. In: *Hatályos jogszabályok gyűjteménye: 1945–1958. I.: Törvények, országgyűlési határozatok, törvényerejű rendeletek, Elnöki tanácsi határozatok.* Összeáll. NEZVÁL Ferenc–SZÉNÁSI Géza–GÁL Tivadar. Bp., Közgazdasági és Jogi K., 1960. 62.

129 BFL XXV.4.f.T.B. XVI. 9227/1961. 1207.

A kiszabott négy éves börtönbüntetésbe az előzetes fogvatartásban eltöltött 1 hónap 17 napot beszámították.¹³⁰ Az ítéletben kiszabott 10 ezer forintnyi részleges vagyonekobzást nem tudta a bíróság végrehajtani, mivel Andrassy Ilona nem rendelkezett ennyi pénzzel.¹³¹

V. rendű vádlottként, Kargné után, a második legsúlyosabb büntetést kapta. Az Andrassy Ilonára kiszabott ítélet indoklásában származására való hivatkozás meghatározó körülmény volt a pártállam bíróságán. „*Vádlott szintén osztályellenség, aki származásánál, neveltetésénél fogva nem tudott és nem is akart beleilleszkedni népi demokratikus államrendünkbe, minden igyekezete arra irányult, hogy régi hatalmát, vagyonát visszaszerezhesse. Ez a beállítottsága teszi indokolttá bűncselekménye elkövetését.*”¹³² A bíróság igen határozott ideológiai magyarázatot adott arra, hogy az „*osztályellensegeket*”, így Andrassy Ilonát is, miért kell elítélnie az aktuális büntetőpolitika szellemében. A tárgyalás másnapján 1961. június 30-án a Budapesti Megyei Börtönbe szállították, a Nagy Ignác utca 5–11. szám alá.¹³³

8. A 69–828–AS RAB, MINT BETANÍTOTT MUNKÁS

Andrassy Ilona a 69–828-as törzsszámot kapta, ezzel a számmal szólították fogvatartói a börtönben. A Nagy Ignác utcából 1961. augusztus 18-án szállították át a kalocsai női börtönbe, ahol fennmaradó büntetését töltötte. Először ún. *nem dolgozó zárkán* volt. Az elítéltek nyilvántartási kartonján külön rovat szolgált az „*osztályhelyzet*” meghatározására. Andrassy Ilona lapján itt a bírósági tárgyalás során is oly fontos szerepet játszó „*deklaszált*” kategória szerepel.¹³⁴

Andrassy Ilona börtönben tanúsított magatartását, „*fejlődését*”, mint bármely más elítéltét is, nyomon követték és a nevelő tiszt folyamatosan feljegyzéseket készített róla. Az első vélemény 1961. augusztus 17-ről származik, tehát még Budapestről: „*Klimkó Dezsóné tisztelettudó és fegyvelmezett volt.*” Andrassy Ilona mindig alkalmazkodott az aktuális körülményekhez még akkor is, ha azok nyomorúságosak voltak, akár a Sziklakórházban, akár Hortobágyon. Nem volt ez másképp a kalocsai börtönben sem, ahol 1961. december 14-én a következőt jegyezte fel róla a nevelő: „*Nevezett elítélt magatartása ellen kifogás nem merült fel, felügyelettel szemben tisztelettudó, szabályokat betartja, körlete rendes, és tiszta. Kissé zárkózott természetű.*” Társait nem akarta bajba sodorni, nem vált zárkaügynökké, nem tudták megtörni. Ezt bizonyítja az 1962. május 8-i vélemény: „*Nevezett elítélttel bűncselekményére vonatkozólag foglalkoztam, bűncselekményét elismeri, megbánás nála részben tapasztalható. Egyéniségét »betyár becsület« jellemzi, mások dolgairól nem szívesen beszél.*”¹³⁵ Munkába 1962. június 5-én állhatott

130 BFL XXV.4.f.T.B. XVI. 9227/1961. 1208–1209.

131 BFL XXV.4.f.T.B. XVI. 9227/1961. 1300.

132 BFL XXV.4.f.T.B. XVI. 9227/1961. 1211.

133 BFL XXV.4.f.T.B. XVI. 9227/1961. 1240.

A Budapesti Megyei Börtön 1961-ben a Bp., V., Nagy Ignác u. 5–11. sz. alatt működött. Ezúton is köszönöm az információt Schmehl János bv. vezérőrnagynak, a Büntetés-végrehajtás Országos Parancsnoksága országos parancsnok biztonsági és fogvatartási helyettesének.

134 *Gróf Andrassy Ilona személyi anyaga*, Kalocsai Fegyház és Börtön irattára.

135 *Feljegyzések a letartóztatott magatartásáról, fejlődéséről. Gróf Andrassy Ilona személyi anyaga*, Kalocsai Fegyház és Börtön irattára.

a börtönben. A Kalocsai Konfekcióipari Vállalat 7-es szalagján dolgozott, fő profiljuk a munkaruhagyártás volt.¹³⁶ Ilonát nevelője három hónappal később, szeptember 14-én így értékeli: „*Nevezett elítélt a Konf.ip. Váll-nál dolgozik, mint gépes. Munkájában szorgalom mutatkozik.*”¹³⁷ Októberben elkezdte a vállalat tanfolyamát, amelyet eredményesen elvégzett. Így a több nyelvet beszélő, magas műveltségű grófnő betanított munkási bizonyítványt szerzett.¹³⁸ Ezt is alázattal viselte.

A külvilággal levelek útján tartotta a kapcsolatot. Havi egy levél írása és fogadása, két látogató és hat csomag volt számára engedélyezve. Az 1963–ból fennmaradt feljegyzések tanúsága szerint a havi levelezés lehetőségét rendszeresen kihasználta és azokra válasz is kapott. 1963–ban két csomag érkezése, illetve két látogatás lett feljegyezve. A látogatásra férje, Klimkó professzor és egy jó barátja dr. Lóránt Henrik ügyvéd kapott lehetőséget.¹³⁹ Lóránt Henrikről tudjuk, hogy amikor egyik barátjával Kalocsára tartott, Dunaújvárosnál balesetet szenvedtek, melynek következtében Lóránt megvakult. Ilona a történetek miatt mindvégig lelkiismeret-furdalást érzett, ezért szabadulása után rendszeresen feljárt hozzá felolvasni.¹⁴⁰

Börtönvelei alatt körülbelül egy évig volt ún. *dolgozó zárkán* Timár Ágnes későbbi ciszterci apátnővel.¹⁴¹ A zárkában körülbelül tizenöten voltak, az akkor már közel hetvenéves Karg Györggyel együtt. Ágnes nővér szerint „*nagyon kellemes zárkatársak voltak, kedvesek és derűsek, nyugodtan élték azt az életet, amit ott élni lehetett.*”¹⁴² Kaptak egy közös vödört a zárkában a szükségletek elvégzésére, amely még lyukas is volt. Az egyik társuk teljesen kiborult és sírt. Andrássy Ilona pedig, hogy oldja a feszültséget, elnevezte a vödört Hugónak. Szabadulása után Kargnéval Hugó napra mindig küldtek egymásnak üdvözlőlapot. Jó humorú volt.¹⁴³ Tartása a börtönbüntetés ideje alatt is megmaradt. „*Azok közé tartozott, akik segítettek a zárkában a pszichés egyensúlyt megtartani.*” Elfogadta az éppen aktuális helyzetét. Egyszer, amikor rabruhát osztottak ki számukra, neki egy rövid darab jutott. Ezt sem tette szóvá – emlékezett vissza Ágnes nővér. Egy közös karácsonyt is együtt tölthettek, melynek előkészületében mind Ilona, mind Kargné lelkesen részt vettek: „*összedobtuk az otthonról kapott csomagot – félvényként lehetett három kiló csomagot kapni. Megvendégeltük vele az egész zárkát. [...] Segítettek szépen megeríteni az asztalt zárás után, amikor már nem jött be a fegyőrség. Szép karácsonyi vacsorát adtunk az embereknek, utána még énekelünk.*” Az idős Kargné végig támogatta a zárkában és a kötelező séták során is. „*Egy olyan sziget volt, hogy amikor az embernek már nem volt kivel beszélgetni, vele még mindig lehetett néhány normális*

136 Foglalkoztatási engedély. Gróf Andrássy Ilona személyi anyaga, Kalocsai Fegyház és Börtön irattára; LŐRINCZ József–NAGY Ferenc: *Börtönügy Magyarországon*. [Bp.], Büntetés-végrehajtás Országos Parancsnokság, 1997. 216.

137 *Feljegyzések a tartóztatott magatartásáról, fejlődéséről*. Gróf Andrássy Ilona személyi anyaga, Kalocsai Fegyház és Börtön irattára.

138 *Andrássy Ilona igazolása a Kalocsai Konfekcióipari Vállalattól*, Sziklakórház, Gyűjtemény, ltsz. 2012.1.9.

139 *Elhelyezés és kedvezmény-nyilvántartó lap*. Gróf Andrássy Ilona személyi anyaga, Kalocsai Fegyház és Börtön irattára.

140 ÁBTL 3.1.2. M–25590 „Sipos”. 330–331., *Bokor–Helmajerné–interjú, Korecz–interjú és Interjú Wittner Máriával* (a továbbiakban: *Wittner–interjú*). Bp., 2011. dec. 9. Készítette: ERDŐS Kristóf és TATAI Gábor. Sziklakórház, Médiatár. (leltározatlan).

141 Timár Ágnes életrajzi kötetében megemlíti Andrássy Ilonát. Vö. TIMÁR Ágnes: *Hivatás és küldetés. Timár Ágnes visszaemlékezése*. Bp., Kairosz, 2011. 181.

142 *Timár–interjú*.

143 *Bokor–Helmajerné–interjú*.

emberi szót váltani és ez nagyon nagy érték egy ilyen helyzetben.” – mesélte Ágnes nővér.¹⁴⁴

Az egyik zárkarendezés során több ötvenhatos elítélt mellé került. Közülük igen jó barátságba került Sipos Borbálával, akit mindenki Jutkának szólított. Együtt estek, együtt mentek a varrodába, sokat beszélgettek.¹⁴⁵ Az életfogytiglanra ítélt Hrozova Erzsébet és Wittner Mária is ebben a zárkában voltak.¹⁴⁶ A szegénysorból érkező fiatal huszonéves Hrozova Erzsébet hálával emlékezett vissza Ilonára. *„Ahhoz képest, hogy aki volt, teljesen úgy viselkedett, mint egy normális hétköznapi ember. Soha nem érezte, soha senkivel, egyik rabtársával se, hogy netán ő külön lenne, mint mi vagyunk. Sorstársak voltunk, rabok voltunk. Osztozott velünk jóban–rosszban. Ugyanígy sírt velünk, mint ahogy örült.*” Többen kértek tőle tanácsot, ha valamit nem értettek, vagy egyszerűen lelki támaszra volt szükségük. Wittner Mária is közéjük tartozott. A fiatal szabadságharcos lányok tiszteletét és megbecsülését egyszerűen egyéniségével és viselkedésével vívta ki magának. *„Az Ilonát mindnyájan szeretjük. Nem volt ő olyan, hogy őt tisztelni kéne, akkor már nem is tiszteltük volna mi vagány lányok. Mi nem olyanok voltunk, mi megjártuk a hadak útját, mi nagyon sok mindenen keresztülmentünk, mi nem estünk hasra senki előtt, mert egyszerűen nem volt miért.*” – emlékezett vissza Hrozova Erzsébet.¹⁴⁷

Az 1963–as általános amnesztiával nem engedték ki Kalocsáról, bár egyéni kegyelmi kérvényét felterjesztette a Budapesti Fővárosi Bíróságnak. Ebben megemlítette, hogy sebész főorvos férje mellett lenne a helye, megkönnyítve *„idős korában hátralévő életét*”. A kérvényt elutasították.¹⁴⁸ Férje a János Kórház sebész főorvosa volt és sikeres karrierjére rossz fényt vetett, hogy felesége *„osztályellenség*”, sőt még börtönben is van. Ezért Ilona tudta nélkül beadta a válókeresetet és elvált tőle 1964 januárjában. Ilona a börtönbe érkező hivatalos értesítőből tudta meg a hírt.¹⁴⁹ Ilonát a válás ebben az amúgy is kiszolgáltatott helyzetben igen megviselte, *„de azért nem csinált ebből sem egy hisztérikus jelenetet. Úgy emberileg ez a cserbenhagyottság nagyon megviselte. De az egészet valami olyan veleszületett méltósággal, nemességgel viselte.*” – emlékezett vissza Ágnes nővér.¹⁵⁰

Andrássy Ilona 1965. május 12–én szabadult volna a bíróság ítélete szerint. Azonban egyharmad kedvezményrel 1964. január 12–én feltételesen szabadon bocsátották.¹⁵¹ Ezután volt férje lakására ment a Ráday utcába. 48 órán belül jelentkeznie kellett a IX. kerületi rendőrkapitányságon, ezt ő 13–án meg is tette. Kalocsán kapott igazolványát magánál kellett tartsa, hogy hatósági ellenőrzés esetén tudja magát igazolni. 1965. május 12–ig köteles volt *„az erkölcstelen és iszákos életmódtól tartózkodni, igazoltan munkaviszonyba lépni, vagy jogszabály által nem tiltott egyéb kereső foglalkozást folytatni. [...] Állandó lakhelyét csak a rendőrhatalóság tudomásával hagyhatja el.*”¹⁵²

144 *Timár–interjú.*

145 ÁBTL 3.1.2. M–38100 „Orchidea”. 14–14/a.

146 *Wittner–interjú.*

147 *Interjú Stanczel Lászlóné Hrozova Erzsébettel. Bp., 2012. jan. 16.* Készítette: ERDŐS KRISTÓF. Sziklakórház, Médiatár, (leltározatlan).

148 BFL XXV.4.f.T.B. XVI. 9227/1961. 1329–1330., 1335–1336.

149 *Bokor–Helmajerné–interjú és Andrássy Ilona önéletrajza. Bp., 1969. júl. 10. és Bp., 1978. szept. 1.* Sziklakórház, Gyűjtemény, ltz. 2012.1.15., ltz. 2012.1.16.

150 *Timár–interjú.*

151 BFL XXV.4.f.T.B. XVI. 9227/1961. 1350.

152 *Andrássy Ilona feltételes szabadságra bocsátott igazolványa. Kalocsa, 1964. jan. 12.,* Sziklakórház, Gyűjtemény, ltz. 2012.1.8.1. (A dokumentum másolatban: BFL XXV.4.f.T.B. XVI. 9227/1961. 1398–1400.)

9. SZABADULÁS UTÁN, MEGFIGYELVE

Szabadulása után minden hónapban jelentkeznie kellett az illetékes kerületi rendőrkapitányságon, egészen 1965. május 12-ig, amikor a bíróság által kiszabott büntetése lejárt. Egy darabig volt férje lakásán a cselédszobában lakott az alkalmazottal, majd augusztusban költözött el. A Denevér út 18. számban utaltak ki neki egy egykori temetőőri lakást, a farkasréti izraelita temető mögött.¹⁵³ A lakásba beesett az eső, így a szoba közepére egy lavórt helyezett. A szobában agyagtalaj volt, amelyhez egy kis konyha tartozott még. A mellékhelyiség a házon kívül volt. „*Az egész lakás nagyon egyszerűen volt berendezve, nagyon izlésesen, tisztán, szépen.*” – emlékezett vissza egykori zárkatársa Timár Ágnes, aki egy alkalommal meglátogatta Ilonát a Denevér úton.¹⁵⁴ Nehéz anyagi helyzetben volt, de többen segítettek. Így unokatestvére Liechtenstein Alfréd herceg is, aki építőanyagot csempészett át a határon, hogy az ablakok szigetelését megoldják.¹⁵⁵

Külön problémát jelentett, hogy csak a temetőn keresztül lehetett megközelíteni, így csak akkor indulhatott el otthonról és mehetett haza, amikor a temető nyitva volt. Mindezt méltóságteljesen viselte. Még a rendőrt is átkísérte a temetőn, az ellenőrzések végeztével, mert az félt azon átmenni. Az állambiztonság az F-722-es figyelődossziét vezette Andrássy Ilonáról.¹⁵⁶ „*Fájt neki nagyon, hogy Klimkó cserbenhagyta. [...] Az egész lényében valami egyszerű nyugalom volt, amelyik a helyzetet elfogadta. Méltósággal viselte azt ami volt, nem furcsállotta, tudomásul vette, hogy a helyzet ilyen, és ebben helyezkedett el békésen, nagyon rendezetten.*” – emlékezett Timár Ágnes.¹⁵⁷

10. ISMÉT LABORÁNSKÉNT

Szabadulása után próbált munkát találni, de mindenhol elutasították. Végül az Ortopédiai Klinika vezetője Glauber Andor professzor vette fel laboránsnak. Mesélt neki múltjáról, de a professzor azt mondta: „*Ismerem a maga problémáját, engem egyáltalán nem érdekel!*” – emlékeztek vissza kolléganői.¹⁵⁸ 1964. március 1-jén állt munkába a Karolina úton, ahol haláláig dolgozott.¹⁵⁹ A Klinikán is folyamatos megfigyelés alatt állt, Bondor Géza rendőr százados ellenőrizte ún. *társadalmi kapcsolaton* keresztül.¹⁶⁰

Rövid időn belül nagyon népszerű lett mind a betegek, mind a kollégák körében. „*Ez nem dobozgyár!*” – vallotta az egészségügyről. Arisztokrata volt, de „*ugyanúgy szólt a társadalom legalján lévő emberhez és szerencsétlenhez, mint a sajátjaihoz. Hihetetlen tartása volt! Hihetetlen egyéniség volt! Ahová tették ő úgy alakult*” – emlékeztek vissza rá kolléganői. Munkája elismeréseként az első öt évben öt alkalommal kapott jutalmat.

153 Andrássy Ilona feltételes szabadságra bocsátott igazolványa. Kalocsa, 1964. jan. 12., Sziklakórház, Gyűjtemény, ltsz. 2012.1.8.1., Korecz–interjú.

154 Timár–interjú.

155 Andrássy Erzsébet írásbeli közlése, 2012.

156 ÁBTL 3.1.9. V–311 dr. Johan Béla. 61. és ÁBTL 2.2.1. I/11. 7. / 358. Andrássy Ilona operatív kartonja. A figyelődossziék legnagyobb részét megsemmisítették, így az F-722-es dosszié sem lelhető már fel.

157 Timár–interjú.

158 Bokor–Helmajerné–interjú.

159 Andrássy Ilona ortopéd klinikai igazolványa, Bp., 1972. jan. 11. Sziklakórház, Gyűjtemény, ltsz. 2012.1.2.

160 ÁBTL 3.1.5. O–16517 Arisztokraták, tőkésék, volt horthysta államapparátus tagjai. 169. A ún. *társadalmi kapcsolatok* az állambiztonság hálózaton kívüli informátorai voltak.

A Klinika laborjának vezető asszisztense lett.¹⁶¹ Harminc évvel fiatalabb kolléganőire lányaiként tekintett, ezért kemény szigorral és szeretettel volt irántuk.¹⁶²

A temetői lakásból egy idő után elköltözött. Először néhány barátnál húzta meg magát, majd sikerült egy felszuterén, szoba–konyhás lakást bérelnie a Lékai (ma: Apor Vilmos) téren, a XII. kerületben. A 35 m²-nél nem nagyobb lakás falairól csöpögött a víz, télen–nyáron fűteni kellett. Első dolgainak egyike volt, hogy a kertet rózsák kiültetésével otthonosabbá tegye. Amíg kolléganői nem mentek férjhez, munka után sokszor hívta meg őket a Lékai térre „*munkabálokra*”, ahogy ők nevezték. Ekkor elvégezték a ház körüli teendőket, ápolták a kertben lévő rózsákat. Eközben Ilona elkészítette a vacsorát, amit általában kint fogyasztottak el, nagyokat beszélgetve. Kolléganőinek számtalan alkalommal fordította a *National Geographic* magazin cikkeit. Ezek mindig derűs kapcsolódások voltak a napi labormunka után. Alkalmanként pedig elmentek és beültek valahová egy pohár sör mellé beszélgetni.¹⁶³

Rendszeres színházlátogatók voltak, moziba valamivel ritkábban jártak. A hetvenes években egyik alkalommal színházba készültek. Indulás előtt Andrassy Ilona bement az egyik szomszédjához és szokása szerint nyitva hagyta lakása ajtaját. A jegyeket ellopták. A színházba azonban elmentek és egyik leleményes kolléganőjük megkérdezte a helyükön ülőket, hogy hol vették a jegyet. A Hazafias Népfronttól – mondták ők. Az előadást így nem tudták megnézni.¹⁶⁴

Andrassy Ilona mindig nagyon csinosan öltözködött, elegáns volt. Ruháit és az IKKA–utalványokat¹⁶⁵ elsősorban a külföldi rokonoktól kapta. Az utalványokat nyugati importárakra is be lehetett váltani. A külföldön élő családtagokkal állandó levelezésben állt. Mivel mindig szeretett tanulni, angolból és németből felsőfokú nyelvvizsgát tett.¹⁶⁶ Ekkor már 58 éves volt. Két évvel később pedig újabb nyelv elsajátítására adta a fejét. Beiratkozott az Olasz Intézetbe. Kiváló nyelvtudásának nagy hasznát vették az ortopéd kongresszusok során is, az 1970–es, 1980–as években. A három évenként Budapesten megrendezésre kerülő tudományos tanácskozásnak külföldi vendégei is voltak. A szervező intézmény az Ortopédiai Klinika volt, ebben a munkában pedig igen fontos szerepet kapott Andrassy Ilona is.¹⁶⁷ „*Amit tudhattunk róla az a hihetetlen precíz nyelvtudása volt. [...] Feltűnt nekem az a természetesség, amivel a különböző nemzetiségű vendégeinket eligazította. A legtermészetesebb volt számára, hogy a hozzáfordulókat lehetőleg a saját anyanyelvükön szólítsa meg, nem okozott neki nehézséget a nyelvek közötti váltás.*” – emlékezett vissza dr. Mády Ferenc ny. egyetemi docens. Származásával sohasem kérkedett. „*Több éve már a klinikán voltam, amikor véletlenül megtudtam, ki is ő valójában. Egyénisége tiszteletet parancsoló olyan arisztokratikus volt. Talán emiatt is volt számomra természetes, mikor származását véletlenül megtudtam.*” – folytatta Mády doktor.¹⁶⁸

161 *Andrassy Ilona önéletrajzai, Bp., 1969. júl. 10. és Bp., 1978. szept. 1.* Sziklakórház, Gyűjtemény, ltsz. 2012.1.15., ltsz. 2012.1.16.

162 *Bokor–Helmajerné–interjú.*

163 *Bokor–Helmajerné–interjú, Korecz–interjú.*

164 *Bokor–Helmajerné–interjú, Korecz–interjú.*

165 A külföldön élő hozzátartozók fizették rokonaik megsegítésére az IKKA–utalványt (IBUSZ Külkereskedelmi Akció), ami áruvásárlásra jogosította tulajdonosát. Vö. *Az IBUSZ története, 1902–1992.* Bp., IBUSZ Ig., 1992. 27.

166 *Andrassy Ilona önéletrajza, Bp., 1978. szept. 1.*, Sziklakórház, Gyűjtemény, ltsz. 2012.1.16.

167 *Bokor–Helmajerné–interjú, Korecz–interjú.*

168 *dr. Mády Ferenc írásbeli közlése, 2012.*

11. ÚTLEVÉLLEL NYUGATON

Sokáig nem utazhatott külföldre, csak az 1970-es években kapott útlevelet. Ebben az Ortopédiai Klinika párttitkára, dr. Csató Zsuzsa röntgenorvos segített neki. Csató doktornő Aczél György a rendszer kultúrideológusának felesége volt.¹⁶⁹ Nyugatra először 1971-ben utazhatott. Az időpont egészen véletlenül egybeesett unokahúga, Andrássy Erzsébet esküvőjével. A család reménykedett, hogy soha többé nem utazik majd haza Vaduzból. De ő mégis hazatért, mert itthon volt a helye! „*Minden kellemetlenség ellenére mindig vidám és optimista volt, de mindenekelőtt segítőkész.*” – emlékezett rá unokahúga.¹⁷⁰

Kikapcsolódásként rendszeresen Gödre járt fürdeni. Későbbi útjai során szabadságát Bécsben, Olaszországban, Németországban és Bulgáriában töltötte.¹⁷¹ Volt alkalom, amikor hazalátogatott, az akkor Csehszlovákia területén lévő ősi családi részekre. Özv. Horthy Istvánnéval egyszer Krasznahorka vára mellett autóztak el. „*Ha Krasznahorkáról beszélt, megváltozott Ilona arca.*” – mesélte Horthyné.¹⁷² Nagyon fontosak voltak számára a családi gyökerek. Volt férjéhez mindvégig nagyon kötődött. Halála előtt ő hívott hozzá papot. Temetésén is részt vett 1972 nyarán, de csak messziről követte a szertartást.¹⁷³

A Lékai térről 1975 decemberében tudott elköltözni. Haláláig Zuglóban, a Szántó Béla (ma: Jávor) u. 8. szám alatt lakott a földszinten.¹⁷⁴ Kolléganőinek meg is jegyezte, hogy pont neki sikerült egy kommunistáról elnevezett utcában lakást kapnia. Mivel elkopott a csípője, 1978-ban két csípőprotézist építettek be neki, ezért élete végéig kicsit sántított.¹⁷⁵

Zuglóba költözését követően kezdett el járni a Thököly úti Rózsafüzér királynéja templomba, ahol hamarosan igen aktív tagja lett a közösségnek. Hosszú éveken át szerkesztette a templomi faliújságot és egyházi adószedőként is tevékenykedett. Adószedőként rendszeresen felkereste a plébánia családjait, így ismervé azok helyzetét, tudta, hogy kik szorulnak rá. Ilonka néni – ahogy ott nevezték – megosztotta tapasztalatait a Karitás-gyűlésen. „*Rajta keresztül nagyon sok mindent tudtunk segíteni, amit nélküle nem tudtunk volna.*” – emlékezett vissza Kubányi Endréné.¹⁷⁶ Mindenki szerette, a közösség tagjai nagyon lelkiismeretesként ismerték. „*Végtelenül szerény valaki volt!*” – emlékezett Abafalvi Károlyné.¹⁷⁷

169 Bokor–Helmajerné–interjú, Korecz–interjú.

170 Andrássy Erzsébet írásbeli közlése, 2012.

171 Bokor–Helmajerné–interjú.

172 Özv. Horthy Istvánné írásbeli közlése, 2012.

173 Bokor–Helmajerné–interjú, Korecz–interjú.

174 KEKKH 721/16851-2/2011. iktatószámú határozat.

175 Bokor–Helmajerné–interjú, Korecz–interjú.

176 Telefoninterjú Kubányi Endrénével. Bp., 2012. márc. 26. Készítette: ERDŐS Kristóf.

177 Telefoninterjú Abafalvi Károlynéval. Bp., 2012. márc. 26. Készítette: ERDŐS Kristóf.

12. A PÁRTTITKÁR ÉS AZ IGAZGATÓ TÁMOGATÁSÁVAL

Andrássy Ilona erkölcsi bizonyítványán szerepelt a bíróság 1961-es ítélete, így büntetett előítéletű volt.¹⁷⁸ Ezért 1970 végén beadta rehabilitációs kérelmét a közkegyelem gyakorlásáról szóló 1970. évi 7. törvényerejű rendeletre hivatkozva.¹⁷⁹ A kérelmet a Fővárosi Bíróság elfogadta és az erről szóló végzést kiküldte Ilonának.¹⁸⁰ A Legfőbb Ügyészség a végzést azonban helytelenítette és a rehabilitációs kérelmet elutasította.¹⁸¹ Az állami bürokrácia rendszerében adminisztrációs hiba léphetett fel, mivel ezután a korábban pozitívan elbírált kérelemről szóló végzést Ilonának vissza kellett volna postáznia a Fővárosi Bíróságnak. Ellenben azt neki néhány héttel azelőtt már be kellett nyújtania a Belügyminisztériumnak, amikor útlevelet igényelt.¹⁸²

1979 októberében ismét beadta kérelmét, amelyhez egy munkahelyi igazolást is csatolt, a párttitkár és az igazgató támogató soraival.¹⁸³ „*Bírósági mentesítésemet nem azért kérem, mintha 61 éves koromban magasabb állás betöltésére pályáznék, hanem pusztán azért, hogy hátrányos megkülönböztetés alól mentesüljek.*” – indokolta.¹⁸⁴ Ezúttal kérelmét elfogadták.¹⁸⁵

13. BETEGSÉGE ÉS HALÁLA

Halála előtt körülbelül öt évvel rákos daganatot diagnosztizáltak nála, egy egyszerűnek tűnő baleset utáni vizsgálat során. A daganat később áttétet képezett. Andrássy Ilona a csomóról évek óta tudott, de nem foglalkozott vele. „*Vagány nő volt.*” – emlékeztek kolléganői. Amíg még fizikailag bírta, nyugdíjasként bejárt dolgozni a Klinikára.¹⁸⁶ Az állambiztonság még halála előtt néhány évvel, 1987 novemberében is lekérdezte Andrássy Ilona adatait.¹⁸⁷

Hívó katolikusként még akkor is eljárt a Thököly úti templomba, amikor már nagyon beteg volt.¹⁸⁸ Negyven éves kényszerszünet után 1989. augusztus 20-án ismét megtarthatták a Szent István napi Szent Jobb-körmenetet a Bazilikánál. Barátnőivel, köztük Horthynéval és gróf Széchenyi Zsigmondnéval, részt vettek ezen az ünnepi alkalmon. „*Ekkor már nagyon beteg volt, de soha nem panaszkodott.*” – emlékezett Széchenyiné.¹⁸⁹

1990. március 14-én emléktáblát avattak Andrássy Gyula gróf, a kiegyezés utáni első magyar miniszterelnöknek, az Osztrák–Magyar Monarchia külügyminiszterének tiszteletére a Népköztársaság útja és a Bajcsy–Zsilinszky út kereszteződésénél. A dédapja fivér-

178 BFL XXV.4.f.T.B. XVI. 9227/1961. 1382–1384.

179 BFL XXV.4.f.T.B. XVI. 9227/1961. 1380.

180 BFL XXV.4.f.T.B. XVI. 9227/1961. 1387.

181 BFL XXV.4.f.T.B. XVI. 9227/1961. 1390.

182 BFL XXV.4.f.T.B. XVI. 9227/1961. 1393–1394.

183 BFL XXV.4.f.T.B. XVI. 9227/1961. 1397.

184 BFL XXV.4.f.T.B. XVI. 9227/1961. 1395.

185 BFL XXV.4.f.T.B. XVI. 9227/1961. 1402. (Andrássy Ilona saját példánya a dokumentumból megtalálható a Sziklakórház Gyűjteményében: ltsz. 2012.1.10.)

186 *Bokor–Helmajerné–interjú, Korecz–interjú.*

187 ÁBTl 2.2.1. I/11. 7. / 358.

188 *Bokor–Helmajerné–interjú, Korecz–interjú.*

189 *Széchenyiné–interjú.*

ének tiszteletére rendezett jeles eseményen Andrássy Ilona is jelen volt.¹⁹⁰ Az ünnepség után mondta Széchenyinének: „*Csak ezért is érdemes volt itthon maradni!*” Mindvégig erős maradt.¹⁹¹ „*Utoljára már halálos beteg volt, amikor találkoztunk. A végzetes leromlása mellett is megmaradt annak, aki volt. Úgy tett, mintha semmi baj nem volna. Elsősorban a családom után érdeklődött, örült, hogy kislányaim mindannyian szépen fejlődnek, tanulhatnak.*” – emlékezett Mády doktor.¹⁹²

Még megérte a harmadik köztársaság kikiáltását, de az utolsó szovjet katona kivonulását már nem. 1990. június 12-én halt meg a Szabolcs utcai kórházban, ahol ezelőtt csak egy napot töltött. A betegek kenetét Tabódy atya adta fel neki.¹⁹³ Hamvait, kívánságának megfelelően a családi kastély kriptájában, Krasznahorkán helyezték el. Egyházi búcsúztatására 1990. június 27-én került sor a Farkasréti temetőben.¹⁹⁴ Dr. Vízkelety Tibor professzor, igazgató az Ortopédiai Klinika „*nagy családja*” részéről búcsúztatta. „*Nemessége mindannyiunk előtt evidens volt, mert testi–lelki alkatából fakadt, minden gondolatában, mozdulatában tükröződött. Munkatársaihoz, szűkebb családjához, a laboratóriumhoz való viszonyát különös melegség, törődés jellemezte... Szerettük Ilonát és csodáltuk. Csodáltuk nemes lelke mellett magyarságáért is, mert, mint ahogy a Szózat szavai felszólítanak, ő híve volt rendületlenül e honnak, e honnak, amelytől ő hosszú éveken keresztül csak kint és gyötrelmet, megaláztatást és börtönt kapott. Híve volt e honnak és úgy volt híve, hogy itthon maradt, itt élt, ez volt a hivatása. Ez a hivatás méltó volt hozzá és ahogy ő ezt megvalósította, minden elismerést megérdemel, fejet hajtunk előtte.*”¹⁹⁵

Urnáját Tabódy atya Csabdi római katolikus templomában helyezte el, és megígérte, hogy minden nap imádkozni fog Ilonáért.¹⁹⁶ Temetése 1991. július 13-án volt az ősi családi fészek, Krasznahorka várának kápolnájában. Ez volt az utolsó azóta is. Óriási tömeg búcsúztatta, ott volt az egész falu.¹⁹⁷ A család az elhunyt szándéka szerint arra kérte a megemlékezőket, hogy a koszorúmegváltást a Máltai Szeretetszolgálat bankszámlájára fizessék be.¹⁹⁸

A szertartást Eduard Kojnok rozsnyói püspök vezette, aki így emlékezett az elhunytára: „*Tanúskodott a nemeslelkűség értékei; így az istenfélelem, hazaszeretet és tisztesség mellett. Különösen, amikor a világ körülötte a barbárság tengerébe süllyedt és a legnehezebb megpróbáltatások előtt állt.*”¹⁹⁹

A 2012. március 10-én kiütött tűz hatalmas károkat okozott Krasznahorkán. Andrássy Ilona urnája azonban nem semmisült meg.

190 Az eseményről az alábbi helyeken tudósított a sajtó: *Magyar–osztrák emléktábla-avató. Ismét Andrássy út?* In: *Magyar Hírlap*, 1990. márc. 15. 3.; *Ismét Andrássy...* In: *Magyar Nemzet*, 1990. márc. 15. 12.; *Gróf Andrássy emléktáblája a Népköztársaság útján.* In: *Népszabadság*, 1990. márc. 15. 5.; *Emlékezős gróf Andrássy Gyulára. Alois Mock Budapestén.* In: *Népszava*, 1990. márc. 15. 3.

191 Széchenyiné–interjú.

192 dr. Mády Ferenc írásbeli közlése, 2012.

193 Bokor–Helmajerné–interjú, Korecz–interjú.

194 Andrássy Ilona gyászjelentése, Sziklakórház, Gyűjtemény, (leltározatlan dokumentum).

195 Vízkelety Tibor klinikaigazgató búcsúztató beszéde, 1990. (Másolat). Sziklakórház, Gyűjtemény, (leltározatlan dokumentum).

196 Széchenyiné–interjú.

197 Bokor–Helmajerné–interjú és Andrássy Erzsébet írásbeli közlése, 2012.

198 Andrássy Ilona gyászjelentése. Sziklakórház, Gyűjtemény, (leltározatlan dokumentum).

199 Eduard Kojnok temetési beszéde. Krasznahorka, 1991. júl. 13. Sziklakórház, Gyűjtemény, (leltározatlan dokumentum).

KRISTÓF ERDŐS

THE LIFE OF COUNTESS ILONA ANDRÁSSY (1917-1990)

Countess Ilona Andrassy is a relatively unknown figure of Hungarian history, and should not be mistaken with the sister of Katinka Andrassy (the '*red countess*', the wife of Mihály Károlyi), of the same name. Until now Ilona Andrassy's name was only mentioned in studies, primarily in connection with the history of Polish refugees in Hungary during WWII. However her personal life story is extremely interesting and instructive. It spans across Hungary's 20th century history, presenting it through the eyes of the Hungarian aristocracy. As a consequence of the Trianon peace treaty she and her whole family were forcibly moved to Czechoslovakia. During WWII she helped, wherever she could, aiding Polish refugees and as a head nurse, taking care of the wounded in the Hospital in the Rock, during the bombing of Budapest. Contrary to her family, she did not flee to the West, and with this, she accepted all the consequences that followed her decision. The Communist regime persecuted her because of her ancestry: she was deported to the Hortobágy, was sent to the internment camp of Kistarcsa following the 1956 Revolution, and in the 1960s to the female prison of Kalocsa, during which time her husband divorced her. She endured all these hardships with humility, holding onto her Christian faith until the end.

SOMORJAI ÁDÁM OSB

MINDSZENTY-LEVELEK KANSASBAN, AZ EISENHOWER-KÖNYVTÁRBAN¹

Mindszenty József bíboros hercegprímás az amerikai követségen való tartózkodása alatt 21 levelet és üzenetet küldött Dwight E. Eisenhower elnöknek, egy üzenetében pedig kondoleált az elnök halálakor.² Ezeket a leveleket a washingtoni külügyminisztérium három levéltári fondjában őrzött példányok alapján magyar fordításban is olvashatjuk.³ Később a másolatokat összevetettük az elnöki levéltárakban őrzött eredetikkel, a kétnyelvű kiadás ez alapján készült.⁴ A bíboros leveleinek eredeti példányait az Egyesült Államok Nemzeti Levéltárának egyik intézménye, a Kansas állam Abilene nevű városában található Eisenhower Elnöki Könyvtár őrzi,⁵ az internetes honlapon megtalálható a könyvtár katalógusa, amelyből érdeklődésünket elsősorban az „Ann Whitman’s Files, International, Hungary, Box No. 28”, továbbá a „Staff Secretary Records, Department of State, Boxes No. 1–4” és a „Central Files, Box No. 823” őrzési egységek keltették fel.

Az Eisenhower-Könyvtárban személyes kutatóúton a következő kérdések tisztázását reméltük:

1. Hány Mindszenty-levél érkezett be a Fehér Házba?
2. Van-e olyan Mindszenty-levél, amelyet idáig nem ismertünk?
3. A levelek eljutottak-e az elnökhöz?

Az austini (Texas) Johnson Könyvtárhoz hasonlóan⁶ a helyszíni kutatást előzetes felkészülés után végezhettük. Abban a szerencsés helyzetben voltam, hogy Bognár Szabina már néhány hónappal előtte kutatott a könyvtárban és kutatási eredményeit megosztotta. Miután az internetes tájékoztatás szerint szükséges az előzetes időpont egyeztetés, az e-mailes jelentkezésre a levéltáros részéről azonnal érkezett válasz, később pedig rész-

1 Ezúton mondom köszönetet Balogh Margitnak és Bognár Szabinának, akik velem kutatási eredményeiket megosztották. Írásunk kéziratát 2013-ban adtuk le.

2 Dwight David Eisenhower (1890–1969. március 28.), hivatalba lépett 1953. január 20-án, elnöki adminisztrációja újraválasztást követően 1961. január 20-ig tartott.

3 SOMORJAI ÁDÁM OSB–ZINNER TIBOR: *Szeizmográf a Szabadság téren. Mindszenty bíboros levelezése az USA elnökeivel és külügyminisztereivel, 1956–1971*, Budapest 2010. 216–283.

4 SOMORJAI Á: *Mindszenty bíboros követségi levelei az Egyesült Államok elnökeihez – Letters to the Presidents. Cardinal Mindszenty to the Political Leaders of the United States, 1956–1971*, METEM, Budapest 2011. – Lásd még a „Szeizmográf” kötet angol nyelvű változatát: ADAM SOMORJAI OSB–TIBOR ZINNER: *Do not forget this small honest nation*, Bloomington, IN, USA, 2013.

5 Internetes honlapja: <http://www.eisenhower.archives.gov>.

6 Lásd előző közlésünket: SOMORJAI ÁDÁM OSB: *Mindszenty-levelek Texasban, a Johnson-Könyvtárban*, in: MEV 24 (2013).

letes tájékoztatás. Beérkezéskor az ügyintéző személyesen fogadott, tisztázta részben a kutatás feltételeit, részben pedig kutatói elképzelést. Ezt követően átvette az irányítást, javasolta, milyen dobozokat célszerű kikérni, majd a még hiányzó levelek felkutatásához is tájékoztatást adott.

Összességében a három kutatói nap így elegendőnek mutatkozott, összesen majdnem kétezer dokumentum fényképével, aminek kb. egyhatoda az, ami kifejezetten Mindszenty bíboros követségi tartózkodására és levelezésére vonatkozik.⁷

Amint a Johnson-könyvtárban, itt is kiadták Mindszenty bíboros leveleinek eredeti-jét. Tizennégy üzenet és levél érkezett be a Fehér Házba, ebből egy távirat, kettő üzenet, tíz eredeti és egy másolatban van meg. Mindszenty bíboros minden általunk megtalált eredetijét kék színű tollal írta alá. Egy levelének eredetije nem került elő. Az elnök hét levelet láttamozott. Egy eredeti, kézzel aláírt levél nem érkezett meg a Fehér Házba, hanem a Kelet-Európai Hivatalban maradt. Eisenhower egyetlen levélre sem válaszolt, egy levélen saját kézírásával megtalálható az utasítás: a külügyminisztériumon keresztül szóbeli választ kell küldeni. Mindszenty bíboros mindegyik esetben szóbeli választ kapott, a diplomáciai iratok arról tanúskodnak, hogy a budapesti amerikai ügyvivő felhatalmazást kapott arra, hogy közölje vele: üzenete vagy levele beérkezett a Fehér Házba. Ennyit és nem többet. Ez igaz is volt, eljutott a Fehér Házba.

Összességében elmondhatjuk, hogy a washingtoni külügyminisztérium három fondjában talált Mindszenty-levelek és üzenetek közül nem mind található meg az Eisenhower-Könyvtárban, továbbá azt, hogy nem került elő új üzenet. Ugyanakkor, amint már korábban jeleztük, itt is megfigyelhető az a szabályosság, hogy befogadásának évfordulóján, tehát október végén, ill. november első napjaiban a bíboros küldött rövid vagy hosszabb köszönőlevelet az elnöknek, továbbá van újrakívánságra is forrás. Kézenfekvő itt is a munkahipotézis, hogy további üzenetek létezése is feltételezhető, sőt, ezek mennyiségére nézve lehet, hogy nem is kevesek, hiszen a 14–15 esztendő alatt (évente tehát legalább két obligát üzenet), ez már összesen harminc tételt jelentene, amelyből nem találtuk meg az összeset. A kutatás számára további feladat lehet ezek megkeresése. Mivel az általunk kutatott fondokban számos a másolat, és legtöbbször jelezve van, hogy mely hivatal kapott példány – adott esetben 7–10 példány került szétosztásra –, kézenfekvő a gondolat, hogy ezen hivatalok fondjaiban nyugszik a többi üzenet – ezek felkutatása azonban lehet, hogy lényegesen több fáradtsággal jár, mert az utólagos csoportosításnak mások voltak a szempontjai. A kutatás mai állása szerint azonban elmondhatjuk, hogy a talált levelek és üzenetek száma nem kevés, legtöbb ismételtlen is előkerült és ha nem is meríti ki az anyag teljességét, elirányít a levélíró szándékára és felfogására, gondolataira nézve.

7 Az összes ott készült felvétel ennek két és félszerese (majdnem ötezer felvétel). E közlésünkben sem térünk ki az Eisenhower-Könyvtár magyar köztörténeti jelentőségére, mert csak ismételnénk azokat az észrevételeket, amit a Kennedy-Könyvtár esetében tettünk, lásd: Uő: *Mindszenty-levelek a bostoni Kennedy-Könyvtárban*, in: MEV 21 (2010/3–4) 201–205.

AZ EISENHOWER-KÖNYVTÁRBAN KUTATOTT FONDOK RÖVID LEÍRÁSA ÉS TARTALMI
ELEMZÉSE, ÉRTÉKELÉSE

Itt csak kifejezetten Mindszenty-levelekkel foglalkozunk, lehetőleg az eredetikkel. A mindenkori kísérő dokumentumok általában e levelek környezetében találhatók.⁸

1. Ann Whitman's Files, International Series, Box No. 28.

Ann Whitman volt az elnök személyes titkárnöje, az ő nevére neveztek el az elnök irodájának fondját. Ez a gyűjtemény 138 folyólab hosszú, kb. 276 ezer oldal.⁹

Az International Series része, 28. doboz, *Hungary, Mindszenty, Cardinal* őrzési egységben. Ugyanitt *Hungary 1, Hungary 2* alatt más magyar vonatkozású dokumentumok, részben az Egyesült Államokban élő magyarság részéről, részben a budapesti államelnöki hivatalból.

Itt találhatók meg Mindszenty bíborosnak az elnökhöz írt leveleiből a következő hat: 1957. május 4., november 8., 1958. június 10., október 31., 1959. október 1., 1960. április 14. Két üzenetét is ebben az őrzési egységben találtuk meg: 1960. november 4., december 30.

2. Staff Secretary Records, Department of State, Boxes No. 1–4.

E levéltári őrzési egységben található még másolatok Mindszenty bíboros levelezéséből a State Department tisztviselői felé és az azt kísérő dokumentumok. Az ő leveleinek őrzési egységei mindig az azt kísérő dokumentumokkal együtt:

Box No. 1.

Mindszenty bíboros 1957. február 27-én kelt levele Eisenhower elnökhöz.

Box No. 2.

Mindszenty bíboros 1957. július 18. és 1959. november 13-án levelei Eisenhower elnökhöz

Box No. 4.

Mindszenty bíboros 1960. március 24-én levele és november 4-én kelt üzenete Eisenhower elnökhöz.

⁸ A teljes kimutatást lásd táblázatos összefoglalásunkban in: SOMORJAI Á: *Mindszenty bíboros követségi levelei az Egyesült Államok elnökeihez*, i. m., 411–413.

⁹ Egy láb kb. 30,48 cm.

3. Central Files Official File, OF 180, Haiti [Hungary], Box No. 823

Őrzési egység: 188-A Joseph Cardinal Mindszenty

A beérkezett táviratokat tartalmazza. Itt őrzik azt a példányt, amelyet az elnök irodája kapott meg, nevezetesen Mindszenty bíboros első távirata, amelyet Bain Balogh László juttatott ki az amerikai követségről.¹⁰

IDŐRENDI KIMUTATÁS A MINDSZENTY-EISENHOWER LEVELEZÉSÉRŐL

Táblázatunk azokat a leveleket tartalmazza, amelyeket kutatásainkban az amerikai külügyminisztérium három fondjában (Budapesti Követség, Kelet-Európai Hivatal és az ú.n. Központi Hivatalok gyűjtőfond) ezidáig megtaláltunk, kiegészítve az Eisenhower-Könyvtárban tett kutatásaink eredményével. Kimutatásunk szerint tizennégy üzenet és levél érkezett be, ebből egy távirat, kettő üzenet, tíz eredeti és egy másolatban van meg. Az elnöki könyvtárban nem található meg az 2. 7. 8. 9. 10. 13. 19. 20 és 22. sz. tétel, a 2. 7. 8. 9. és 22. sz. tétel pedig csak a budapesti Mindszenty-fondban található meg. Nincs olyan levél, amely csak az elnöki könyvtárban lenne megtalálható. Egy eredeti, kézzel aláírt levél nem érkezett meg a Fehér Házba.

Mindszenty bíboros minden általunk megtalált eredetijét kék színű tollal írta alá. Egy levelének eredetije még nem került elő. Az elnök a következő hét levelet láttamozta: 5. 6. 11. 12. 14. 15. 17 és nem láttamozott három beérkezett levelet.

Budapesti Követség fondja (BP) – *Leírása*: National Archives and Records Administration (NARA), State Department, Record Group 84, Budapest Mission [vagy: Post] Files: Lot 75 F 163, Classified and unclassified files relating to Cardinal Mindszenty, 1956-1972, maintained by the Mission in Budapest, 6 doboz, ebből a 1. és a 4. doboz.

Kelet-Európai Hivatal fondja (EE) – *Leírása*: NARA, Record Group 59, General Records of the Department of State, 1789-2002, Office of the Eastern European Affairs, 12 doboz, ebből a 10. doboz.

Központi Hivatalok fondja (CF) – *Leírása*: NARA, Record Group 59, Central Files

Egyet találtunk a következő leírású fondban: SOC 12-1 HUNG (Churches in Hungary), 1963: Central Files, 4806. sz. doboz.

Eisenhower-Könyvtár (DDE)

1. Ann Whitman's Files, International, Hungary, Box No. 28.
2. Staff Secretary Records, Department of State, Boxes Nos 1-4
3. Central Files, Box No. 823

¹⁰ Megjelent in: BAIN, L.B.: *How He Was Tortured*, in: *Look*, December 25, 1956. p. 21–25. Az eredeti Mindszenty-kézirat faksimiléjével. Feldolgozta: BALOGH Margit: *Egy amerikai újságíró „interjúja” Mindszenty Józseffel 1956 novemberében*, in: *Múltunk* LVI (2011/2) 176–204. Lásd még: SOMORJAI Á: *Mindszenty bíboros követségi levelei az Egyesült Államok elnökeihez*, i. m., 15–16.

Mindszenty bíboros levelei Eisenhower elnökhöz
Táblázat

	State Department Washington (College Park)			DDE Abilene, Kansas
1956				
1. 1956. november 8. Mindszenty bíboros üzenete Eisenhower elnökhöz <i>Korábban megjelent: 1956. december 25. Look magazine.</i>	–	EE	–	DDE Tel
1957				
2. 1957. január 16. Mindszenty bíboros üzenete Eisenhower elnökhöz	BP	–	–	–
3. 1957. február 27. Mindszenty bíboros levele Eisenhower elnökhöz <i>nincs láttamozva</i>	–	–	–	DDE kék
4. 1957. május 4. Mindszenty bíboros levele Eisenhower elnökhöz Eisenhower kézírásával: <i>answer orally by Sec State, láttamozás</i>	BP	–	–	DDE kék
5. 1957. július 18. Mindszenty bíboros levele Eisenhower elnökhöz	BP	EE	–	DDE copy
6. 1957. november 8. Mindszenty bíboros levele Eisenhower elnökhöz <i>láttamozás</i>	BP	–	–	DDE kék
7. 1957. november 25. Mindszenty bíboros levele Eisenhower elnökhöz	BP	–	–	–
8. 1957. december 19. Mindszenty bíboros levele Eisenhower elnökhöz	BP	–	–	–
9. 1957. december 27. Mindszenty bíboros levele Eisenhower elnökhöz	BP	–	–	–
1958				
10. 1958. február 6. Mindszenty bíboros levele Eisenhower elnökhöz	BP	–	–	–
11. 1958. június 10. Mindszenty bíboros levele Eisenhower elnökhöz <i>láttamozás</i>	BP	EE	–	DDE kék
12. 1958. október 31. Mindszenty bíboros levele Eisenhower elnökhöz <i>láttamozás</i>	BP	EE	–	DDE kék
1959				
13. 1959. május 28. Mindszenty bíboros üzenete Eisenhower elnökhöz	BP	–	–	–

14. 1959. október 1. Mindszenty bíboros levele Eisenhower elnökhöz <i>láttaozás</i>	BP	EE	–	DDE kék
15. 1959. november 13. Mindszenty bíboros levele Eisenhower elnökhöz <i>láttaozás</i> <i>Korábban megjelent: FRUS, 1958–1960, Vol X, Part 1. 1993. 102–104.</i> <i>Internet: http://history.state.gov/historicaldocuments/frus1958-60v10p1/d23</i>	BP	–	CF	DDE kék
1960				
16. 1960. március 24. Mindszenty bíboros levele Eisenhower elnökhöz <i>nincs láttaozva</i>	BP	EE	–	DDE kék
17. 1960. április 14. Mindszenty bíboros levele Eisenhower elnökhöz Eisenhower kézírásával: <i>act by chargé in Budapest, láttaozás</i>	–	EE	–	DDE kék
18. 1960. június 23. Mindszenty bíboros levele Eisenhower elnökhöz <i>nincs láttaozva</i>	–	EE	–	DDE kék
19. 1960. október 6. Mindszenty bíboros levele Eisenhower elnökhöz	BP	EE kék	–	–
20. 1960. november 4. Mindszenty bíboros üzenete Eisenhower elnökhöz	BP	EE	CF	DDE üzenet
21. 1960. december 30. Mindszenty bíboros üzenete Eisenhower elnökhöz	BP	EE	–	DDE üzenet
1969				
22. 1969. április 9. Mindszenty kondoleáló sorai Eisenhower elnök halálakor	BP	–	–	–

ÁDÁM SOMORJAI OSB

MINDSZENTY-LETTERS CONSERVED IN THE EISENHOWER LIBRARY IN CANSAS

Cardinal József Mindszenty was “guest” in the American Legation in Budapest for about 15 years: 1956–71. He has written about 78 letters to four American Presidents during this time. (See: Adam Somorjai–Tibor Zinner, *Do Not Forget This Small Honest Nation. Cardinal Mindszenty to 4 US Presidents and State Secretaries 1956–1971 as conserved in American Archives and commented by American diplomats. A documentary overview*, Bloomington [IN], 2013.) In this essay we publish the list of the 21 letters sent to President Eisenhower.

JACZKÓ SÁNDOR

AZ EGRI EGYHÁZMEGYE PLÉBÁNIARENDSZERÉNEK HELYZETE
A PLÉBÁNOSOK KATALÓGUSA ALAPJÁN BARKÓCZY FERENC (1745–1761)
PÜSPÖKI KINEVEZÉSE IDEJÉBEN¹

Mária Terézia magyar királynő (1740–1780) az Erdődy Gábor (1715–1744) halála után megüresedett egri püspöki székbe az alig 34 éves Barkóczy Ferencet nevezte ki 1744. december 8-án.² Az ifjú Barkóczyt egyúttal Heves és Külső Szolnok vármegyék főispánjának is beiktatták 1745. július 30-án. Ezt követően a pápai kúria a püspökszen- telés érvényességéhez szükséges kánoni kivizsgálási eljárását (processus inquisitionis) folytatta le. Az üresedésben lévő püspöki székek betöltéséhez szükséges processzus gyakorlatát XIV. Gergely pápa (1590–1591) az Onus apostolicae servitutis kezdetű bullájában határozta meg 1591. május 15-én.³ VIII. Orbán pápa (1623–1644) 1627-ben külön utasításban tovább pontosította a vizsgálat alatti kérdőpontokat.⁴

A Szentszék Barkóczy Ferenc kánoni kivizsgálási eljárását 1745. januárjában kezde- ményezte. A processzusban Engelmayer Sámuel löcsei plébános, Petrikovszky Ferenc iglói plébános és Sikuten Pál zágrábi kanonok, papnevelői rektor tanúskodott.⁵ A tanúk egy 13 pontból álló kérdősor alapján tettek vallomást a jelölt alkalmasságáról, míg az egyházmegye állapotáról szintén 13 kérdésre kellett válaszolniuk.⁶ XIV. Benedek pápa (1740–1758) azzal a meghagyással erősítette meg Barkóczy Ferenc egri püspöki kine- vezését, hogy köteles évente hatezer Forintot fordítania a magyarországi plébániarend- szer fejlesztésére (in subventionem parochiarum in regno Hungariae erigendarum).⁷ Mi

1 A tanulmány az OTKA PD 109559 A görögkatolikus egyház élete a 18. században a Barkóczy instrukció fényében című támogatásnak köszönhetően készült el.

2 KOLLÁNYI Ferenc: *Esztergomi kanonokok 1100–1900*. Esztergom, 1900. 359. SZMRECSÁNYI Miklós: *Eger művészetéről. Tanulmányok és jegyzetek a hazai barokk történetéhez*. Sajtó alá rendezte KAPOSSY János és RADISICS Elemér. Bp. 1937. 104. SUGÁR István: *Az egri püspökök története*. (Az egri Főegyházmegye schematizmusa I.) Bp. 1984. 406.

3 A sajátos eljárás kánonjogi összefoglalása a poszt-tridenti korszakban: TKHOROVSKYY, Mykhaylo: *Procedura per la nomina dei vescovi: evoluzione dal Codice del 1917 al Codice del 1983*. Roma, 2004. 43.

4 JEDIN, H. (Hrsg.): *Kirche des Glaubens – Kirche der Geschichte. Ausgewählte Aufsätze und Vorträge, Band II. Konzil und Kirchenreform*. Freiburg–Basel–Wien, 1966. 441–459.

5 GALLA Ferenc: *A püspökjelöltek kánoni kivizsgálásának jegyzőkönyvei a Vatikáni Levéltárban*. (A magyar katolikus megújulás korának püspökei) in: Levéltári Közlemények 1942–1945. 181.

6 A kérdőív és az eljárás részletes ismertetése: MOLNÁR Antal: *A váradi püspökség a 17. században a püspöki processzusok tanúvallomásainak tükrében*. In: MOLNÁR Antal: *Tanulmányok az alföldi katolicizmus török kori történetéhez*. Bp. 2004. 84–85.

7 RITZLER, Remigius – PIRMINUS, Sefrin: *Hierarchia catholica medii aevi: A pontificatu Clementis PP. XIII (1730) usque ad pontificatum Pii VI. (1799)*. Patavii, 1958. 70

indokolhatja XIV. Benedek pápa rendelkezését, amit Barkóczy kinevezésének megerősítéséhez fűzött hozzá? Miért kellett Barkóczy Ferencnek a püspökség egyházi közigazgatására ilyen jelentős összeget ráfordítani? Milyen állapotban volt az egri püspökség plébániarendszere, hogy ilyen mértékű támogatást igényelt?

Ahhoz, hogy XIV. Benedek pápa döntését kellően megértsük, az említett kánoni eljáráshoz hasonlóan elsőként Barkóczy életútját vizsgáljuk meg. Áttekintjük családi hátterét, neveltetését, iskoláztatását és papi jellemvonását, melyek alapján ő bizonyult a legalkalmasabb jelöltnek az egri püspöki székbe. Alakjának és szerteágazó tevékenységének értékelése művészeti és kultúrtörténeti szempontok alapján kezdődött el a 20. század első felében.⁸ Ezt követően földesúri gazdálkodását és jobbagypolitikáját foglalták össze.⁹ A püspök egyházkormányzati intézkedéseit és diplomáciai tevékenységét Meszlényi Antal ismertette.¹⁰

Ezt követően áttekintjük az egri egyházmegye plébániarendszerének helyzetét és egyházi közigazgatási állapotát a 18. század elején. Az egri egyházmegye plébániáinak átfogó kronológiai áttekintését Soós Imre végezte el rendkívüli alaposággal és részletességgel.¹¹ Művének első részében a katolikus hitélet változásait foglalta össze az egyházmegye megalapításától kezdve az adott vármegyékben, majd az egyes plébániák történetét tekintette át. Közölt adatai megkerülhetetlenek, de alkalomadtán pontosítást igényelnek. A 18. századi gazdag forrásanyag Kovács Béla figyelmét keltette fel, aki Eszterházy Károly egri püspök 1767–1768. évi vizitációs jegyzőkönyveit rendezte kiadás alá.¹² Majd az egyházlátogatás adatainak etnikai és kultúrtörténeti kiaknázásával az egyházmegye plébániáit és filiáit összegezte ugyancsak Eszterházy idejében.¹³ Mihalik Béla pedig Barkóczy Ferenc 1746. évi vizitációjának jegyzőkönyveinek alapján fogalmazott meg értékes társadalomtörténeti összefüggéseket a plébánosok és közösségük kapcsolatában.¹⁴

Ebben a tanulmányban az egri egyházmegyéhez tartozó plébánosok katalógusának (Catalogus Parochorum Dioecesis Agriensis) három fennmaradt példány alapján vizsgálom a plébániarendszer 18. század eleji állapotát. A tridentin zsinat után a területiség elve megkívánta, hogy az egyházmegyéket meghatározott részekre osszák. Minden plébániához saját templom tartozott, és a püspök olyan vezetőt állított élére, aki jó pásztorként irányította a rábizott népet. Mivel a plébánia fogalma alatt a hivatalt vagy magát az intézményt értették, ezért a katalógusok adatait kifejezetten intézménytörténeti szempontok alapján foglalom össze.

A katalógusok az egyes plébániák és az ott szolgálatot teljesítő plébánosok nevét közlik. Az üresedésben lévő plébániákat is számba vették, de ezekben valamilyen ok

8 ENTZ Géza: *Barkóczy Ferenc gróf, a magyar barokk-kor nagy mecénása*. 1939. SZMRECSÁNYI Miklós: *Barkóczy Ferenc gróf egri püspök, a barokk-rokoko kor mecénása. Eger művészetéről*. Bp. 1947. Majd BITSKEY István: *Barkóczy Ferenc, az irodalmi mecénás*. In: *Irodalom és felvilágosodás*. Szerk: SZAUER József és TARNAI Andor. Bp. 1974.

9 VOIT Pál: *Barkóczy, a földesúr*. Heves megye műemlékei. I. Bp. 1969.

10 MESZLÉNYI Antal: *Egy barokk főpap, Barkóczy Ferenc érsekprímás*. In: *Vigilia* 1966. 3. sz. Uő: *A magyar hercegprímások arcképcsarnoka (1707–1945)* (Szent István Társulat, Budapest 1970). 101.

11 Soós Imre: *Az egri egyházmegyei plébániák történetének áttekintése*. Bp. 1985.

12 KOVÁCS Béla: *Eszterházy Károly püspök egyházlátogatásának jegyzőkönyvei I–IV*. Eger, 1997–2001.

13 KOVÁCS Béla: *Az egyházmegye plébániái és filiái Eszterházy Károly püspöksége idején*. In: *Eszterházy Károly emlékkönyv*. Szerk. Kovács Béla, Eger, 1999. Uő: *Az egri egyházmegye plébániái és filiái a XVIII. század második felében a Pfarr-Topographie alapján*. Eger, 2003.

14 MIHALIK Béla Vilmos: *Plébános és közösség a 18. század közepi egri egyházmegyében. Alsópapság, lokális társadalom és népi kultúra a 18–20 századi Magyarországon*. Szerk. Bárh Dániel ELTE BTK Folklore Tanszék, Bp. 2013. 85–99.

miatt nem szolgált lelkész a vizsgált időben. A vizsgált plébánosok katalógusa közül az 1715. évi lajstrom az első, ami Erdődy püspökségének kezdeti stádiumában készült. A mindössze három lapnyi összeírás az egyházmegye plébániarendszerének vázát foglalja össze. A török pusztítást túlélő egyházközsegeket sorolja fel, mivel új alapításokra csak elvétve került sor. A püspökségben mindössze 64 plébánia működött. A második forrás 1737-ből maradt fenn, amelyben már a plébániák gyarapodását figyelhetjük meg. Erdődy püspök egyházszerző koncepciójának köszönhetően a plébániák száma 195-re emelkedett. A főpásztor a plébániák jobb ellátása érdekében korrigálta az esperesi kerületek határait is. Az utolsó vizsgált plébános katalógust már Erdődy halála után és Barkóczy Ferenc Egerbe való érkezése között, 1745-ben írták le. XIV. Benedek pápa ezt az állapotot ismerve döntött úgy, az újonnan kinevezett Barkóczy Ferenc elődje buzgósgásával, évi 6000 Ft ráfordítással, s talán hasonló ütemben fejlessze tovább az egri plébániákat.

BARKÓCZY FERENC ÉLETÚTJÁNAK KEZDETE

A püspökjelölt Zichy Julianna grófnő és Szalai Barkóczy Ferenc zempléni főispán házasságából 1710. október 15-én a Zemplén megyei Tavarnán¹⁵ született. A család apai ágon a Zala vármegyében lévő Barkóc (Bakovci) településről származott.¹⁶ A település a 14–15. században még Zalához, később Vas vármegyéhez tartozott.¹⁷ A család később Észak-Magyarországra tette át székhelyét. Tekintélyes összeköttetések és kiterjedt rokonságuk alapján nem csak Zemplén vármegye, hanem a régió legbefolyásosabb családjai közé sikerült emelkedniük a 18. századra. A grófi címet idős Barkóczy Ferenc (†1709), a püspök nagyapja szerezte meg 1687-ben. Idősebb Barkóczy Ferenc a Thököly felkelésében szerzett hírnevet magának, de Bécs sikertelen ostroma után elpártolt tőle. Majd hűséget fogadott a császárnak, aki ezredesi rangra emelte 1679-ben. Később kassai vicegenerálisként szolgált 1682–1697 között, és elnyerte a zempléni főispánságot 1686-ban. II. Rákóczi Ferenc felkelése kezdetekor a főispán a biztonságos Kassára húzódott vissza a kurucok elől. Csak 1704. szeptember 23-án csatlakozott a felkeléshez, miután sógora, Károlyi Sándor kuruc tábornok feleskette a fejedelem hűségére. Ezt követően tábornagyként harcolt Rákóczi seregében.¹⁸ A püspök édesapja, ifjabb vagy Szalai Barkóczy Ferenc már közel sem futott be akkora karriert, ezredesi rangban szolgált. Katonai szerencse-csillaga 1711. január 2-án áldozott le, amikor ostrom nélkül feladta Csicsva várát,¹⁹ és

15 A kutatók zöme Tavarnát jelöli meg szülőhelyként: WAGNER, Carolus: *Analecta Scepusii sacrii et profani I–IV*, Viennae, 1774–1778. III. 140. KONCZ Ákos: *Egri egyházmegyei papok az irodalmi téren*. Eger, 1892. 18. ZELLINGER Alajos: *Egyházi írók csarnoka*. Nagyszombat, 1893. 27. MESZLÉNYI Antal: *A magyar hercegprímások arcképcsarnoka (1707–1945)*. Bp. 1970. 101. DÓKA Klára: *Barkóczy II. Ferenc*. In: *Esztergomi érsek 1001–2003*. Szerk. BEKE Margit Bp. 2003. 341. Csicsva mellett foglal állást: SZINNYEI József: *Magyar írók élete és munkái*. Bp. 1891. utánnymat Bp. 1980–1981. I. 588.

16 A Muraszombat melletti község neve a szláv eredetű „brekitza” szóból ered. A szó jelentése: berkenye, másképpen süvöltin (körte). Vö. DANKOVSKY, Gregor: *Magyaricae linguae lexicon critico-etymologicum*. Posonii, 1833. 14. A ritka kemény törzsű fa őshonos Dél-Zala megyében. Berkenyész helységnev 20 zalai falu határában is található.

17 *Magyar főrangú családok*. Szerk. KEMPELEN Béla. Bp. 1931. 37.

18 HECKENAST Gusztáv: *A Rákóczi-szabadságharc tábornokai*. (Életrajzi adattár.) In: *A tudomány szolgálatában. Emlékkönyv Benda Kálmán 80. születésnapjára*. Szerk. GLATZ Ferenc. Bp. 1993. 165.

19 Csicsva inkább politikai színhely volt, mint kiemelt katonai jelentőségű erődítmény, mivel itt tartották a Zemplén vármegyei közgyűléseket. A torony és a várfal Thököly idejében megrongálódott 1684-ben, bár

behódolt a császári seregnek. A felkelésben való részvétele miatt zempléni főispánságtól megfosztották. Rövid mellőzés után 1718-ban nyert el hasonló tisztséget Ung vármegyé élén.

Barkóczy Ferenc gyermekkorában mélyen vallásos, katolikus nevelést kapott gondoskodó szüleitől. Meszlényi Antal szerint a Barkóczy házaspár és Erdődy Gábor egri püspök (1715–1744) jó barátságot ápolt egymással.²⁰ Az egri püspök gyermekkorától ismerte Barkóczy Ferencet, személyesen követte nyomon fizikai és lelki fejlődését egyaránt. A család sokat tanulhatott a közelmúlt felkeléseinek csalódásaiból és keserű következményeiből, ezért a császár iránti tiszteletre és engedelmességre nevelte. A Barkóczy családban ennek ellenére békésen megfért egymással a királyhűség és a nemzeti öntudat ápolása is. Az ifjú Ferenc tanulmányait a kassai jezsuiták nem messze lévő iskolájában kezdte meg. Az oktatás a jezsuiták által kidolgozott Ratio Studiorum alapján történt a tridenti zsinat után egészen 1773-ig. A tanügyi szabályzat a párizsi egyetem pedagógiai gyakorlatát a Szent Ignác *Lelkigyakorlatok* (Exercitia spiritualia) című művéből vett gondolatokkal ötvözte. Az oktatási modell egyaránt használta a katolikus és református gyakorlatból kialakult iskolaszervezési tapasztalatokat. A jezsuita képzés a protestáns egyéni arculatú iskolák helyett a nemzetközi oktatási hálózat megteremtését célozta meg. Ezért a katolikus iskolák egységes tananyagot használtak és központilag kidolgozott mintát követtek.²¹ Barkóczy oktatásának jellege miatt is rendkívül fogékonyvá vált az egyetemes eszmék maradéktalan követésére.

A tehetséges fiatalember Erdődy Gábor egri püspöknél jelentkezett szemináriumba. A püspök természetesen örömmel támogatta az ifjú kérelmét és készségesen fölvette egyházmegyéje papnövendékei közé 1726. november 26-án.²² Ne felejtjük el, Barkóczy ekkor mindössze tizenhat éves volt, így feltétlenül szüksége volt szülői támogatásra. A család anyagi helyzete lehetővé tette, hogy Barkóczy zavartalanul folytathassa tanulmányait a püspök által előírt helyeken. Az ifjú növendék nem csak a felvételi alatt érdemelte ki Erdődy figyelmét, hanem diák éveit során is törekedett arra, hogy a püspök feltétlen bizalmát megőrizze. Az ifjú kispap Nagyszombaton sajátította el a kötelező filozófiai alapképzést, ahol filozófiai magiszteri címet szerzett 28 társával együtt 1729-ben.²³ A növendékek körében közsímet volt az szokás, hogy tanulmányaik szellemi vagy anyagi támogatóinak hálájuk jeleként köszönetet mondtak. A végzős diákok Athanasius Kircher,²⁴ a tudós polihisztor (1602–1680)

használhatóvá tették 1704-ben. A vár végül nem került el a császár bosszúját, Lauken ezredes felrobbantatta 1711-ben. Vö. SZIRMAI, Antonius: *Notitia topographica, politica inclyti comitatus Zempleniensis*. Buda, 1805. 339–340.

20 MESZLÉNYI: *A magyar hercegrímások...*, 102.

21 MÉSZÁROS István: Az iskolaiügy története Magyarországon 996 és 1773 között. Bp. 1981. 243.

22 ZELLINGER: *Egyházi írók...*, 27.

23 SURÁNYI Imre: *Eger főpásztorainak, főpapjainak és felsőfokú tanintézményeinek liber gradualisai az erri Főegyházmegyei Könyvtárban*. In: *Emlékkönyv Dr. Seregély István egri érsek aranymiséje alkalmából*. Szerk. LÖFFLER Erzsébet – SEREGÉLY György. Eger, 2005. 185.

24 A sokoldalú polihisztor az európai barokk tudományosság egyik megtestesítője. A keleti nyelveken ismerőjeként járatos volt a régészetben. Érdeklődött az asztrológia iránt, optikai kutatásokat végzett, de a zenetörténetben is maradandót alkotott. Több mint 30 különálló könyvet írt. Az általa berendezett csillagvizsgáló több nemzedék tudományos képzését segítette elő. A korabeli Róma szellemi életének meghatározó alakja volt. Vö. BITSKEY István: *Hungariából Rómába. A római Collegium Germanicum Hungaricum és a magyar barokk művelődés*. Bp. 1996. 118. Életéhez: GODWIN, Joscelyn: *Athanasius Kircher: A Renaissance man and the quest for lost knowledge*. London, 1979. REILLY, CONOR: *Athanasius Kircher: a master of a hundred arts, 1602–1680*. Studia Kircheriana, Wiesbaden: Edizioni del Mondo, 1974. LEINKAUF, Thomas: *Mundus combinatus. Studien zur Struktur der barocken Universalwissenschaft am Beispiel Athanasius Kirchers SJ (1602–1680)*. Berlin, 1993.

művét választották ajándékkönyvvül, és annak bizonyos részeit csatolták a vizsgaadatokat rögzítő füzethez.²⁵ Az eredeti művet négy részre osztották, és külön protokollfüzetben adták ki. A kolligátumban Barkóczy tézisei mellett helyet kapott még Engelmayer Sámuel,²⁶ Baross Miklós és Sárkány Gábor dolgozata is. A protokoll füzet a kor szokása szerint egy katalógussal zárult, amely a fokozatra pályázó növendékek pályamunkáit rangsorolta. A jezsuita bizottság véleménye szerint Barkóczy Ferenc vizsgálója a legjobbak közé számított, de mégsem az első volt. A kitüntetettek nevei (nomina promotorum) között másodikként említették, mégpedig ebben a sorrendben: Hrabovszki Sándor, Barkóczy Ferenc, Hozlpek Ignác és Engelmayer Sámuel.²⁷ Barkóczy a bizottság külön engedélyével szabad formában tartotta meg előadását a vizsgán, míg társai hagyományos módon, kérdező tanárral disputálva védték meg téziseiket. Barkóczy filozófiai tündöklése még korán sem ért véget. Mivel a főúri családok sarjai nem szorultak anyagi támogatására, ezért műveiket sem ajánlották fel patrónusoknak. Néha azonban előfordult, hogy a kabinet-irodán keresztül felhívták az uralkodó figyelmét tanulmányaik alakulására. Barkóczy is élt ezzel a lehetőséggel, és megköszönte III. Károly király (1711–1740) atyai gondoskodását és szellemi pártfogását, amellyel a tézisek kidolgozását figyelemmel kísérte. Az udvariassági gesztus végül beváltotta a hozzá fűzött reményeket. Az uralkodó örömmel támogatta az egykori „rebellis” nemesi család ivadékanak protokolláris tanulmányi előterjesztést. A Barkóczy család egy album méretű értékes ajándékkönyvet készíttetett hálaaként.

III. Károly király (1711–1740) nagyra értékelte Barkóczy igyekezetét, és egy díszes arany nyakláncsal viszonozta figyelmességét és lojalitását.²⁸ Az uralkodó Erdődy Gábor egri püspököt kérte föl a becses ajándék átadására.²⁹ A császár szimbolikus cselekedete mellé javadalmat is szánt a különleges diplomáciai kezdeményezőképeségről tanúságot tett papnövendéknek. Barkóczy még ebben az évben megkapta az uralkodótól az ivánci prépostságot.³⁰ Ezt követően Rómában a Német-Magyar Kollégium (Collegium Germanicum-Hungaricum) növendékeként³¹ a Pontificia Università Gregoriana képzésére iratkozott be 1729. október 27-én.³²

25 SURÁNYI Imre: *Az Egri Főegyházmegyei Könyvtár ritkaságai*. Eger, 2009. 235.

26 Engelmayer később Barkóczy kánoni vizsgálatába tanúként működött közre. Engelmayer később biduai választott püspök, egri nagyprépost és esztergomi kanonok volt. Barkóczy temetési miséjén német nyelvű prédikációt mondott.

27 Egri Főegyházmegyei Könyvtár (EFKT) V. XIII.3

28 III. SUGÁR István: *Az egri püspökök története*, 406. A király védnöksége alatt (sub auspiciis Regis) álló egyetemeken szokás volt, hogy a legjobb eredményt elérő ifjak közül az egyetemi tanács javaslatára kiválasztottak a király értékes gyűrűvel tüntette ki. A gyűrű átadása (promotio sub auspiciis) a király képviselőjének jelenlétében történt. Az egyetem első kitüntetéssel avatott személy Székelyi Maylád Miklós volt 1642-ben. Az uralkodó nemesi kiváltságlevéllal ajándékozta meg az aranylánc átadása mellett. A későbbi kitüntetettek már rendszerint nemesek voltak. Vö. PAPP József: *Hagyományok és tárgyi emlékek az Eötvös Loránd Tudományegyetemen*. Bp. 1982. 29–30.

29 ZELLINGER: *Egyházi írók...*, 27.

30 WAGNER: *Analecta...*, III. 140. ZELLINGER: *Egyházi írók...27*. SZINNYEI: *Magyar írók...*, I. 588.

31 A munkácsi unió megkötésében vezető szerepet vállaló Lippay György egri püspök (1637–1642) majd esztergomi érsek (1642–1666), továbbá Jakusich György (1642–1647) egri püspök és Varró István is a római Német-Magyar Kollégium növendékei voltak. A poszt-tridentini szellem jegyében történt elméleti és gyakorlati képzésükhöz: VÉGHSEŐ Tamás: „...*patriarcham graecum convertit ad unionem...*.” *A római Német-Magyar Kollégium három egykori növendéke és az ungvári unió*. In: *Athanasiana* 23. (2006) 29–48.

32 VERESS Endre: *Matricula et acta alumnorum Collegii Germanici et Hungarici ex Regno Hungariae Oriundorum I. Matricula (1559–1917)* A római Collegium Germanicum Hungaricum magyarországi tanulóinak anyakönyve és iratai Bp. 1917. 146.

Barkóczy inspiráló egyházi közegben folytatta tanulmányait.³³ Klasszikus műveltség fejlesztése érdekében anyanyelve mellett a gyerekkorában elsajátított szlovák és latin nyelvek után németül, olaszul és franciául is megtanult.³⁴ Vonzotta a főúri családok fényűző élete, kifinomult stílusa gyakran a társaságok középpontjába vezette. Fogékonyra vált a barokk könyvtárak irodalmi hagyatéka és értékes ritkaságai iránt.³⁵ Az itáliai késői barokk villakultúra is nagy hatással volt rá. Személyes összeköttetéseit és építészeti meglátásait a későbbi egri építkezései során kamatoztatta. Olthatatlan vágyal érdeklődött Róma páratlan történeti és lenyűgöző művészeti emlékei iránt. A város dicső múltja olykor talán jobban foglalkoztatta, mint kötelezően előírt teológiai stúdiumai. Tanulmányait nem hanyagolta el, tehetsége és adottsága ellenére mégsem tudott úgy kibontakozni, ahogy előljárói elvárták.³⁶ Teológiai doktorátusát 1733. október 15-én szerezte meg Rómában a szent Apollinaris templomban Franciscus Retz jezsuita általános rendfőnök (praepositus generalis) előtt.³⁷

Az Örök Városból már kultúrában és művészetekben jártas papként, kiváló világi és egyházi befolyással rendelkező teológusként tért haza.³⁸ Erdődy Gábor egri püspök már örömmel várta érkezését, mivel egyházmegyéjének nagy szüksége volt ilyen kiváló tulajdonságokkal rendelkező és jól képzett papra. Egyes feltételezések szerint már ekkor egykori lehetséges utódjaként emlegette.³⁹ Meglehetősen hamar, már 1734-ben kinevezte egri kanonokká és ungvári főesperessé. Erdődy az aula közelében akarta marasztalni Barkóczyt, ezért az egri plébánia vezetésével bízta meg 1735-ben.⁴⁰ Plébánosi feladatait kitűnő buzgalommal és ájtatosan (insigni studio et pietate) végezte.⁴¹ Irodalmi műveltségének köszönhetően népszerű szónok volt. Plébániáját pragmatikusan vezette, feladatait példamutató alázattal és nagy szorgalommal látta el. Kanonokként egyre inkább bekapcsolódott a székesegyház liturgikus életébe is.⁴² A karimákra rendszerint elsőként érkezett és utójára távozott.⁴³ Nem egyszerű egri sajátosság, hanem országos jelenség volt, hogy a kanonokok megelégedtek az otthoni zsolozsmázással és nehezen alkalmazkodtak a székesegyházak imarendjéhez. Vanyó Tihamér arra a megállapításra jutott, hogy a hazai karimák végzésében ugyan némi fellendülést tapasztalható a 18. század derekától, de a kanonokok alapvető kötelességének teljesítése még így is lényegesen elmarad Róma központi elvárásától.⁴⁴ Barkóczy személyes példájával ösztönözte a kanonokokat

33 A Habsburg Birodalom modernizációs törekvései ellenére a kollégium fénykora az 1710–1773 közötti időszakra tehető. Vö. BITSKEY: *Hungariából Rómába*, 84–92.

34 WAGNER: *Analecta...*, III. 140. ZELLINGER: *Egyházi írók...*, 27. DÓKA: *Barkóczy II. Ferenc...*, 341.

35 BITSKEY: Barkóczy, 336–337. Irodalmi műveihez: KONCZ: *Egri egyházmegyei papok...* GULYÁS Pál: *Magyar írók élete és munkái*. Bp. 1940. II. 454–455.

36 „... optimus moribus et optimo ingenio. In studiis tamen mediociter profecit, propter mediocrem applicationem.” VERESS: *Matricula et acta...*, 146. SUGÁR: *Az egri püspökök története...*, 406. A tanulmányokban mégis közepes fokban halad. Vö. Surányi: *Eger főpásztorainak...*, 195.

37 VERESS: *Matricula et acta...*, 146.

38 Barkóczy művészet iránti fogékonyága Rómában alakult ki végleges formában. A Rómában töltött ifjú élmények Barkóczy életében később fontos szerepet játszottak művészetpártolásában és ízlésvilágában. ENTZ: *Barkóczy Ferenc gróf...*, 2–5.

39 MESZLÉNYI: *A magyar hercegrímások...*, 102–103.

40 ZELLINGER: *Egyházi írók...*, 27. SZINNYEI: *Magyar írók...* I. 588.

41 WAGNER: *Analecta...*, III. 141.

42 A káptalanok istentiszteleti kötelességeit a tridentini zsinat XXIV. sessiójának 12. kánonja foglalta össze.

43 MESZLÉNYI: *Egy barokk főpap...*, 163.

44 VANYÓ Tihamér: *A tridentini zsinat határozatainak végrehajtása Magyarországon*. Pannonthalma, 1933. 28–31.

a zsolozsma közös és méltóságteljes imádkozására.⁴⁵ Főesperesként következetesen ragaszkodott ahhoz, hogy a rá bízott plébániákat jogszerűen meglátogassa. Kormányzati feladatában a következetesség, szervezettség és szigorúság jellemezte. Mégsem támogatta Erdődy Gábor püspök racionális elgondolását, amellyel az egri egyházmegye lelképásztori megújítását és területi megosztását szorgalmazta. A nagy kiterjedésű egri egyházmegye felosztásának gondolatát Erdődy hosszú mérlegelés után vetette fel 1733-ban. Elképzelését a káptalan minden lehetséges eszközzel gátolta, mert ebben joghatóságának és tekintélyének megnyirbálását vélte felfedezni. A káptalan Barkóczyt és Handler Ignácot kérte fel, hogy képviselje érdeküket a Habsburg udvarban.⁴⁶ Miután a bécsi udvar készségesnek mutatkozott a püspökség felosztására, Erdődy Rómához fordult koncepciója engedélyeztetésért, mivel az egyházmegyei határok módosítására egyedül a Szent-szék illetékes. XII. Kelemen pápa (1730–1740) 1734 áprilisában kelt válaszlevelében hajlandóságot mutatott a püspökség határának revíziójára. Feltételül kikötötte, hogy az összes érdekelt félnek konszenzusra kell jutni a vitatott kérdésekben.⁴⁷ Az egri káptalan továbbra is ellenezte a püspökség diszmembrációját, az egyházmegye bizonyos területeinek elválasztását. A kanonoki testület következetesen a püspökség egyben megőrzése mellett érvelt. A kanonokok arra hivatkoztak, hogy beiktatásukkor az egyházmegye területi integritásának megőrzésére tettek esküt. Erdődy Nagybányán kívánta berendezni az új püspöki központot. A kanonokokat azzal sem sikerült meggyőznie, hogy Kiss János egri nagyprépost püspöki kinevezését terjesztette elő. A tervezett püspökség éves javadalmát 6000 Forintban állapították meg.⁴⁸ Az egri püspökség az egyházi intézményrendszerének hazai állapotokhoz képest szervezett foka miatt nagy javadalommal bírt. A püspökség bevétele közvetlenül az esztergomi érsekséget követték, és a 17. század közepétől számottevő növekedést figyelhetünk meg. Az 1660-as és 1670-es évek során a jövedelmek 15.000 és 18.000 magyar forintra emelkedtek.⁴⁹ A püspök terve végül a kanonokok ellenállásán elbukott, pontosabban elhalasztódott.

Barkóczy Ferenc egyik meghatározó szervezője volt Mária Terézia megválasztását támogató csoportosulásnak. Politikai aktivitásával és határozott szerepvállalásával kivív-

45 Barkóczy püspökként igényes ízlésével és agilis habitusával minden tőle telhetőt megtett az egri székesegyház istentiszteleti kultúrájának művészi megújításáért. Később esztergomi érseksége idejében szorgalmazta Vitaliano Borromeo nunciushál, hogy az általa elhanyagoltnak vélt karima művészi megújításában működjön közre. Erre a feladatra Romualdo Fiacchi, a Szent Petronius társaskáptalan javadalmasa, a gregorián ének szakértője tűnt a legalkalmasabbnak. A mester eltávozásához a bolognai érseknek és a káptalannak is hozzá kellett járulnia. De Rossi bíboros, a Congregatio Concillii prefektusa nem akarta, hogy emiatt elhúzódjon az ügy, ezért közvetlenül XIII. Kelemen pápa (1758–1769) elé tárta a kérést. A pápa külön megdicsérte Barkóczy fáradozását és Fiacchi számára két évre engedélyezte a magyarországi tartózkodását. ANV.148.k.371–3871'. és ANV.148.k. 373–373'. közli: *A Bécsi Pápai Követség Levéltárának iratai Magyarországról 1611–1786. Magyarország újabbkori történetének forrásai.* Összegyűjtötte, válogatta és a bevezető tanulmányt írta VANYÓ Tihamér Aladár. Bp. 1986. 202.

46 Barkóczy később is az egyházmegye feloszthatatlanságát védelmezte az 1749-ben elkészül, de kiadatlan rendelkezésében. „Porro evidens est de jure ecclesiastico solum Romanorum Pontificem dividere posse episcopatus, quod Sedes Apostolica in hac Diaecesi nunquam fecit...” *A Barkóczy-instrukció. Kéziratok szerkönyvek.* (Collectanea Athanasiana II. Fontes/Textus; 2) Közreadják: VÉGHSEŐ Tamás–NYIRÁN János. Nyíregyháza, 2012. 95.

47 MESZLÉNYI Antal: *Az Egri Érsekség felállításának és a kassai és a szatmári püspökségek kiharításának története.* Bp. 1938. 60–74.

48 MESZLÉNYI: *Az Egri Érsekség felállításának...*, 63.

49 MOLNÁR Antal: *Az egri püspökség 17. századi történetéhez. Magyar Egyháztörténeti Vázlatok – Regnum* 13 (2002) 92–92.

ta a királynő elismerését és halálját. Mária Terézia királynő Eszterházy Imre esztergomi érsek (1725–1745) ajánlására a szepesi Szent Márton káptalan préposti címét 1740-ben ajándékozta neki, majd az esztergomi érsek szepesi vikáriusának és tanagrai címzetes püspökké nevezte ki.⁵⁰ Erdődy Gábor személyesen szentelte püspökké, amiből az egykori konfliktusuk elmúlására is következtethetünk.⁵¹ Barkóczyt ezt követően titkos tanácsossá választották 1741-ben.⁵² A hétszemélyes tábla⁵³ (iudicium septemvirale, tabula septemviralis) munkáját bíróként segítette.

Mint látható, Erdődy püspök szíven viselte kanonokja egyházi érvényesülését, elfogadta egyházkormányzati koncepcióját és lojális viselkedését. Barkóczy már tanulmányai során körültekintő módon építette kapcsolatait a világi környezettel is. A katolikus restauráció mintaszerű papi alakja felkészülten várta az esedékes egyházpolitikai feladatokat is. A Habsburg hatalom is egyre inkább pártfogásába vette a közéleti ügyekben is jártas prépostot. A magyar főkegyúri jog alapján az eгри főpásztor személyének kiválasztása így esett a jezsuiták által képzett, Rómában tanult, világlátott, művészetpártoló, elvhű lelkipásztorra.

AZ EGRİ EGYHÁZMEGYE KÖZIGAZGATÁSI ÁLLAPOTA A 18. SZÁZAD KÖZEPÉN

Barkóczy Ferenc életútjának bemutatása után vizsgáljuk meg az eгри egyházmegye közigazgatási állapotát a 18. század elején. Az eгри püspökség joghatósági területe Heves és Külső Szolnok egyesült vármegyén túl Borsod, Abaúj, Zemplén, Sáros, Szabolcs, Bereg, Szatmár, Ung, Ugocsa és Máramaros megyét ölelte fel.⁵⁴ Emellett még a Jászságot, a Nagykunságot⁵⁵ és a Hajdú kerületeket is magába foglalta. A Jászság (Districtus Jazygum seu Philistaeorum, Jazygen Bezirk) tizenegy, a Kiskunság (Cumania minor) nyolc, míg a Nagy-Kunság (Cumania maior) hat településből állt.⁵⁶

50 SZINNYEI: *Magyar írók...*, I. 588. A címzetes püspököket is a király nevezte ki (authoritate iuris patronatus nostri regii) a megyéspüspökökhöz hasonlóan. A főkegyúri joggal párhuzamosan a 17. században formálódott meg az apostoli király eszménye, mely szerint a mindenkori magyar királyt ugyanolyan apostoli jogok illetik meg, mint Szent Istvánt. A magyar királyi főkegyúri joghoz és a 17–18. századi püspöki ki nevezésekhez: FRAKNÓI Vilmos: *A magyar királyi kegyúri jog Szent Istvántól Mária Teréziáig. Történelmi tanulmány.* Bp. 1895. XIII. Kelemen pápa Carissima in Christo filia kezdetű brevéjében Mária Teréziának és törvényes utódainak az apostoli királyi címet adományozta 1758. augusztus 19-én.

51 MESZLÉNYI: *A magyar hercegprímások...*, 104.

52 A titkos tanácsosok listáját lásd: HORVÁTH Mihály: *Magyarország története I–VIII.* Bp. 1871–1873. (2. kiadás) VII. 246.

53 A III. Károly által elindított 1723-as bírósági reform által átalakított hétszemélyes tábla működéséhez: BÓNIS György: *A bírósági szervezet megújítása III. Károly korában.* Bp. 1935. 151.

54 Telekessy István (1699–1715) eгри püspök 1733. január 18-án kelt levelében körülírja egyházmegye területét. Dioecesis Agriensis hodie ex duodecim comitatibus utpote: Heves, Borsod, Abauivar, Sáros, Zemplin, Unguar et Districtu Jazygum item Bereg, Szabolcs, Szatmar, Ugocsa, Zarand, Maramaros, oppidis Haidonicalibus consistent. Eгри Főegyházmegyei Levéltár (a továbbiakban: EFL) I. Archivum Vetus (AV.) Nr. 8. Agriensis episcopatus divisionem et in Nagybánya novi erectionem respicientia

55 A Jászság, a Nagykunság és a Kiskunság által alkotott Hármaskerület nem tartozott a vármegyei rendszerbe, autonómiát élveztek. Egyházi kiváltságaik egymástól eltérő módon fejlődtek. Vö. Soós: *Az eгри egyházmegyei plébániák...*, 21–32.

56 SZÁNTAY Antal: *Regionális igazgatás a 18. századi Magyarországon.* In: *Történelmi Szemle* 50. (2008/3) 323.

A 18. század elején az egri püspökség lelkipásztori nehézségeinek gyökerét a török hódoltság kezdetére, a 16. század második felére vezethetjük vissza a többi hazai egyházmegyéhez hasonlóan. A török katonaság Hatvan várának elfoglalása után az egész Heves vármegyét irányítása alá vonta. Eger vára és a püspöki székhely 1596-ban esett el. Így a püspök és a káptalan Jászóra, majd Kassára húzódtak vissza. A püspökség területének közel hatoda török befolyás alá került. A török uralom alatti települések megőrizték katolikus identitásukat. Ebben nagy szerepet játszott a ferences szalvatoriánus rendtartomány hódoltsági kolostorainak értékmentő áldozatvállalása.⁵⁷ Ezzel szemben az egyházmegye török hódítástól mentes részén a protestáns prédikátorok szellemi befolyása erősödött meg. A 17. század közepétől egyre világosabban mutatkoztak meg a katolikus újjáéledés első eredményei.

Egerből 1687-ben vonultak ki a törökök, de csak Telekessy István (1699–1715) püspök költözött vissza a székvárosba.⁵⁸ Telekessy saját pénzéből kezdte el a törökök által elnéptelenített egyházmegye rekatolizálását, a lerombolt templomok újjáépítését. Püspökségének elejéről fennmaradt összeírás mindenestre még kedvezőtlen képet mutat az egyházmegyéje helyzetéről. Az egykor virágzó területeken összesen két főesperesség maradt fenn: a patai és a hevesi. Borsod és Szabolcs vármegyében gyakorlatilag megszűnt az egyházi közigazgatás, így a polgári bürokrácia segítségével történt az adatössze gyűjtés. Soós Imre kimutatása szerint Telekessy idejére a patai kerületben az egykori 46 plébániából mindössze 15 plébánia, a hevesi esperességben az egykori 36 plébániából mindössze 11 plébánia őrizte meg az egykor virágzó egyházi élet nyomait. A püspöknek Borsod és Szabolcs vármegyében még ennél is nagyobb pusztulással kellett szembenéznie. Az egykor 119 plébániát felölelő borsodi főesperességben mindössze 7 plébánia működött. A szabolcsi főesperesség egykori 51 plébániájából is csak kettő élte át a sorscsapásokat.⁵⁹

Az elvándorlás és a falvak elnéptelenedése miatt egyre kevesebben találták vonzónak a papi hivatást. A papi utánpótlásban súlyos hiány keletkezett, amely a plébániahálózat alapjait is próbára tette. Telekessy a tridenti zsinat mintáját követve a papképzés megújításában látta az egyházmegye felvirágoztatásához vezető utat. Egyik legfontosabb intézkedésének tekinthetjük, hogy a püspökség központjában szemináriumot alapított 1700-ban. Az idős püspök már csak reménykedhetett abban, hogy a szemináriumból kikerült papnövendékek munkája ismét étellel tölti meg a plébániákat.

AZ EGRI PÜSPÖKSÉG 1715. ÉVI PLÉBÁNOSOK KATALÓGUSA

Erdődy Gábor (1715–1744) folytatta az egri püspökök fáradságos egyházépítő munkáját. Trsztyanszki János állítása szerint Erdődy 72 plébániát vett át elődjétől és 232 plébániát hagyott utódjára.⁶⁰ Egy 1715-ből fennmaradt összeírás nagyságrendileg hasonló adatokat közölt az átvett plébániákról. Ez alapján az egri egyházmegye területén össze-

57 *Az egri egyházmegyei plébániák...*, 34. Szerepüket bő forrásanyaggal dokumentálta: MOLNÁR Antal: *Mezőváros és katolicizmus*. Bp. 2005. 31–86.

58 Telekessy egyházpolitikai szerepéről: BÄHLCKE, Joachim: *Ungarischer Episkopat und österreichische Monarchie. Von einer Partnerschaft zur Konfrontation (1686–1790)*. Stuttgart, 2005. 154–166.

59 Soós: *Az egri egyházmegyei plébániák...*, 41.

60 TRSZTYANSZKI, Johannes Baptista: *Historia comitis Gabrielis Antonii Erdődy de Monyorokerek*. Cassovia, 1745. 108.

sen 64 plébános, 1 káplán és 2 licenciátus működött. A licenciátus tevékenységét valamelyik közeli plébános felügyelte. A szerzetesek 15 település lelkipásztori felvirágoztatását mozdították elő.⁶¹

Az egri püspökség 1715. évi plébánosok katalógusa megyénkénti bontásban csoportosította a plébánosokat. A lajtsrom Heves megyével kezdődik,⁶² ahol 26 plébános és egy káplán jegyezték fel. Gyöngyöst, az egri püspökség egyik legjelentősebb plébániáját ekkor Árokszállási József vezette. A kimutatás az alábbi sorrendben közölte a plébániákat:⁶³ Gyöngyös, Solymos, Gyöngyöstarján (Tarján), Pata, Apc (Apcz), Pásztó, Tar (Taar), Pétervására (Péter-Vására), Abasár (Saár), Jászfényszaru (Fény-Szaru), Jászberény (Jász-Beriny), Jászdózsa (Dósa), BükkSZenterzsébet (SZentErzsébet), Jászárokszállás (Árok-Szálás), Egerbocs (Bocs), Eger (Agria), Abony, Mezőtárkány (Mező-Tárkány), Erdőtelek (Erdő-Telek), Jászsalszentgyörgy (Alsó SZentGyörgy), Jászapáti (Jász-Apati), Heves, Jászájókhalma (Jákó-halma), Debrő, Ecséd (Ecsed), Nagykőrű (Kürő).⁶⁴

Borsod vármegyében 10 plébános szolgált.⁶⁵ Sajóvárkony (Várkony),⁶⁶ Arló (Alló), Csernely (Csernej), Sajómercse (Mercse), Balaton, Apátfalva (Apatfalva), Mezőkövesd (Mező-Kövesd), Bogács, Miskolc (Miskolcz), Felnémeti (Föl-Németh) alkotta a borsod vármegyei plébániahálózatot. Szentistván (SZentIstván) települést⁶⁷ pap hiányában Kiss Mihály licenciátus látta el.

Abaújvár vármegye a Hernád folyó völgyében, mintegy hetven kilométer hosszúságban terült el. Ezt a tájegységet 5 plébános látta el, de az összeírás során Kohányi István már meghalt. Őt MáriaSSy Sándor követte a kassai plébánia élén. A lista Kassa (Cassovicæ), Szepsi (Sepsi), Eniczke, Gönc (Göncz), Alsó-Meczenzéf (Alsó-Meczenzauf) plébániákat örökítette meg Abaújvár megyében.

Sáros vármegyében 12 plébánost számoltak össze. A katalógus szerint a sóvári Répásy Jakab szepesi kanonok is volt egyben. Sáros megyében Sáros, Kisszeben (in civitate Cibinsi), Pécsújfalú (Pécs-ujfalú), Szalók, Galbató (Galboltó), Zboró, Kurima, Bártfa (Bartpha), Oszikó, Töltészék (Tolczik), Gombosszentgyörgy (SZentGyörgy) és Sóvár településeken működött plébánia.

Zempléni vármegyét 8 plébános látta el. A lista Tályya (Tálya), Mád (Maád), Tokaj, Őr-Mező, Olaszliszka (Liszka), Tolcsva, Homonna és Nagymihály (Nagy-Mihály) plébániákról tesz említést. Ezen kívül Udván Tibuli András licenciátus ténykedett.

Ungvár vármegye egyetlen római katolikus papja Polyáni György Ungváron székelt. Bereg vármegyében Munkácson és Beregszászon működött plébánia.

61 Heves Megyei Levéltár (HmL) XII.2/d. 20

62 A megye településeinek mindmáig egyik legjobb összefoglalása: Soós Imre: *Heves megye községei 1867-ig*. Eger, 1977.

63 A települések mostani elnevezésükön kerültek közlésre. A katalógus által használt formát zárójelben tettük közre, amennyiben erre szükség volt. Nem voltunk tekintettel a nyilvánvaló tévesztésekre, következetlenségekre és esetleges elírásokra. A szövegből kimaradt, de pótlandónak, pótolhatónak ítélt részt <-ben jelenítettük meg.

64 A vármegyéből Komáromi János solymosi, Gyetvai Mihály sári, Bereczky György jászberényi, MáriaSSy Sándor tinnini címzetes püspök és árokszállási plébános, Csomortányi Imre jászapáti plébános és Püspöki András egri káplán tartoztak ekkor a káptalani testülethez.

65 A katalógus szerint a várkonyi Török István kanonoki tisztséget is viselt. (HmL) XII.2/d. 20

66 Sajóvárkonyt 1940-ben Ózdhoz csatolták.

67 A plébánia visszaállítása 1719-ben történt. Soós *Az egri egyházmegyei plébániák...*, 86.

Az 1715. évi plébánosok katalógusa ezt követően azt a 15 plébániát gyűjtötte össze, amelyeket szerzetesek kormányoztak. Az egyházmegye területén a jezsuiták, pálosok, ferencesek és a minoriták szorgoskodtak. Nagybányát (Nagy-Bánya), Szatmárt (Szattmár), Sárospatakot (Patak) és Eperjest a jezsuiták irányították. Varannó (Varanó), Töketerebes (Terebes) és Sátoraljaújhely (Sátor-Újhely) a pálosok gondozásában volt. Nagyszőlős, Szendrő, Alsósebes (Sebes), Sztropkó (Stropkó), Kaplony (Kaplony) ellátását a ferencesekre bízta. A katalógus nyilvántartása alapján minoritákat találunk Radon (Raád), Máramarosszigeten (Sziget)⁶⁸ és Huszton. Máramaros vármegyében nem is működött ekkor világi plébánia, a minoriták látták el Husztot és Szigetet. Szatmárban sincs nyoma egyházmegyei plébániának, annál inkább virágzó szerzetesi életnek. A kaplonyi, a nagybányai és a szatmári rendház őrizte és terjesztette a katolikus vallásgyakorlatot. Ugocea vármegyében sem jegyezték fel egyházmegyei szintű intézményt. Az egyházi hitélet szervezése kezdeti fázisban volt, mivel a katalógus csak a ferences pasztorációra utalt Nagyszőlős központtal. Karizmájuk szerint közreműködtek a hívek tanításában, oktatásában és lelkipásztori ellátásában is. A plébánosok listája Szabolcs vármegyéről sem közölt adatot. A lista alapján megállapíthatjuk, hogy a szerzetesek erőfeszítése elengedhetetlen volt 18. századi katolikus restauráció sikeréhez.

Az egyházmegye papjainak aránytalan területi elhelyezkedéséből a hívek egyenlőtlen lelkipásztori ellátása következett be. Az egyes plébániák közti nagy távolságok miatt a főespereseknek nagy gondot okozott a vizitáció, míg a plébániák nagy területen feküdtek. Így a híveknek gyakran sokat kellett utazni a templomukig. Mint korábban említettük, a tapasztalt problémák megoldására Erdődy Gábor az egyházmegye területi megosztását javasolta. Erdődy és Germeten Lénárd királyi tanácsos levelezéséből kiderül, hogy az egri püspök döntését a hatékonyabb lelkipásztori ellátás megszervezése motiválta.⁶⁹ Az egyházkormányzat racionalizálásával a tiszántúli részek rekatolizációját igyekezett fellendíteni.⁷⁰ A Tiszától keletre eső vármegyékből különálló püspökség létrehozását vélte célravezetőnek. Előterjesztésében Bereg, Ugocea, Máramaros, Szabolcs, Szatmár és Zaránd vármegyékhez a hajdú területeket csatolta.⁷¹ Az egri püspökség fenn közölt 1715. évi plébánosok listája alapján a hevesi, patai és borsodi főesperesi kerületek plébániarendszere jóval stabilabbnak mutatkozott a tiszántúli területekhez képest, ahol erős hiányosságokat tapasztalhatunk. A káptalan mellett Eszterházy Imre esztergomi érsek (1725–1745) sem támogatta az ősi egyházmegye felosztását. Úgy vélte, hogy több papra van szükség, míg a területszabályozás megterhelő átszervezéseket igényelne. Erdődyt amennyire elkeserítette az egri püspökség intézményrendszerének megosztására tett javaslatának elutasítása, olyan rohamos mértékben folytatta az új plébániák megalapítását. Erőfeszítéseit rendkívül hatékonyan bizonyultak, amit a plébánosok katalógusának következő példányának adatai támasztanak alá.

68 A városban valójában a piarista rend telepedett le 1730 táján.

69 SUGÁR: *Az egri püspökök története...*, 400.

70 MESZLÉNYI: *A magyar hercegeprimások...* 103–104.

71 EFL I. AV. Nr. 8.

AZ EGRI PÜSPÖKSÉG 1737. ÉVI PLÉBÁNOSOK KATALÓGUSA

Erdődy püspöksége idejéből még egy plébános katalógust ismerünk 1737-ből. A listát feltehetően egy korábbi schematizmus alapján állíthatták össze, mivel a szerző több esetben korrigálta az egyes plébánosok neveit. A katalógus a korábbi minta alapján Heves vármegyével kezdődik, azon belül is a patai kerülettel. A patai főesperességben 34-ra nőtt a plébániák száma. A katalógusban az alábbi helyeket jegyezték fel: Gyöngyös, Gyöngyössolymos (Solymos), Gyöngyöstarján (Tarján), Gyöngyöspata (Pata), Apc (Apcz), Szurdokpüspöki (Surdok-Püspeki), Pásztó, Tar (Taar), Nagybatony (Báton), Dorogháza (Dorog-háza), Mátraballa (Balla), Pétervására (Péter-Vására), Domoszló, Abasár (Saár), Mátradercske (Recske), Bodony (Bodon), Karácsond, Detk, Jászberény (Jász-Beriny), Jászfényszaru (Fény-Szaru), Jászfelsőszentgyörgy (Felső-Szent-György), Ecséd, Adács, Nagyfüged (Füged), Tarnaméra (Méra), Hort, Jászárokszállás (Árokszállás), Csány (Csán), Pusztamonostor (Monostor), Jászdózsa (Dosa), Erk, Kápolna, Gyönghalász (Halászi), Demjén (Déménd).

Pap hiányában Maklárón és Egerszóláton (Szólát) licenciátus szolgált. Gyöngyöshon Huber Mátyás volt a plébános, aki egri kanonoki tisztséget is viselt. Munkáját két káplán is segítette, és még Jászberény volt káplános hely. Az előző katalógustól eltérően a plébánosok nemzetisége is kiderül.

A hevesi főesperességben 20 helyen működött plébánia: Eger (Agrida), Egerbocs (Bocs), Bükkszerentzersebét (Szent-Erzsébet), Füzesabony (Abony), Mezőtárkány (Alsó-Tárkány,) Erdőtelek (Erdő-Telek), Jászsalsószentgyörgy (Alsó Szent-György), Jászládány (Ladány), Jászapáti (Apáti), Jászjákóhalma (Jákó-halma), Heves, Pély (Pél), Feldebrő (Debrő), Nagykőrü (Kürő), Tiszapüspöki (Tisza-Püspek), Tiszabó (Tisza-Beő), Borsodivánka (Sz{ent} Iván), Kunszentmárton (Kun-Sz{ent} Márton), Egercsehi (Csehi) és Alattyán. településeket vették számba. Sőt kézzel rávezették a listára Sarud 1739. évben történt megalapítását is.⁷² Egerben két káplán, Jászapátiban egy káplán volt. A katalógus az egri plébános nevét Barkóczy Ferencről Ambrosovszky Mihályra javította, akit valójában csak 1741-ben neveztek ki. Barkóczy és Ambrosovszky ismeretsége az egri plébániánál korábbra vezethető vissza, mivel római tanulmányaikat közel azonos időben végezték. Barkóczy kora egyik legkiválóbb lelkipásztoraként tekintett Ambrosovszkyra. A tudós kanonokot az Egri Papnevelő Intézet rektorának nevezte ki 1754-ben.

Borsod megye plébániái a következők ebben az időszakban: Felsőtárkány (Felső-Tárkány), Apátfalva, Arló (Alló), Balaton, Csernely (Csernej), Bogács, Sajónémeti (Sajó-Némethi), Sáta, Sajóvárkony (Várkony), Domaháza (Doma-háza), Andornaktálya (Kis-Tálya), Harsány, Miskolc (Miskolcz), Mezőkövesd (Mező-Kövesd), Szentistván (Sz{ent} István), Szihalom, Tard, Aszaló, Diósgyőr (Diós-Győr), Sajószöged (Szedeg). Borsodban is nagy léptékben haladt az egyházközösségek újjászervezése. A plébániák száma 20-ra emelkedett, amihez még Emőd társult. A plébániát 1737 után szervezték meg. A feljegyzés ennyit közöl: 1738. április 21. Emőd, Lankovics István.⁷³ A Sajó melletti Ládót a pálosok látták el, Szendrőn pedig ferences kolostor volt 1635-től. A lázas építke-

72 Erdődy a vármegye közreműködésével elkobozta a reformátusok által helyreállított templomot. A református lelkész és az ellenszegülőket eltávolították Sarudról. A püspök kibővítette a templomot és kőtornyot építtetett hozzá. Demjénből, Kompoltól és Besenyőtelekről katolikus jobbágyokat telepített be, és megalapította a plébániát. Almády Andrást nevezte ki első plébánosnak. Soós: *Az egri egyházmegyei plébániák...*, 255–56.

73 Lankovics István emődi plébános beiktatására 1738. április 25-én került sor. EFL AV. Nr. 1046.

zésekre két példát is találunk a kerületben, a diósgyőri⁷⁴ és a sajószögedi plébániát⁷⁵ is 1737-ben alapították a lapszéli megjegyzések alapján.

Abauj vármegyében 18 plébániát soroltak fel. Kassa (Cassovicae),⁷⁶ Szepsi (Sepsi), Hajce (Hécze), Eniczke, Gönc (Göncz), Misyé (Misle), Olcsvár, Tökés, Hilyó (Hilló), Jászóújfalú (Jász-újfalú), Alsó-Mecenzéf (Alsó-Meczenzauf), Kassamindszent (Mindszent), Boldogkőújfalú (Boldog-újfalú), Pólyi (Póli), Forró, Széplak, az 1737-ben alapított Füzér és Szászfa (Szajfa). Kassa és Szepsi volt káplános hely. Az egri püspökség területén fekvő Jászó exempt plébánia volt, az esztergomi érsekség alá tartozott. A jászóvári prépost kormányozta továbbá Jászódebrőd (Debrőd), Jászomindszent (Jász-Mindszent) és Felső-Meczenzauf plébániáit. A három plébánia jogi státusza kérdéses volt, mivel az egri püspök vitatta a prépost joghatóságát ezeken a településeken.⁷⁷ Az esztergomi érsek a kiváltság fenntartására törekedett, az egri püspök a rezerváció feloldásában volt érdekelt.

Zemplén vármegyében 34 plébániát számoltak össze. Tályá, Mád (Maád), Monok, Bodrogkeresztúr (Keresztúr), Tarcál (Tarczal), Tokaj, Olaszliszka (Liszka), Tolcsva, Sátoraljaújhely (Sátor-újhely), Lasztóc (Lasztócz), Erdőbénye (Bénye), Nagyzsar (Nagyzsár), Nagytárkány (Nagy{Tárkány}), Battyány (Battyan), Gálszécs (Galsics), Pelejte, Nagymihály (Nagy Mihály), Őrmező (Eörmező), Göröginye (Görögine), Parnó, Papháza (Papina), Kolcsmező (Hoszú-mező), Sókút, Kisdobra (Dobra), Udva, Körtvélyes, Mogyoróska, Sztára, Homonna, Vásárhely, Lácacséke (Czike), valamint az 1737-ben újraalapított Girincs, Topolóka (Topoloka) és Gesztely alkotta a megye plébániahálózatát. Mád ekkor káplános hely volt. A szerzetesek intenzíven vettek részt a megye vallási életében. Sárosatak a jezsuiták, Varannó (Varanó), Töketerebes (Terebes) a pálosok, Sztropkó a ferencesek, Rad a minoriták ellátásában volt a kimutatás alapján.

A lista Sáros megyében 43 plébániát sorolt fel: Sóvár, Boroszló, Pillerpeklén (Peklin), Szedlicze, Sáros, Szinye (Szine), Siroka, Jernye (Jerne), Nyársardó (Nyárs), Tarcadobó (Dobó), Pécsújfalú, Szalók, Palocsa, Palonca (Plavnicza), Szinyelipóc (Lipócz), Kisszeben (in civitate Cibinsi), Gombosszentgyörgy (Szé{ent}György), Kőszeg, Krivány (Krivjan), Roskonány (Roszkován), Radoma, Hanusfalva, Töltszék (Tolczik), Tarkó, Karácsonmező (Karácson Mező), Hazslin (Hajzlin), Kurima, Sárosberettő (Berettyó) Zboró, Bártfa (Bartpha), Galbató (Gabolto), Erdővágás (Richvald), Oszikó, Berzevice (Berzevicze), Ternye, Kapronca (Kaproncza), Radács, Szentistván (Szé{ent} István), Böki, Tarcaszentpéter (Szé{ent} Péter), Széprét⁷⁸ (Szenviz), Lófalu (Lófalva) és Szentkereszt (Szé{ent} Kereszt). Sároson káplán segítette a plébános munkáját. Alsóbesen ferencesek kolostor volt, Eperjesen minoriták éltek.

Ungvár vármegyében 8 plébánia szerepel, Ungvár, Kistrát (Kis-Ratt), Órdarma (Eör), Dobóruszka (Doboruszka), Pálóc (Palócz), Domonna, Ungszenna (Szenna) és Vajna

74 Galovics János diósgyőri kinevezése is már a katalógus összeállítását követően, 1738-ban volt. Soós: *Az egri egyházmegyei plébániák...*, 127.

75 A települést döntően görögkatolikus rutének lakták. A szerény plébániát Erdődy támogatásából építették meg. Filiái Sajóbába, Nagycséc, Ónod, Oszlár, Szederkény, Nemesbikk és Szakáld puszták voltak. EFL AV. Nr. 1870.

76 Az összeírás szerint Kassa külvárosában (in suburbio) is külön pap fáradozott.

77 A jászóvári prépost kormányzásához: Hermann Egyed: Exempt jászó-premontrei plébániái a 18. században. (A jászóvári premontrei kanonokrend gödöllői reálgimnáziumának, sz. Norbert-nevelőintézetének és teológiai főiskolájának értesítője az 1930–1931. iskolai évről. Gödöllő, 1930–31. 109–117.

78 Tóth Sándor: *Sáros vármegye monográfiája. I–III.* Bp. 1912. I. 476–77.

(Vajnatina). A vármegye lajstromának végére betoldották, hogy az 1738-ban újra megszervezett Vinna első plébánosa Szekó Máté volt.

Szabolcs vármegyében mindössze 8 plébániát írtak össze: Kisvárda, Levelek, Kérszemjén, Polgár, Jánkmajtis (Jank), Rakamaz és Tardos. Tornyospálca (Pálca) megszervezése is 1737-ben történt.

Bereg megyében Munkács volt káplános hely, mellette még Beregszászon volt plébánia. A katalógusból törölték Jándot.

Szatmár vármegyében 5 plébánia működött: Csenger, Csanalos, Mezőfény (Fén), Nagymajtény (Majtén) és Nyírbétek (Bétek). A megyében a szerzetesek aktív lelkipásztorkodást végeztek. Nagybányán, Felsőbányán és Szatmáron jezsuiták tartózkodtak, Nagykárolyban piaristák, Nagybátorban minoriták, Kaplonyban pedig ferencesek segítettek a katolikus egyház működését.

Ugocsa vármegyében mindössze Királyházán, Kökényesden és Tiszaújlakon volt plébánia ebben az időszakban. Nagyszőlősön a ferencesek irányították a missziós munkát.

Máramaroson volt a leghiányosabb a plébániahálózat. Szigeten (Szigett) piaristák székelték, míg Husztot a vár káplánjai látták el.

Kétség nélkül megállapítható, hogy a plébánosok száma lényegesen bővült a Telekessy-féle állapothoz képest. Az egyházmegye 195 plébániája mellett a szerzetesek 17 települést adminisztráltak. Az intézményrendszer működésében nagy szerep hárult a 11 káplánra is, akik a szorgalmas és minőségi lelkipásztori munka közvetlen segítői voltak.

AZ EGRI PÜSPÖKSÉG 1745. ÉVI PLÉBÁNOSOK KATALÓGUSA

A korszak harmadik katalógusa 1745. május 8-ra datálódik. Már Erdődy halála után keletkezett, nem sokkal Barkóczy Ferenc Egerbe való bevonulása előtt. Az összeírás a káptalani testülettel kezdődik, külön jelölve a rezideáló és a helyben lakásra nem kötelezett kanonokokat. A lajstrom az üresedésben lévő hivatalok felsorolásával folytatódik. Az 1745. évi katalógus az 1737. évi lajstromhoz hasonlóan 34 plébánost összesített a patai kerületben. Ennek ellenére az esperességben átalakulást figyelhetünk meg. A nyolc év alatt 2 új plébánia jött létre: Szücsi (Szucsi) és Kisnána (Nána). A hatályos katalógusból ellenben hiányzik a korábban feljegyzett Jászfelsőszentgyörgy, Monostor és Demjén. A plébánosok létszáma azért nem változott, mert Bükkszenterzsébetet áthelyezték a hevesi kerületből a pataiba. A főesperesi határok módosítása nem igényelt szentszéki egyeztetést, így Erdődy püspök saját jogkörében racionalizálta a főesperesség területét. Bükkszenterzsébet helyett Maklárt a hevesi főesperességhez csatolta az igazságosság jegyében. A plébánosok száma azért maradt változatlan a katalógus adatai alapján, mert az 1737. évi feljegyzések szerint Makláron akkor licenciátus szolgált. Gyöngyösön már három káplán volt, míg Jászberény helyett Ecséd lett káplános hely. A szoláti licenciátusról sem történt már említés.

A hevesi főesperességben 7 új plébánia tagozódott be az intézményrendszerbe 1737 után. Az 1745. évi katalógus szerint 27-re növekedett a plébániák száma a kerületben. Már az előző összeírásba beleírták Sarudot, de mivel 1739-ben alapították, ott nem vetjük figyelembe. Most ellenben már teljes jogú egyházközségként szerepeltethető. Mint említettük, az előző összeírásakor még a patai esperesi kerületet gazdagító Maklár átkerült ebbe a kerületbe. Az áthelyezés után már plébániaként funkcionált. A hevesi főesperesség plébániahálózatába Béalápátfalva (Bel), Jásztelek (MihalTelke), Egerszalók (Szalók),

Sirok, Kőtelek és Törökszentmiklós (Török Sz{ent} Miklós) csatlakozott. Egerben az előző összeíráskor még két káplán szolgált, a mostani kimutatáskor csak egy egri segédlelkész szorgoskodott. Jászapátiban továbbra is egy segédlelkész volt.

Borsod vármegyében gyakorlatilag változatlan maradt az egyházi intézményrendszer. Az előző összeírásba utólag feltüntetett Emöd helyzete megszilárdult, így a megyében 21 plébániát összesítettek. Mezőkövesden lendült fel az egyházi élet, mivel a plébánia káplános helyé fejlődött. A ferencesek továbbra is gondját viselték Szendrő katolikus híveinek, míg a pálosok Sajóladót látták el.

Az 1745. évi plébánosok katalógusában Zemplén megyét tokaji és sátorújhelyi kerületre bontották. A tokaji esperességhez Tályá, Mád, Monok, Bodrogkeresztúr, Tarcal, Tokaj, Olaszliszka, Tolcsva mellé Girincs, Gesztely és Erdőbénye társult. Ide sorolták az első alkalommal említett Szerencset is. A kerület így összesen 12 plébániára terjedt ki. A lajstrom szerint az esperességben továbbra is egyetlen káplán volt, de Tályára került át. A sátorújhelyi kerületre 27 világi plébánia jutott, míg másik 5 plébániát a szerzetesek vitték a korábbi összeíráskor már részletezett módon. Szilvásújfalú (Szilvasujfalú), Nagykázmér (Kazmer), Mogyorósfalu (Leszkocz), Jánosvölgye (Jankocz) és Palczin került be a lajstromba az előző számlálás óta. Kázmár betöltetlen volt, Újhely pedig káplánnal gazdagodott. A katalógus a korábban ismertetett 5 szerzetesi központ mellett a leleszi premontrai kolostort is feltüntette. Zemplén vármegye újrakatolizálása kedvező ütemben haladt.

Abauj vármegyében mérsékelt egyházszerkezeti fejlődés figyelhető meg. Az 1745. évi plébánosok katalógusának összeállítói 22 plébániát számoltak össze. A lajstromból eltűnt az 1737-ben közölt Gönc, Hilyó és Szászfá. Ellenben Nagyida, Somodi, Saca (Sacza), Hernádkércs (Hernádkercs), Abaujszántó (Szántó) és Szikszó (Sixo) plébániáit most írták össze először az egyházmegyei katalógusban. Kassa káplános hely maradt, Szepsi ellenben nem. Enyickében (Eniczke) pedig a kastélyhoz is tartozott segédlelkész. A jászóvári préposttal való korábbi jogvitáról sem találunk már említést. Jászót és a három korábban vitatott települést a premontrai gondozzák.

Sáros vármegyét 43 plébánia képviselte. A plébániák száma változatlan maradt, de összetételük kis mértékben módosult. Az előző összeírásból ismert Boroszló, Hanusfalva és Sárosberettő helyett Abcz, Raszlavicza (Raczlavicz) és Radácszentimre (Sz{ent} Imre) plébániáit találjuk. A vármegye egyetlen kerület alkotott, a plébániarendszer kiépítettsége akár két esperesség működését is lehetővé tette. A vármegye egyetlen káplánja továbbra is Sároson szorgoskodott. A ferences rendház továbbra is működött Alsósebesen, míg a minoriták Eperjes lelki vezetését látták el.

Ung vármegyében továbbra is stagnált az intézményrendszer állapota. Habár továbbra is 8 plébániát számolhatunk össze, már nem találjuk köztük Vajnát, és az 1738-ban újjászervezett Vinnát sem. Az 1745. évi katalógus szerint Szobrániban (Zobrány) kezdte el működését plébánia.

Bereg vármegyében sem tapasztalható érdemi fejlődés. Ugyanúgy 2 plébániát vetek számba, mint 1737-ben. Munkácson továbbra is 1 káplán szolgált.

A katalógus szerint Szatmár vármegyében a 10 plébániára 9 pap jutott, 5 helyen volt folyamatban plébániaszervezés. Erdődön, Paposon, Mezőpetriben (Petri) és Pálfalván kezdte meg plébános a munkáját. A katalógusban első ízben bukkant fel Vitka neve is, de ide még nem neveztek ki plébánost. Szerzetesi központ továbbra is 6 helyen volt.

Máramaros vármegyében továbbra sem volt világi plébánia. A piaristák Máramaroszigeten misszionáltak, míg a konventuális ferencesek Huszton voltak.

Szabolcs vármegyében 11 plébániára 9 plébános jutott, mivel Napkor és Jánkmajtis üresedésben volt. Tiszatardos (Tardos), Ramocsaháza (Ramocsa Haza), Nyírtasson (Tas) és Napkoron szerveztek plébániát 1737-óta.

Ugocsa vármegyében 4 plébánia egyházmegyei fenntartásban volt, míg 2 plébániát szerzetesek láttak el. Minoriták kerültek Tiszaújlakra (Tisza Újlak), míg a ferencesek továbbra is Nagyszőlőst látták el. Túrterebesen (Túr Terebes) és Vitkán szerveződött plébánia 1737 után.

A plébániák száma 221-re emelkedett, 24 településen szerzetesek közreműködésére volt szükség. A plébániai munkát 13 káplán segítette. A katalógus az aktív plébánosok után a papnövendékre is figyelmet szentelt. Rómában 1, Nagyszombaton 6, Kassán 19, Egerben szintén 19 papnövendék tanult.

ÖSSZEGZÉS

Az egyházmegye szervezetségének egyik megbízható fokmérője a plébániarendszer állapota. A plébániák az egyházi közigazgatás legalsó fokát alkotják, ahol a püspök által kinevezett plébánosok a rájuk bízott hívek gondozását látják el. Ebben a tanulmányban az egri egyházmegye plébániarendszerének szervezését vizsgáltuk meg a 18. század elején három fennmaradt katalógus alapján.

Erdődy püspökségének kezdetén keletkezett 1715. évi plébánosok katalógusa 64 plébániát örökített meg, s további 15 települést szerzetesek adminisztráltak. A püspök ambíciós intézményszervezési munkájának köszönhetően a plébániák száma 195-re növekedett 22 év alatt. Erdődy egyre határozottabban szorgalmazta a templomok visszavételét, a protestáns istentiszteleti helyek elkobzását. Az ellenszegülő református lelkészeket és tanítókat eltávolították az új alapítású plébániák területéről. A városok többségében a vezetést kizárólag katolikus volt a 18. század elején, annak ellenére, hogy meglehetősen számban éltek itt lutheránusok is.⁷⁹ Megállapítottuk, hogy a katolikus restauráció a maga módszereivel hatékony eredményeket ért el a 18. század elején, különösen is Heves, Zemplén, Borsod és Sáros vármegyében. Ezekben a megyékben a plébániarendszer még tovább stabilizálódott, sőt kialakulásának kezdeti fázisát már a Tiszántúli vármegyékben is megfigyelhetjük. A fejlődés üteme és módja a felekezetek közötti feszültségek növekedését eredményezte.

A püspöknek sok gondot jelentett Ugocsa és Máramaros vármegyék népességének katolizálása, mivel itt nem tudott számottevő gyarapodást elérni. Az utolsó vizsgált plébános katalógust már Erdődy halála után és Barkóczy Ferenc Egerbe való érkezése között, 1745-ben írták le. Erdődy 221 plébániát hagyott utódjára, míg további 24 plébániát szerzetesek irányítottak. A vizitációs jegyzőkönyvek szerint a plébániák és a templomok felújítást és korszerűsítést igényeltek. XIV. Benedek pápa ezt az állapotot ismerve döntött úgy, az újonnan kinevezett Barkóczy Ferenc elődje buzgóságával, évi 6000 Forint ráfordítással fejlessze tovább az egri plébániákat. A Szentszék habár az egri püspökség területi megosztásának kérdését elhalasztotta a 18. század elején, de Barkóczy kinevezésekor az elődje által elképzelt bányai püspökség tervezett éves jövedelmét az egri

79 KOWALSKA, EVA: *Aspects of the use of military force in the proces of Re-Catholicization: The Hungarian case.* In: *Cultural Conquests 1500–2000.* (Acta Universitatis Carolinae. Philosophica et Historica 3–2004 Studia historica LVIII.) (eds.) TIM KIRK, LUĐA KLUSÁKOVÁ. Praha: Nakladatelství Karolinum 2009. 98.

püspökség egyházzervezeti integrációjára és új plébániák alapítására fordította. XIV. Benedek pápa (1740–1758) az egri püspökség plébániafejlesztésére évi 6000 Forintot határozott meg. Ez az összeg a Magyar Kamara számvevőségének becslése alapján a hódoltsági területeken legjobban sújtott egyházmegyék éves becsült jövedelmével egyezik meg.⁸⁰ Erdődy eredeti elképzelése tehát nem valósult meg, az egyházmegye lelkipásztori ellátása azonban dinamikusan fejlődött. A Habsburg abszolutista államhatalom csak az alkalmat várta, hogy a maga eszközeivel kísérletet tegyen a magyar püspökségek átfogó területi rendezésére.

SÁNDOR JACZKÓ

THE PARISH SYSTEM IN THE EGER DIOCESE AS TAKEN INTO PRESBYTER CATALOGUE ON THE INAUGURATION DATE OF BISHOP FERENC BARKÓCZY (1745-1761)

A worthy indicator of a diocese's degree of organization is the condition of its parish system. Parishes are the lowest grade of the church administration, where the presbyter priests are appointed by the bishops, each tending to their appointed followers. This study examines how the parish system of the Eger diocese was organized in the early 18th century, based on three surviving catalogues.

The presbyter catalogue of 1715 was taken when the episcopal service of Gábor Erdődy (1715-1744) started, listing 64 parishes. Through the bishop's ambitious work at institutional establishment, the number of the parishes grew to 195 in 22 years. The rate and manner of the development increased the tensions between denominations.

Erdődy left 221 parishes to his successor, with other 24 parishes managed by monks. According to the visitation records, the parishes needed renovation and modernization. Aware of these conditions, Benedict XIV decided that recently inaugurated Ferenc Barkóczy should work on upgrading the parishes in Eger with the fervor of his predecessor, and with an annual 6000 Forint of support.

⁸⁰ A Magyar Kamara az esztergomi érsekség bevételét 120000 Ft-ra, míg a kalocsai érsekségét 15000 Ft-ra becsülte. A nyitrai püspök a dömösi prépostsággal 25000 Ft, a pécsi püspök a fehérvári prépostsággal 45000 Ft, a csanádi püspök a fehérvári örkanonoksággal 10000 Ft, az egri püspök a jáki apátsággal 55000 Ft, a váradi püspök 40000 Ft, a váci püspök 30000 Ft, a veszprémi püspök a vaski apátsággal 20000 Ft, a győri püspök 25000 Ft, a zágrábi püspök a topuszkói apátsággal 24000 Ft, boszniai püspök 8000 Ft, a zengi püspök 6000 Ft, a szerémi püspök a pozsegai prépostsággal 6000 Ft, az erdélyi püspök 15000 Ft körüli jövedelemmel rendelkezhetett. HERMANN Egyed: *A katolikus egyház története Magyarországon 1914-ig*. Dissertationes Hungaricae ex historia Ecclesiae. I. München, 1973. 303–304.

BÚCSÚ R. VÁRKONYI ÁGNESŐL

R. Várkonyi Ágnes
(Salgótarján, 1928. február 9. – Budapest, 2014. december 13.)

Életének 87. évében eltávozott körünkből Várkonyi Ágnes, Ruttkay Kálmán özvegye, Széchenyi-díjas történész, művelődéstörténész, a Magyar Tudományos Akadémia rendes tagja, az Eötvös Loránd Tudományegyetem Bölcsészettudományi Kara Középkori és Kora Újkori Magyar Történeti Tanszékének professor emeritusa, a Rákóczi-szabadságharc, a Zrínyi-mozgalom kiemelkedő kutatója, a hazai történeti ökológia megteremtője. A temetésén 2015. január 9-én Farkasréten elhangzott beszédek közlésével emlékezünk az iskolateremtő tudósra.

Tisztelt gyászoló Egybegyűltek!

Az igazság keresése, feltárása és megvallása nagy bátorságra vall. Márpedig R. Várkonyi Ágnes egész életén át ezt tette. Aki az igazságot feltárja, aki szembesít tévhitekkel és hibás meggyőződésekkel, és aki nem a kitaposott ösvényeken jár, annak küzdelmes pálya lesz osztályrésze. Mégis, azt kell mondanunk, hogy érdemes. A hittel és alázattal végzett munka meghozza gyümölcsét, rangot és méltóságot ad. Egy hiteles és gazdag életmű nem vész a feledés homályába, és akik részesültek egy ilyen kiváló és bátor ember teremtette értékekből, azok számos úton-módon megőrzik, és továbbadják a szellemi kincseket.

R. Várkonyi Ágnes barátunktól, kolléganőinktől búcsúzunk a mai napon, aki pontosan ilyen bátor ember volt. Az igazságot szelíden, nem sértett daccal, de kitartó munkával kereste. A búcsú pillanata fájdalmas és megrendítő, ugyanakkor feltárja az élet teljességét. Visszatekintve mindennek más lesz a súlya, és elválnak egymástól, mi fontos, mi nem az. És mindig kiderül, hogy ami fontos, annak valamilyen módon mi magunk is részei vagyunk. Ami fontos, az éppen azért fontos, mert nem önmagáért való, és nem céltalan, hanem másokhoz szól, másokért van, másoknak ad.

R. Várkonyi Ágnes munkássága messze túlmutat az önmagáért valóságban. XVII – XVIII. századi történelmünk egyik legismertebb és legkiválóbb kutatójaként és tanáraként is meghatározó, példaadó, szemléletformáló személyisége volt tudományos életünknek. Igazi művelt polgár, a szó legszorosabb értelmében. Fiatalkorában és egyetemén évei egybe estek az ország világháborús pusztulásával és a diktatúra legkeményebb periódusával. 1947-től 1951-ig volt egyetemünk hallgatója, magyar-történelem és levéltár szakos bölcsész. Tudományos pályája 1951-ben indult, amikor államvizsgája után azonnal az MTA Történettudományi Intézetéhez került segédmunkatársként, ahol 32 évig dolgozott. Itt bontakozott ki kutatói tevékenysége, és itt végzett formálódott ki történelmi szemlélete. Ekkoriban születettek első meghatározó művei mind a tudományos, mind az ismeretterjesztő műfajban. És bár az intézetben kezdetben kijelölték számára a témákat, kutatásai során új utakra is léphetett. A szellemi közösség teret adott a szakmai vitának, amely ösztönözte úttörő kutatásait. Ilyen téma volt például II. Rákóczi Ferenc fejedelem országszervező és modernizációs programjának feltárása, amely új megvilágításba helyezte a szabadságharc politikai és diplomáciai hátterét. Vagy Thaly Kálmán történetírásának mélyreható elemzése és kritikája is, amely nemcsak kandidátusi disszertáció alapja lett, hanem szakmai körökben is rést ütött a romantikus történetírás által létrehozott kurucos toposzok addig kitartóan védett bástyáin. Ugyanilyen nagy és merész vállalkozás volt a XIX. századi pozitívista történetszemlélet újraértékelése, amelyet, ahogy ő fogalmazott „*ki kellett emelni a tévhitnek romjai alól*”.

A feltáró kutatómunka mögött ott volt az egyetemen szerzett levéltárosi tapasztalat, az eredeti történelmi források kutatása iránti mélyreható elkötelezettség, amelynek segítségével professzor asszony fáradtságot nem kímélve mozgatott meg számos forrást itthon és külföldön is. És ott volt mögötte a család, elsősorban férje, Ruttkay Kálmán, aki maga is kiváló tanár, filológus, műfordító volt, és hosszú éveken át tanított az ELTE Angol Tanszékén. Segítői és kritikusi voltak egymásnak, és erősítették egymásban az önálló megközelítési módszer iránti igényt.

Az igazi értelmiségi létnek elengedhetetlen, de nem kizárólagos feltétele az önálló látásmód. Ugyanilyen fontos a művelt embernek azon erénye is, amely tűri a kritikát, és törekszik megérteni, elfogadni a sajátjával ellenkező véleményt is, abban a hitben, hogy igazsága a másik embernek is lehet. R. Várkonyi Ágnes szakmai ambíciókon túllépve nyitott maradt az értelmes vitára, és ezzel együtt képes volt felülvizsgálni saját elképze-

léseit, amikor arra szükség volt. Albert Schweitzer szerint „*Ahogy a fa minden évben ugyanazt a gyümölcsöt hozza, és az mégis mindig új, ugyanúgy a maradandó értékű gondolatokat is állandóan újra kell alkotni.*” Professzor asszony pályáját is ez a fajta megújulás jellemezte. Soha semmilyen vitát nem tekintett lezártnak.

Kutatásai során a jelenségek komplex megközelítése és a téma kimerítő ismerete számára alapvető követelmény volt. Az irodalomtudomány, a művészettörténet, a művelődéstörténet, a különböző tudományok története, az időfelfogás történeti alakulása, és még sorolni lehetne, hogy mi minden került az évek során érdeklődése középpontjába. Pontosan egybevágott ez a számára kedves pozitivistá szemlélettel, amely szerint a tudomány nagy és egységes rendszer, amelyet a maga egységében kell szemlélni. A '80-as években született tudományterületnek, a történeti ökológiának ő maga volt egyik első hazai képviselője. Merthogy az ember és környezete viszonya, a természettel való együttélés kultúrája képet ad egy társadalom értékrendjéről, ami szintén érdekes adalék egy történeti munkához, és ezen túl igazodási pontot a jelent a ma emberének.

Várkonyi Ágnes 1983-ban lett az ELTE Középkori Magyar Történeti Tanszékének tanára és vezetője. Vallotta, hogy az egyetem tudományos műhely, a tanárok feladata pedig, hogy a diákokkal megismertessék a legújabb kutatási eredményeket, bevonják őket a közös gondolkodásba.

És mindennek az az elképzelés volt az alapja, hogy a történész nem magának ír történelmet, hanem hivatása részének tekinti, hogy a társadalommal is megismertesse annak múltját, mert a múlt ismerete identitásformáló erő. Olyan tudás ez, amiről egyetlen ember sem mondhat le. Ennek szellemében születtek művek a tollából laikusok számára is. Fontosnak tartotta a színvonalas ismeretterjesztést, és annak minden formáját művelte: írt könyveket a gyerekeknek, tartott előadásokat iskolákban, könyvtárakban, részt vett ismeretterjesztő műsorokban, szerepelt a rádióban, a TV-ben, írt cikket az Élet és Tudomány, a História és a Rubikon számára. Vallotta, hogy az információt tudni kell hasznos műveltségé alakítani, mert korunk veszélye, hogy az adatok tömegében elvész a szelektív, kritikai készség és az önálló gondolkodás.

R. Várkonyi Ágnes szakmájában nemcsak szemléletformáló, de közösségteremtő személyiség is volt. Talán nógrádi kötődése okán is mindig igyekezett segíteni a Budapesti kívüli szakmai műhelyek munkáját. Az 1950-es évektől szoros kapcsolatot tartott az erdélyi történészekkel, segítette többek közt a sárospataki Rákóczi Múzeum, az egri vártörténeti interdiszciplináris műhely és a vajai Vay Ádám Múzeum munkáját.

A pesszimizmus, a tehetetlen önsajnálát messze távol állt filozófiájától. Nem ismerte a tétlenség, a tartalmatlanul múló idő fogalmát. Tevékeny életének lenyomata a számtalan sok tudományos munka, monográfiák és tanulmánykötetek, a díjak és kitüntetések, köztük a Széchenyi-díj és a Magyar Köztársasági Érdemrend Középkeresztje. És persze a munka talán legértékesebb gyümölcsei, maguk a tanítványok, akik közül sokan mesterrük nyomdokaiba léptek.

R. Várkonyi Ágnes minden elismerése közül arra volt a legbüszkébb, amit valószínűleg kevesen tudnak, hogy az Orion csillagrendszer egyik csillagát róla nevezték el. Nem véletlenül. Hiszen a csillag a szellem és a fény szimbóluma.

Professzor asszony szellemének csillagára tekintve búcsúzom egykori kollégánktól az Eötvös Loránd Tudományegyetem nevében is. Emlékezetünkben őrizzük a művelt európai polgárt és a hazája iránt elkötelezett kiváló magyar tudóst. Hiányzik közülünk.

Isten nyugosztalja őt!

Mezey Barna

Kedves Ágnes!

Búcsúzni jöttünk. Történészek, levéltárosok, művészet- és irodalomtörténészek, néprajzosok és zenetudósok – munkatársak, tanítványok, barátok és tisztelők búcsúznak Várkonyi Ágnestől, a Magyar Tudományos Akadémia rendes tagjától, az Eötvös Loránd Tudományegyetem professzor asszonyától, a történésztől, az iskolateremtő mestertől, kollégától, barátától, a Professzorok Batthyány Körének tagjától. Itt vannak két munkahelyének: a Magyar Tudományos Akadémia Történettudományi Intézetének és az Eötvös Loránd Tudományegyetemnek a kutatói és tanárai, a Magyar Tudományos Akadémia tagjai, tisztelői Salgótarjánból, Egerből, Sáropatakról, Debrecenből, Erdélyből, Szegedről és máshonnan. Sokan vagyunk. Eszembe jut a levelező tagsági székfoglaló az Akadémián. A célra kijelölt felolvasóterem szűknek bizonyult, át kellett menni a díszterembe, és azt is csaknem megtöltötte a Várkonyi Ágnest régóta akadémikusként látni és hallgatni akaró és szerető közönség.

Várkonyi Ágnes életútja a trianoni határokkal elzárt kisvárostól, Salgótarjától az egyetemi katedráig és az akadémiai tagságig vezetett. Jól megragadhatók egyre magasabbra ívelő pályájának fordulópontjai. Az első a pesti egyetemhez kötődik. Mivel 1949-ben az egyetemi reform kiüresítette a tanár szakot, a történész utánpótlás biztosítására új lehetőséget kellett keresni. E célból Lederer Emma tanárnő 1949-ben elindította a levéltáros képzést. Személyesen válogatta ki, mondhatni, hívta meg hallgatói közül azokat, akiket alkalmasnak ítélt az új szak anyagának elsajátítására. Az első évfolyamra kiválasztott hallgatók között Benczédi László, Kubinyi András, Purjesz István, Szűcs Jenő, Varga János, Vörös Antal társaságában ott volt Várkonyi Ágnes is. Velük együtt döntötte el, hogy történész lesz. A felsorolás önmagáért beszél, nem különben a tanárok névsora: Szentpétery Imre, Kumorovitz Lajos Bernát, Maksay Ferenc, Lederer Emma, Sinkovics István, Mollay Károly. Az oklevélolvasást, a források mélyreható vizsgálatát, a kritikai megközelítést tőlük sajátította el. A nagy évfolyamból 2014. december 13-án utolsóként ő távozott el körünkől.

Az életpálya második fordulópontját az jelentette, hogy 1951-ben az egyetemi diploma megszerzése után azonnal a Magyar Tudományos Akadémia Történettudományi Intézetébe került. Már egyetemistaként kapcsolatba került leendő első munkahelyével, ahol az új kívánalmaknak megfelelően kutatócsoportokat hoztak létre. Ágnes témája a 18. századi parasztságtörténeti munkaközösségben a Rákóczi-hagyomány továbbélése volt.

Az Intézetben 32 esztendő telt el. Fiatalon osztályvezető lett. Tapintatosan és ügyesen igazgatta az osztályt, ahol egyaránt dolgoztak nagy egyéniségek (Mályusz Elemér, Paulinyi Oszkár, Benda Kálmán, Györffy György, Makkai László, Kenéz Győző), Ágnes kortársai (Bartha Antal, Benczédi László, Szűcs Jenő, Zimányi Vera) és fiatalok. Az intézeti szabadsággal és lehetőségekkel élve itt vált tudóssá, a 16-18. század, a kora újkor történetének megkerülhetetlen, nemzetközileg is ismert és elismert kutatójává. Nagy intézeti vállalkozást nem lehetett nélküle elképzelni, Szerzőként, szerkesztőként részt vett a kétkötetes, majd a tízkötetes Magyarország története munkálataiban, a 150 éves Magyar Tudományos Akadémia múltjának megírásában, majd később Erdély történetének feldolgozásában.

Közben családot alapított. Interjúkötetében így vallott: „Sok egyéb dolga is van egy nőnek, mint a tudomány. Nem is hiszem, hogy teljes értékű munkát lehetne végezni úgy, hogy ne a család legyen mindennél fontosabb az ember számára.” 1954-ben házasságot kötött az Eötvös-kollégista Ruttkay Kálmánnal, a magyar anglistika kiemelkedő alakjá-

val, aki ekkor még zömmel fordításból élt. Hamarosan megszületett a két szeretett lány: Zsófia és Eszter.

1956 tragikus ősze után megfordult benne a gondolat, hogy külföldre távozik. Szinte hihetetlen, de maga írja, hogy így volt. A nyugati gazdag levéltárak magyar vonatkozású forrásanyaga vonzotta, amely akkor elérhetetlennek tűnt számára. Férje beszélte rá a maradásra. Cseppet sem bánta meg. Néhány év múlva már kutathatott külföldön, rengeteg fotokópiát hozott haza kutatóútjairól.

Bármennyire meglepő, tudományos fokozatait nem kora újkori témából, hanem a történettudomány történetéből szerezte. Pályája kezdetén kapta feladatként, hogy Thaly Kálmánról és történetírásáról készítsen monográfiát. Művét kandidátusi disszertációként 1960-ban védte meg. Közben rájött arra, hogy a 19. században a Thaly-féle „romantikus irány nem volt egyeduralgoló a magyar történetírásban, létezett a pozitívizmus is, s nemcsak a német irány átvételével, adathegyek elvtelen gyűjtögetése szintjén, ahogy az addigi szakirodalom állította, hanem a korabeli egyetemes történetiszemlélet színvonalán”. Ez a felismerés készítette arra, hogy két kötetben megírja *A pozitivisták történetiszemlélet a magyar történetírásban* című munkáját, melyet akadémiai doktori értekezés-ként 1971-ben védett meg. A mű a leggyakrabban hivatkozott alkotása lett. A szakmában szokatlanul fiatalon lett kandidátus, illetve nagydoktor, miközben változatlanul folytatta kora újkori kutatásait.

Életének harmadik fordulópontja 1983-ban következett be, amikor az Eötvös Loránd Tudományegyetem Bölcsészettudományi Karán a Középkori és Kora Újkori Magyar Történeti Tanszék tanszékvezető egyetemi tanára lett. Sokan óvták ettől a lépéstől. Nem jó a kutatói élet szabadságát az egyetemi kötöttségekkel felcserélni. Az is elhangzott, hogy nem fog tudni annyit alkotni. Férje, aki ekkor már két évtizede az egyetem rajongott tanára volt, támogatta a váltást. Ruttkay Kálmán tanári hitvallásához tartozott, hogy „gondolkodásra nem lehet kockázatmentesen nevelni”. Ágnes is gondolkodásra akart nevelni Apáczai Csere János szellemében, és hiányzott neki a visszajelzés. Hiába tartott annyi előadást külföldön, a fővárosban és szerte az országban, hiába írt annyi népszerűsítő munkát, hiába nyitott meg konferenciákat, kiállításokat, az igazi visszajelzést a tanárral szemben ülő diák szeme vagy feltett kérdése adja. A diákok várták a kívülről jött professzort, aki új szint, új életet hozott az egyetem falai közé. Egykori hallgatója, ma régész akadémikus, évtizedek múlva is lelkesen idézi fel az első előadásairól őrzött emléket. És a tanárok is befogadták.

Az egyetemi évek, melyek szinte haláláig tartottak, a szakmai és emberi kiteljesedést hozták meg számára. Tanított, iskolát teremtett, kiváló szakembereket nevelt, nem egy közülük már akadémiai doktor lett. Kutatási területe a régiek megtartása mellett tovább színesedett. 1987-ben, egy évvel azután, hogy a berni kilencedik Nemzetközi Gazdaságtörténeti Kongresszus önálló tudománynak ismerte el a történeti ökológiát, a pesti egyetemen meghonosította az oktatását, majd kutatócsoportot szervezett. Az új tudomány a természet és a társadalom együttélésének és kölcsönhatásának történeti folyamatát a természet- és a társadalomtudományok segítségével vizsgálja és szoros kapcsolatban áll az úgynevezett fenntartható fejlődés problematikájával.

Óriási életművet hagyott ránk. Első alkotása 1951-ben jelent meg. Néhány hete első posztumusz munkája is napvilágot látott. Publikációinak száma mintegy félezer tételt tesz ki: monográfiák, forráskiadványok, szintézisek, tanulmányok, esszék és ismeretterjesztő alkotások. Még arra is szakított időt, hogy szeretett lakóhelyéről, a Dohnányi-villáról és kertjéről írjon. Mindhárom kutatási területén maradandót alkotott. A leginkább a szűkebb

szakterület, a kora újkor, azon belül is a hosszú 17. század, Bethlen Gábor, a Zrínyiek és Rákócziak korszaka foglalkoztatta. E területen az élet teljességét kutatta: érdekelte a társadalom, a gazdaság, politika, mentalitás, az udvari kultúra és reprezentáció, az egyháztörténet, az éghajlatváltozás és az öltözködés kapcsolata, a nagy személyiségek élete, a sajtó szerepe az ismeretszerzésben és a politikában, a békekötés kultúrája, az idő-képzet alakulása és még sok más, és mindez európai összefüggésben. A nagy szerelem, ha lehet így mondani, kétségkívül Zrínyi Miklós, a költő, hadvezér, államférfi és II. Rákóczi Ferenc volt. Az utolsó hónapokban is velük foglalkozott. Évtizedek óta dolgozott Rákóczi Vallomásainak kritikai kiadásán és fordításán. Nem tudta befejezni, de tanítványára és a témában munkatársára bízta és hagyta a végső munkálatokat. Nagy része volt abban, hogy Zrínyi Miklósról november 14-én kiállítás nyílt a Magyar Nemzeti Galériában. Nagyon szeretett volna ott lenni a megnyitón, beszédet is kellett volna tartania, de már nem tudott eljönni. Lélekben és írásával jelen volt. Megnyitóját Eszter lánya olvasta fel.

Várkonyi Ágnes polgári neveltetésben részesült és értékrendjét az élete végéig megtartotta. A múlt mellett a jelen is izgatta. Vallotta, hogy a történésznek feladata van a jelen számára. „Az igazi történetíró – írta – sohasem kinyilatkoztat. Csupán hatni, gondolkozásra késztetni szeretne.” Régi felismerések felidézésével akart gondolkodtatni. Nyári interjújában ismételten szólt az álpolgárisodásról. Lényegét már a 19. században megfogalmazták: „Az álpolgárisodás ön és közámitás, tanulatlanság, úrhatnáság, nagyzo-lás, tértlenség, hivalkodás, tékozlás, külsőséges magamutogatás. Az álpolgár lebecsüli a másik embert, nevelés helyett majomszeretettel kényezteti fiait és lányait és herdálja a közpénzeket. Ahol eluralkodik az álpolgárisodás, ott piszkos a fogadó, figyelmetlen a kiszolgálás, uralkodik a fennhéjázás, a látszat, ott szabadisz a könyvtár, mert nem olvasnak, és üres frázis a túlbuzgó nemzetieskedés.” Az ellenjavallat is régen megszületett. Kiművelt emberfők sokaságára, igazi polgárookra van szükség. Hitt benne, hogy a „polgárosodás és álpolgárisodás csatájának esélyei a bölcseszettudományokon múlnak”.

A Zrínyi-kiállításon elhangzott megnyitójából érdemes idézni a következő passzust: „Magyarország létérdeke, hogy visszafoglalják az ország török megszállta középső részét és visszaállítsák egységét. Ehhez pedig arra van szükség, hogy Európa hatalmai összefogjanak, és Magyarországon megszűnjék a belső gyűlölködés. *Mert a gyűlölet olyan – írta Zrínyi – mint a puskaporral túltöltött ágyú, azt is elpusztítja, aki elsüti.*” Aligha volt véletlen, hogy utolsó üzenetként ezt a Zrínyi-idézetet hagyta ránk.

Számos kitüntetésben részesült. Hatalmas teljesítményét nem lehetett nem észrevenni. A szülőföld díszpolgárává fogadta. Megkapta a tudományos teljesítményért adható legnagyobb díjat, a Széchenyi-díjat. Négyyszer kapott akadémiai díjat, de az akadémiai tagság sokáig elérhetetlennek tűnt. Emlékszem, fizikus barátom mennyire megdöbbsent, amikor megtudta tőlem, hogy negyedszerre sem választották meg. Végre megtört a jég: ötödszörre sikerült, 79 évesen levelező tag, majd hat év múlva az Akadémia II. osztályának maximális támogatásával rendes tag lett. Korát meghazudtoló aktivitással vett rész az akadémiai életben. Egy cikluson át osztályelnök-helyettes, majd a Történettudományi Bizottság elnöke volt.

Csillagot neveztek el róla: Várkonyi Ágnes eljutott a csillagokig. A magyar történészek panteonjában előkelő hely illeti meg. A pályatárs és kolléga Für Lajos szavaival: ő „a magyar történettudomány Nagyasszonya. Több mint tudós: történetíró.”

Eddig sokak nevében reméltem szólni. Végül személyesen is búcsúznom kell. Nem voltam, nem lehettem tanítványa, más történeti korszakkal foglalkoztam, foglalkozom, életpályánk mégis fontos pontokon összekapcsolódott. Neki köszönhetem, hogy a Tör-

ténettudományi Intézetbe kerültem: osztályvezetőként ő vett fel az ország egyik legrangosabb tudományos műhelyébe. Évtizedek múlva meghívott tanszékére, majd akadémikusnak ajánlott, és nagy részt vállalt abban, hogy meg is választottak. Mindezt és a székfoglalón tartott laudációt, a pályámat kísérő figyelmét itt is hálásan köszönöm.

Isten vele, Kedves Ágnes.

Requiem aeternam dona ei Domine! Et lux perpetua luceat ei.

Solymosi László

Várkonyi Ágnes, amikor tanítani kezdett az egyetemen, 55 éves volt. Egykori osztály- és évfolyamtársnői ekkor mentek nyugdíjba, számára viszont — ahogy ő mondta — egy teljesen új élet kezdődött. Nekünk pedig, akik az első tanítványai lehettünk, egy egészen új világ tárult fel mellette.

A szemináriumain gondolkodni és kérdezni tanított. Kialakította bennünk a komplex látásmód, a sokféle megközelítés igényét. Minden órán felvázolt egy problémát, majd feltette a jellegzetes kérdést: na, mi a véleménye erről az ifjúságnak? Hangjából kicsengett az őszinte kíváncsiság, és mi úgy éreztük, ha hallgatunk, vagy csak habogunk, nem is magunkat, hanem egész generációnkat hozzuk szörnyű szegyenbe. Ezért rengeteget készültünk, jóval többet, mint amit megkövetelt. Pedig az sem volt kevés, emlékszem a legelső olvasmány, amit feladott, Szalárdy János 800 oldalas siralmas krónikája volt. Az óráin sosem volt tanári kinyilatkoztatás, élénk viták és jóízű nevetések közben magunk fogalmaztuk meg a koncepciót és jutottunk új felismerésekre. A hétfőinket bearanyozta a közös felfedezés és alkotás öröme. Egyszerűen varázslatos volt.

És ez a varázs nem tört meg a következő három évtized alatt sem. Nem silányult lélektelen rutinná, mert a Tanárnő minden órájára teljes odaadással és akkora izgalommal készült, mintha a legelső lett volna. Nem emelt falat köré az egyre nagyobb korkülönbség, amely a kezdeti 35-ről végül 65 évre nőtt, sem pedig az a hagyományos életszemlélet és értékrend, amely az ifjabb nemzedékek számára már egyre szokatlanabb lehetett. A körülötte csoportosuló fiatalokat inkább elbűvölte ez a másfajta emberi minőség és kultúra, ahogy egy ifjabb tanítványa megfogalmazta: a gentlewomanly stílusa.

A korkülönbség a Tanárnőt sosem aggasztotta, mert azt vallotta, hogy „ami valójában a tudomány mélyén rejlik az az elemi kíváncsiság, és ez soha nem fiatal és soha nem vén, s ebben nincs generációs különbség.” Ő maga örökifjú volt. Mindig azt mondta, mentálisan 25 évesnek érzi magát, s nem szeretne más lenni, mint szabad diák. Szerette és tisztelte a fiatalokat. Persze időnként ő is dohogott, hogy egyre képtelenebbek és műveletlenebbek, de mégis, mindig csak egyetlen képet társított hozzájuk, a 17. századi ének kezdő szavait: „ifjúság, mint sólyommadár” — s a friss gondolkodást, a merészséget, a szabadságot és lendületet értette alatta. Az élete egyik nagy ajándékának tekintette az ifjabb generációkkal való kapcsolatát.

A tanítványait és fiatal pályatársait viszont az ő töretlen frissessége és lelkesedése nyűgözte le. Élete utolsó pillanatáig tele volt tervekkel. Nyitott maradt az új emberekre és irányzatokra, más tudományok eredményeire, a legújabb technikai csodákra.

A történelmen kívül is rengeteget tanultunk tőle. A tudományos munkát úgy fogta fel, mintha egy hatalmas, közös asztalra hordanánk a kutatásaink gyümölcsét, amelyben mindenki kedvére gyönyörködhet, s amelyből bárki szabadon vehet. Minket is arra tanított, hogy nem az számít, milyen út visz oda, és mekkora a tolongás, hanem kizárólag az, hogy mennyit és mit teszünk le erre az asztalra. S persze az is, hogy innen mennyit és hová hordunk majd szét. Az ő esetében ez a kör rendkívül széles volt. Nem állt meg a tanítványainál. Sokan érezték úgy, akik szakmai tanácsot kértek tőle, hogy végül a vártnál sokkal többet kaptak és tudták, a továbbiakban is bármikor számíthatnak a segítségére és figyelmére. Nemcsak egyes embereknek segített, hanem határon innen s túl, felkarolt minden tudományos műhelyt, ahol értelmes munka folyt. Nem csupán egy több generációt felölelő iskolát teremtett meg, hanem egy sokszínű és szerteágazó tudományos közeget hozott létre.

Nehezen értettük meg, hogy miért akar mindenhol ott lenni, hogy 80 fölött, miért nem osztja be jobban az erejét. Csak mostanra vált világossá, hogy számára a tudomány

művelése és terjesztése nem hivatást és kötelességet jelentett, de nem is örök játékként élte meg, hanem a létformája volt: olyan természetes és elengedhetetlen, mint maga a lélegzés.

Sokszor beszélt a generációk közti párbeszéd jelentőségéről. Nagyon fontosnak tartotta a folytathatóságot, az eredmények továbbépítését. Azt, hogy az általa nyitott utakon a fiatalabb generációk menjenek tovább. Akkor is, ha végül majd más irányba térnek, mint ahogy ő azt eredetileg elképzelte.

Nekünk az is sokat segített, hogy a magánéletét leszámítva nem voltak tabutémák. A tévedéseiről és kudarcairól is lehetett beszélni, és ezzel hihetetlenül hasznos tapasztalatokat adott át. Láthattuk, hogy mi az, ami nem működik, és miben kell más utakat vagy hatékonyabb módszereket keresni.

Azt vallotta, hogy a tanár sohasem lehet hűtlen a tanítványaihoz. Akkor is felelősséget érzett és támogatott, ha nem volt velünk elégedett, ha összekülönböztünk, vagy ha más útra térve mi lettünk szerinte „hűtlenek.”

Amikor megkérdeztem a többi tanítványt, hogy mit szeretnének, hogy mindenképp elmondják a nevükben, mindenki ugyanazt sorolta, szinte szóról szóra. Külön kérték, hogy mondják köszönetet és feltétlenül mondjam el azt, amit az életében nem lehetett. A Tanárnő olyan volt számunkra, mint a szüleink — szellemi értelemben. Elindított minket egy úton, óvta első lépteinket, egyengette pályánkat, velünk örült a sikereinknek, vagy vigasztalt és biztatott, ha arra volt szükségünk. Tudtuk, hogy mindig ott áll mögöttünk. Ahogy a szüleinket, ugyanolyan örökkévalónak gondoltuk őt is.

Bár megvoltak a maga harcai, nehéz időszakai, a végső mérlegre egy hosszú és sikeres, minden téren teljes, gazdag és gyönyörű életet tett le. S lássuk be, mi most valójában nem is őt, hanem magunkat siratjuk és sajnáljuk. Mert eltűnt az életünkből ez az állandónak hitt biztos pont. Mert még annyi jövőbeli tervünkben szerepelt, még annyi mindent akartunk kérdezni tőle, és még annyi mindent szerettünk volna elmondani, megmutatni, írni neki... és erre többé már nincs lehetőségünk.

Elvette tőlünk a sors, mégsem állunk itt kisémmizve. Mindannyian megkaptuk tőle a magunk gazdag és sokrétű örökségét, mindannyiunknak adott magából annyit, hogy bennünk és általunk éljen tovább. Ahhoz kell most hozzászoknunk, hogy a külső viszonyítási pontból immár örökre belső irányítívé vált.

És ezt kell megköszönnünk... neked, kedves Tanárnő. Köszönjük, hogy velünk voltál és tanulhattunk tőled. Hogy mindig megosztottad velünk azt, amiből oly sok volt neked: a tudásodat, s azt is, amiből magad is mindig hiányt szenvedtél: az idődet. Köszönjük, hogy ahogy ígérted, mindig hűséges maradtál hozzánk. Hidd el, mi sem leszünk sosem hűtlenek. Tanárnő, Isten veled!

Horn Ildikó

Tisztelt és kedves gyászoló Család!
Tisztelt gyászoló Közösség!

„MINDEN a kertből indul, minden a kertbe tér meg. Kerteken visz át az életünk, a kezdettől, az ősitől saját kezdetünk kertjén át az utolsóig, a nyugtatóig, s azon is túl a végsőig, az ismeretlen fényesig. Szeretnünk kell a kerteket. A kezdetét, ahonnan elindultunk, s az utolsót, ahová majd megérkezünk. Az már, ez még nem létezik.”

Amikor Rónay György ezeket a sorokat leírta, nem csak családi kertjükről ír, hanem az üdvösség történetének hatalmas látomását tárta szemünk elé.

Minden a kertből indul... Az ember a paradicsomkertben teremtett, majd ezt a kertet elveszítvén egy életen át „az ismeretlen fényes-re” vágyakozik. A kert az élet, a teljes élet, az ember boldogságának, és tragédiájának helye.

Itt vagyunk a Farkasréti temető hatalmas sírkertjében és körül vesszük R. Várkonyi Ágnes – az édesanya, nagymama, a tudós asszony és kolléga, a tanítványoknak a szeretett és megcsodált mester, egy igazi, szeretőszívű nagy ember – koporsóját, hogy búcsút vegyünk. Köszönjük meg az ő életét, annak a nagy Úrnak, akinek mindannyian vendégei vagyunk ezen a földön.

Ruttkayné, Várkonyi Ágnes testvérünk, hiszen Isten a keresztségben már gyermek-kora óta lefoglalta őt magának. Keresztségünk révén Jézus Krisztus közösségében nincsenek születési előjogok, címek, tudományos fokozatok. Az üdvösség rendjében mindannyian Isten gyermekei és Jézus testvérei vagyunk.

Testvérünktől, Ágnestől búcsúzunk. Jézus Krisztus egyháza éppen ebben a pillanatban vigasztal, mert arra mutat rá, hogy az üdvösség története ma is történik. Ma is beteljesül Isten irántunk való szeretete.

Miként történik ez?

Amikor Ágnes testvérünknek földi életéből távoznia kellett, szembe jött vele az Úr, akihez régtől tartozott és *neki is mondta*: Ne félj, Atyám házában sok hely van, számodra is készítettem helyet. *Neki is mondta*: Ágnes, én vagyok a feltámadás és az élet, aki bennem hisz, még ha meghalt is él. *Neki szólt így az Úr*: „Jöjjetek hozzám mindnyájan, akik megfáradtatok és az élet terhét viselitek, én felüldítelek titeket. Az én igám édes, az én terhem könnyű.

Ágnes testvérünk így érkezhett a kertbe, amelyet szem nem látott, fül nem hallott, amelyet Isten azoknak készített, akik őt szeretik.

„MINDEN a kertből indul, minden a kertbe tér meg. Kerteken visz át az életünk, a kezdettől, az ősitől saját kezdetünk kertjén át az utolsóig, nyugtatóig, s azon is túl a végsőig, az ismeretlen fényesig. Szeretnünk kell a kerteket. A kezdetét, ahonnan elindultunk, s az utolsót, ahová majd megérkezünk. Az már, ez még nem létezik.”

Ágnes testvérünk történészi munkája során sokat írt a kertekről, Európa híres kertjéről, a magyar főúri/főpapi kertekről, a csodálatos megkomponált kertekről, melyek egy-egy történeti pusztulás-pusztítás után a jövő reményének hordozói is voltak. A történeti rekonstrukciótudományos kísérletén túl minden bizonnyal arról a fényes kertről is írt munkáiban, amely az ő lelkében örök időktől élt. Halálával most megérkezett saját, fényes kertjébe.

Tisztelt és szeretett Professzor Asszony, kedves Ágnes testvérünk! Búcsúzunk, a viszontlátás reményében. Hisszük, hogy ismét együtt leszünk a számodra már megtapasztalt, számunkra még ismeretlen fényes kertben. Ámen.

Várszegi Asztrik OSB

SOMORJAI ÁDÁM OSB

MEGEMLÉKEZÉS A RÓMAI MAGYAR AKADÉMIAŊN
MONS. GENNARO VEROLINÓRÓL
2015. február 4-én

Gennaro Verolino 1906. november 3-án született Nápolyban, ahol a keresztségben a helyi szent, Szent Gennaro (Szent Januarius) nevét kapta. Szülei hamarosan átköltöztek a Nápoly melletti Acerrába (ma Nápoly külvárosa), ott nőtt fel, végezte iskoláit és lépett be az egyházmegye kispapjainak a sorába. 1928. december 23-án szentelték pappá. Doktorátust mindkét jogból Rómában, az Apollinare egyetemen szerzett, majd az Apostoli Szentszék diplomáciai szolgálatába lépett. 1948 februárjától novemberig a csehszlovákiai nunciaturán ideiglenes ügyvivőként működött. 1951. szeptember 5-én kapta kinevezését Korintusi c. érsekké, egyben El Salvador és Guatemala apostoli nunciává, a püspökszentelésben október 7-én részesült. 1957. február 25-től Costa Rica apostoli nunciusa, 1963. március 2-től a Szent Ritus Kongregáció¹ érsek-titkára, 1967. augusztus 15-től az Államtitkárság munkatársa. 1969. április 16-án az Archeologia Sacra Pápai Bizottság elnöke 1986-ig, 79 éves korában történt nyugdíjazásáig. Ezt követően is Rómában élt, 2005. november 17-én, 99 évesen halt meg.

A Római Magyar Akadémián 2015. február 4-én szerdán este az ünnepi megemlékezést Győriványi Gábor, Magyarországnak az Apostoli Szentszéknel akkreditált nagykövete kezdeményezte és Molnár Antal, az Akadémia igazgatója, valamint Fejérdy András, az Akadémia tudományos titkára szervezte, a Verolino család tagjaival együtt. A nagyterem megtelt résztvevőkkel, családtagokkal és érdeklődőkkel. Díszvendégek voltak: Angelo Sodano bíboros, a Bíborosi Kollégium dékánja, Angelo Acerbi érsek, 1990 után az első apostoli nuncius Magyarországon, valamint Enrico Dal Covolo SDB püspök, a Lateráni Pápai Egyetem rektora. Több nagykövet is megtisztelte a rendezvényt, így Lars-Hjalmar Wide, Svédország vatikáni nagykövete, akinek felszólalásával zárult az est. Méltatásában kitért arra, hogy Verolino érsek, halála előtt egy évvel részesült a nagy-presztízsű svéd Per Anger díjban.

A Gennaro Verolinóról összeállított video- és diavetítést Rosalba Verolino, a monsignore enokahúga kommentálta. Ennek keretében ismerkedhettünk meg a szentszéki diplomata életkörülményeivel, különös tekintettel magyarországi küldetésére, mert 1944–1945-ben a budapesti nunciatura ügyhallgatója (uditore)² volt.

1 S. Congregatio pro Sacris Ritibus et Caeremoniis, 1588–1967, a mai Szentségfegyelmi és Liturgikus, valamint Szenttéavatási Kongregáció jogelődje.

2 Ennek mai megfelelője a nunciaturai tanácsosi cím.

Ennek keretében több interjú-filmet is láttunk az ünnepelettel, amely a magas korban is kitűnő emlékezetnek örvendő prelátussal készült, s ebből tudhattuk meg azt a fontos részletet, hogy 1944 őszén Budán, a Dísz-téren, az Apostoli Nunciatúra épülete előtt hosszú sorban kígyóztak a Dávid-csillagot viselő magyar állampolgárok, akik mind a nunciatúra oltalomlevelét (Schutzbrief) kérelmezték. Mons. Verolino emlékezete szerint nem kérdeztek tőlük mást, mint nevüket és adataikat, s miután kiállították a kért oltalomlevelet, a nuncius, Angelo Rotta egész nap csak aláírt. Egy hónap leforgása alatt, emlékezete szerint, 25.000 menlevelet állítottak ki, amely az esetek nagy részében, mint tudjuk, hatásos volt. A filmben szóltak Budapest német megszállásáról, Pacelli pápa híres táviratáról, amelyet 1944. június 25-én küldött Horthy Miklós kormányzónak,³ s amelyre, válaszul Horthy megállította a budapesti zsidóság deportálását. A video egyik adata volt az is, hogy kitért a Budapesten az ostrom elvonulásával életben maradt zsidóság létszámára, amelyet 120.000-re tett. Ezt nagyrésztben az apostoli nunciatúra, kisebb részben a semleges hatalmak, így a svéd és a svájci nagykövetség, valamint a szövetséges olasz nagykövetség jószolgálatának lehet betudni.

Angelo Sodano bíboros dékán megemlékezésében kitért a szentszéki diplomaták, így Rotta nuncius érdemeire is, ismertette mindkettőjük életrajzát. Előadásának szerkesztett változata megjelent a *L'Osservatore Romano* pénteki, 2015. február 6-i számában, a 4. oldalon: Védett házak. Amikor Pacelli diplomatái a megszállt Magyarországon zsidók ezreinek életét mentették (Angelo Sodano, Luoghi protetti. Quando i diplomatici di Pacelli nell'Ungheria occupata salvavano migliaia di ebrei). Ebben három illusztrációt láthattunk: Angelo Rotta pápai nuncius fényképét, Gennaro Verolino arcképes útlevel-igazolványát, az Államtitkárság körbélyegzőjével és egy oltalomlevél fakszimiljét, amely 1944. november 15-i dátummal Hevesi Katalin névre lett kiállítva, Rotta aláírásával és a nunciatúra körbélyegzőjével. Sodano bíboros említést tett a *La Civiltà Cattolica* jezsuita folyóirat 2005. évfolyamában megjelent tanulmányról is: *La Santa Sede e lo sterminio degli ebrei ungheresi [Az Apostoli Szentszék és a magyar zsidóság pusztulása]*, *La Civiltà Cattolica*, 2005. 114–127. oldalakon.

Sodano volt bíboros államtitkár kitért az Apostoli Szentszék által kiadott nagy presztízsű kiadványra, amelynek francia címe: *Actes et documents du Saint-Siège relatifs a la seconde guerre mondiale*, 11 kötetben (Libreria Editrice Vaticana 1970–1981, az egyes kötetek letölthetők interneten: http://www.vatican.va/archive/actes/index_it.htm – Magyarul így adhatnánk vissza: *Az Apostoli Szentszék és a II. világháború dokumentumokban*), amely a Rendkívüli Egyházi Ügyek Kongregációja levéltárában, ma a Őszentsége Államtitkársága Államok Közötti Kapcsolatok Szekciójának történeti levéltárában található, négy tudós jezsuita⁴ sokéves munkájának gyümölcse és – VI. Pál pápa szándékát megvalósítva – e levéltár részleges megnyitását is jelentette –amennyiben XII. Pius pápa korszakáról van szó –, azzal a szándékkal, hogy informálják a tudományos közvéleményt XII. Pius pápának a II. világháború alatti tevékenységéről.

Angelo Rotta és Gennaro Verolino nem saját kezdeményezésükből cselekedtek, hanem XII. Pius pápa utasítását követték, aki, csakúgy mint Rómában is (egyházi intézmé-

3 Őszentsége XII. Pius pápa 1571 sz. távirata (ikt. száma: AA.EE.SS. 6101/44) Horthy Miklós kormányzónak, nyomtatásban megjelent in: *Actes et documents du Saint-Siège relatifs a la seconde guerre mondiale*, X. kötet, Vatikánváros, 1980. 328. o., 243. sz. dokumentum. Horthy válasza nem késlekedett, kelte 1944. július 1., ikt. száma AA.EE.SS. 4205/44), lásd: i. m. 339. 250. sz. dokumentum.

4 Pierre Blet SJ, Robert A. Graham SJ, Angelo Martini SJ, Burkhardt Schneider SJ.

nyekben, főleg kolostorokban) és máshol is, lehetővé tette az üldözött zsidóság számára a menedéket.

Sodano bíboros részletesen megemlékezett Angelo Rotta életrajzáról, aki 1930-ban kapta nunciusi kinevezését Budapestre és 15 esztendő telt el a magyar fővárosban, egészen 1945. április első napjaiban történt kiutasításáig. Milano egyházmegyei pap volt, 1922-től nunciusként végezte szolgálatát, előbb Latin-Amerika hat köztársaságában, 1925-től Törökországban, majd Magyarországon. 1945 után az ő neve többször előkerült, hogy visszatérne Magyarországra, ezt azonban a Szövetséges Ellenőrző Bizottság (nevezetesen annak szovjet elnöke) megíúsította. Rotta nuncius 1965. február 1-jén bekövetkezett haláláig a Vatikánban, a Szent Márta Hospíciumban lakott. Vigevanóban, a milánói egyházmegye szemináriumának egyik különálló kápolnájában temették el, amelyet 1989 őszén e sorok írója személyesen is fölkereshetett.⁵

A következőkben olasz nyelven közöljük Angelo Sodano bíboros ünnepi beszédét, a L'Osservatore Romanóban megjelent szöveg átírásként. Faksimiléjét lásd a következő oldalon.

Quando i diplomatici di Pacelli nell'Ungheria occupata salvarono migliaia di ebrei

LUOGHI PROTETTI

di ANGELO SODANO

«Beati i misericordiosi, perché otterranno misericordia»: è la beatitudine promessa da Cristo nel famoso discorso della montagna (*Matteo*, 5, 7). A questa beatitudine si sono ispirati anche tanti uomini e donne di buona volontà, che durante gli anni più bui della seconda guerra mondiale si impegnarono per lenire i dolori di tanti sofferenti.

Oggi siamo grati all'Ambasciata d'Ungheria presso la Santa Sede per averci fatto ricordare la figura eccezionale di due buoni samaritani, che durante l'occupazione nazista dell'Ungheria, nei tragici anni della seconda guerra mondiale, si dedicarono generosamente per la salvezza degli ebrei. È l'omaggio che oggi vogliamo rendere al nunzio apostolico in Ungheria, l'arcivescovo Angelo Rotta e al suo uditore monsignor Gennaro Verolino.

L'opera di quei due grandi uomini di Chiesa è già stata documentata da parecchi storici. La Santa Sede l'ha già esposta nella nota pubblicazione: *Actes et documents du Saint-Siège relatifs a la seconde guerre mondiale* (Libreria Editrice Vaticana, 1980), specialmente nel volume x.

In questo mio breve indirizzo di saluto, non mi è possibile soffermarmi sulla tragedia allora sofferta dal popolo ebraico. Del resto, credo che essa vi sia già ben nota e che oggi essa vi venga ancor meglio illustrata. Ancora recentemente ci siamo tutti commossi, ricordando quello storico giorno del 27 gennaio 1945, allorquando le truppe sovietiche entrarono nel campo di sterminio di Auschwitz e liberarono le poche migliaia di prigionieri superstiti, in gran parte ebrei.

⁵ Rotta nunciusról lásd: BEKE Margit: *Angelo Rotta apostoli nuncius (1930–1945)* In: *Magyar Egyháztörténeti Évkönyv* 1994. 1. kötet, 165–175. A vatikáni–magyar kapcsolatokról lásd: ZOMBORI István (szerk.): *Magyarország és a Szentszék diplomáciai kapcsolata 1920–2000*. Szent István Társulat–METEM, Budapest 2001.

In Ungheria molti s'erano salvati dalla loro deportazione, grazie all'opera della Santa Sede e ai vari uomini di buona volontà (cfr. *La Santa Sede e lo sterminio degli ebrei ungheresi*, in «La Civiltà Cattolica» 2005, volume 1, pagine 114-127). Anche l'Italia ha ricordato in varie occasioni l'opera umanitaria del suo generoso diplomatico Giorgio Perlasca. Ultimamente anche la Svezia ha messo bene in luce l'opera dei suoi diplomatici a Budapest, Raoul Wallenberg e Per Anger. In realtà, vi fu una collaborazione intensa fra alcune Ambasciate, per creare dei luoghi protetti dall'immunità diplomatica, per lasciare a molti la cosiddetta lettera di protezione (*Schutzpass*), favorendo poi rifugi in luoghi sicuri e anche fughe.

Così facendo, monsignor Rotta e monsignor Verolino mettevano in pratica i reiterati appelli del Papa Pio XII di venerata memoria. Lo stesso Papa in varie occasioni si era rivolto direttamente alle autorità ungheresi e in particolare al reggente, l'ammiraglio Horthy, ricordando a tutti il dovere di rispettare i diritti inalienabili dei loro cittadini. Artefici di quell'opera grandiosa della Santa Sede furono in loco il nunzio apostolico Angelo Rotta e il suo uditore monsignor Gennaro Verolino, uomini di Chiesa che ho avuto la fortuna di conoscere direttamente.

Conobbi monsignor Rotta quando egli era ormai anziano e viveva ritirato nella vecchia Casa Santa Marta in Vaticano, circondato dalla venerazione e dall'affetto di tutti i residenti. Egli era stato nominato nunzio apostolico a Budapest nel 1930 da Pio XI, all'età di 58 anni, avendo già dimostrato una lunga esperienza pastorale, prima nella sua Arcidiocesi di Milano e poi a Roma. Nel 1922 il Papa l'aveva poi nominato nunzio apostolico in tutte le sei repubbliche dell'America centrale e successivamente, nel 1925 l'aveva trasferito in Turchia come delegato apostolico. Fu là, sulle rive del Bosforo, che nel 1930 gli giunse la notizia del suo trasferimento in Ungheria. Egli era ormai preparato ad affrontare le sfide che già allora si intravedevano per l'avvenire per l'Europa Centrale.

In realtà, lo scoppio della seconda guerra mondiale venne a creare una situazione nuova in Ungheria, che monsignor Rotta seppe affrontare con grande forza d'animo e profonda lungimiranza. E quando, nel 1944, la situazione nel Paese divenne tragica egli divenne un buon samaritano per tutti, soprattutto per gli ebrei perseguitati. Terminata la guerra, la Commissione interalleata di controllo ordinò la partenza dall'Ungheria di tutti i diplomatici e così anche il nunzio Rotta fu obbligato a lasciare il Paese il 6 aprile 1945. Fu una grande sofferenza per lui che tanto si era sacrificato per il popolo ungherese.

A Roma monsignor Rotta lavorò ancora in silenzio per alcuni anni, nella Segreteria di Stato dimorando nell'antica Casa Santa Marta, circondato dalla venerazione dei giovani addetti agli uffici Vaticani che vi risiedevano. Nel 1961 io avevo iniziato il mio servizio alla Santa Sede ed ebbi quindi modo di vedere la venerazione che i superiori avevano per l'anziano rappresentante pontificio. Qui, a Roma, nella Casa Santa Marta, il Signore lo chiamò poi a sé il 1° febbraio 1965. Oggi era giusto ricordarlo.

Il suo grande collaboratore in quel tragico anno del 1944 fu monsignor Gennaro Verolino, nativo di Acerra, in provincia di Napoli. Egli era stato inviato a Budapest per aiutare il nunzio apostolico proprio all'inizio di quel tragico 1944 e là rimase fino a quando dovette lasciare la Nunziatura, assieme al suo capo missione. Negli anni 1948-1949 monsignor Verolino fu poi inviato come incaricato d'affari a Praga, in Cecoslovacchia, per sostituire il nunzio apostolico monsignor Saverio Ritter, che s'era ammalato. Anche la Cecoslovacchia nel 1950 ruppe poi i rapporti con la Santa Sede.

Nel 1951 Pio XII nominò monsignor Verolino nunzio apostolico nell'America centrale, e precisamente in El Salvador e Guatemala e là rimase per 12 anni, fino a quando

fu richiamato per lavorare nella Curia Romana. Qui edificò tutti noi con il suo atteggiamento di fedele servitore della Santa Sede. Il Signore venne poi a chiamarlo a sé il 17 novembre 2005, all'età di 99 anni, come un antico Patriarca.

Fu appunto durante il suo ultimo soggiorno romano che io ebbi il privilegio di incontrarlo, ammirando sempre la sua grande serenità d'animo. Del suo lungo servizio alla Santa Sede egli amava soprattutto ricordare il tragico periodo del soggiorno in Ungheria, per la quale ebbe sempre una predilezione particolare. Mi confidava che sovente celebrava la Santa Messa per quella cara Nazione, della quale conservava ricordi incancellabili.

Képmagyarázat: Balra Angelo Rotta érsek, jobbra Mons. Gennaro Verolino. Balra lent egy 1944. évben kiadott oltalomlevél fakszimiléje.

L'Osservatore Romano pénteki, 2015. február 6-i számában, a 4. oldalon

A sinistra: l'entombement d'Angelo Roncato a Roma. A destra: monsignor Giovanni Venturoli. In basso una lettera di protesta emessa nel 1944

di ANGELO SOMOMO

«**B**etti i misterordine... no misterordine... e la beatitudine... promessa da Cristo nel Vangelo...»

«**B**etti i misterordine... no misterordine... e la beatitudine... promessa da Cristo nel Vangelo...»

Luoghi protetti

Quando i diplomatici di Pacelli nell'Ungheria occupata salvarono migliaia di ebrei:

seconda guerra mondiale. L'Alberia Editrice Vaticana, 1986), specialmente nel volume X, ma non mi è possibile riferirmi sulla tragedia albina sofferta dal popolo ungherese. La Santa Sede ha già gli archivi meglio allineati. Ancora re-

collaborazione intensa fra alcune Ambasciate, per creare dei luoghi protetti dai nazionazionalisti per la salvezza (Schulzger), favorendo poi rifugi in luoghi sicuri e anche rifugi.

Così ricordo, monsignor Roncato e i rettori apostolici del Papa Pio XII di venerata memoria. Lo stesso Papa in varie occasioni si era rivolto direttamente al vescovo ungherese per ricordare ai religiosi il dovere di riflettere il regimine hitleriano. Ho tutti, soprattutto per gli dieci presigilli, i diritti inalienabili del mio

quello vostro giorno del 27 settembre 1944. Ho tutti, soprattutto per gli dieci presigilli, i diritti inalienabili del mio

collaborazione intensa fra alcune Ambasciate, per creare dei luoghi protetti dai nazionazionalisti per la salvezza (Schulzger), favorendo poi rifugi in luoghi sicuri e anche rifugi.

Così ricordo, monsignor Roncato e i rettori apostolici del Papa Pio XII di venerata memoria. Lo stesso Papa in varie occasioni si era rivolto direttamente al vescovo ungherese per ricordare ai religiosi il dovere di riflettere il regimine hitleriano. Ho tutti, soprattutto per gli dieci presigilli, i diritti inalienabili del mio

Il testimone

L'ambasciata d'Ungheria presso la Santa Sede in Budapest, durante l'occupazione nazista del Paese. Pubblichiamo l'intervento del decano del collegio cardinalizio.

partenza dell'Ungheria di tutti i diplomatici e così anche il nunzio Roncato fu obbligato a lasciare il paese il 6 aprile 1944. Il nunzio Roncato, che aveva fatto tutto ciò che poté per salvare il popolo ungherese.

A Roma monsignor Roncato lavorò con il nunzio apostolico di Napoli, il segretario di Stato dimesso nell'anno della Casa Santa Maria, circondato dalla venerazione dei giovani addetti agli uffici Vaticani che vi nascevano. Nel 1944, il nunzio apostolico di Ungheria, che era arrivato in Ungheria nel 1944, fu sostituito dal nunzio apostolico monsignor Saverio Ruffini, che era arrivato. Anche la Cessione del 1944 fu appoggiata dal nunzio apostolico monsignor Saverio Ruffini.

Il suo grande collaboratore in quel periodo fu il nunzio apostolico di Napoli, il segretario di Stato dimesso nell'anno della Casa Santa Maria, circondato dalla venerazione dei giovani addetti agli uffici Vaticani che vi nascevano. Nel 1944, il nunzio apostolico di Ungheria, che era arrivato in Ungheria nel 1944, fu sostituito dal nunzio apostolico monsignor Saverio Ruffini, che era arrivato. Anche la Cessione del 1944 fu appoggiata dal nunzio apostolico monsignor Saverio Ruffini.

Nel 1944, il nunzio apostolico di Ungheria, che era arrivato in Ungheria nel 1944, fu sostituito dal nunzio apostolico monsignor Saverio Ruffini, che era arrivato. Anche la Cessione del 1944 fu appoggiata dal nunzio apostolico monsignor Saverio Ruffini.

Il suo grande collaboratore in quel periodo fu il nunzio apostolico di Napoli, il segretario di Stato dimesso nell'anno della Casa Santa Maria, circondato dalla venerazione dei giovani addetti agli uffici Vaticani che vi nascevano. Nel 1944, il nunzio apostolico di Ungheria, che era arrivato in Ungheria nel 1944, fu sostituito dal nunzio apostolico monsignor Saverio Ruffini, che era arrivato. Anche la Cessione del 1944 fu appoggiata dal nunzio apostolico monsignor Saverio Ruffini.

ZVARA EDINA

EGYHÁZTÖRTÉNETI KÖNYVEK 2010/2.

Biblia scripta. Az Írás a középkorban = Writing and scripture in the middle ages. Pannonhalmi Főapátság, 2010. március 21. – november 11. – Pécs, Művészetek és Irodalom Háza Martyn Ferenc Galéria, 2011. január 10. – február 28. A kiállítás kurátora Dénesi Tamás. Pannonhalma: Pannonhalmi Főapátság, 2010. 57 p.

Pécsett, a Művészetek és Irodalom Háza Martyn Ferenc Galériájában került megrendezésre „Az Írás a középkorban” című időszaki kiállítás. Ennek keretében két, Pannonhalmán őrzött kódex segítségével tárul fel a középkori írás és a kódexek elkészítésének folyamata, ezáltal pedig a középkori művelődéstörténet fontos és érdekes területe. Bepillantást kapunk a könyvmásolók munkájába, az íróeszközök és az íráshordozók, a kódexdíszítés művészi munkájába, a könyvek vándorlásába és a középkori olvasás sajátosságaiba. A kiállítás anyagából katalógus készült, amelyben Dejesics Konrád, Dénesi Tamás és Érszegi Géza tanulmánya olvasható.

Boros István: A Váci Egyházmegyei Könyvtár ősnymtatványai (BEcVac InCat) = Catalogus incunabulorum, quae in Bibliotheca Dioecesis Vaciensis asservantur (BEc Vac InCat). Vác: Váci Egyházmegye, 2010. 102 p.

A Váci Egyházmegyei Könyvtár 21 ősnymtatványt őriz. A mostani számbavétel első eredménye az, hogy az 1970-ben megjelent inkunábulum-nyilvántartáshoz (SAJÓ–SOLTÉSZ) képest öttel többen a leírását vehettük most kézbe, s a 21 kiadás közül négy hazai unikumnak számít. A most megismert kis gyűjtemény minden egyes darabja arra utal, hogy a török kiűzése után újjászülető váci egyházmegye papjai megőrizték az eleiktől maradt régi könyveket, s egyesek már bibliofil értéket is tulajdonítottak nekik. Annak ellenére, hogy az egyházmegye élén álló Christoph Migazzi eladta a gyűjteményét Batthyány Ignác gyulafehérvári püspöknek, a kisebb adományok figyelemreméltó régiség-együttest hoztak létre.

Botlik József: Görög katolikus vértanúk a Kárpát-medencében, 1914–1976. Budapest: Országos Ruszin Kisebbségi Önkormányzat–Kárpátok Régió Kultúráért Közhasznú Egyes., 2010. 144 p.

Botlik József könyvében 264 magyarországi, felvidéki, kárpátaljai és erdélyi görög katolikus üldözött nevét és életrajzát adja közre, a jelennek okulásul, az utókornak pedig tanulsággal – írja a szerző. Botlik a hajdúdorogi püspökség hivatala ellen 1914 februárjában elkövetett debreceni bombamerénylétől 1976-ig követi a vértanúk sorsát.

Sz. Jónás Iлона: Sokszínű középkor: Természet, társadalom, kultúra a középkori Európában. Szerk.: Nagy Balázs, Novák Veronika. Budapest: ELTE Eötvös K., cop. 2010. 469 p.

A kötetben Sz. Jónás Iлона korábban megjelent tanulmányaiból válogat, s a címhez hasonlóan a könyv tartalma sokszínű: széles skáláját adják a középkori és reneszánsz Európa jellegzetes problémáinak. A tartalomról: *1) A természet világa*: A fa a középkori ember világában, A vízről

középkori íráskor nyomán, Kolostorkert a barokk korban, Jegyzetek a középkori idő témájához; 2) *Változó mentalitás, változó társadalom*: A fleury apátság szellemisége a 11. század első felében a „Vita Gauzlini” alapján, Lovagi játékok a középkori városokban; 3) *Műveltség, iskolák – Kelet és Nyugat*: Görög nyelvismeret Nyugaton a 9–10. században, Görög klasszikusok a kora középkori iskolai tanításban; Aiszóposz meséi a kora középkori kolostori nevelésben; 4) *Szentek mint társadalmi ideáltípusok*: Az Árpád-ház szentjei és a korabeli ideáltípusok, Szent Erzsébet az egyházban; 5) *Egy középkori nagyváros társadalmi Párizs*: Női munka a 13. század végi Párizsban; A „vízi kereskedők” szövetsége és a város élelmézéséhez kapcsolódó foglalkozások a 13–14. századi Párizsban; 6) *Politikai irodalom*: Szabad-e zsarnokot ölni? A hugenotta politikai irodalom egy motívumának újtjáról; A „Vindiciae contra tyrannos” az ellenállás jogáról.

Pázmány Péter és egyeteme. Szerk.: Kránitz Mihály, Maczák Ibolya. Budapest: PPKE, 2010. 103 p., XVI t.

A szerkesztők jelen kiadványban Pázmány Péter munkásságának és az általa alapított egyetem történetének eddig kevésbé közismert forrásokat adnak közre. Olyan jelentős forrásértékkel bíró hivatalos iratokról, szépirodalmi és művészeti alkotásokról van szó, amelyek az esztergomi érsek és a 375. évfordulóját ünneplő intézmény kultuszát segítik elő. A tartalomról: *Sík Sándor*: Pázmány, az ember és az író (1939 – részlet); *Mindszenty József*: beszéd Pázmány Péter halálának 310. évfordulóján (1947); *Harsányi Lajos*: A bíboros (1947); *Rónay György*: Pázmány ébresztése (1946 – részletek); *Juhász Gyula*: Magyar költészet epigrammokban (1929 – részlet); *Kosztolányi Dezső*: A magyar próza atyja (1920 – részlet); *Vasadi Péter*: Fénylik Istennek hatalma (1978 – részlet); *Erdélyi Gyula*: Pázmány szobra előtt (1935 – részletek); A nagyszombati egyetem alapítólevele (1635); *Serédi Jusztinián* jubileumi beszéde (1935).

EGYHÁZTÖRTÉNETI KÖNYVEK, 2011/2.

A 2010. szeptember 15-i „Egyházi heraldikai emlékeink nyomában” című konferencia előadásai és a kiállítás anyaga. Szerk.: Beke Margit. Budapest: Szent István Társaság, 2011. 103 p. (Miscellanea Ecclesiae Strigoniensis, 5.)

A kötetben a konferencián elhangzott előadások szerkesztett anyaga olvasható: *Erdő Péter*: Ajánlás; *Harmath Arisztid*: A Magyar Heraldikai és Genealógiai Társaság működése; *Bertényi Iván*: A magyar egyházi heraldika néhány kérdése: Főpapi címerhasználatunk egyes jellegzetességei; *Bíró Aurél*: Magyarok Nagyasszonya ábrázolás egyes Budapesti őrzött zászlókon; *Beke Margit*: Szakrális hordócskák, mint püspökszentelési insigneák; *Eck Alajos*: Modern hordócskák nyomában; *Hegedűs András*: Kép a pajzson: Kalauz a primási gyűjtemények címeres emlékeiből rendezett kiállításon; *Várszegi Csaba*: A Templomos Lovagrend Praeceptóriája; *Pandula Attila*: Beke Margit: A Primási Levéltár nemesi és címeres emlékei című kötetének bemutatása.

Adriányi Gábor: Documenta Vaticana: historiae autonomiae catholicae in Hungaria illustrantia = Vatikáni okmányok a magyar katolikus autonómiáról, 1891–1920. Budapest: Argumentum, 2011. 481 p. (Dissertationes Hungaricae ex historia ecclesiae, 18.)

A magyar katolikus egyház önkormányzatának (autonómia) gondolata 1848. március 20-án, az országgyűlés utolsó ülészakájában született meg. A kiváltó ok az volt, hogy az 1848/XX. törvény-cikk tervezete az apostoli királyi főkegyúri jogokat a felelős magyar kormány hatáskörébe vonta. 1867-ben merült fel a katolikus autonómia gondolata ismét, s ezáltal maga a mozgalom is elindult, s ezzel párhuzamosan annak vitája is mind a társadalomban, mind az egyházban, mind a sajtóban. A katolikus autonómia végül is megszűnt, mert „a Szentszék sohasem engedheti meg, hogy az egyházat Magyarországon laikusok és egyháziak (együtt) képviseljék”.

Bárh János: Templom jobbágya, megye zsellére, eklézsia árendása: Fejezetek a katolikus székelység egyháztörténetéhez. Kecskemét: Bács-Kiskun Megyei Önkormányzat Múzeumi Szervezete, 2011. 328 p.

A *templom jobbágya* kategóriába sorolható személy jelölésére az alábbi kifejezéseket használták Erdélyben a 17–19. században: *templom jobbágya, megye jobbágya, templom zsellére, megye zsellére, megye árendása, eklézsia árendása, templom cselédje, megye cselédje*. A megnevezésekben használt kifejezésekben a „templom”, „helyi egyház” jelentésű *eklézsia* előtag viszont ritkán fordult elő; annál gyakrabban szerepelt a *templom* és a *megye* szó, amelyek itt, illetve gazdasági szempontból azonos jelentésűek voltak. A 20. század előtt ugyanis elkülönült egymástól a templom és a plébánia vagyona. A „templom jószágából” a „megye” próbált minél több jövedelemre szert tenni, a templom vagyonát a megyebíró kezelte. A templom alkalmazottai egyben a „megye” alkalmazottai voltak. Következésképpen a *templom jobbágya, templom zsellére és a megye jobbágya, megye zsellére* kifejezés mögött azonos jogállású személyek álltak. Helységenként, korszakonként, s mondhatnánk azt is, hogy jegyzőként változott, hogy melyik kifejezés került az írott dokumentumokba.

Beke Margit: Fejezetek az új- és legújabb kori elitképzéshez: A katolikus egyház szerepe a modern magyar értelmiségi elit nevelésében a bécsi Pázmáneumban: Akadémiai doktori értekezés. Budapest: Szent István Társulat, 2011. 326 p.

A Bécsben lévő kollégiumot, a Pázmáneumot Pázmány Péter 1623. szeptember 20-án alapította. Az intézet a külföldi magyar papság részére kezdetől fogva az elitképzés helye volt, s ezt az alapító bíboros, esztergomi érsek az alapító oklevélben meg is fogalmazta. A munka eredetileg Beke Margit akadémiai doktori értekezése, amely most könyv formájában is hozzáférhető.

Bikfalvi Géza: „Mindent Isten nagyobb dicsőségére.” Tanulmányok a jezsuita rend történetéből. Bp. : METEM, 2011. 232 p. (METEM könyvek, 72.)

A szerzőtől a kötetben négy nagy témakörben olvashatunk a jezsuita rend közel 500 éves történetéről: *I. Az alapító atyák életéből*: Loyolai Szent Ignác és a pápák; Az egyes pápák kapcsolatai a jezsuitákkal; Boldog Fáber Péter SJ, a szeretet tanítványa; *II. A magyar rendtartomány életéből*: A fővárosi jezsuita központ élete a Tanácsköztársaság idején; A magyar jezsuiták budapesti embermentő tevékenysége 1944–1945-ben; A jezsuiták Kalocsán; *III. A jezsuiták művészete*: Feszty Masa jezsuita tárgyú festményei a pesti Jézus Szíve templomban és rendházban; A jezsuiták egykori és mai templomai a Felvidéken; Bécs jezsuita emlékei; A müncheni Szent Mihály jezsuita templom; A prágai Károly híd jezsuita emlékei; *IV. Jezsuita misszionáriusok a mennyei birodalomban*: Matteo Ricci és a jezsuita missziók kezdete Kínában; Candida Hszü, a kínai keresztény egyház anyja.

Csorba Dávid: A zászlós bárány nyomában: A magyar kálvinizmus 17. századi világa. Debrecen: DE Történeti Intézet; Budapest: Kálvin, 2011. (Speculum historiae Debreceniense, 6.) 230 p.

A válogatott tanulmányokat tartalmazó kötet a 17. századi kálvinizmus eddig feltáratlan vagy homályos részletét mutatja be. Az első egység tágabb kontextusból elemez (Református prédikátorszerepek a 17. században), a második Debrecen szimbólumainak használatát szemlélteti (A zászlós bárány nyomában: Debrecen jelképei), a harmadik az identitás kérdéskörét járja körül (A kálvinista identitás kataklizmái), a negyedikben pedig e szellemiség könyvterméséről olvashatunk (A késő puritán kor könyves műveltsége).

Dávid Katalin: A kereszt teológiai és ikonográfiai értelmezése az első évezredben. Budapest: Szent István Társulat, 2011. 393 p., [48] t.

A kereszt Krisztus történelmi keresztjét jelentette, ami valóság és misztérium, tehát egy időben ereklye és jelkép – írja bevezetőjében a művészettörténész. A történelmi kereszttel lett azonos a ke-

reszt, mint szimbólum, mint a társadalmat mozgató erő. A vele kapcsolatos teológiai megfontolások lényege az, hogy önmagában képviseli a megváltást, amely az egész Szentháromság közös tevékenysége, azaz általa jelenik meg a három isteni személy. Dávid Katalin könyvében a kereszt ikonográfiájának, szimbolikus jelentésének és teológiájának összekapcsolódó sajátosságaira kíván rámutatni.

Ecclesia Agathae. A 250 esztendőös perenyei templom tanulmánykötete és népének-hanglemezei. Szerk.: Medgyesy S. Norbert. Budapest: Magyar Napló, 2011. 502 p., [16] t. XB 175133

A Vas megyei Perenye község Szent Ágota-temploma 2011-ben ünnepelte alapításának 250. évfordulóját. A jubileum alkalmából jelent meg e kötet, amely a templomot építtető és azt fenntartó pár száz fős közösség társadalmát, gazdag vallásos néphagyományait, a templom és a falu kápolnáinak történetét és a Védőszent hazai tiszteletét mutatja be. A könyv tartalmát illetően mindenképpen kuriózum, hogy Magyarországon itt olvasható először a középkori, magyarországi Szent Ágota-mise és Szent Ágota-zsolozsma teljes, kottás kiadása. A latin és a magyar népi gregorián énekeket és a 16–18. századi dallamokat is éltető, gazdag népénekhagyományt a könyvhöz csatolt audio CD-n és egy CD-ROM-on teszik közzé, a szerkesztő 16 éves perenyei gyűjtéséből.

Erdélyi Zsuzsanna–Várhelyi Ilona: „...századokon át paptalanul...”: az archaikus népi imádságműfaj fogadtatástörténete. Budapest: Szent István Társulat, 2011. 819 p.

Erdélyi Zsuzsannát évtizedeken át foglalkoztatta a *Hegyet hágek, lőtőt lépék* című könyv sikerének titka, az archaikus népi imádságműfaj társadalmi fogadtatása, visszhangja és jelenségéggé válása. Vajon miért hozta mozgásba a Kádár-korszak emberét és sajtóját éppen a népi imádsághagyomány? Hogyan lendítette előre és föl, az égiek felé? – a szerzők kötetükben ezekre a kérdésekre keresik a választ.

Fazekas Csaba: Az Országos Vallásügyi Tanács, 1989–1990. Bp.: METEM–MOL–Historia Ecclesiastica Hungarica Alapítvány, 2011. 124 p.

Az Országos Vallásügyi Tanács működése kifejezte Német Miklós kormányának azt a szándékát, hogy tájékoztasson és tájékozódjon, szabad, kötetlen és intézményes formában nyilvános vitaforumot biztosítson az állami egyházpolitika alakításában. A kötetben olvasható tanulmányokból és a jegyzőkönyvekből az egyházpolitikai rendszerváltás történetét ismerhetjük meg még alaposabban.

Gál Judit–Dujmov Milán: Adatok a váci ortodox keresztény közösség történetéhez = Podaci o istoriji pravoslavne zajednice u Vacu. Szerk. Horváth M. Ferenc. Vác: Vác Város Levéltára, 2010. 383 p. (Limes, 2.)

A 18. századi váci ortodox közösség tagjai túlnyomó részt a mai Albánia területén található Sipiszka és Moszkoliz városából származtak. Nemzetiségüket tekintve nem albánok, hanem a ma magyarul hivatalosan arománnak (arumén, arumon, vlach, makedovlach), a szerb történetírásban pedig cincárnak (vlach, grekovlach) nevezett újlatin nyelvű balkáni etnikumhoz tartoztak. (A magyarországi történeti források olykor rácnak, de legtöbbször görögnek nevezik őket.)

A váci görögkeleti vallású „görögök” csak rövid ideig, körülbelül 150 évig voltak részesei Vác történelmének. Itteni életük emlékei levéltárakban, múzeumokban őrződtek meg, szétszóródva, az ország különböző részein. Egykori temetőjüket felszámolták: az emberi maradványokat Budapestre szállították, a tárgyi emlékek azonban az enyészté lették.

In labore fructus. Jubileumi tanulmányok Győregyházmegye történetéből. Szerk.: Nemes Gábor, Vajk Ádám. Győr: Győri Egyházmegyei Levéltár, 2011. 473 p. (A Győri Egyházmegyei Levéltár kiadványai. Források, feldolgozások, 13.)

A Győri Egyházmegyei levéltár tíz éves újjáalakulásának alkalmából a levéltár iratanyagát használó kutatók eredményeiből ad válogatást jelen összeállítás: *Balogh Margit*: Papp Kálmán győri megyéspüspök és az 1948-as tárgyalások; *Dominkovits Péter*: Javadalmak – javadalmasok

– patrónusok: Adatok és szempontok Sopron szabad királyi város egyháztörténetének, várospolitikájának a kutatásához, a 17. század első feléből; *Fazekas István*: Katolikus megújulás és reform kezdetei a győri egyházmegyében a 17. század első harmadáig; *Frederik Federmayer*: Nováki Andreasich Mátyás: A győri káptalan jegyzőjének életútja; *Horváth László*: (Fertő)szentmiklósi anyaegyházközség és filiái (1576–1815); *Hudi József*: A vaszari katolikus népiskola a késő rendi korszakban (1711–1847); *Kádár Zsófia*: A jezsuiták letelepedése és kollégiumalapítása Győrben (1626–1630); *Nemes Gábor*: Verancsics Antal győri irathagyatéka; *C. Tóth Norbert*: A győri nagy- és kispripostok a Zsigmond-korban.

Kádár Zsófia–Kiss Beáta–Póka Ágnes: A Nagyszombati Egyetem teológiai karának hallgató-sága, 1635–1773. Bp.: ELTE Levéltára–PPKE Hittudományi Kar, 2011. (Fejezetek az Eötvös Loránd Tudományegyetem történetéből, 26.) (Varia theologica, 3.) 430 p.

A filozófiai (bölcsező) és a teológiai karokkal induló nagyszombati egyetem 1635. november 13-án kezdte meg működését. A jogi karon 1667-ben, az orvosin pedig csak 1770-ben indult el az oktatás. Az universitas teológiai karának anyakönyve szerencsére a mai napig megmaradt, s az 1701-ig terjedő adatok 1990-ben napvilágot láttak – ezen adatokat felhasználva és kiegészítve jelenik meg a jezsuita matrikula részletes, teljes körű feldolgozásának az eredménye.

Kovács Zoltán: Az esztergomi Főszékesegyházi Könyvtár története a 11. századtól 1820-ig. Kieg., a válogatott bibliográfiát összeáll. és közread.: Szepesi Zsuzsanna. 2. bőv. kiad. Esztergom: Esztergomi Főszékesegyházi Könyvtár, 2011. 121 p.

Kovács Zoltán (1930–1981), a Főszékesegyházi Könyvtár igazgatója, 1964-ben írta meg szakdolgozatát, amely csak a szűkebb szakma számára volt ismert. Összefoglalását az állomány feltárásának kiinduló pontjául szánta, hiszen folyamatosan gyűjtötte az újabb és újabb adatokat, szakirodalmat. A könyvtár története sajnos befejezetlen maradt, de a 16–18. századi káptalani és érseki könyvtárnak máig ez az egyetlen állománytörténeti forrása – a szöveg közreadását ez is indokolttá teszi, írja előszavában Szepesi Zsuzsanna.

Lichtneckert András–Tölcsey Ferenc: A Veszprémi Piarista Gimnázium története az alapítástól az államosításig, 1711–1948. Veszprém: Lichtneckert A.–A Veszprémi Lovassy és a volt Piarista Gimnázium Öregdiákjainak Baráti Köre, 2011. (Monográfiák és forráskiadványok Veszprém történetéből, 4.) IV, 442 p.

A kötet a Veszprémi Piarista Gimnázium alapításának 300. évfordulója alkalmából jelent meg. Az első részben Tölcsey Ferenc piarista tanárnak 1895-ben írt iskolatörténete (1711–1894) olvasható; a másodikban pedig Lichtneckert András dolgozza fel a Gimnázium 1894–1948 közötti történetét.

Máté Anita: Az amerikai magyar katolikusok és az óhaza, 1918–1939. Budapest: METEM–Historia Ecclesiastica Hungarica Alapítvány, 2011. (METEM könyvek, 76.) 246 p.

Az egykori kivándorlók szülőföldjükhöz és választott hazájukhoz is számtalan szállal kötődtek. Az amerikai magyar katolikus közösségeknek az óhazához való viszonyulását több dolog is befolyásolta. A kapcsolat alapját az érzelmi kötődés jelentette, de az egyes nemzedékek tagjai más-ként viszonyultak mind az új-, mind az óhazához. Az Amerikai Egyesült Államokban élők többsége felvette az amerikai állampolgárságot, így gyermekeik már az USA állampolgárai voltak – ők már amerikai magyarok voltak, s már egy másik, sajátos identitás jellemezte őket. Az óhazával való viszonyukban az öntudatosság, különállásuk büszke vállalása figyelhető meg, de ugyanakkor a bizonyítási vágy és a szülőföld elismerése iránti vágy is bennük volt. A magyarság esetében a trianoni békeszerződés sokkja jelentett egy olyan közös élményt, amely az anyaországot és a diaszpórát összekötötte – a revízió ügye volt az, ami az egész korszakon át eredményesen tudta mozgósítani az amerikai magyarok túlnyomó többségét, s érdekeltté tette az óhazát, hogy keresse, fenntartsa, ápolja az amerikai magyarokkal való kapcsolatot – véli a szerző.

Micae mediaevales: Tanulmányok a középkori Magyarországról és Európáról. Szerk.: Kádár Zsófia, Mikó Gábor, Péterfi Bence, Vadas András. Budapest: ELTE BTK Történelemtudományi Doktori Iskola, 2011. 197 p. (ELTE BTK Történelemtudományok Doktori Iskola: Tanulmányok, konferenciák, 2.)

A tanulmánykötetben tíz, középkori studiumokat folytató hallgató és doktorandusz írása olvasható a társadalom-, egyház- és művelődéstörténet köréből: *Csákó Judit*: III. Béla uralkodása a francia területen keletkezett kútfők tükrében; *Jakab Péter*: „Medvekölyök”: Az Orsini család hatalmi stratégiái a késő középkori Itáliában; *Kelényi Borbála*: Az öltöztetős Madonna két késő középkori forrás alapján, kitekintéssel a néprajzi párhuzamokra; *Mikó Gábor*: A Corpus Juris Hungarici és 16. századi törvényhozásunk okleveles emlékei; *Péterfi Bence*: Újabb adalékok Árpád-házi Margit középkori csodáinak sorához; *Rózsa Márton*: Eretnekek az Alexiasban; *Somogyi Szilvia*: A Hartvik-agenda és a kánonjog; *Szabó Noémi Gyöngyvér*: Bencés apátságok társadalmi kapcsolatai a 14–16. századi Magyarországon; *Urbán Máté*: A mennyei topográfia: Remeterendi és ciszterci tájszemlélet a középkorban a hagiográfiai források és a helynevek tükrében; *Vadas András*: Árvizek a kora újkori Magyar Királyságban: Források és lehetőségek.

Németh László Imre: Zágon-leveleskönyv. Iratgyűjtemény-töredék Mindszenty József bíborosról, 1967–1975. Budapest: Szent István Társulat, 2011. 154 p.

Zágon József a II. világháború utáni magyar emigráció egyik legfontosabb személye volt, akinek élete összekapcsolódott Mindszenty Józsefével. Nagy érdeme van annak a római Szent István Zarándokház újjáélesztésében, amit még a bíboros álmodott meg. Zágon a világon élő magyarok felelőseként és a vatikáni munkája révén nagy mennyiségű levele maradt fenn, ezeket részben a Szent István Alapítvány–Zágon-gyűjtemény őrzi – ennek egy fontos része kerül most kiadásra. A levelezés híven adja vissza Zágon József ragaszkodását Mindszenty József bíboroshoz, s egyben kritikus véleményét is, amelynek során kapcsolatuk formálissá vált.

Odor nominis tui...: Tanulmánykötet a Hétkápolna 300 éves jubileuma alkalmából. Szerk.: Sztankó Attila. Vác: Vác-alsóvárosi Plébánia, 2011. 163 p.

A váci Hétkápolna alapításának 300. évfordulójának alkalmából jelent meg ezen ünnepi tanulmánykötet. A tartalomról: *Klaniczay Gábor*: A középkori váci Szent Péter kápolna és Szent László alapítócsodája; *Varga Lajos*: A váci Hétkápolnához kapcsolódó intézmények és egyes tisztségek; *Sztankó Attila*: A váci Hétkápolna épület-története a fellelhető dokumentumok alapján, valamint a kápolna ma látható liturgikus berendezése; *Szilárdfy Zoltán–Varga Lajos*: Ikonográfiai és kultusz-történeti adatok a váci Hétkápolnához; *Zomborka Márta*: A Hétkápolna fogadalmi tárgyai; *Barna Gábor*: Vác–Hétkápolna kegyhelye a 19. század második és a 20. század első felében; *Szalay Ákos OESSH*: A Hétkápolna keresztje.

„Processus visitationis”: Torkos Jakab egyházlátogatása 1747-ben. Szerk.: Köblös József. A bev. tanulmányt írta: Hudi József, Köblös József, Kránitz Zsolt. Pápa: Pápai Református Gyűjt., 2011. (A Pápai Református Gyűjtemények kiadványai. Forrásközlések, 11.) 276 p.

A most kiadott egyházlátogatási jegyzőkönyv a 18. századi dunántúli reformátusság történetének egyik legfontosabb dokumentuma. Torkos Jakab püspök hivatalos útjára alaposan felkészült, előre kidolgozott szempontrendszer szerint kívánt pontos képet kapni egy-egy gyülekezet helyzetéről. A 32 kérdés teljes körű felmérést eredményezett. A kérdésekre kapott válaszokból az egyház-köztség „ideális működési modellje” rekonstruálható, azonban már a kérdések maguk sejtetik, hogy az ideális modell és a valós helyzet között igen nagy az eltérés. Mindezek ellenére a Torkos-féle vizitációs jegyzőkönyvnek helytörténeti jelentősége is van, hiszen általa bepillantást kapunk az adott közösségek mindennapjaiba, anyagi és erkölcsi viszonyaikba.

Rajki Zoltán: A pünkösdi mozgalom története Magyarországon 1945 és 1961 között. Budapest: Gondolat, 2011. 87 p. (Universitas Pannonica, 8.)

A magyarországi pünkösdzizmus számára a II. világháborút követő másfél évtized konfliktussokkal teli időszak volt. Habár helyzetük közjogi értelemben és a vallásszabadság szempontjából jelentősen javult, társadalmi megítélésüket negatív irányba befolyásolták az egyes pünkösdi csoportokban lévő „hitéleti extrémítások” – az eksztatikus jelenségek visszaszorítása azonban elkezdődött a gyülekezeti életben. Az egyesítési törekvések ekkor még sikertelenek voltak, de legális működésük érdekében a Magyarországi Szabadegyházak Szövetsége keretében együtt kellett működniük a másik pünkösdi mozgalommal. Az 1962-ben létrejött Evangéliumi Pünkösdi Közösség létrejöttével nyílt új fejezet a magyarországi klasszikus pünkösdzizmus történetében.

Stefaniak, Piotr: Árpád-házi Boldog Jolán OSC, 1244–1304. Magyar királynő és lengyel hercegnő = Bl. Jolenta Arpadówna OSC, 1244–1304. Królowna węgierska i księżna polska. Budapest: METEM–Historia Ecclesiastica Hungarica Alapítvány, 2011. 175 p.

Árpád-házi Jolán Nagy-Lengyelország uralkodónőjeként kiválóan látta el feladatait. Az udvari életben játszott aktív szerepe miatt jelentős befolyást gyakorolt annak kultúrájára és szokásaira, s a vallásgyakorlás módjában is meghatározó szerepet játszott. Megőzvegyülése és a klarissza habitus felvétele után inkább aszkézisre hajló, kontemplatív oldalát mutatta meg. Bár már korábban is Jézust követte, apácaként teljes egészében átadhatta magát a Megtestesült Jézust érintő elmélkedéseknek.

EGYHÁZTÖRTÉNETI KÖNYVEK, 2012

II. András és Székesfehérvár. Szerk.: Kerny Terézia, Smohay András. Székesfehérvár: Székesfehérvári Egyházmegyei Múzeum, 2012. (Magyar királyok és Székesfehérvár, 3.) (A Székesfehérvári Egyházmegyei Múzeum kiadványai, 7.) 232 p.

2011 októberében harmadik alkalommal rendezte meg a Székesfehérvári Egyházmegyei Múzeum a Magyar Régészeti és Művészettörténeti Társulat támogatásával a *Magyar királyok és Székesfehérvár* című tudományos konferenciát. A legújabb kutatások szerint „II. András nagy formátumú, az egyik legjelentősebb magyar király volt, aki a Krisztus ügye iránti személyes elkötelezettségét, a dinasztikus tekintélyt, és a politikai érdekeket hatásosan, józanul és gyakorlatiassággal tudta összeegyeztetni” – véli Kerny Terézia. Az elhangzott előadások szerkesztett változatai a következők: *Spányi Antal*: Előszó; *Kerny Terézia*: Bevezető gondolatok a II. András (1205–1235) konferencia tanulmánykötete elé; *Smohay András*: Székesfehérvár és II. András; *Zsoldos Attila*: Egy új II. András-kép felé; *Gedai István*: Pénzforgalmi változások a XII–XIII. század fordulóján; *Weisz Boglárka*: II. András jövedelmei: régi és új elemek; *Pósán László*: A keresztieszme II. András korában; *Veszprémy László*: II. András: egy lovagkirály a magyar trónon; *Hunyady Zsolt*: A Német Lovagrend a Barcaságban: régi nézetek, új megfontolások; *Bárány Attila*: II. András balkáni külpolitikája; *Marosi Ernő*: A gótikus udvari művészet kérdése és II. András; *Orbán Imre*: II. András és Antiochiai Szent Margit fejedelméje.

Baranya és Tolna vármegye plébániáinak összeírása 1733. A bev. tanulmányt írta és a forrásokat közreadja: Gózszy Zoltán. Pécs: Pécs Püspöki Hittudományi Főiskola, Pécsi Egyháztörténeti Intézet. (Seria Historiae Dioecesis Quinqueecclesiensis, IX.) 266 p.

A kötetben Gózszy Zoltán a Baranya és Tolna vármegyeiek területén, 1733-ban készült plébániaösszeírást adja közre. A dokumentum egy átmeneti időszakot mutat be, „a régió újja- vagy újranépesült, illetve kontinuuus településeinek mutatja be egyszerre a tradíciók, a korábbi elemek átmenetét és beintegrálását, valamint újak kialakítását”. A plébániák összeírását III. Károly rendelte el. A forrás szerves egységet alkot az egyházi vizitációkkal, hiszen ahogy az egyház, az uralkodó is az

újjaépülő országban a plébániai hálózat kiépítésében és megerősítésében volt érdekelt. A 18. századi egyház-, hely- és társadalomtörténetéről kapunk képet, új megvilágításban.

Bogdándi Zsolt: A kolozsmonostori konvent a fejedelemség korában. Kolozsvár: Erdélyi Múzeum-Egyesület, 2012. (Erdélyi Tudományos Füzetek, 274.) 220 p.

Az erdélyi állam kialakulásával a fennhatósága alá került hiteleshelyek is sajátos helyzetbe kerültek. A hasonló magyarországi intézményekkel azonos alapokra épülve egy különleges erdélyi intézmény, a requisitori hivatal jött létre abból a célból, hogy a társadalomnak a jogbiztosító iratok kibocsátása és megőrzése iránti igényét továbbra is kielégíthesse. A kötet célja a kora újkori közhitelű tevékenység erdélyi sajátosságainak vizsgálata a kolozsmonostori konvent hiteleshelyének bemutatásával – ez azért is lehetséges, mert szerencsére a fejedelemség-kori jegyzőkönyvek nagy része fennmaradt. A szerző bemutatja, hogy a szekularizáció után világi alapon újjászervezett konvent, amely elnevezését megőrizve Kolozsvárra költözött, hogyan működött, milyen szerepet töltött be az erdélyi társadalomban, s hogyan felelt meg az irat kibocsátás és -megőrzés terén jelentkező elvárásoknak.

The Cardinal Mindszenty Documents in American Archives. A Repertory of the six Budapest Mindszenty Boxes = Mindszenty bíboros budapesti amerikai követségi tartózkodásának dokumentumai. Repertórium. Ed. by Ádám Somorjai. Pannonhalma: Főpaprási Levéltár, 2012. 288 p. (The cardinal Joseph Mindszenty documents. Subsidia, 1.)

Az amerikai források nagymértékben kiegészítik ismereteinket: egyrészt mert rögzítik az amerikai diplomaták álláspontjának alakulását; másrészt feltárják Mindszenty bíboros gondolkodásának egyes állomásait is, mert itt megtalálhatók levelezésének különböző példányai, így lehetséges azok szövegének rekonstrukciója. A Somorjai Ádám által tanulmányozott fond a budapesti nagykövetség hat dobozban őrzött vonatkozó anyaga – ez vezette el a washingtoni külügyminisztérium (State Department) budapesti követséggel kapcsolatot tartó hivatalának fondjához, amely a Magyar Referatúra (Hungarian Desk), az EUR/EE, az európai – kelet-európai fond része. Az Amerikai Nemzeti Levéltár 2. sz. épületében őrzött anyagának helyszíni kutatása során a levéltárosoktól kaptak eligazítást a központi hivatalok fondjához (Central Foreign Policy Files). A három megvizsgált fond: 1) BP Mission/Legation/Embassy Files; 2) Department of State: Eastern European (EE, RG 59); 3) Department of State: Central Foreign Policy Files (RG 59).

Deák Eszter–Zvara Edina: Levélben értesítsen engem! Kortársak Széchényi Ferenc könyvtáralapításáról. Bp.: Kossuth–OSZK, 2012. 279 p.

1802 márciusában Széchényi Ferenc benyújtotta könyvtár alapítási szándékáról szóló felségfolyamodványát I. Ferenc császárnak, aki azt júniusban jóváhagyta. Ez után szinte azonnal elkezdte szétküldeni könyvtárának nyomtatott katalógusait. Tudta, ezek lesznek legjobb hírvivői a könyvtárnak. Mindenki kapott a kötetekből, aki saját művével vagy fordításával szerepelt a Széchényi-féle katalógusban, továbbá, aki hivatalánál vagy méltóságánál fogva bármilyen befolyással rendelkezett a magyar művelődés terén. Széchényi korántsem udvariassági gesztusnak szánta a katalógus kiküldését a magas rangú személyek esetében sem, nagyon is tudatosan elsősorban olyan magas hivatalú közéleti személyeknek küldte meg azokat, akik irodalom pártolásukkal, alkotó munkájukkal társadalmi érdemeket szereztek, ill. rangjuknál, hivataluknál fogva a magyar kultúra és a könyvtárügy potenciális támogatói közé tartoztak. A kötetben olvasható levelek egy válogatás eredménye: az elsődleges szempont az volt, hogy a levélnek legyen egyéni hangú mondanivalója Széchényi személyére, a könyvtáralapításra vagy a korszak művelődésére vonatkozóan. Ezek az írások üdvözlései, méltatásai a Nemzeti Könyvtár megalapításának, a katalógusok kiadásának, Széchényi hazafiúi tettének, a magyar kultúráért és tudományért hozott felmérhetetlen áldozatának.

Ecclesia Agathae: A 250 esztendőös perenyei templom tanulmánykötete és népének-hanglemezei. Szerk.: Medgyesy S. Norbert. 2. jav., bőv. kiad. Budapest: M. Napló, 2012. 502 p., [16] t.

A Vas megyei Perenye község Szent Ágota-temploma 2011-ben ünnepelte alapításának 250. évfordulóját. A jubileum alkalmából jelent meg e kötet, amely a templomot építtető és azt fenntartó pár száz fős közösség társadalmát, gazdag vallásos néphagyományait, a templom és a falu kápolnáinak történetét és a Védőszent hazai tiszteletét mutatja be. A könyv tartalmát illetően mindenképpen kuriózum, hogy Magyarországon itt olvasható először a középkori, magyarországi Szent Ágota-mise és Szent Ágota-zsolozsma teljes, kottás kiadása. A latin és a magyar népi gregorián énekeket és a 16–18. századi dallamokat is éltető, gazdag népénekhagyományt a könyvhöz csatolt audio CD-n és egy CD-ROM-on teszik közzé, a szerkesztő 16 éves perenyei gyűjtéséből.

„... éltünk mi sokáig ’két hazában’...”: Tanulmányok a 90 éves Kiss András tiszteletére. Szerk.: Dáné Veronika, Oborni Teréz, Sipos Gábor. Debrecen: Debreceni Egyetemi Kiadó, 2012. 334 p. (Speculum Historiae Debreceniense, 9.)

A kötetben olvasható tanulmányokkal a szerzők Kiss András főlevéltárost, az Erdélyi Múzeum-Egyesület alelnökét köszöntik. A tartalomról: *Péter Katalin*: Mohács nemzeti tragédiává válik a magyar történelemben; *Hermann Gusztáv Mihály*: A székely történelmi mitológia és gyökerei; *Balázs Mihály*: Az új ország és a katolikusok; *Adriano Papo–Gizella Németh*: György Martinuzzi Utyeszenics, primo principe di Transilvania?; *Erdősi Péter*: Az erdélyi udvari társadalom modellje: kísérlet Norbert Elias fogalmainak alkalmazására; *Jeney-Tóth Annamária*: A nemesi ifjak szerepe az udvartartásban Báthory Gábor korában; *Vékov Károly*: A székelyek és a koraközépkori Erdély; *Oborni Teréz*: A királybírák szerepe a székely székekben a 16. század második felében; *Flóra Ágnes*: Hivatal vagy hivatás? Városi jegyzők a kora újkori Erdélyben; *Bogdándi Zsolt*: Az erdélyi ítélmesterek hiteleshelyi jellegű tevékenysége a 16. század végén; *Gálfi Emőke*: A Barkai család; *Dáné Veronika*: „Ad comitia generalia electi ac deputati.” Vármegyei követek az erdélyi országgyűléseken a 17. század első felében (1605–1658); *Pálffy Géza*: A grófi cím a 16–17. századi Magyarországon és Erdélyben; *Papp Klára*: Útkereső Csákyak az Erdélyi Fejedelemségben és a Magyar Királyságban; *Balogh Judit*: A székely elit változásai a 17. században; *Jakó Klára*: A 16. és 17. századi moldvai és havasalföldi vajdák és főtisztviselők magyar nyelvű leveleinek nyelvi sajátosságairól; *Varga J. János*: Az Erdélyi Fejedelemség és Felső-Magyarország kapcsolata a 17. században; *Lupescu Makó Mária*: Domonkosrendi obszerváns törekvések Magyarországon; *Ősz Sándor Előd*: Kik olvasták a kora újkori Erdélyben Kálvin János főművét?; *Szász Anikó*: A kolozsvári református egyházközség világi tisztségviselői a 17. század második felében; *Sipos Gábor*: Nagy Géza iratmásoló szemináriuma; *Kujbusné Mecsei Éva*: Szatmár vármegye levéltárának 20. századi sorsa.

Fáy Zoltán: A Gyöngyösi Ferences Könyvtár. Gyöngyös: Ferences Plébánia és Rendház, 2012. 101 p.

A könyvtár története során megszakítások nélkül működött, köszönhetően a gondos gazdáknak, a ferences szerzeteseknek: átvészelte a török hódoltság korát, szabadságharcokat, forradalmakat, földrengéseket, tűzvészeket, s a 20. századot is. A Gyöngyösi Ferences Könyvtár egyidős a rendházzal, önálló intézményként azonban soha sem működött. A bibliotéka mindig is a kolostor egy része volt. 1763-ig a mindenkor házfőnök gondoskodott a könyvgyűjteményről, ő pedig az egyik legműveltebb ott lakó rendtagot bízott meg a könyvek gondozásával – nevüket a 18. század második felétől ismerjük. A kötetben bemutatott könyvtár több tekintetben is egyedülálló gyűjteménynek számít a Kárpát-medencében: ugyan a kéziratok és nyomtatott könyvek száma közép-európai összehasonlításban nem tartozik a legnagyobbak közé, a történelmi Magyarország területén azonban nem sok olyan régi könyves gyűjtemény van a gyöngyösin kívül, amelyik nem gazdag műgyűjtők és mecénások „állománygyarapításának eredményeként jött létre, hanem oly módon, hogy egy közösség a mindennapi könyvhasználat kötetait őrizte meg ötszáz éven keresztül”.

Filológia és textológia a régi magyar irodalomban. Tudományos konferencia, Miskolc, 2011. május 25–28. Szerk.: Kecskeméti Gábor, Tasi Réka. Miskolc: ME BTK Magyar Nyelv- és Irodalomtudományi Intézet, 2012. 522 p.

A kötetben a konferencián elhangzott előadások szerkesztett változata olvasható, a tartalomról: *Heltai János*: A perikópák 16. századi szöveghagyománya; *Hargittay Emil*: A Pázmány kritikai kiadás; *Ajkay Alinka*: Pázmány Péter *Tíz bizonyosságának* jegyzetkötetéről; *Bajáki Rita*: Pázmány *Imádságos könyvének* kritikai kiadása: a szövegkritikai; *Bogár Judit*: Pázmány *Imádságos könyvének* kritikai kiadása: a tárgyi jegyzetelés; *Maczák Ibolya*: Aranybánya a helyes olvasáshoz (A Jeremias Drexel: *Aurifodina*); *P. Vásárhelyi Judit*: A filológia diadala: Szenci Molnár Albert szövegkiadásai; *Baricz Ágnes*: Suri Orvos Mihály Catholicus reformatum-fordítása és előzményei; *Petrőczy Éva*: Mikolai Hegedűs János, a teológus-fordító-grammatikus a 17. századból; *Garadnai Erika*: Metatextualitás a felső-magyarországi hitvitában; *Ferenczi Ilona*: Csát – Sárospatak – Budapest – Nyizsnyij Novgorod – Sárospatak (Egy hányatott sorsú graduál kiadása elé); *H. Hubert Gabriella*: Gyülekezeti énekfordítások a 17. században (Kérdések és válaszok az RMKT XVII/17. munkálatai közben); *L. Szögedi Gabriella – Tasi Réka*: Könnyek az örökkévalóságnak (Jeremias Drexel és Nyéki Vörös Mátyás egy lehetséges kapcsolatáról); *Szelestei N. László*: Áhítati irodalmunk szövegváltozatainak barokk kori jellegzetességeiről; *Lauf Judit*: Egy középkori nyelvmélek, a Piry-hártya kódexe ismeretlen szövegének felbukkanása a kegyességi irodalomban.

A füleki ferences rendház könyvtárának régi állománya. Katalógus. Összeáll.: Martí Tibor. Szerk.: Monok István. Eger: Eszterházy Károly Főiskola, 2012. (A Kárpát-medence magyar könyvtárainak régi könyvei, 7.) CXIV, 641 p.

A kiadvány a füleki ferences rendház és a Füleki Vármúzeum könyvtárának 1850 előtti állományát tárja elénk. A 18. század eleje óta egységes és folyamatosan gyarapodó gyűjtemény nagyobb része (1929 mű 1722 kötetben) eredeti helyén, a rendház könyvtárában található; kisebb része pedig (384 mű 307 kötetben) a 20. század második felben a Füleki Vármúzeum kezelésébe került. A könyvtár köteteinek részletes feldolgozása képet ad az állomány összetételéről; továbbá a gyűjteményekben fennmaradt régi nyomtatványok kéziratos bejegyzéseinek közzététele további adatokkal járul hozzá a ferences rendházak között „mozgó” kötetek provenienciájának ismeretéhez – ugyanis megerősíti azt a ferences könyvtárak állományaival kapcsolatban ismert jelenséget, hogy a könyvek rendszeresen mozogtak a provincia rendházai között. A bejegyzések egy része a füleki kolostor szerzeteseitől származik, de más rendházak nevei is olvashatóak a bejegyzésekben, mint például Eger, Eperjes, Galgóc, Gyöngyös, Jászberény, (Karán)sebes, Kassa, Léva, Nagyszombat, Rozsnyó, Szokolca, Szécsény, Szeged, Szendrő. A sorozat újabb kötetével tovább bővülnek a Kárpát-medence kora újkori ferences könyvkultúrájáról és könyves örökségéről szerzett eddigi ismereteink.

„His Eminence files” American Embassy, Budapest. From Embassy Archives, 15 (1971) = Mindszenty bíboros az amerikai nagykövetségen. Követségi Levéltár, 15 (1971) Ed.: Ádám Somorjai. 2. rev. ed. Budapest: METEM, 2012. 358 p.

A könyv az Egyesült Államok Budapesti Nagykövetségének anyagát tartalmazza: azon dokumentumokat, amelyeket Mindszenty József bíborosra vonatkozóan a nagykövetség megőrzött – menedékének utolsó esztendejéből, 1971-ből. A dokumentumok nagy része angol nyelvű, de található köztük magyar nyelvű is: a fontosabbnak ítélt iratok előtt magyar nyelvű összefoglaló is olvasható. Ezen második kiadásban új felvételek alapján dolgoztak az anyag kutatói, ezért új jelzeteket adtak, és az anyagot kiegészítették a budapesti hat dobozból néhány újabb és fontosnak ítélt dokumentummal.

Molnár Antal: A zágrábi püspökség és a magyarországi katolikus egyház a 17. században. Budapest: METEM, 2012. (METEM-könyvek, 77.) 115. p.

Molnár Antal munkásságának középpontjában Magyarország, Horvátország és a Balkán-félsziget keresztény egyház- és művelődéstörténete áll. Ebben a művében összefoglalóan mutatja be a zágrábi püspökség török kori történetét. Könyvének legnagyobb újdonsága, hogy nem önmagában, hanem a magyarországi egyházmegegyéssel összehasonlítva dolgozza fel a püspökség múltját. Zágráb a korai újkorban még a magyar episzkopátus szerves részét képezte, fejlődése alapvetően a magyarországi struktúrák változásaival együtt értelmezhető. Ugyanakkor a 16. század második felétől intézményes szinten már világosan kitapinthatóak a különbségek is: a horvát katolicizmus mindvégig erősebb maradt, intézményes és személyi feltételei sokkal jobbaktak, így az egyházi élet határozottan konzervatív jellege ellenére a tridentinumi megújulás számos eleme erősebben megjelent a Drávától délre, mint attól északra. A magyar egyház joghatósága és befolyása egyre inkább névlegessé vált, az ennek erősítésére irányuló törekvések pedig kemény ellenállásba ütköztek. A 17. század első felének egyházi viszályai az ekkor már félévezredes közös múlt egy új szakaszának nyitányát jelentették: ezekben a vitákban kereshetjük a következő két évszázad magyar-horvát nemzetépítő konfliktusainak gyökereit.

Monok István: A művelt arisztokrata. A magyarországi főnemesség olvasmányai a XVI–XVII. században. Budapest: Kossuth; Eger: EKF, 2012. (Kulturális örökség, 1.) 470 p.

„Fegyverek közt hallgatnak a múzsák”, vagyis a 16–17. század folyamatos háborúi nem kedveztek a művelődésnek, a kultúra virágzásának. Valóban így van ez? – teszi fel a szerző a kérdést. Könyvében a lehetséges válaszok közül, az ország döntéshozóinak olvasmányműveltségét vizsgálva ad választ a feltett kérdésre. Kiemeli, hogy az arisztokrata családok tagjai a kortárs európai nemességhez hasonló műveltséget szereztek. Ez az olvasottság segítette őket abban, hogy felelősséggel tudják vállalni a birtokaikon működő egyházak támogatását, iskolákat, nyomdákat, könyvtárakat alapítottak, udvaraikban mintát kínáltak a civilizált élet, a kulturális izlés és szórakozás elterjesztésére. A történelemről, a politikáról gondolkodva hozták meg döntéseiket az ország újraegyesítését szorgalmazva, a lehetséges szövetségeket keresve. A kötet tartalmából: az Istvánffy-könyvtár Viničan és Paukovecen, a Mikulich-könyvtár Belecen, a Zrínyi család könyvtárai Csáktornyan, a Bánffy család alsóindvai udvara és könyves műveltsége, a Batthyány család németújvári udvara és könyves műveltsége, a Nádasdy család sárvári és pottendorffi udvara és könyves műveltsége, az Esterházy-könyvtárak Lakompakon, Fraknón és Kismartonban, a Thurzó család könyvtárai, a Pálffyak könyvei, az Illésházy-könyvtárak, a Czobor család könyvei, Majthényi György könyvei Kesselkőn, a Révay család könyves ügyei, az Ostrosith-könyvtár Illaván, a Berényi család könyvtára Karancsberényben(?), könyveik Temetvényen, a Forgách család könyvtárai, a Rákóczi-könyvtárak, Pázmány Miklós könyvei, a Balassa család könyvei, Csáky István könyvtára, a Thököly család könyvei, a Szirmai család könyvtárai, Bercsényi Miklós könyvtára Ungváron.

Rítóókné Szalay Ágnes: Kutak. Tanulmányok a XV–XVI. századi magyarországi művelődés köréből. Budapest: Balassi, 2012. 398 p. (Humanizmus és reformáció, 33.)

„Kutak, a test és lélek megújuló erejének éltető forrásai. A kötetben két kút között igazodnak a magyarországi humanizmus jelenségeit vizsgáló tanulmányok. A ferrarai Castello oszlopcsarnokos udvarán ma is ott a kút, amelynek közvetlen szomszédságában volt Guarino mester otthona. Innen áradt az itáliai humanizmus frissítő áramlata Janus Pannoniuson keresztül Pannóniába, először a király környezetébe, majd az újra fogékony főpapi udvarokba. Száz évvel később az északi Wittenberg egyeteme vette át ugyanezt a szerepet. Az új tanításra vágyók Melanchthonnál otthonra leltek. A két kút időben is és térben is messze esik egymástól. Mégis, a fejlődés íve a kettő között kirajzolódik” – írja az irodalomtörténész kötetének előszavában. A kötetben lévő, korábban már megjelent tanulmányokból többek között a következők olvashatóak: A humanisták közös Európája; A kút. Matteo de’Pasti Guarinóról készített érméről; Janus Pannonius és Várad; Andrea Mantegna és Janus Pannonius; Patria és pietas: Vitéz János és Janus Pannonius kapcsolatáról;

Janus Pannonius Hunyadi-epitáfiumai; II. Pál pápa és a gyalázkodó Janus-versek; Báthory Miklós váci püspök (1474–1506) síremléke; Eleink szórakoztató olvasmányairól; Miért Melanchthon?; A wittenbergi egyetem magyarországi promoteáltjai a 16. században; Melanchthon Szophoklész-kollégiuma; Egy polgár Wittenberg és Erdély között: Bódog (Macarius) József; Balsaráti Vítus János magyar orvosdoktor a 16. században; Albani Csirke György, Melanchthon magyar tanítványa; Dévai Mátvás egy ismeretlen levele?; Csanaki János pesti pap; Egy 16. századi vándorlitterátor: Bartholomaeus Georgievits; Magyarország közvetítő szerepe a protestantizmus keleti missziójában; A humanizmus kutatás Horváth János nyomában.

Sancta Sedes Apostolica et cardinalis Ioseph Mindszenty, III/2. Documenta 1967–1971. = Az Apostoli Szentszék és Mindszenty József kapcsolattartása, III/2. Tanulmányok és szöveggözellések. Ed.: Ádám Somorjai. Budapest: METEM, 2012. (Trilogia „Sancta Sedes et Mindszenty, 1956–1975” Vol. III.) 700 p.

A sorozat harmadik, befejező kötetének második része ismét két egységből áll össze: az elsőben magyar nyelvű tanulmányok olvashatók az Apostoli Szentszék és Mindszenty József bíboros kapcsolattartásáról, a másodikban pedig az eredeti dokumentumok szerepelnek. A vizsgált periódus az 1967–1971 közötti időszak dolgozza fel, melyek fő témái: a Vatikánnal folyó levelezés és kapcsolattartás dokumentálása, König bíboros ismételt látogatásai, az amerikai nagykövetség elhagyásának kísérlete 1967-ben és tényleges elhagyása 1971-ben, majd a trilogia összegzése. (Az első rész 2007-ben, a második 2009-ben, a harmadik első része 2010-ben jelent meg.)

Tanulmányok Szilárdfy Zoltán 75. születésnapjára. Szerk.: Smohay András. Székesfehérvár: Székesfehérvári Egyházmegyei Múzeum, 2012. (A Székesfehérvári Egyházmegyei Múzeum kiadványai, 8.) 176 p.

Szilárdfy Zoltánt, a tudós klerikust, címzetes esperest, nyugalmazott plébánost köszöntik tisztelői az alábbi kötettel. *Spányi Antal*: Előszó; *Csorba László*: Szilárdfy 75 – Köszöntő; *Mózessy Gergeley*: Liturgikus műtárgyak gyűjtése és múzeumszervezés Székesfehérvárott, 1938; *Smohay Péter*: A Balassi-szövegek leszármazásáról a kassai töredék kapcsán; *Bartos György*: A székesfehérvári XVIII. századi prépostsági templom berendezéseiről és Keresztelő Szent János fehérvári kultuszának néhány emlékérről; *Smohay András*: Vinzenz Fischer Szent István király keresztény hitre téríti Magyarországot című metszete és Székesfehérvár; *Rákossy Anna*: Az úgynevezett antiochia kehely; *Nagy Mihályi Géza*: Antiochiai Szent Ignác, az Istenhordozó; *Golub Xénia*: „Szvecsár” – A családi védőszent ünnepéről a pomázi szerbek körében; *Medgyesy S. Norbert*: A győr-szigeti Szent Rókus-plébániatemplom Mária-képei, pestisszentjei és tiszteletük 1712 és 1812 között; *Korhecz Papp Zsuzsanna*: Mathias Hanisch (1754 körül – 1806) pestis ellen védő oltár- s kegyképei; *Ridovics Anna*: Maria ab Anna lactatur; *Bicsák Csaba*: A méhek szimbolikája és ikonográfiája; *Terdik Szilveszter*: Vér vagy tej? Egy ritka ikonográfiájú kép a leMBERGI bernardinus templomban.

A tiszántúli református iskolák 18. századi könyvöröksége. Tanulmányok. Szerk.: Monok István. Budapest: Kossuth; Eger: EKF, 2012. (Kulturális örökség) 255 p.

A Tiszántúli Református Egyházkerület hatalmas területre terjedt ki, rá hárult a Duna-Tisza köze, a Partium és reformkorig a Szilágyság egyházi és iskolai életnek a megszervezése is. A 17. század végére számos jelentős kollégium – Debrecen mellett Szatmár, Nagybánya, Máramarossziget, Nagykörös, Zilah – felügyelete is a püspökre tartozott. A falusi tanító munkáját jelentős részben a kollégiumok végzett diáksága végezte, így a református egyház közművelődési szerepe a terület magyar lakossága körében meghatározó volt. A református iskolák kibocsátó és megtartó erejéről tanúskodik az a tény, hogy a kötetben szereplő települések mindegyikében olyan személyiségek élet és alkottak, akiket a mostani historiográfia is számon tart (többek között Losontzi István, Balla Gábor, Ertsei Dániel, Szőnyi Benjámín). A kötetben olvasható tanulmányok: *Monok István*: Újra-kezdés – Református iskolák könyvtárai az egykori török hódoltság területén; *Zvara Edina*: A hódmezővásárhelyi iskola könyvtára a 18. században; *Hegyi Ádám*: A mezőtúri református gimnázium

könyvtára a 18. században – Ertsei Dániel (1744–1809) szerepe egy mezőváros kulturális életében; *Oláh Róbert: A beregi oskolamesterek olvasmányai a 18–19. század fordulóján.*

Zvara Edina: Ferencesek Szokolcán a korai újkorban. Bp.: METEM, 2012. (METEM-könyvek, 79.) 182 p.

A kolostort 1467-ben alapították, az első könyvjegyzék azonban csak 1662-ből ismert – pedig a ferencesekre is igaz az, hogy egy új kolostor létrehozásakor igyekeztek minél hamarabb könyvtárat is kialakítani, s gyarapítani azt. A barátok már a 16. században is jelentős bibliotékával rendelkeztek, hiszen az 1662-ben összeírt gyűjtemény nem lehet előzmények nélküli. Még az a néhány év sem vehette igazán vissza a gyarapodást, amikor a pestis és az átvonuló csapatok miatt el kellett hagyniuk a kolostort s az üresen állt. Valószínűleg a patrónusok is segítették őket adományokkal. A barátok tevékenységének köszönhetően Szokolca nemcsak a magyar ferenceség integráns része maradt, hanem a legmeghatározóbbak egyike volt a kora újkori Magyarországon. Működésük segítette a katolikus egyház megújulását, szinte folyamatos kapcsolatuk a török hódoltsággal és Erdéllyel is a rendház fontosságát bizonyítja. Kolostoruk fennmaradt könyvvállománya is mutatja a korai újkorban betöltött szerepüket.

EGYHÁZTÖRTÉNETI KÖNYVEK, 2013

Az 1712. évi pozsonyi diéta egy ciszterci szerzetes szemével. Szerk.: Forgó András. Pannonhalma: Pannonhalmi Főapátsági Levéltár; Veszprém: A Magyar Nemzeti Levéltár Veszprém Megyei Levéltára, 2013. 292, [2] p. (Fontes ex Archivo Sancti Martini editi, 1.) (Veszprém Megyei Levéltár kiadványai, 32.)

1712-ben a magyarországi rendek újra összeültek Pozsonyban. Ezen alkalomból Hermann Engelbert morvaországi ciszterci szerzetes is Magyarországra jött, hogy apátja felkérésére részt vegyen az országgyűlésen, s képviselje rendje és apátsága érdekeit. Itteni működéséről részletes feljegyzést készített, amelyek részben az országgyűlésen tapasztalat eseményekről készültek, valamint általuk betekintés kapunk a katolikus egyház akkori politikai tevékenységébe.

Alsópapság, lokális társadalom és népi kultúra a 18–20. századi Magyarországon. Szerk. Bárh Dániel. Budapest: ELTE BTK Folklore Tanszék, 2013. 351 p.

Az ELTE Néprajzi Intézetében működő Folklore Tanszék szervezésében egy szimpózium megszervezésére került sor. A szervezők a katolikus és a protestáns alsópapság „tudományközi megközelítésű vizsgálatát” tűzték ki célul, s az elhangzott előadásokat kiegészítve jelent meg azok szerkesztett anyaga: *Bárh Dániel: Alsópapság és nép kultúra; Gárdonyi Máté: A plébánossal szemben támasztott követelmények a tridentini zsinat után; Gözsy Zoltán: A katolikus egyház normakommunikációs és mediatori szerepe a 18. században; Mihalik Béla Vilmos: Plébános és közösség a 18. század közepi egri egyházmegyében; Kis Réka: Normakövető és normaszegő lelkészek a kora újkorban a Küküllői Református Egyházmegye iratainak tükrében; Dénesi Tamás: Egy plébániaalapítás nehézségei: Konfliktusok Kővágóörsön; Muntagné Tabajdi Zsuzsanna: Egy 18. századi romhányi plébános a protestáns közösségek hálójában; Forgó András: „Vajon az igaz katolikusként szabad-e a hamis vallásban levőket megszenvedni?": Katolikus tolerancia a jozefinizmus korában; Szász Lajos: A református lelkész és gyülekezete a 19. század első évtizedeiben; Pályi Zsófia Kata: Öreg prédikátorok, öreg prédikátorné asszonyok és neveletlen árvák a református egyházmegye kebelében (1800–1834); Bednárík János: A budakeszi tumultus: egy 19. századi helyi konfliktus elemzése; Simon Ervin: Harcos apologéta vagy felelősségre vont bűnbank?: Egy református lelkész életpályája mikroszintű elemzése a kisegyházak csetényi térhódítása tükrében; Smid Mária Bernadett: Mária útjai: Katolikus belmisszió a 20. század első harmadában Magyarországon a jezsuiták működése nyomán; Ilyefalvi Emese: „Ha levelem elolvastad, add tovább”: Egy református lelképásztor sajátos kommunikációja a két világháború közötti Kideben.”*

Bahlcke, Joachim: A magyar püspöki kar és a Habsburg Monarchia: Együttműködéstől a konfrontációig, 1686–1790. Budapest: METEM, 2013. 558 p.

„Végigvezetve az oltár és a trón viszonyán a Habsburg Monarchia politikájáról, modernizációs törekvéseiből, kormányzási technikáiról a könyv gazdag és árnyalt tájékoztatást nyújt. Felkészült államférfiak, kötelességtudattal áthatott uralkodók, pontosan működő hivatalnoki kar és a felvilágosodás felé tartó korszakban az érdekérvényesítés minden eszköze a hatalom rendelkezésére állt. Mégis nemcsak hogy Magyarországot, de a kezdetben lojális egyházi elitet, a főispáni tisztséget is viselő püspöki kart sem sikerült a modernizált birodalomba beilleszkedővé tenni. A könyv részletekbe menően vizsgálja végig azt a bonyolult folyamatot, ahogy az ország első rendje, a püspöki kar, ragaszkodott az alkotmányhoz és ellenállt a reformoknak. Az 1760-as évek derekára szétért a 18. század elején még működő érdekszövetség az államhatalom és a püspöki kar között.” – olvashatjuk R. Várkonyi Ágnes történész gondolatait a bevezetőben.

Bitskey István: Felekezeti és identitástudat Magyarország kora újkori irodalmában. Budapest: MTA, 2013. 39 p. (Székfoglalók a Magyar Tudományos Akadémián)

A kötetben Bitskey Istvánnak a 2013. szeptember 16-án elhangzott akadémiai székfoglalója olvasható. Bitskey úgy összegzi véleményét, hogy mindenképpen érdemes a Kárpát-medence kora újkori „felekezeti indíttatású öndefiniáló, identitásképző folyamatok” részleteinek a feltárása. Minden esetben az a kérdés, írja, hogy milyen összetevők határozzák meg az egyes korszakokban és kulturális régiókban az értelmiségi önszemléletet? Példáival azt kívánja bemutatni, hogy az identitásképző írásos forrásokban, kommunikációs eljárásokban, retorikus formákban és toposzokban különböző összetevők jutottak meghatározó helyzetbe régiók, korszakok vagy eszmetörténeti mozgások eredményeképpen – és ebben a folyamatban játszott kiemelt szerepet a felekezeti és identitástudat Magyarországon.

Bitskey István: Religió, stúdium, literatúra: tanulmányok a régi magyarországi irodalmi műveltségről. Budapest: Universitas, 2013. 314 p. (Historia litteraria, 29.)

A neves irodalomtörténész tanulmányaiban a Kárpát-medence szellemi jelenségeit az európai összefüggések rendjében mutatja be, a magyar kultúra nemzetközi kapcsolatainak hálózatát pedig eddig homályban maradt jelenségek bemutatásával gazdagítja. A tartalomról: Válaszkísérlet a krízisre: felekezeti és identitástudat Magyarországon; Református tankönyvkiadói program a 16. század végi Debrecenben; Katolikus retorikai kompendiumok a barokk kori Magyarországon; „Kiss Róma” vagy „magyar Athén”? A reformáció kezdetei Nyugat-Magyarországon; De Ruyter admirális a magyar irodalomban; „Erkölcösöknek tündöklő gyöngyszeme” (Szent Erzsébet a kora újkori magyar irodalomban); Pázmány Péter prédikációja Szent Mártonról; „Christus példájára nézek” (A szentkultusz retorikája Pázmány-predikációkban; A Mohács-téma egy hitvitában.

Csepregi Zoltán: A reformáció nyelve: tanulmányok a magyarországi reformáció első negyedszázadának vizsgálata alapján. Budapest: Balassi, 2013. 588 p. (Humanizmus és reformáció, 34.)

A hazai hitújítás vizsgálatának térbeli kerete a 16. századi Magyarországnak Soprontól Brassóig húzódik. Időben az első reformációpárti megnyilatkozásoktól az 1548-as országgyűlésig tekinti át a reformáció nyelvi megnyilatkozásait a „városi reformáció” tudatos módszertani programjának jegyében, az alábbi fejezetekben: I. Kutatástörténeti bevezető; II. „Hit által győztek meg országokat”: a szavak hatalma; III. Humanista hálózatok a reformáció előtt; IV. Az udvar és az evangéliumi mozgalom; V. Brandenburi György, a titokzatos markoláb; VI. Párhuzamos életrajzok; VII. Hol a határ? Jósomszédsági kapcsolatok; VIII. Szabadság, egyenlőség, közösség Dévai Mátyas tanításában; IX. A hitváltók hitvallása; X. A felekezetszerveződés útján: (helvét) fordulat és (római) reform; X. Összefoglalás és egyenleg; Független (többek között: Paulus Speratus az iglóiaknak, Heinrich Keschinger a bártfai tanácsnak, Mária királyné Brandenburi Albertnek, Brandenburi György Thurzó Szaniszlónak írt levele stb.).

Európa védelmében. Kapisztrán Szent János és a nándorfehérvári diadal emlékezete. Szerk.: Kálmán Peregrin, Veszprémy László. Budapest: HM Hadtörténeti Intézet és Múzeum: Line Design, 2013. 231 p. (A Hadtörténeti Intézet és Múzeum könyvtára)

A Capestranóban, 2006. október 26-án tartott emléknep és a Budapesten, 2006. szeptember 6–7. között tartott tudományos ülés szak szerkesztett anyaga: *Fodor Pál*: Az Oszmán Birodalom, Bizánc és a nyugati kereszténység: Nándorfehérvár 1456. évi ostromának nemzetközi hátteréhez; *F. Romhányi Beatrix*: Az obszerváns ferencesek és a Délvidék védelme; *Heidemarie Petersen*: Kapisztrán Szent János hitszónoki tevékenysége Boroszlóban és Krakkóban, s annak hatása a helyi zsidó közösségekre; *Stankó Andrić*: Kapisztrán Szent János és Brankovics György: Egy lehetetlen kompromisszum; *Szlancsó Margit*: Kapisztrán és a fényűzés bírálata; *Klaniczay Gábor*: Kapisztrán és a ferences obszervancia csoda-felfogása; *Galamb György*: Az emlékezés útvonalai: Itineráriumok a Kapisztrán Jánosról és Marchiai Jakabról szóló XV. századi életrajzokban; *Kálmán Peregrin OFM*: Capsitranus Triumphans; *Berhidai Piusz OFM*: Szent Ferenc képe a XV. századi magyarországi irodalomban; *Érszegi Géza*: Sonorose, ut bene audiantur, pulsantur...; *Petrovits István*: Capystranus: Egy 1515-ben Londonban kinyomtatott névtelen angol elbeszélő költemény; *Marco Bartoli*: Kapisztrán Szent János és kora a capestranói rendház könyvtárában őrzött dokumentumok alapján; *Sölch Miklós*: Kapisztrán Szent János levelezése a diplomatikai fényképgyűjteményben; *Lukács Adrienn*: Keresztes hadjáratot hirdető szobor a Hadtörténeti Intézet és Múzeum előtt; *Fr. José Carballo OFM*: Kapisztrán Szent János: a mindig lángoló ember; *Fr. Virgilio Felice de Virgilio OFM*: Kapisztrán Szent János az igaz hit szolgálatában; *Grado Giovanni Merlo*: Kapisztrán Szent János ferencességének kettőssége; *Veszprémy László*: Utószó.

István, a szent király: tanulmánykötet és kiállítási katalógus Szent István tiszteletéről halálának 975. évfordulóján. Szerk. Kerny Terézia, Smohay András. Székesfehérvár: Székesfehérvári Egyházmegyei Múzeum, 2013. V, 538 p. (Magyar királyok és Székesfehérvár, 4.) (A Székesfehérvári Egyházmegyei Múzeum kiadványai, 9.)

A könyv a Székesfehérváron 2012. november 24-én „Szent István tiszteletének évszázadai” címmel rendezett konferencia szerkesztett anyagát és a Székesfehérváron, 2013. augusztus 31.–2013. december 8. között tartott kiállítás katalógusát tartalmazza. A tartalomról: *Spányi Antal*: Püspöki előszó; *Lövei Pál*: Gizella királyné síremléke Passauban; *Kerny Terézia*: Szent István ereklyéiről: Kutatástörténeti áttekintés; *Zsoldos Attila*: A szent és az ő: Szent István kultuszának kezdetei; *Thoroczkay Gábor*: Szent István legendái; *Vinicije B. Lupis*: Szent István állkapocs-ereklyetartója; *Vinicije B. Lupis*: Szent István raguzai fejereklyetartója Székesfehérvárott; *Daniel Premerl*: Szent István király zágrábi ereklyetartó mellszobra; *Smohay András*: Szent István király székesfehérvári ereklyetartó hermája; *Lakatos Adél*: Szent István király kalocsai ereklyetartó hermája; *Mikó Árpád*: Heraldikai reprezentáció és nemzeti hagyomány: Szent István király alakja a kora újkori címeres nemesleveleken; *Vitek Gábor*: „Sanctus Stephanus ora pro nobis”: Adalékok Szent István király heraldikus ábrázolásához; *Maczák Ibolya*: A királyok tüköre: Magyarországi barokk prédikációk Szent István királyról; *Medgyesy S. Norbert*: „Magyarország fondálója”: XVII–XVIII. századi históriás és könyörgő népének Szent István király tiszteletére; *Szilárdfy Zoltán*: Egy magyar barokk apácamunka Szent István király kettős följajánlásával; *Gaylhoffer-Kovács Gábor*: Szent István király kardfelajánlása; *Kerny Terézia*: Szent István király tiszteletének megújulása a XIX. században; *Terdik Szilveszter*: Egy XIX. századi ikonográfiai kísérlet I.: Szent István „emlékszerű” portréja; *Terdik Szilveszter*: Egy XIX. századi ikonográfiai kísérlet II.: Roskovics Ignác Szent István-képei a budai várban; *Terdik Szilveszter*: Egy XIX. századi ikonográfiai kísérlet III.: Róth Miksa mozaikja a Szent Jobb-kápolnában; *Terdik Szilveszter*: Szent István király tisztelete a görögkatolikus egyházban; *Prakfalvi Endre*: A Szent Imre-évtől a Szent István-évig: Adatok és adalékok Székesfehérvár művészeti életéhez a két világháború között; *Molnos Péter*: Aba-Novák Vilmos falképtervei a székesfehérvári Szent István-mauzóleumban; *Mózesy Gergely*: Fejezetek kommunista államhatalom és a Szent István-kultusz kapcsolatából; *Gedai István*: Szent István kultusza pénzeinken.

Kiss Gergely: Királyi egyházak a középkori Magyarországon. Pécs: Pécsi Történettudományért Kulturális Egyesület, 2013. 204 p. (Thesaurus Historiae Ecclesasticae in Universitate Quinqueecclesiensi, 3.)

A kötet a magyarországi egyházi igazgatástörténet, egyházjog egy sajátos területével ismerteti meg az érdeklődő olvasót, ez pedig a királyi egyházak, kiváltságolt (exempt) egyházi intézmények témaköre. Az első nagyobb részben a kiváltságos helyzetű királyi egyházak a hazai és európai megjelenésével, valamint az esztergomi érsek ezen intézmények feletti joghatóságával foglalkozik. A második egységben pedig az érintett intézmények (Benedek-rendi apátságok, premontrai prépostságok, társaskáptalanok, kápolnák, plébániák, decanatusok) egyházjogi helyzetének fejlődését mutatja be a magyar középkor hat évtizedén keresztül, s feltárja a fejlődésben szerepet játszó tényezőket is.

Klestenitz Tibor: A katolikus sajtómozgalom Magyarországon, 1896–1932. Budapest: Complex, 2013. 310, [4], XLII p.

XIII. Leó úgy vélte, hogy az egyházzellenes irányultságú tömegsajtó elidegeníti az olvasókat a vallástól, ezért saját sajtóhálózatok kialakítására buzdította a híveket. A pápa figyelmeztetése nyomán Magyarországon is kibontakozott a katolikus sajtómozgalom. A 19. század végén a magyar katolicizmus szellemi elitjének körében felélenkült az érdeklődés az egyházi sajtó kérdése iránt, amit tanulmányok hosszú sora tükröz. Mindennek következtében társadalmi szervezetek is létrejöttek, amelyek fő célja „a katolikus sajtópártolás szervezése és a versenyképes egyházi sajtó” létrehozása volt. A legsikeresebb szervezetek (köztük a Katolikus Írók és Újságírók Országos Pázmány Egyesülete és Katolikus Sajtóhölgybizottság) az egyházi közélet alapintézményeivé váltak. A mozgalom kiemelkedő eredménye a Bangha Béla nevéhez köthető Központi Sajtóvállalat létrehozása volt, amely 1919–1944 között a legjelentősebb egyházi lapkiadónak számított.

László Legeza–Ivancsó István: Napkor görögkatolikus egyháza. Napkor: Német Nemzetiségi Önkormányzat, 2013. 44 p. (Napkor helytörténeti füzetek, 1.)

Napkor görögkatolikus egyházának eredetéről nincsenek biztos ismereteink. Az egyházközség alapításának éve is ismeretlen, de bizonyított, hogy a 17. században már létezett. Nagykállóban volt Szabolcs vármegye legrégebbi bizánci rítusú egyháza, temploma a 16. században épült. Ez is hozzájárulhatott ahhoz, hogy a vele szomszédos Napkoron korán letelepedtek a görög szertartású hívek. Napkor a Hajdúdorogi Egyházmegye alapításáig (1912) a munkácsi püspökség nagykállói esperesi kerületéhez tartozott. Napkor parókiájának önállósága a 18. század második felében szűnt meg, majd 1814-ben ismét önálló lett. Anyakönyvét 1813-tól vezetik.

Micae mediaevales III. Fialat történészek dolgozatai a középkori Magyarországról és Európáról. Szerk. Gál Judit, Péterfi Bence, Vadas András, Kranzieritz Károly. Budapest: ELTE BTK Történelemtudományok Doktori Iskola, 2013. 242 p. (Tanulmányok, konferenciák: ELTE BTK Történelemtudományok Doktori Iskola, 6.)

A kötetben olvasható írások egy része a Doktori Iskolának a 2013-ban rendezett középkortudományi konferenciáján hangzottak el, más írások szerzői pedig a Történeti Intézet középkori szakirányának hallgatói. A tartalomról: *Rákos-Zichy Johanna*: „Ami azonban a hívőbb keresztényeknél nem fordul elő”: 3–5. századi keresztény szerzők a halotti lakomákról; *Belucz Mónika*: A nők szerepe Szent Patrik írásaiban; *Ternovác Bálint*: A bogumil eretnokség az Észak-Balkánon a 10–11. században; *Gál Judit*: A dalmáciai egyházszervezet jellemzői a 11–13. századi átalakulásban; *Uhrin Dorottya*: A Váradi Regestrum veneficiummal és maleficiummal kapcsolatos esetei; *Péterfi Bence*: Korvin János zajorjei öröksége: A Vitovec-fivérek ellen vezetett 1488. évi hadjárat és háttere; *Vadas András*: „A Dunára én bizon nem megyek, mert még nem akarok meghalnom”: A Duna jégjelenségei a kora újkorban (1530–1650).

Molnár Antal: Kalmárok és káplánok az Oszmán Birodalomban: források és tanulmányok a balkáni és hódoltsági katolicizmus 16–17. századi történetéhez. Budapest: METEM; Szeged: Historia Ecclesiastica Hungarica Alapítvány, 2013. 320 p. (METEM könyvek, 80.)

„A Balkán-félsziget múltjának alapos ismerete nélkül a magyarországi hódoltság története nem ismerhető meg” – ennek a historiográfiai alap gondolatnak a jegyében adja közre a szerző újabb kötetét, amelyben részben már megjelent, részben eddig kiadatlan írásai olvashatók: Pécs a raguzai kereskedelem szervezetben a 16. század közepén; Raguzai és a balkáni missziók kezdetei; Ismeretlen inkvizíciós forrás a hódolt Budáról: Don Vincenzo di Augustino raguzai káplán beadványa a Szent Hivatalnak 1599-ből; Raguzai bencés misszionáriusok a hódolt Dél-Magyarországon (1587–1612); Inkvizíció és misszió Bulgáriában a 17. század elején; Három belgrádi levél a Római Inkvizíció levéltárából; A Dél-Balkán képe Rómában: Marino Bizzi antivari érsek két kiadatlan beszámolója Szerbiáról és Albániáról (1622); Velence és a balkáni missziók: Marnavics Tomkó János ismeretlen javaslata a balkáni katolikus egyház újjászervezésére (1624); Egy elfeledett hídfő Róma, Velence és az Oszmán Birodalom között: Cattaro és a balkáni missziók a 16–17 században; A Novi Pazar-i kápolnaviszály (1627–1630): A Raguzai Köztársaság és a balkáni katolicizmus a 17. század első felében; Rómából Belgrádba: Három jezsuita úti beszámoló a 17. századi Balkánról; Katolikus missziók a Balkánon XI. Ince pápasága idején (1676–1689): a csúcsponttól a pusztulásig; Egy „magyar” püspök a török hódoltságban: Macripodari Jácint csanádi püspök levele Szelepcsényi Györgyhez 1668-ban; A törökkori boszniai ferenceség kutatása Magyarországon.

Nagy Levente: Lehetséges küldetés? Hitek és tévhitek a román reformáció körül. Budapest: ELTE Eötvös K., 2013. 182 p. (Europica varietas)

„A reformáció és a románok viszonyának értékelése a huszadik század első felében két pólus között mozgott. A magyar irodalom- és egyháztörténészek az erdélyi fejedelmek és arisztokraták minden erőszaktól mentes, csupán a hitbuzgalomtól és a kegyességtől vezérelt civilizatorikus akusát szerették volna látni a román reformációban...” – kezdi könyve bevezetőjét a szerző, s veszi górcső alá az elmúlt évtizedekben, években született tanulmányokat, mutat rá azok torz tényeire és a források alapján ki is igazítja azokat. A könyv tartalmából: 1) Néhány elméleti kérdés (A román reformáció és a hungarológia; A román reformáció mint köztes kulturális jelenség; A román reformáció és a görögkelti ortodoxia); 2) A felekezetépítés sikerei és kudarcai; 3) A román reformáció és az irénizmus (Bethlen Gábor protestáns és/vagy katolikus Daciája?); Bethlen Gábor és Kirill Lukarisz); 4) Irénizmus és reformáció a két Rákóczi György idejében (A gyulafehérvári román Újszövetség (1648) és Zsoltárkönyv (1651)); 5) A zsolttárok az egyetemes és a román reformáció szolgálatában (Egy unitárius román énekeskönyv?; Szenci Molnár-zsolttárok román kontextusban; A „vad oláh Halicius” magyar versei).

Nyolcszáz esztendő a ferences rend. Tanulmányok a rend lelkiségéről, történeti hivatásáról és kulturális-művészeti szerepéről. Szerk.: Medgyesy S. Norbert, Ötvös István, Óze Sándor. 2 kötet. Budapest: Írott Szó Alapítvány; M. Napló, 2013. 1314 p. (Művelődéstörténeti műhely. Rendtörténeti konferenciák, 8.)

2002-ben rendezték meg *A ferences lelkiség hatása az újkori Közép-Európa történetére és kultúrájára* című konferenciát. Az azóta eltelt hét esztendő alatt számos új eredmény született, amelynek bizonyítéka a Budapesten és Piliscsabán, 2009. október 14–15-én rendezett konferencia – jelen kötetben az ott elhangzott 71 előadás szerkesztett változata olvasható.

Óz Sándor Előd: A Görögényi Református Egyházmegye történeti névtára: a kezdetektől 1848-ig. Budapest: Gondolat, 2013. 200 [2] p. (Erdélyi református egyháztörténeti füzetek, 19.)

A Görögényi Egyházmegye 36 gyülekezetének 496 kora újkori lelkipásztorai és tanítója ismerhető meg Óz Sándor Előd régen várt munkájából. Az adattár életrajzain kívül egy vezető tanulmány is olvasható a kötetben, amelyben elemzi az adatokat és bepillantást ad a 17–18. századi erdélyi református papok és oskolamesterek szolgálatába.

Pesti Brigitta: Dedikáció és mecénatúra Magyarországon a 17. század első felében. Budapest: Kossuth; Eger: EKF, 2013. 493 p. (Kulturális örökség)

A szerző könyvében a 17. század első fele könyvtermésének vizsgálatával arra ad választ, hogy az évszázados latin nyelvű nemzetközi hagyomány mellett hogyan alakult ki és fejlődött a dedikáció műfajának magyar nyelvű eszközkészlete; továbbá hogy milyen támogatásban részesült az egyre erősödő magyar nyelvű irodalom, vagyis kik, mit és miért támogattak? A tartalomról: Bevezetés (A kutatás jelenlegi helyzete, A forráskorpusz és a vizsgálati módszerek); Szöveg és paraszöveg (Paratextus-elmélet; Szövegkeret, szöveghatár); Barokk kiadványok paratextusai (A pretextusok terminológiai kérdései, Dedikáció, Előljáró beszéd, Az ajánlólevél és az előljáró beszéd formai és műfaji keveredése, A paratextusok és a főszöveg nyelvi viszonyai); A dedikációk retorikai sajátosságai (A dedikálás művészete, Magyar nyelvű dedikációs episztolák retorikája, Toposzok); A magyar nyelvű irodalom támogatási rendszere, 1601–1655 (A dedikációk patrónusra vonatkozó adatai; A támogatott művek műfaji sajátosságai, A patrónusok köre, A patrónusi támogatás formái, Az ajánlás okai, Az irodalomtámogatás indítékai, Patrónusi rendszerbe nem illeszthető ajánlások).

Régi magyar imakönyvek és imádságok. Szerk.: Bogár Judit. Piliscsaba: PPTÉ BTK, 2012. 268 p. (Pázmány irodalmi műhely. Lelkiségtörténeti tanulmányok, 3.)

A kötet a Piliscsabán, 2010. április 9–10. között rendezett konferencia szerkesztett anyagát tartalmazza: *Bajáki Rita*: Pázmány Péter és Kopcsányi Márton imakönyve; *Bán Izabella*: *Jó illatú rózsás kert*: Egy klarissza eredetű imakönyv kiadásairól; *Barna Gábor*: A Mezey kántorok 19. századi énekeskönyvei és forrásai; *Bogár Judit*: Pázmány Péter *Imádságos könyve* és a *Biblia*; *Farmati Anna*: „De az igaz és foganatos imádság két képpen lehet...”: Az elmélkedést kísérő imádság mint sajátos típus; *Fazakas Gergely Tamás*: Kora újkori „nemzeti” imádságok nemzetközi összefüggésben: országos könyörgés és közösségi bűnbánat Bethlen Gábor idején; *Fekete Csaba*: A 16–17. század legkisebb hazai imádságoskönyve; *Ferenczi Ilona*: Az ének mint imádság: Madarász Márton ének-imádságai (1629); *Frauhammer Krisztina*: „Olvasás által imára buzdítani”: Martin von Cochem Krisztus-életrajzának magyarországi utóélete; *Horváth Sándor*: Imák a *Hisa Zlata* imakönyvben; *Maczák Ibolya*: Lelki fegyverek – újraírt imádságok; *Nagy Márton Károly*: Bethlen Kata imádságai; *Pelczér Katalin*: „Szent szó, szent beszéd”: A beszédhelyzetek és a motívumok kapcsolódása a magyar archaikus népi imádságokban; *Péntek Veronika*: Pécsi Lukács és Erdődi János *Soliloquia*-fordítása; *Reichardt Gabriella*: Nádasdy Pál imádságoskönyve (1631); *Rokay Zoltán*: Szabadkán használatos 18. századi illír nyelvű lelkiségi könyvek; *Soós Sándorné Veres Rózsa*: A rózsafüzér-imádság a 17. századi írásos emlékeinkben; *Szelestei N. László*: Rimay János imádságoskönyve; *Vadai István*: Nyéki Vörös Mátyás rimes imádságai; *Varga Bernadett*: „Hát én, Uram, mit szóljak te előtted...?": Imádság és elmélkedés viszonya Keresztúri Bíró Pál *Mennyei társalkodásában*.

Szelestei N. László: Irodalom és lelkiség. Piliscsaba: MTA–PPKE Barokk Irodalom és Lelkiség Kutatócsoport, 2013. 208 p. (Pázmány irodalmi műhely. Lelkiségtörténeti tanulmányok, 6.)

Az irodalomtörténész korábban megjelent tanulmányaiból olvasható egy válogatás az 'irodalom és a lelkiség' témaköréből. A tartalomról: Áhítati irodalom és irodalomtörténet-írás, A hívek szentmise-imádságai a kora újkorban, Rimay János imádságos könyve, Áhítati művek Murányban a 17. század első felében, Wesselényi Ferenc nádor imádságos könyve, Báthori Zsófia imádságos könyve és annak kiadásai, *Lelki fegyverház*, Hegyfalusi György *Centifoliájának* verses imáiról, Csukly István énekeskönyve, Egyházi énekeskönyveink reformja 1800 körül, Az *Énekek könyve* és Ányos Pál, Hymuszfordítások Ányos Pál *Énekek könyve* című kötetéből, Két 18. század végi *Te Deum*, Áhítati irodalmunk szövegváltozatainak barokk kori jellegzetességeiről, Berzsenyi Dániel *Fohászzkodása* és az evangélikus egyházi költészet, A győri Magyarok Nagyasszonya Társulat a 17. században, Mákóczy Imre és Maracsó Anzelm verses embléma-füzére Sajhó Benedek főpapát köszöntésére, Klimó György püspök szerepe Lodovico Antonio Muratori műveinek magyarországi terjesztésében, Eszterházy Károly, a püspök.

Viskolcz Noémi: A mecenatúra színterei a főúri udvarban. Nádasy Ferenc könyvtára. Szeged: SZTE; Budapest: Historia Ecclesiastica Hungarica Alapítvány, 2013. 776 p. (A Kárpát-medence koraújkori könyvtárai, 8.)

Nádasy Ferenc (1623–1672) politikai tevékenysége mellett eddig kevésbé volt ismert mecenatúrája, tudományos ambíciói, gyűjteményei, amelyek szinte egyedülálló kulturális teljesítménynek értéke össze a korban. Pottendorfi kastélya egy olyan összetett, sokoldalú tárházként működött, amelynek létrejöttében a korabeli gyűjtésméletek felhasználása, illetve fejedelmi, hercegi és egyéb gyűjtemények mintaként való követése egyaránt feltételezhető. A könyvtár ennek a Kunst- und Wunderkammernek a részeként értendő, ahol a könyvek nem pusztán kiállítási tárgyak voltak, hanem egyrészt az ősökkel, hittel, hagyományokkal összekötő szálak, másrészt a világ megértését szolgáló és az enciklopédikus tudásszomjat oltó források. Kiolvasható belőlük a vásárló izgalma, a tulajdonos féltő gondja, az olvasó érdeklődése. Egyszerűen megfogalmazva: Nádasy Ferenc a könyvtárral intellektuálisan definiálta önmagát – írja Viskolcz Noémi.

Zvara Edina: Nyugat-dunántúli protestáns lelkészek könyvei a késő humanizmus korában. Szeged: SZTE; Budapest: Historia Ecclesiastica Hungarica Alapítvány, 2013. 500 p. (A Kárpát-medence koraújkori könyvtárai, 9.)

A 16–17. századi hazai, fennmaradt tudósi és lelkészi gyűjteményeket áttekintve a Beythe család esetében igen szerencsések vagyunk: közel négyszáz kötetük ismert a hazai és a környező országok gyűjteményeiből. Mind Beythe István, mind András és Imre fia beleírták nevüket könyveikbe, s bejegyzéseikből látható, hogy könyveiket használó tudós lelkészek voltak. Tudósok és lelkészek, hiszen mindhárman maradandót alkottak: nevüket ott találjuk az egyház, a könyvtár-, a nyomdászati-, az irodalom- és a természettudományi írásokban. Szellemi környezetüket megismerve tevékenységükről alaposabb képet kapunk. Ez azonban fordítva is igaz, hiszen a Beythék élete és szellemi alkotásai alapján a korszak főúri udvaraiban folyó művelődési tevékenységeket is részletesebben láthatjuk. Így válik még világosabbá a Nádasy, a Bánffy és a Batthyány család kultúrapártolása és mecenatúrája is. A kötetben a Beythe család tagjain kívül Ceglédi Szabó Pál és Kanizsai Pálfi János lelkészek könyveiről olvashatunk.

EGYHÁZTÖRTÉNETI KÖNYVEK ÉS KIADVÁNYOK

BRANKA IVANIĆ¹

AKNAY JÁNOS MŰVÉSZI ÚTKERESÉSE
A KÉPTŐL AZ IKONIG

Nagy Márta: Aknay és az ikon
/ Aknay and the Icon

Balassi kiadó, Budapest, 2013²

Néhány hónapja egy különleges könyv jelent meg. Azért különleges, mert a régi korok művészetének a kutatója arra szánta rá magát, hogy kortárs festő művészetének a mélyére hatoljon és értelmezze azt. A Szentendrán élő és alkotó elismert magyar festő, Aknay János opusának szentelt könyvet dr. Nagy Márta bizantinológus írta, aki a bizánci és a posztbizánci képzőművészet kiváló ismerője és a Debreceni Tudományegyetemen bizánci és posztbizánci

művészettörténetet oktató tanár. A könyv rendkívüli odafigyeléssel íródott. Rövid fejezetek sora teszi könnyebbé a megértést. Az olvasó számára azonnal nyilvánvalóvá válik, hogy ez az írásművet olyan valaki munkája, aki nemcsak hogy igen alaposan ismeri a keresztény művészetet, de az ismeretek átadása terén is gazdag tapasztalatokkal rendelkezik.

A szerző *A források* című fejezetben bemutatja Szentendre modern festészeti hagyományait, amelyeket a konstruktív szürrealizmus kifejezéssel fémjelzett festészeti irányzathoz való vonzódás jellemez. A művészeti kritikusok Aknay festészetét „transzrealistaként”, valóságon túliként jellemezték. A képein megfigyelhető érzékenek túliságnak köszönhetően Aknay festészete a líra műfajába sorolható. Nagy Márta betekintést nyújt a szentendrei képzőművészeti örökség mélyére, továbbá az ortodox keresztény ikonfestészet kincstárába, s ezzel hozzásegít bennünket, hogy felfedezzük utóbbi festészeti műfajban Aknay képfelfogásának és képalkotási módszerének kiindulópontjait.

Figyelmes narratív elemzésével (*Az ikon felé*) a szerző végigvezet bennünket Aknaynak a XX. század 60-as éveiben keletkezett munkáin, kiemelve azon vonásokat,

¹ A szerző a belgrádi Narodni Muzej Középkori Osztályának vezetője.

² A recenzió eredetileg szerb nyelven a Glasnik 2014. márciusi számában jelent meg.

amelyek az elkövetkező évtizedekben Aknay festői nyelvezetének, műveinek lényeges jellemzőivé válnak: ilyen a harmadik dimenzió kerülése, a hagyományok felé való fordulás, melyet az ősi magyar rovásírás diszkrét felhasználása jelez, a síkban való ábrázolás, a frontális beállítások. Amikor Aknay a 70-es évek közepén felismerte, hogy festői elképzeléseit egyetlen motívum, az angyal lényé felé való fordulással is képes kifejezni, ezt a motívumot soha többé nem hagyta el.

Annak érdekében, hogy teljesen világossá tegye, kik is azok a lények, akik a festő figyelmét megragadták, Nagy Márta felrajzolja az angyalok természetével és az ember életében betöltött szerepükkel kapcsolatos ismereteket és ősi hiedelmeket (*A Biblia angyalai*). Kiemeli és idézi a Szentírásból az angyalokra vonatkozó legfontosabb részeket, amelyek megmutatják, hogy az angyalok szerepe - elsősorban az isteni szándéknak megfelelően – az, hogy szellemi összekötők legyenek az emberek és az Isten között.

Az anyagi és a szellemi világról alkotott középkori felfogást, vázolja föl a szerző *Az egyháztatyák az angyalokról* című fejezetben. Ezt a képet főképpen *Pseudo-Dionüsziosz* Areopagitész *A mennyei hierarchiáról* című értekezése alakította ki. A mű plasztikusan mutatja be a hierarchikus rendekbe sorolt szellemi lények világát, amely hasonló volt a katonák vagy a hivatalnokok alárendeltségi viszonyaihoz. E nézetek hatottak a keresztény angyal-ikonográfiára.

Nagy Márta sorra veszi és elemzi a korai angyalábrázolások gyökereit (*Keresztény angyalábrázolások*) és ikonográfiai változásait. Különleges figyelmet szentel az angyalok legfontosabb attribútumának, a szárnyaknak, amelyek az V. századtól válnak általánossá a művészi ábrázolásokon. Nagyon is helyénvalóan mutat rá a korai művészet, de egyben minden későbbi és a mai művészet szinkretikus eredetére. Itt a könyv szerzője ismét a festő felé fordul. Meghatározza azokat a hagyományokra épülő tematikus kereteket, melyek Aknay angyalait három csoportba rendezik: teljes alakos, félalakos angyalok és angyalféjek.

A Félalakos angyalok „ikonosan” és *A perspektíva* című fejezetekben adott elemzésében a könyv írója meghatározza a művész angyalábrázolásainak prototípusát. Ez egy félalakos figura, amely más és más formákat vesz fel. Alakjuknál legelőször a perspektíva hiánya tűnik fel. Abból kiindulva, hogy a perspektivikus ábrázolás nem a – keresztény értelmezés szerinti – valóságot tükrözi, hanem azt, amelyet a művész teremt az alkotásán, Aknay korai konstruktivistá felfogása szerint a képeit síkban építi fel.

A művész azon szándéka, hogy a való világot ábrázolja, abból a bibliai gondolatból eredhet, hogy ugyan az Isten az ember előtt nem mutatta meg magát színről színre, de a teremtményeiben megmutatkozott neki. Így e világ minden kis részecskéje az Alkotó jele vagy szimbóluma, olyan szimbólum, amely által felemelkedünk az isteni igazsághoz. Ezért a művésznek nem az érzékelhető dolgokat kell utánoznia, hanem teremtésük aktusát, pillanatát kell megragadnia. Az angyalok mint szellemi lények láthatatlanok. A Biblia és a szentek látomásai szerint azonban néha látható alakot öltenek. Az ő lelki és testi tulajdonságaik ösztönzik Aknayt – ahogyan arra a szerző szavai pontosan rávilágítanak –, hogy *viszonylagossá tegye az angyalok érzékelhetőségét a két világ közötti megjelenéseikben (Az ábrázolási „módszer”. Az angyal mint jel.)*

Aknay János angyalarcainak jellegzetessége az, hogy nem fest nekik szemet, vagy a szemük csak jelzésszerű. A szemléltre olyan benyomást tesznek, mintha nem lenne tekintetük. Ennek okát Nagy Márta – ahogy a *Szem nélkül* című fejezetben leírja – Aquinói Szent Tamás azon értelmezésében találta meg, hogy az angyalok teste tulajdonképpen felvett test. Az angyal jelenléte, amit a szerző a költő szavaival fejez ki, váratlan

és egyetlen pillanatig tart. Aknay ösztönösen megérti az angyalok tünékeny és testetlen voltát, és ezért a szemnélküliség eszközül szolgál annak megmutatásához, hogy azok, akik az angyalokhoz közelítenek, ezt nem a testi érzékelés szintjén teszik.

Még egy különlegesség jellemzi a szentendrei festőt: angyalai arcát az orr vonala két részre osztja („*Kétarcú*” angyalok). A könyv szerzője e jelenség analógiáját a kubista festészetben találja meg, amely abból az elvből indult ki, hogy egy tárgyat egy időben több nézőpontból kell bemutatni. Ez a kétarcúság, Aknay képein, más festői eszközzel – színnel – kialakítottan, a sötét-világos ellentétében jelenik meg. Nagy Márta Aquinói Szent Tamás magyarázatában lelte meg ennek szimbolikus értelmét. Az angyalok rendelkeznek Isten színre látásának a képességével. Ebből kiindulva a könyv szerzője úgy véli, hogy az angyalok arcának világos fele az Isten felé fordulásra, míg a sötét fele az ember, az üdvösség öröklésére hivatott ember felé fordulásra utal.

Az egyén, a közösségek és a népek őrangyalait Aknay János megkísérli úgy lefesteni, hogy bemutassa éteri, mindenén áthatoló természetüket, amely képessé teszi őket arra, hogy Istenhez felvigyék az ember imáját, s Istentől adományokat hozzanak le a földre. Ily módon festői eszközökkel fejezi ki azt a meggyőződését, hogy az angyalok a megváltás eszközei. (*Az angyalok tevékenysége – őrangyalok*).

A festészet angyali eredete című fejezetben a szerző a keresztény hagyományra emlékezteti az olvasót, mely a festészet angyali eredetét arra a hitre alapozza, hogy a legelső szent képeket és ikonokat angyalok festették. Ezt képileg Szent Lukács ikonján ábrázolják, amint az evangélista Isten Anyjának ikonját festi, s mögötte egy angyal áll, az isteni akarat megvalósításának az eszközeként.

Az angyaloknak számtalan alakja létezik (*Az angyalok egyformasága és különbözősége*). Egyformák, de ugyanakkor különbözőek is. A különbségeket azzal magyarázzuk, hogy az angyalok személyes lények és szabad akarattal rendelkeznek. Aknay képein láttatja az angyalok személyiségének a különbözőségét. Az emberhez hasonlóan az angyalok is teremtett lények, akiknek szabad akaratuk van. A szabad akarattal való visszaélés a bukásukhoz vezet. Aknay János alkotásain az angyalok pillanatnyi jelenségek és a szemlélő nem igazán tudja, olyan angyalt lát, aki el fog jönni, aki már eljött, vagy amit lát, az pusztán csak emlékezés.

A szentendrei festőművész angyalai sosem cselekszenek. Még városvédő angyalokként is mozdulatlanul állnak. Nem beszélnek, nem kérdeznek, nem magyaráznak. Az isteni jelenlét jelzéseként mindössze vannak. E képek másik visszatérő jellegzetessége az absztrakt háttér. Ezt a jellemzőt Aquinói Szent Tamás szavaival hozhatjuk kapcsolatba, aki azt mondja, hogy az angyalokat Isten még az anyagi világ előtt teremtette, s ezért az idő és a tér fölött állnak. Erre Aknay az arany szín használatával is utal, amely a hagyományos középkori festészetben a nem teremtett isteni fényt jelképezte. Az arany mellett használja valamennyi alapszín tiszta és intenzív árnyalatát, s ez erősen emlékeztet a *Kék Lovas* művészcsoport által alkotott képekre. A fény és a csend, amely a régi ikonokról sugárzik, a festő érzékeny keze által átkerül a modern világba – írja a szerző *A tér és az idő* című fejezetben.

Teljes alakos angyalok – amikor a festő az angyalt teljes alakosan festi meg. A teljes alakos Aknay-angyalok csak egyszerű épületelemekkel jelzett városi környezetben bukkanak fel. Ha az angyalok legfontosabb attribútumát, a szárnyukat is ábrázolja a meszter, akkor minden más attribútumuk elmarad.

Angyalfejek. A dicsfény. A képek harmadik csoportjába angyalfej-ábrázolások tartoznak, erős, masszív nyakkal, osztott arccal. E képcsopornál sajátos motívumként tűnik

föl, az angyalok éghez való tartozására utaló fénysugárkoszorú vagy dicsfény. A dicsfényt néha hagyományos módon ábrázolja a festő, de gyakoribb, amikor sajátos megoldással, nem különálló elemként, hanem organikusán, szinte a fej részeként. A dicsfényt olykor az angyal melléig is lehúzza, s így szinte azt sugallja, hogy az angyal mögött áll még egy angyal. Ez ismét az angyali természet kettősségét tükrözi, amely egyszerre látja Istent és fordul az ember felé is.

A képeken látható arc nélküli angyalfejek Nagy Mártát az „Istent színre látó angyal” motívumára emlékeztetik (*Gondolatmorzsák*). Ezek az „arc nélküli arcok” szintén arra figyelmeztetnek, hogy a szellemi lényeknek nincs szükségük érzékszervekre ahhoz, hogy érzékeljék a valóságot. Néhány, az utóbbi időkben készült munkáján Aknay János látnivalóan az ikon és az idol viszonyát vizsgálja. A különbséget, ami miatt a múltban még fegyveres harcok is kitörték, a szentendrei festő képein most egy kis iróniával vagy öniróniával ábrázolva látjuk, a formákkal való véget nem érő játékban és kombinációik keveredésében.

Érthetően, ugyanakkor árnyaltan végigvezetve az olvasót a transzcendens, szellemi világról készült autentikus festői világon, a könyv írója a *Záró gondolatok* című fejezetben összegzi az elmondottakat. Aknay ikonos angyal-képei nem „idézőjelek”, és nem is nosztalgikus felidézései az ikonnak. Alkotásai az ikonok egyszerű sémáját úgy adják vissza, hogy az mindig feltárja a mögötte húzódó rejtett metafizikus háttérhez vezető utat. A bizánci festészetben nem a tárgyak külső megjelenésének a bemutatására törekedtek, hanem az Isten szépségéből és jóságából eredő lényeg megjelenítésére. Így a szentendrei művész sem a látható világot kívánja bemutatni, hanem a dolgok állandó, változatlan lényegét. Amint az ikonokon is egy meghatározott, állandó ikonográfiai típus van jelen, úgy Aknay is szinte mindig angyalokat fest, a keresztény ikonográfiával összhangban, a maga sajátos módján ábrázolja az angyalfigurák típusát, akik két világ között közvetítenek. Ez a festő nem „a saját angyalait” festi le, hanem megkísérli az angyalokat a maguk valóságában, *önmaguk értékének a tudatában* ugyanakkor egyedi személyiségükben megjeleníteni.

Végül elmondhatjuk, hogy az olvasó egy nem terjedelmes, de tökéletes könyvet tart a kezében. Az írásmű áttekinthető és arányos, fejezetek sora tagolja, amelyeket a jelen írás is követett. A anulmányt igen hozzáértően elrendezett reprodukciók egészítik ki, amelyek nagy része Aknay János képeiről készült, de megtalálhatóak közöttük az ökeresztény és a bizánci művészet remekei is, valamint párhuzamként néhány hasonló mű a modern magyar festészetből. Jóllehet az Aknay János művészetét bemutató tanulmány könnyű, érthető nyelven íródott és az érdeklődő nagyközönségnek szól, a tudományos hivatkozások lehetővé teszik a kutatók számára, hogy hozzájussanak a téma lényeges szakirodalmához. Reichmann Angelika szakszerű angol fordítása hozzájárul, hogy mind a kiadvány, mind Aknay János művészete további nemzetközi hírnévre tegyen szert. A Domján Gábor által tervezett elegáns borító még vonzóbbá teszi a könyvet az olvasók számára.

Fordította: Kacziba Ágnes

CÚTHNÉ GYÓNI ESZTER – WIRTHNÉ DIERA BERNADETT

„ACHILLES-SARKAK” A MINDSZENTY-KUTATÁSBAN

Somorjai Ádám: *Törésvonalak Mindszenty bíboros emlékirataiban. – Tartalmi és szövegközlési sajátosságok. Vecsey József, a társszerző.* Budapest, ELTE Új- és Jelenkori Magyar Történeti Tanszék – Pannonhalmi Főapátság, 2013.

Somorjai Ádám bencés történész 2013-ban megjelent könyvének középpontjában Mindszenty József esztergomi érsek emlékiratai és különösen annak ellentmondásai állnak, ezeken keresztül pedig a Mindszenty-kutatás egy-egy sarkalatos kérdésére hívja fel a figyelmet a Szerző.¹ Munkájának a *Törésvonalak Mindszenty bíboros emlékirataiban* címet adta, amely az esztergomi érsek visszaemlékezésének tartalmi és szövegbeli következetlenségeire, azaz „törésvonalaira” utal.

Somorjai Ádám 1999-ben kapcsolódott be Mindszenty József szentté avatási perébe,² ennek keretében a feltárási munkákat nem kronologikusan, időben előrehaladva, hanem – a szentszéki eljárás követelményeihez igazodva – Mindszenty bíboros halálától, földi életének a végétől, azaz az örök életbe való belépésétől kezdte, és innen halad visszafelé a bíboros egyes életszakaszaiban. Jelen kötetben a Szerzőnek Mindszenty József 1956 és 1971 közötti – tehát az amerikai követségen, majd 1967-től nagykövetségen töltött időszakban keletkezett – levelezésének publikálása során született önálló tanulmányai-ból készült válogatás kapott helyet. Ezek közreadásával szeretné együttgondolkodásra, a kialakult Mindszenty-kép, illetve Mindszenty-képek újragondolására hívni az olvasóközöniséget Somorjai Ádám, amire azért is van különösen nagy szükség, mert a közgondolkodásban – a mai napig – többféle, nagyrészt szélsőséges, és semmiképp sem reális nézet alakult ki az önfeláldozó sorsú egyházfőről. Ez nagyrészt a pártállami diktatúra idejében elindított ellehetetlenítésből fakad, amelynek ellensúlyozására a sokszor kritika nélküli felmagasztalás lett a válasz. A történészek feladata tehát a múlt minél többszempontú feltárása, és Somorjai Ádám most bemutatásra kerülő könyve is ehhez járul hozzá.

A Szerző bevezetőjében kiemeli, hogy a munka korántsem ért véget: a források feltárása, sajtó alá rendezése és elemző tanulmányozása hosszabb szakmai folyamat. Így jelen kötetben is „csupán” egy pillanatképet kapunk a kutatások állásáról és eredményeiről, méghozzá olyan módon, hogy a Szerző megosztja az Olvasóval a kutatás és a rendszerezés során felmerülő dilemmáit, kérdéseit és egyúttal a munkafolyamatok műhelytitkaiba is beavatja őt, valamint kijelöli a további kutatás lehetséges irányvonalait, például a Casaroli-hagyaték vizsgálatát vagy König bíboros, bécsi érsek levéltárának a tanulmányozását.

Somorjai Ádám lefelől tisztázza az emlékiratok műfaji sajátosságait – a történész és a pszichológus szakma szempontjait egyesítve: eszerint egy emlékirat szubjektív visszaemlékezés, utólag rekonstruált történet, amelynek részben öngazolás is lehet a célja. Ezen megállapítások után konkrétan Mindszenty József emlékiratainak sajátosságait veti

1 Somorjai Ádám publikációinak listáját l.

<http://www.ahogylehet.info/onallo.html>

<http://www.ahogylehet.info/idegen.html>

<http://www.ahogylehet.info/szerkesztett.html> (letöltés ideje: 2014. december 19.)

2 Erkölcsteológusként 1997-től a Szenttéavatási Kongregáció consultora (tanácsosa) volt, 1999 decemberétől 2007-ig pedig a per relátora (szakértője, ami a Szenttéavatási Kongregáció belső munkaköre, ellentétben a posztulátorral, aki külső ember).

fel, egy merész hasonlattal utalva arra, hogy oly módon, ahogy a Bibliát sem, úgy a magyar főpap memoárját sem szabad szó szerint értelmeznünk, hanem újra kell olvasni, újra kell értelmezni. Ezután leszögezi, hogy az *Emlékirataim* tulajdonképpen nem emlékiratok, vagyis az 1974-ben megjelent *Emlékirataim* című visszaemlékezés csak az utolsó része egy többkötetes munkának, amelyeket a megjelentetés lehetőségeiből és körülményeiből fakadóan maga Mindszenty bíboros választ szét az emlékiratokra – amelyet publikált – és a kiadatlanul maradt történelmi munkáira. Ez az utólagos szétválasztás részben magyarázatot ad VI. Pál pápa és Mindszenty bíboros kapcsolatában kialakuló ellentétekre.³

Ezek a Szerző kiindulópontjai és ezek ismertetése után fog hozzá az elemzéshez. A kötet szerkezetileg négy részre osztható, és öt fejezetre tagolódik. Az első részben a tartalmi törésvonalak feltárására összpontosít a Szerző. *A pápák és a bíboros* című fejezet sorban vizsgálja és elemzi azokat az ellentmondásos mozzanatokot, amelyeknek tisztázása egyrészt önmagukban is fontos, másrészt világossá teszik Mindszenty *Emlékirataim* címmel megjelent memoárja kiadásának a körülményeit. Feltárja a nagykövetség elhagyásának ellentmondásokkal teli történetét és nemzetközi összefüggéseit. Elemzi Mindszenty bíboros kapcsolatát XII. Pius, XXIII. János és VI. Pál pápákkal. Érinti az esztergomi érseki szék üressé nyilvánításának körülményeit. Külön elemzésben tárja fel Mindszenty bíboros és VI. Pál pápa legelső találkozásának, apró, mégis különösen fontos részleteit (a gyűrű és a mellkereszt átadása), és hasonlóan részletekbe menően vizsgálja a pápa és a magyar bíboros utolsó találkozása alkalmával elhangzott beszélgetését. Bemutatja, hogy Mindszenty József milyen feltételek mellett hagyta el a Szabadság teret és távozott Magyarországról, és ezzel el is jutunk az emlékiratok megjelentetésének, illetve Mindszenty hallgatási ígéretének kényes kérdéséhez, amelyet szintén új szempontok szerint tár elénk Somorjai Ádám.

A második szerkezeti egység az *Emlékirataim* szövegében felfedezhető törésvonalakat boncolgatja, méghozzá úgy, hogy abból egy-egy témát, az esztergomi érseki szék elhagyását és az édesanyjáról szóló szövegrészeket kiragadja, és a vonatkozó fejezetrészek négy különböző nyelvű változatát – a magyart, a németet, az olaszt és az angolt – szinoptikusan közli, és ezek filológiai elemzésével hívja fel a figyelmet az egyes eltérésekre. Eredményként azt állapítja meg a Szerző, hogy szükség lesz a teljes szöveg hasonló módszerrel való vizsgálatára, valamint további fordítások bevonására is az analízisbe, és a kapott eredmények összegzésére.

A kötet harmadik tematikai egysége, Vecsey Józsefnek, a bíboros első titkárának és bizalmasának a hatását kutatja az emlékiratok végleges szövegének a kialakításában, amely talán a legizgalmasabb és legtöbb vitát elindító fejezete a könyvnek. Ezt az epizódot külön kiemeltük és a recenzió második részében részletesen ismertetjük. (E kiemelés indokolja az is, hogy a Szerző maga is – a könyv alcímében: *Tartalmi és szövegközlési sajátosságok. Vecsey József, a társszerző* – különleges fontosságot tulajdonít a témának.)

Az utolsó két fejezet tulajdonképpen egy tematikai egységként is felfogható – a Szerző összegzi a megállapításait, és megosztja az Olvasóval a kételyt: vajon megérett-e már az idő Mindszenty bíboros tanúságtételének a tacitusi elvhez hű történelmi feldolgozása-

3 A kérdést a most bemutatott kötet szerzője korábban külön kiadványban elemezte. SOMORJAI Ádám: *Ami az emlékiratokból kimaradt*. VI. Pál és Mindszenty József, 1971–1975. Bencés Kiadó, Pannonhalma, 2008.

hoz. Külön felhívja a figyelmet a hagyományos – vagyis a hagiográfusok által felállított – Mindszenty-kép Achilles-sarkaira, amelyek a következők:

1. Az esztergomi érseki székhely üressé nyilvánításának időpontja: 1973. december 18. vagy 1974. február 5.;
2. Mindszenty fellebbezése a Nemzetgyűléshez;
3. Lelkipásztori és/vagy politikai szempontok a Szentszék és Mindszenty magatartásában;
4. A Mindszenty bíboros által hangoztatott és sajátos módon alkalmazott alapelv: a pásztor nem hagyhatja el a nyáját;
5. és végül: az *Emlékirataim* „törésvonalai”.

A kötet végén részletes bibliográfia segíti a tájékozódásunkat a téma szerteágazó irodalmában.

A harmadik tematikai egység a kötet talán legprovokatívabb, legnagyobb újdonságát hozó, és ezért azt mondhatjuk, a legfontosabb fejezete. Mielőtt azonban részletesen bemutatnánk állításait, érdemes néhány gondolat erejéig Mindszenty József *Emlékirataim* című visszaemlékezésének keletkezési körülményeit megvizsgálni. Az egyik legfontosabb kérdés, hogy mikor keletkezhetett az emlékiratok? Balogh Margit kutatásai alapján tudjuk, hogy a bíborosban 1956-os szabadulása után – a felé irányuló kíváncsiság és figyelem hatására – kezdett megfogalmazódni és körvonalazódni az a gondolat, hogy a vele történeteket közkinccsé kellene tenni, hogy a világ végre hiteles forrásból megismerhesse szenvedését, és egyéni sorsán keresztül képet alkosson az ateista-kommunista diktatúráról.⁴ Ő maga így fogalmazza meg az *Emlékirataim* előszavában:

„Annak, ami velem történt, nagy irodalma lett; a különböző nyelveken megjelent könyvek, újságközlemények, értekezések számát is nehéz megállapítani. Emlékszem, hogy az 1956-ot követő idők után, egyetlen napon egyszerre adtak kezembe egy angol, japán, kínai, spanyol, portugál, arab s burmai nyelven kiadott könyvet, amelyet rólam és ügyemről írtak.”⁵

Az idézetből is érezhető az a sürgető késztetés, hogy előálljon a valósággal, elmondhassa azt, ami valójában történt. Ezt a célt, majd két évtized után sikerült elérni, amikor 1974 őszén megjelent az *Emlékirataim*. A cél **életcél**lává vált az évek alatt. A követségi tartózkodás idején egyre távolabb került a kiadás lehetőségétől, ezért döntött úgy, hogy feladja követségi tartózkodását, és elhagyja Magyarországot, hogy a szabad világnak beszámoljon a rab népek sorsáról. Hazája elhagyására 1971. szeptember 28-án került sor, rövid római tartózkodás után a bécsi Pázmáneumban telepedett le, ahol lelkipásztori útjai és az emlékiratok sajtó alá rendezése volt legfontosabb feladata, és ahogy fentebb említettük, 1974-re sikerült saját kézbe fognia a nyomtatásban megjelenő visszaemlékezést. A '74-es kiadás címloldalán a bíboros-érsek neve és a mű címe szerepel: Mindszenty József – *Emlékirataim*. Amikor ezt olvassuk, azt hihetjük, hogy Mindszenty József a kötet szerzője, Somorjai Ádám viszont – első, sőt talán második hallásra is – megdöbbentő dolgot állít: a szerzőt javítani kellene, és ha nem is teljes mértékben, de Vecsey Józsefet legalábbis társszerzőnek kéne megtenni. Mire alapozza, és főleg mivel támasztja alá a Szerző ezt az állítását?

4 BALOGH Margit: *Ikonná dermedt emlékirat, avagy egy jó pásztor naplója. Mindszenty bíboros emlékiratainak története*. Századok, 146. évf. (2012) 1. sz. 6.

5 MINDSZENTY József: *Emlékirataim*. Budapest, Szent István Társulat, 1989. 9.

A válaszhoz néhány mondatban be kell mutatnunk Vecsey József életútját és munkásságát, majd a továbbiakban Somorjai Ádám érvrendszerének legfontosabb elemeit.

Vecsey József mint a szombathelyi egyházmegye papja, személyes kapcsolatban állt Mindszenty Józseffel. Az 1920-as évek elején Mindszenty, aki akkor zalaegerszegi apátplébános volt, támogatta az ifjú Vecsey József középiskolai tanulmányait, majd szemináriumi éveit és pappá szentelése után Vecsey Mindszenty káplánjaként is szolgált. A kápláni évek után Vecseynek a szombathelyi püspök mellett és a szemináriumban voltak feladatai, ekkoriban is rendszeresen látogatta pártfogóját. Mindszenty letartóztatása és elítélése után Vecsey József gyakran kereste fel és segítette a bíboros édesanyját, akit több ízben kísért Budapestre, fogságban lévő fiához, így ezek az évek is Mindszenty közelében teltek. 1952-ben Nyugatra menekült, és az emigránsok közötti lelkipásztori munka mellett a bebörtönzött bíboros hagyatékát gondozta, illetve „állította elő”. Először megszerezte a Csehimindszentről eltávozott, és New York-ban élő Treffner Éva leveleit, amit Mindszenty bíboros édesanyja írt neki. Ezen levelek válogatásában és sajtó alá rendezésében közreműködött, majd ezeket is felvette abba a dokumentumtárba, ami 1957-ben látott napvilágot, és Mindszenty pásztorleveleit, szentbeszédeit és egyéb írásait tartalmazta.⁶ Ettől kezdve rendre jelentek meg angol és német nyelvű munkái, amelyek folyamatosan ébren tartották az emberek figyelmét a követségen lévő bíboros sorsa iránt. A teljesség igénye nélkül megemlíthetjük a Mindszenty Okmánytár három kötetén túl az 1962-ben megjelent tudományos kötetet, amit a bíboros 70. születésnapjára állított össze, vagy az 1970-ben kiadott Emlékezés Mindszenty bíboros édesanyjára című művét.⁷ Ez utóbbi az alapja az 1972-ben megjelent – a bíboros 80. születésnapjára összeállított – újabb életrajzi munkának.⁸

Ezeket a munkákat tanulmányozva figyelt fel Somorjai Ádám arra, hogy bizonyos kötetek bizonyos részei nagyfokú hasonlóságot mutatnak az *Emlékirataimban* megjelent szöveggel. Sőt nemcsak a szövegek mutatnak egyezést, hanem felépítésük, fejezetekre való tagolásuk is. A szövegszerinti egyezésre két példát mutatunk be illusztrálásképpen.

1945-ben esztergomi érseki székébe való beiktatása után az érsek a háború sebeit és nyomorát mutató Budapestre érkezett a primási palotába. Ekkor hangzik el egy mondat tőle az 1974-ben megjelent *Emlékirataimban* ilyen formán: „Marcell Mihály szemináriumi rektornak mondtam akkor: úgy van rendjén, hogy romország primása romházban lakjék.”⁹ Az 1970-es Édesanyjára való emlékezésben képaláírásnál: „Egyik barátjának mondta: úgy van rendjén, hogy romország primása romházban lakjék.”¹⁰ A két rész szó szerint megegyezik, a szövegtesten belüli elhelyezésben van különbség, illetve a második verzió nem nevezi meg a párbeszéd másik szereplőjét. Ennek oka talán a hazai közvéleménynek szánt pontosabb információ volt, hiszen Magyarországon többen lehettek, akik személyesen ismerték vagy emlékeztek az egykori neveléstudományi professzorra és rektorra.

6 *Mindszenty Okmánytár: pásztorlevelek, beszédek, nyilatkozatok, levelek. I–III.* Sajtó alá rendezte: VECSEY József. München, Pannonia Sacra, 1957. 321–328.

7 VECSEY, Josef: *Kardinal Mindszenty. Beiträge zu seinem siebzigsten Geburtstag.* München, Donau-Verlag, 1962.; VECSEY József: *Emlékezés Mindszenty bíboros édesanyjára.* Sankt Gallen, Magyar Nyomda, 1970.

8 VECSEY, Josef – NAVALIS, Carlo – FRANZEL, Emil: *Kardinal Mindszenty: Das Gewissen der Welt.* Würzburg, Naumann, 1972.

9 MINDSZENTY József: *Emlékirataim.* Budapest, Szent István Társulat, 1989. 93.

10 SOMORJAI Ádám: *Törésvonalak Mindszenty bíboros emlékirataiban.* Budapest, ELTE Új- és Jelenkori Magyar Történeti Tanszék – Pannonhalmi Főapátság, 2013. 208.

1946-ban az országot járva Szegeden Hamvas Endre megyéspüspök üdvözlő szavaira hangzanak el a következő gondolatok az *Emlékirataim*-ban: „Ami az én szerény személyemet illeti, nem tekintem magamat egyébnek, mint nemzetem és népem szolgálattevőjének. Ezt a szolgálatot teljesíteni akarom, akármilyen árat követeljen is.”¹¹

Az Édesanyára való emlékezőkötetben szinte szó szerint: „Ami az én szerény személyemet illeti, nem tekintem magamat egyébnek, mint a nemzet és népem szolgálattevőjének. Ezt a szolgálatot teljesíteni akarom, akármilyen árat követeljen is.”¹² Talán első hallásra nem is tűnt fel a különbség, az eltérés csupán annyi, hogy az emlékiratokban birtokos személyragot kapott a nemzet szó. Érdekes adalék viszont, hogy a fent idézett mondat már az 1957-ben kiadott Mindszenty Okmánytárban olvasható.

Sok-sok hasonló példát lehetne hozni és a Szerző hoz is, a fő kérdés az, hogy minek tekintjük az egyezőségeket? Tudjuk, hogy az *Emlékirataim* lektorálásán, szerkesztésén többen – Balogh Margit adatai szerint – legalább heten dolgoztak.¹³ Talán érdemes felvetni azt a kérdést, hogy lehet-e Vecsey Józsefet kiemelni e közül a hét ember közül, és társszerzőnek megtenni? Meddig dolgozik valaki egy munkán javítóként, szerkesztőként, és hol az a pont, amikor társszerző válik belőle? A Szerző is hipotézisként beszél a társszerzőség lehetőségéről, de egy erős hipotézisként, amit a maga eszközeivel (részletes szövegmagyarázatok, több szempontra kiterjedő összehasonlító elemzések) támaszt alá. Felhívja a figyelmet, hogy ugyanannyira szükség van a Vecsey-féle munkák (és esetleges irathagyatékának) tanulmányozására, mint az *Emlékirataim* keletkezéstörténetének, szövegvariánsainak átfogó elemzésére. A feladatok sokaságából is érezhető, hogy a Mindszenty-kutatás még sok megoldandó feladatot ad a szakemberek számára. Somorjai Ádám könyve új kutatási irányokat mutat, ezeket végigjárva közelebb juthatunk a pozitív és negatív szélsőségektől megfosztott önfeláldozó sorsú főpap – hívők és nem hívők szemében egyaránt tiszteletet ébresztő – személyéhez.

Összefoglalásként elmondhatjuk, hogy a most megjelent könyv új szempontokat ad Mindszenty József *Emlékirataim* forráskritikai elemzéséhez, értelmező olvasásához, úgy, hogy az a cél vezérli, hogy a történelmi objektivitás mellett ne kérdőjelezze meg Mindszenty bíboros erkölcsi tekintélyét. Leszögezi, hogy a történész számára Mindszenty emlékirata – a kritikai elemzés mellett – **rendkívül értékes forrás marad**, amennyiben annak szerzője kerül a historikus érdeklődésének a középpontjába. Somorjai Ádám vizsgálódásainak és aprólékos elemzéseinek célja Mindszenty József saját szavainak és saját gondolatainak a rekonstruálása, valamint a lehető legpontosabban helyreállított történelmi tényekkel való összevetése, ezen keresztül pedig az egyensúly kialakítása a meglévő, szélsőséges Mindszenty-képek között.

11 MINDSZENTY József: *Emlékirataim*. Budapest, Szent István Társulat, 1989. 154.

12 SOMORJAI Ádám: *Törésvonalak Mindszenty bíboros emlékirataiban*. Budapest, ELTE Új- és Jelenkori Magyar Történeti Tanszék – Pannonhalmi Főapátság, 2013. 208.

13 BALOGH Margit: *Ikonná dermedt emlékirat, avagy egy jó pásztor naplója. Mindszenty bíboros emlékiratainak története*. Századok, 146. évf. (2012) 1. sz. 28.

PETES RÓBERT

EGY FOGOLY APÁT FELJEGYZÉSEI – ENDRÉDY VENDEL ZIRCI APÁT
FELJEGYZÉSEI AZ ÁVH BÖRTÖNÉBEN.

Szerkesztette: Cúthné Gyóni Eszter. Budapest, METEM, 2013.

„És egy szép napon kinyílt a börtön ajtaja és a szabadságért magyar vérrrel öntözött földön át hazatérhettem föloszlatott, de élő Rendem, szétszórt rendtársaim közé. [...] Gondolataim még vissza-visszavisznek a börtönbe, még újra és újra átélem egyes jele-
neteit. Hiába. Az embert átformálja a börtön alaposan. Az első, amit ebben a vissza-
pillantásban megállapítok, az, hogy nem adnám oda a hatévi börtönéletem szenvedését
semmi földi kincsért. Valami óriási értéktöbbletet kaptam. Kijártam talán a legmagasabb
»iskolát«, kezemben a diplomája s rajta a pecsét: több emberség.”¹

Endrédy Vendel zirci apát fenti szavai egy olyan ember benső tapasztalatáról tanús-
kodnak, aki képes volt a szenvedést, a rá mért igazságtalanságot úgy megélni, hogy azál-
tal emberebb emberré, hitelesebb kereszténnyé vált.

2013 tavaszán a Magyar Egyháztörténeti Enciklopédia Munkaközösség és az Állam-
biztonsági Szolgálatok Történeti Levéltára közös kiadásában megjelent egy forráskötet,
„Egy fogoly apát feljegyzései – Endrédy Vendel zirci apát feljegyzései az ÁVH börtöné-
ben” címmel.

A kiadvány Endrédy Vendel mindezidáig publikálatlan, börtönben készült, kézzel
írott vallomásait tárja az olvasók elé. A forrást egy fiatal történész, Cúthné Gyóni Eszter
rendezte sajtó alá, továbbá jegyzetekkel és mutatókkal látta el, valamint életrajzokat és
bevezetőt készített hozzá.

A mártírsorsú ciszterci főpapról a rendszerváltozást követően szám szerint négy pub-
likáció látott napvilágot különböző szerzők tollából.² Ezen írások közös jellemzője, hogy
alapvetően egyházi levéltárak iratain, illetve visszaemlékezéseken alapulnak.

Az utóbbi években Cúthné Gyóni Eszter végzett mélyreható kutatásokat Endrédy
Vendel életpályája és a ciszterci rend 1945 utáni története kapcsán. Néhány rövidebb
publikációját³ követően adta közre az „Egy fogoly apát feljegyzései” című forráskiad-
ványt, majd 2014 októberében védte meg doktori értekezését „A ciszterci rend története

1 *Endrédy Vendel fogságának hiteles története*. Szerk.: ENDRÉDY F. Csanád OSB. Sopron, „Szent Benedek”
Idősek Háza Alapítvány, 2002. 29–30.

2 BADÁL Ede Álmos OCist: „*Hadarits Tanár Úr...*” *Emlékek a száz éve született Endrédy Vendel zirci apát-
ról*. Budapest, [Ciszterci Diákok Szövetsége], 1995.; ÖRFI Mária: *Lángolj és világíts*. Budapest, Szent
István Társulat, [1997.]; *Endrédy Vendel fogságának hiteles története*. Szerk.: ENDRÉDY F. Csanád OSB.
Sopron, „Szent Benedek” Idősek Háza Alapítvány, 2002.; BADÁL Ede Álmos: *Endrédy Vendel – a cisz-
terci pedagógus és mártírsorsú zirci apát*. Budapest, Zirci Ciszterci Apátság – Budai Ciszterci Szent Imre
Gimnázium, 2012.; Szerepel még a ciszterci apát a következő gyűjteményben: HETÉNYI VARGA KÁROLY:
Szerzetesek a horogkereszt és a vörös csillag árnyékában. I. Budapest, Márton Áron Kiadó, 2000. 208–
226.

3 CÚTHNÉ GYÓNI ESZTER: *Ciszterciek a vádlottak padján – 1951*. In: *Vázlatok két évszázad magyar történel-
méből*. Szerk.: DOMBOVÁRI Ádám – MANHERCZ Orsolya. Budapest, ELTE Történelemtudományok Dok-
tori Iskola, Új- és Jelenkori Magyar Történeti Program, 2010. 125–138.; CÚTHNÉ GYÓNI ESZTER: *Endrédy
Vendel zirci apát fogságának története*. In: *Magyar Egyháztörténeti Vázlatok*. 22. évf. (2010) 1–2. sz.
163–181. és In: KÚT. Gergely Jenő emlékszám. IX. évf. (2010) 2. sz. Szerk.: ERDŐDY Gábor – HÁDA
Béla – MAJOROS István – PRITZ Pál. 12–31.

Magyarországon 1945 után – A Ciszterci Rend Zirci Apátsága 1945 és 1981 között” címmel, amelyben részletesen ismertette kutatási eredményeit. Kutatómunkájának és egyben a recenzált kötetnek is egyik újdonsága éppen az, hogy forrásbázisát elsősorban az állami levéltárak dokumentumai képezik. Ezen források közül is kiemelt figyelmet fordít a kutató az apát életének alakításában fontos szerepet játszó politikai rendőrség irataira, amelyeket az Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltára őriz. E levéltárban található az a 200 oldalas kiegészítő forrásanyag, Endrédy Vendel önvallomása, amelyet a politikai rendőrség tisztjei írtak le a vizsgálati fogságban tartott főpappal, és amelyet az „Egy fogoly apát feljegyzései” című kötet ad közre.

A kiadvány három fő részre tagolható: a Cúthné Gyóni Eszter által írt bevezető fejezetekre, Endrédy Vendel feljegyzéseire és a függelékre. A bevezető részek magukban foglalják „A kézzel írt feljegyzések” és „A forrásközlés szempontjai”, valamint az „Endrédy Vendel zirci apát fogságának története” című tematikai egységeket.

„A kézzel írt feljegyzések” című fejezet megismertet a forrás keletkezésének körülményeivel, a politikai rendőrség brutális módszereivel, amelyekkel kikényszerítették a ciszterci apát vallomásait. Itt értesülünk továbbá arról, hogy a feljegyzések témakörei a nyomozók érdeklődésének irányát tükrözik, hiszen az általuk fölteszt kérdésekre adott válaszként születtek. Mindazon túl pedig, hogy magukon hordozzák az államvédelem nyelvezetének jegyeit, tartalmukat tekintve megfelelnek a valóságnak.

„A forrásközlés szempontjai” című fejezet számos gyakorlati, hasznos tudnivalóval segíti a feljegyzések olvasását.

Az „Endrédy Vendel zirci apát fogságának története” című rész egy bevezető tanulmány, amelyben Cúthné Gyóni Eszter megrajzolja az apát életpályáját. Részletesen tárgyalja a főpap 1950 októberében történt letartóztatásának előzményeit és vizsgálati fogságát. Ismerteti az ellene felhozott vádpontokat és vázolja a Grösz-per lényegét. Felvillantja a pártállam 1950-1951 folyamán hozott, a lakosság megfélemlítését, illetve az egyház gúzsbakötését célzó néhány intézkedését.

A bevezető részek kiterjedt forrásbázisra támaszkodnak. A szerző az Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltára számos dokumentuma mellett a Magyar Nemzeti Levéltár, a Veszprém Megyei Levéltár, valamint a Budapest Főváros Levéltára vonatkozó irataira épít. Bőségesen merít továbbá az 1945 utáni magyar egyháztörténet témakörében napvilágot látott szakirodalomból, és egy, a most recenzált kötettel egy időben megjelenő kivételtől eltekintve felhasználja az Endrédy Vendelről megjelent publikációkat.

A tartalom mellett a stílus is olvasásra ösztönöz. Cúthné Gyóni Eszter pontosan, precízen fogalmaz, a szöveg feszes, segíti fenntartani a folyamatos figyelmet. A recenzens különösen értékelte, hogy a kötet bevezetője nemcsak az objektív tények mechanikus ismertetésére törekszik, hanem finom érzékkel ábrázoltan megjelenik benne az apát mélyen emberi, szenvedéssel teli személyes sorsa is. Így az objektivitás és a személyesség együttes jelenléte egyszerre biztosítja a kötet szakmai és emberi oldalát. Miközben a bevezető részek segítenek, felkészítenek, hogy – pontos ismeretekre támaszkodva – tágabb kontextusba tudjuk helyezni a fogoly apát feljegyzéseit, feszültségteljes várakozást teremtenek, a forrásanyag megismerésére sarkallják az olvasót. A bevezető fejezetek, illetve a jegyzetek megfelelő információanyagot biztosítanak, és ez nagymértékben hozzájárul ahhoz, hogy a kiadvány nemcsak a szűk értelemben vett szakma, de a szélesebb olvasóközönség számára is ajánlható.

A kiadvány második részét – a kötet mintegy kétharmadát kitevően – Endrédy Vendel önvallomása és a vizsgálati szakasz végén keletkezett nyilatkozata adja. A teljes ter-

jedelemben közölt forrás a szerkesztéskor feljegyzéscsoportonként sorszámot és címet kapott, ezáltal megkönnyítve a dokumentumanyag átláthatóságát. A feljegyzéseket lábjegyzetek kísérik, amelyek helyenként pontosítják, illetve kiegészítik, esetenként alátámasztják, másutt pedig korrigálják Endrédy Vendel visszaemlékezéseit.

A zirci apát feljegyzéseiben beszámol kapcsolatáról Mindszenty Józseffel, különböző főpapokkal, közéleti személyiségekkel, barátjaival és munkatársaival, külföldön élő ismerőseivel. Számot ad a nyugati országok követségeivel fenntartott kapcsolatáról, 1948-as svájci és római utazásáról és vatikáni tárgyalásairól, a második világháború előtt vállalt közéleti szerepéről és a vészkorszak idején tanúsított embermentő tevékenységéről. Feljegyzései bepillantást adnak a pártállam szerzetesrendek ellen fogatosított intézkedéseibe, az állam és egyház közt folytatott tárgyalásokba és az 1950 tavaszától folyó rendfőnöki értekezletbe.

A ciszterci főpap feljegyzései a történész szakma számára komoly értéket képviselnek. Betekintést nyújtanak olyan történésekbe, amelyekről egyébként nem maradtak fenn jegyzőkönyvek.

Endrédy a történésekről úgy ír, hogy közben egyéni meglátásait, benyomásait és számos apró, hétköznapi mozzanatot is rögzít. Mindez ösztönzőleg hat az olvasóra, aki hamar ráérezhet, hogy bár a forrás speciális helyzetben, kényszerítő körülmények között keletkezett, feltárul benne Endrédy apát és mások személyiségének számos vonása.

A kiadvány harmadik részét alkotó „Függelék” a kötet bevezetőjéhez hasonlóan segédletet ad az apát életének, illetve önvallozásának megértéséhez és tágabb összefüggésbe helyezéséhez. Tartalmazza a kötetben szereplő személyek életrajzi adatait, komoly adatbázist nyújtva a XX. század történelmének számos közismert és kevésbé ismert alakjáról, egyháziakról és világiakról egyaránt.

Az olvasó eligazodását segíti a függelékben található névmutató és a rövidítésjegyzék. Ez utóbbi mintha tükrözné a szerző már-már kényes precizitását is. Itt találhatóak a fotók, amelyek Endrédy Vendel egész életútját felölelik. Ezek által a zirci apát személye még közelebb kerülhet az olvasóhoz. A fotósorozat egyik kuriózuma, hogy az Endrédyvel szemben lefolytatott vizsgálatot vezető tiszt, Gerő Tamás arcképe is fellelhető benne. A könyv utolsó oldalain az eredeti dokumentumokba nyerhetünk bepillantást.

A komoly szakmai megalapozottságot tükröző bevezető, illetve jegyzetek és mutatók, valamint a forrás egyedülálló volta adják a kiadvány különleges értékét.

Endrédy 1939 és 1981 között állt elnök-apátként a Ciszterci Rend Zirci Kongregációja élén. A pártállam erőszak szervezete, az Államvédelmi Hatóság 1950 októberében letartóztatta, majd a budapesti Népbíróság a korszak egyik legjelentősebb koncepciójában, a Grösz-perben, hatodrendű vádlottként 1951 júniusában tizennégy év börtönbüntetésre ítélte. Az egészségileg meggyengült ciszterci apát a forradalom idején pár hónapra, majd 1957 augusztusában végleg kiszabadult. Ekkor a hatóságok a kényszer-tartózkodási helyéül a Pannonhalmi Főapátságot jelölték ki. A folyamatosan megfigyelés alatt tartott főpap itt élt 1981-ben bekövetkezett haláláig.

A pártállami idők egyházüldözése különös kegyetlenséggel sújtotta, ám a börtönben átélt borzalmak és az élete végéig tartó megpróbáltatások között sem kereste a könnyebb utat, így a diktatúra évtizedeiben sokak számára az ellenállás szimbólumává vált. Határozott egyénisége, hűsége az Evangélium iránt, valamint elkötelezettsége egyházához példaként állt és állhat ma is, emberségből, szolidaritásból, kitartásból. Jelen forráskiadvány hozzásegít egy összetettebb, emberibb, teljesebb Endrédy-kép megismeréséhez és a további kutatásoknak elengedhetetlen irodalmául szolgál.

A METEM eddig megjelent kiadványai

METEM-Könyvek

Sorozatszerkesztők:

Várszegi Asztrik OSB és Zombori István

1. **Szabó Ferenc S. J.:** A teológus Pázmány. A grazi „theologia scholastica” Pázmány életművében, Róma, 1990. 365. p.
2. kiadás Budapest, 1998. 368 p. ára: 399 Ft
ára: 980 Ft
2. **Sólymos László Szilveszter – Várszegi Imre Asztrik:**
Pannonhalmi főapátok. 1. Kreuzs Krizosztom (1856–1885),
Kelemen Krizosztom (1929–1950), Budapest, 1990. 370 p. ára: 280 Ft
3. **Udvardy József:** A Kalocsai Főszékeskáptalan története a közép-
korban, Budapest, 1992. 152. p. ára: 180 Ft
4. **Csapodi Csaba:** Gróf Zichy Nándor élete és politikája
Budapest, 1993. 160. p. ára: 200 Ft
5. **Kelet–Közép–Európa szentje: Adalbert (Vojtech-Wojciech-
Béla)** Szerkesztette: Somorjai Ádám Budapest, 1994. 206. p. ára: 300 Ft
elfogyott
6. **B. Murádin Katalin:** Faragott kőszöszékek Erdélyben
Budapest-Kolozsvár, 1994. 168. p. ára: 350 Ft
7. **Elmer István:** Börtönkereszt
Budapest, 1994. 224. p. ára: 350 Ft
8. **Fülöp Éva Mária:** A magyarországi bencés kongregáció birtoka-
inak gazdasági szervezete és irányítása (1848–1949)
Budapest, 1995. 252. p. ára: 400 Ft
9. **Gerics József:** Egyház, állam és gondolkodás Magyarországon a
középkorban. Budapest, 1995. 318. p. ára 550 Ft
elfogyott
10. **Reisner Ferenc:** A Katolikus Szemle egyháztörténeti anyagának
repertórium (1887–1944). Budapest, 1995. 178 p. ára: 250 Ft
11. **Boba Imre:** Morávia története új megvilágításban
Budapest, 1996. 197 p. ára: 650 Ft
12. **Orbán Gyula József:** Friedensbewegung katholischer Priester in
Ungarn, 1950–1956. Budapest, 1996. 380 p. ára: 1500 Ft
13. **Rónay Jácint:** Napló
Budapest–Pannonhalma, 1996. 400 p. ára: 896 Ft
14. **Galcsik Zsolt:** Szerzetesrendek feloszlata
Nógrád megyében (1950) (Dokumentumgyűjtemény)
Budapest, 1996. 316 p. ára: 650 Ft
15. **Mező András:** A templomcím a magyar helységnevekben
(11–15. század). Budapest, 1996. 314 p. ára: 650 Ft
16. **Sólymos Szilveszter:** Szent Zoerard-András (Szórád) és Benedek
remeték élete és kultusza Magyarországon
Budapest, 1996. 176 p. + [18] t. ill. ára: 650 Ft
17. **Magyar egyháztörténeti bibliográfia (1980–1990)**
Budapest, 1997. 223 p. ára: 450 Ft

18. **Jakó Zsigmond:** Társadalom, egyház, művelődés. Tanulmányok Erdély történelméhez. Budapest, 1997. 479 old. ára: 950 Ft
19. **Dóka Klára:** Egyházi birtokok Magyarországon a 18–19. században. Budapest, 1997. 463 p. ára: 850 Ft
20. **Hermann Gyed Emlékkönyv.** Budapest, 1998. 206 p. ára: 650 Ft
21. **A magyar piarista rendtartomány történeti névtára 1666–1997.** Budapest, 1998. 548 p. ára: 1350 Ft
22. **Kubinyi András:** Főpapok, egyházi intézmények és vallásosság a középkori Magyarországon. Budapest, 1999. 382 p. ára: 1200 Ft
23. **Zakar Péter:** A magyar hadsereg tábori lelkészei 1848–1849-ben Budapest, 1999. 191 p. ára: 800 Ft
24. **Kelemen Miklós:** Unitárius kislexikon. Budapest, 1999. 191 p. ára: 800 Ft
25. **Borovi József:** Az esztergomi érseki egyházmegye felosztása. Budapest, 2000. 218 p. ára: 1200 Ft
26. **Holl Béla:** Laus librorum. Budapest, 2000. 300 p. ára: 1500 Ft
27. **Szabó Lajos:** Utolsó szalmaszál Budapest, 2000. 352 p. ára: 1000 Ft
28. **Mészáros István:** „Állok Istenért, egyházért, hazáért”. Írások Mindszenty bíborosról. Budapest, 2000. 222 p. ára: 1200 Ft
29. **Állam és egyház a polgári átalakulás korában Magyarországon 1848–1918.** Szerkesztette: Sarnyai Csaba Máté. Budapest, 2001. 184 p. ára: 1200 Ft
30. **Kisházi-Kovács László:** A városi kegyuraság Szegeden. 1917–1948. Budapest–Szeged, 2001. 226 p. ára: 1200 Ft
31. **Kund Miklós Regényi:** Die ungarischen Konvente der oberdeutschen Karmelitenprovinz im Mittelalter. Budapest–Heidelberg, 2001. 130 p. ára: 1500 Ft
32. **Orbán Imre:** „Ecce, iam vici mundum!” Antiochiai Szent Margit tisztelete Magyarországon. Budapest, 2001. 233 + 24 p. illusztráció. ára: 1500 Ft
33. **Orbán József Gyula:** Katolikus papok békemozgalma Magyarországon. 1950–1956. Budapest, 2001. 307 p. ára: 1500 Ft
34. **Szilas László SJ:** Alfonso Carrillo jezsuita Erdélyben (1591–1599). Budapest, 2001. 159 p. ára: 1200 Ft
35. **Frenyó Zoltán:** Egy magyar katolikus gondolkodó. Mihelics Vid életműve. Budapest, 2002. 277 p. ára: 1500 Ft
36. **Tempfli Imre:** Sárból és napsugárból. Pakocs Károly püspöki helynök élete és kora 1892–1966. Budapest, 2002. 1157 + 10 p. illusztráció. ára: 4800 Ft
37. **A bécsi Pázmáneum.** Budapest, 2002, ára: puha kötés: 2000 Ft
377 + 29 p. illusztráció. kemény kötés: 2500 Ft
38. **Sarnyai Csaba Máté:** Polgári Állam és katolikus egyház (1848. március–december). A katolikus autonómia-törekvések megjelenése. Budapest, 2002. 179 + 5 p. illusztráció. ára: 1200 Ft
39. **Schwarcz Katalin:** „Mert ihon jönnek a bonyotok és kezében új szoknyák” — Források a klarissza rend magyarországi történetéből. Budapest, 2003. 288 p. ára: 1600 Ft

40. **Mező András:** Patrociniumok a középkori Magyarországon. Budapest, 2003. 546 p. ára: 1800 Ft
41. **Molnár Antal:** Püspökök, barátok, parasztok. Fejezetek a szegedi ferencesek török kori történetéből. Budapest, 2003. 120 p. ára: 1000 Ft
42. **Csetri Elek–Frivaldszky János, id.:** A köz hasznára — az ég kegyelmével. Fridvaldszky János a jezsuita, tudós és feltaláló. (1730–1784). Budapest, 2003. 160 p. ára: 1300 Ft
43. **Valter Ilona:** Árpád-kori téglatemplomok Nyugat-Dunántúlon Budapest, 2004. 330 p. 2. kiadás: Budapest, 2005, 330 p. ára: 3500 Ft
44. **Molnár Antal:** A katolikus egyház a hódolt Dunántúlon. Budapest, 2003. 213 p. ára: 1500 Ft
45. **Molnár Antal:** Tanulmányok az alföldi katolicizmus török kori történetéhez. Budapest, 2004. 189 p. ára: 1500 Ft
46. **Tóth Sándor Attila:** Rómából a Pannon Árkádiába. Patachich Ádám fiók-Árkádiája: Nagyvárad, Kalocsa. Budapest, 2004. 311 p. ára: 2000 Ft
47. **Leslie László:** Church and State in Hungary (1919–1945). Budapest, 2004. 400 p. ára: puha kötés: 4000 Ft kemény kötés: 4500 Ft
48. **Holl Béla:** A váci püspöki egyházlátogatási jegyzőkönyvek protestáns vonatkozású bejegyzései a 18. században. Budapest, 2004. 315 p. ára: 1900 Ft
49. **Molnár Antal:** Mezőváros és Katolicizmus. Katolikus egyház az egri püspökség hódoltsági területein a 17. században. Budapest, 2005, 322. p. ára: 2000 Ft
50. **Kijevtől Kalocsáig. Emlékkönyv Boba Imre tiszteletére.** Szerkesztette: Petrovics István. Budapest, 2005. 307 p. ára: 1900 Ft
51. **Kiss Gergely:** Abbatia Regalia – Hierarchia ecclesiastica. A királyi alapítású bencés apátságok a 11–13. században. Budapest, 2006. 227 p. ára: 1600 Ft
52. **Kakucs Lajos:** Santiago De Compostela: Szent Jakab tisztelete Európában és Magyarországon. Budapest, 2006. 328 p. ára: 2800 Ft
53. **Bikfalvi Géza:** Magyar jezsuiták történeti névtára 1853–2003. Budapest, 2007. 279 p. ára: 2000 Ft
54. **Óze Sándor:** A határ és határtalan. Budapest, 2006. 365 p. ára: 2200 Ft
55. **Sümei György:** Szakrális emlékek a Duna–Tisza közéről. Budapest, 2006. 247 p. ára: 2400 Ft
56. **Molnár Antal:** A bátai apátság és népei a török korban. Budapest, 2006. 169 p. ára: 1500 Ft
57. **Kelemen Miklós–Saliga Irén:** Az Unitárius Értesítő (1922–1945) és az Unitárius Élet (1948–2005) mutatója. Budapest, 2006. 369 p. ára: 2500 Ft
58. **Ingrid Graziano–Eördögh István:** Jozef Tiso és a szlovákiai holokauszt. Budapest, 2006. 128 p. ára: 1500 Ft
59. **Kisházi-Kovács László:** A városi kegyuraság Szegeden (a kezdetektől 1850-ig). Budapest, 2006. 316 p. ára: 2000 Ft

60. **Takács József:** Budapesti toronyórák története (1889–1909). Budapest, 2007. 136 p. ára: 1600 Ft
61. **Varga Géza:** A Pannonhalmi Egyházmegye népiskolái a XIX–XX. században. Budapest, 2007. 160 p. ára: 1500 Ft
62. **Historicus Societatis Iesu. Szilas László Emlékkönyv.** Budapest, 2007. 408 p. ára: 3000 Ft
63. **A Pécsi Egyházmegye vonzásában. Ünnepi tanulmányok Timár György tiszteletére.** Budapest, 2007. 348 p. ára: 2200 Ft
64. **Szelestei Nagy László:** Rekatalizáció és barokk áhítat. Budapest, 2008. 193. p. ára: 1800 Ft
65. **Lénárd Ödön:** Történelemszemlélet. Budapest, 2008. 253 p. ára: 2000 Ft
66. **Tóth Sándor Attila:** A szép–jó hatalma és a jezsuita szellem. Szerdahelyi György költészetelmélete és poézise. Budapest, 2009. 355 p. ára: 3000 Ft
67. **Okolicsányi József:** A Nógrádi Ágostai Hitvallású Evangélikus Egyházmegye monográfiája Budapest, 2009. 320 p. ára: 3500 Ft
68. **György Lajos:** Fejezetek Mártonfi József erdélyi püspök (1746–1815) életrajzából. Budapest, 2009. 256 p. ára: 2500 Ft
69. **Hegedűs Antal:** Patachich Gábor kalocsai érsek élete és restaurációs tevékenysége. Budapest, 2010. 141 p. ára: 1800 Ft
70. **Zsolt Hunyadi:** The Hospitallers in the Medieval Kingdom of Hungary c. 1150–1387. Budapest, 2010. 354 p. ára: 4500 Ft
71. **Bögre Zsuzsanna–Szabó Csaba:** Törésvonalak. Apácasorsok a kommunizmusban. Budapest, 2010. 114 p. ára: 3800 Ft
72. **Bikfalvi Géza:** „Mindent Isten nagyobb dicsőségére”. Budapest, 2011. 232 p. ára: 2500 Ft
73. **Múlt és jövő. A magyar jezsuiták száz éve (1909–2009) és ami abból következik.** Budapest, 2010. 258 p. ára: 2500 Ft
74. **Bácsfainé Hévízi Józsa:** Keréketört jövő? Katolikus társadalomépítés, szociálpolitika. Küzdelem a diktatúrák ellen Székesfehérváron és Budafokon (1931–1970). Budapest, 2011. 232 p. ára: 2500 Ft
75. **Révész Éva–Tóth Zoltán SVD–Khalil Bernadett:** Magyar misszionáriusok. A verbiták magyarországi története. Budapest, 2011. 226 p. ára: 2500 Ft
76. **Máté Anita:** Az amerikai magyar katolikusok és az óhaza (1918–1939) Budapest, 2011. 246 p. ára: 2500 Ft
77. **Molnár Antal:** A zágrábi püspökség és a magyarországi katolikus egyház a 17. században. Budapest, 2012. 115 p. ára: 1800 Ft
78. **Cúthné Gyóni Eszter:** Egy fogoly apát feljegyzései. Endrédy Vendel zirci apát feljegyzései az ÁVH börtönében. Budapest, 2013. 286 p. ára: 2500 Ft
79. **Zvara Edina:** Ferencesek Szakolcán a korai újkorban. Budapest, 2012. 182 p. ára: 2200 Ft
80. **Molnár Antal:** Kalmárok és káplánok az Oszmán Birodalomban. Források és tanulmányok a balkáni és hódoltsági katolicizmus 16–17. századi történetéhez. Budapest, 2013. 320 p. ára: 3000 Ft

81. **Kovács Kálmán Árpád:** Az erdélyi valláspolitikai rendszere az 1760–1770-es években (sajtó alatt)
82. **Lagzi István:** Lengyel katonák evakuációja Magyarországról 1939–1941. Budapest, 2015. 339 p. ára: 2800 Ft
83. **Antal Hegedűs:** Život i restauracijska djelatnost kalačkoga nadbiskupa Gabrijela Patačića. (Patachich Gábor kalocsai érsek élete és restaurációs tevékenysége). Budapest, 2015. 151 p. ára: 2500 Ft
84. Magyarország és a Szentszék Diplomáciai kapcsolatai 1920–2015. Szerk.: Fejérdy András Budapest-Róma, 2015. 285 p. ára: 3000 Ft
85. **Episcopus, Archiabbas Benedictinus Historicus Ecclesiae.** Tanulmányok Várszegi Asztrik 70. születésnapjára. Szerk.: Somorjai Ádám – Zombori István. Budapest, 2016. 616 p. ára: 6000 Ft
86. **Dr. Révész Éva-Tóth Zoltán SVD:** „Küldetése a mi küldetésünk” A verbiták százéve Magyarországon, 1916–2016. Budapest–Köszeg–Szeged, 2016. 156 p. ára: 2000 Ft
87. **A szerbek Magyarországon 1918-1921.** Szerk.: Zombori István. Budapest, 2016. 180 p. ára: 2500 Ft

EGYÉB KIADVÁNYOK

1. **Igazságot szeretettel.** Szerk.: Zombori István. Budapest–Szeged, 1995. 203 + 4 p. ára: 440 Ft
2. **Gróf Klebelsberg Kunó emlékezete.** Szerk.: Zombori István. Szeged, 1995. 172 + 28 p. ára: 360 Ft
elfogyott
3. **Magyarország és a Szentszék kapcsolatának 1000 éve.** Szerk.: Zombori István. Budapest, 1996. 337 + 16 p. ára: 1250 Ft
4. **Pál József:** Ferences harmadik rend Szegeden (1919–1944). Budapest, 1996. 80 p. ára: 300 Ft
elfogyott
5. **Lapo Lombardi:** La Santa Sede e i cattolici dell’Europa Orientale agli arbori della guerra fredda. Roma–Budapest, 1997. 155 p. ára: 850 Ft
6. **Mille anni di storia dell’arcidiocesi di Pannonhalma.** Roma–Pannonhalma, 1997. 233 p. + [11] t. ill. ára: 1200 Ft
7. **Rudnay Sándor és kora. Szlovák cím** Esztergom–Nagyszombat, 1998. 188 p. ára: 1000 Ft
2. kiadás. Esztergom–Budapest, 2007. 188 p.
8. **Felekezetek és identitás Közép-Európában az újkorban** Piliscsaba–Budapest, 1999, 358 p. ára: 1400 Ft
9. **Lorenz Weinrich:** Hungarici monasterii ordinis Sancti Pauli primi heremitae de urbe Roma. Instrumenta et priorum registra (Bibliotheca Academiae Hungariae in Roma. Fontes 2.) Roma–Budapest, 1999, 416 p. ára: 2000 Ft
10. **Bálint László:** Lakos Endre. Budapest–Szeged, 2000. 90 p. ára: 400 Ft
11. **Kereszténység, kultúra, közélet.** Szerk.: Žilka Tibor. Budapest–Piliscsaba, 2001. 184 p. ára: 1200 Ft

12. **Katolikus múzeumok és kincstárak Magyarországon.** ára: 1200 Ft
Szerk.: Zombori István. Budapest, 2001. 106 p.
13. **Magyarország és a Szentszék diplomáciai kapcsolata 1920–2000.** ára: 1990 Ft
Szerk.: Zombori István. Budapest, 2001. 135 + 21 p.
14. **Le relazioni diplomatiche tra l'Ungheria e la Santa Sede 1920-2000.** ára: 2200 Ft
A cura di István Zombori. Budapest, 2001. 146 + 21 p.
15. **Sasvári László:** Az ikonosztáz vonzásában. Budapest, 2002. ára: 900 Ft
122 + 6 p.
16. **István György Tóth:** Litterae missionarium de Hungaria et Transilvania (1572–1717) I. (Bibliotheca Academiae Hungariae in Roma. Fontes 4.) Roma–Budapest, 2002. 756 p. ára: 3000 Ft
17. **István György Tóth:** Litterae missionarium de Hungaria et Transilvania (1572–1717) II. (Bibliotheca Academiae Hungariae in Roma. Fontes 4.) Roma–Budapest, 2003. 839 p. (757–1596 p.) ára: 3000 Ft
18. **Cevins, M.-M. de:** L'église dans les villes Hongroises à la fin du Moyen Age (1320–1490). ára:
Budapest–Paris–Szeged, 2003. 419 p. puha kötés: 4000 Ft
kemény kötés: 4500 Ft
19. **Krzysztof Szydłowiecki kancellár naplója 1523-ból.** ára: 3800 Ft
Szerk.: Zombori István. Budapest, 2004. 396 p.
20. **Közép-Európa harca a török ellen a 16. század első felében.** ára: 1800 Ft
Szerk.: Zombori István. Budapest, 2004. 219 p.
21. **Fight against the Turk in Central-Europe in the First Half of the 16th Century.** Edited by István Zombori. ára: 2500 Ft
Budapest, 2004. 227 p.
22. **A ferences lelkiesség hatása az újkori Közép-Európa történetére és kultúrájára.** I-II. Szerk.: Óze Sándor–Medgyesy-Schmikli Norbert. Piliscsaba–Budapest, 2005. 1086 p. ára: 4400 Ft
23. **Bohdan Cywiński:** Tűzpróba. Egyház, társadalom és állam Kelet-Közép-Európában. II. Budapest, 2005. 464 p. ára: 1900 Ft
24. **István György Tóth:** Litterae missionarium de Hungaria et Transilvania (1572–1717) III. (Bibliotheca Academiae Hungariae in Roma. Fontes 4.) Roma–Budapest, 2005. 800 p. (1597–2396 p.) ára: 3000 Ft
25. **István György Tóth:** Litterae missionarium de Hungaria et Transilvania (1572–1717) IV. (Bibliotheca Academiae Hungariae in Roma. Fontes 4.) Roma–Budapest, 2005. 665 p. (2397–3061 p.) ára: 3000 Ft
26. **Kiss G. – Radó B. – Sashalmi E.:** Abszolutizmus és isteni jogalap (szöveggyűjtemény) Budapest, 2006. 138. p. ára: 1200 Ft
27. **Szilárdfy Zoltán:** Mária Terézia eucharisztia-kultuszának emlékei Magyarországon. Budapest, 2006. 40 p.
28. **Szilágyi István:** A selmecbányai Kálvária ábrázolásai. ára: 1800 Ft
Budapest, 2006. 76 p.
29. **Molnár Antal:** Le Saint-Siège, Raguse et les missions catholiques de la Hongrie Ottomane (1572-1647). Rome–Budapest, 2007. 431 p. ára: 4000 Ft
30. **Emlékkötet Zichy Gyula tiszteletére.** ára: 1600 Ft
Budapest–Pécs, 2007. 129 p. 181 p.

31. **Emlékkötet Szatmári György tiszteletére.** Budapest–Pécs, 2007. 129 p. ára: 1600 Ft
32. **Gyuris György:** Bálint Sándor munkássága. Bibliográfia. Budapest–Szeged, 2007. 122 p. ára: 800 Ft
33. **Sujánszki György Euszták:** Az aradi rendház naplója (1847–1851). Budapest, 2007. 103 p. ára: 1000 Ft
34. **István Szilágyi:** Die mittelalterliche Kalvarie von Schemnitz und ihre Darstellungen. Budapest, 2007. 76 p. ára: 2000 Ft
35. **István Szilágyi:** Banskotiavnická Kalvária a jej zobrazenia. Budapest, 2007. 76 p. ára: 2000 Ft
36. **A Domonkos Rend Magyarországon.** Piliscsaba–Budapest–Vasvár, 2007. 573 p. ára: pk. 3000 Ft
kk.: 3500 Ft
37. **Jozef Haško:** A Kék templom. Budapest, 2007. 127 p. ára: 2900 Ft
38. **István György Tóth:** Litterae missionarium de Hungaria et Transilvania (1572–1717) V. (Bibliotheca Academiae Hungariae in Roma. Fontes 4.) Roma–Budapest, 2008. 275 p. (3063–3337 p.) ára: 3000 Ft
39. **Kegyelem életfogytig.** Esterházy János szenvedéstörténetének dokumentumai. Budapest, 2008. 173. p. 2. kiadás 2009. 173 p. ára: 1500 Ft
40. **„His Eminence Files” American Embassy, Budapest Mindszenty Biboros az Amerikai Nagykövetségen.** Budapest, 2008. 368. p. ára: 3500 Ft
41. **Hetény János:** A Szűzanya vérrel könnyező győri képének tisztelete napjainkban. Budapest, 2008. 103. p. ára: 800 Ft
42. **Gryneus Tamás: Köztéri szakrális kisépítmények.** Szeged–Budapest, 2008. 365. p. ára: 3000 Ft
43. **Szathmári Pap Károly erdélyi országgyűlési arcképcsarnoka 1842.** Budapest, 2008. 192. p. ára: 3500 Ft
44. **Szilárdfy Zoltán:** A magánáhitat szentképei a szerző gyűjteményéből III. Szeged–Budapest, 2008. 622 p. DVD melléklettel ára: 6500 Ft
45. **A Magyar Katolikus Püspöki Kar tanácskozásai 1949–1965 között.** Dokumentumok. I–II. kötet. Budapest, 2008. 1482 p. ára: 8000 Ft
46. **Bikfalvi Géza:** Jezsuita olvasókönyv. Bp. 2008, 161. p. ára: 1 800 Ft
47. **Bálint Sándor könyvtára** (szerk. Zombori István). Budapest–Szeged, 2009. 290 p. ára: 3500 Ft
48. **Stanko Andriæ:** Kapisztrán Szent János csodái. Budapest, 2009. 323 p. ára: 3500 Ft
49. **Somorjai Ádám:** Sancta Sedes Apostolica et Cardinalis Ioseph Mindszenty, II. Documenta 1956-1963. Az Apostoli Szentszék és Mindszenty József kapcsolattartása, II. Budapest, 2009. 264 p. ára: 2500 Ft
50. **Lagzi István:** „A magyar-román zöld hatáton át kísértünk sok lengyelt”. „A lengyel hadsereg fővezére, Rydz-Smigly marsall Magyarországon van” A németmegszállók által üldözött lengyel menekültek Romániába menekítése Szeged-Makó környékén 1944 tavaszán. Budapest-Szeged, 2009. 164 p. ára: 1800 Ft

51. **Stefaniak, Piotr:** Árpádházi-Boldog Konstancia. Bl. Konstancia Arpadówna Budapest, 2009. 90 p. ára: 1500 Ft
52. **Albert András:** Az erdélyi református egyház a 17-18. században Budapest, 2009. 162 p. ára: 1800 Ft
53. **Bikfalvi Géza:** Jezsuiták Magyarországon és a világ más részein Budapest, 2009. 192 p. ára: 2000 Ft
54. **Az 1956-os forradalom hatása a környező országok egyházaira.** Szerk.: Zombori István. Budapest, 2009. 237 p. ára: 2500 Ft
55. **The Impact of the 1956 Hungarian Revolution on Religious Life in Eastern Europe.** Edited by István Zombori. Budapest, 2009. 147 p. ára: 2500 Ft
56. **Józsa László:** „Isten hajléka az emberek között” A kunszentmártoni római katolikus nagytemplom. Budapest, 2009. 327 p. ára: 4000 Ft
57. **Merényi-Metzger Gábor:** Az aradi vértanúk anyakönyvi bejegyzései. Budapest, 2010. 114 p. ára: 1500 Ft
58. **Somorjai Ádám:** Sancta Sedes Apostolica et Cardinalis Ioseph Mindszenty, III/1. Budapest, 2010. 548 p. ára: 4000 Ft
59. **Molnár Imre:** Az igazság szabaddá tesz. Boldog Jerzy Popie³uszeko lengyel mártírpap élete és halála Budapest, 2010. 220 p. ára: 2500 Ft
60. **Imre Molnár:** Omilosteny na smrt. Dokumenty utrpenia Jánosa Esterházyho na základe záznamov Márie Esterházy-Mycielskej Budapest, 2010. 193 p. ára: 2000 Ft
61. **Mike Valéria:** Mike (Mádl) János és kora (1905–1981). A Magyar Kolping Mozgalom és további törekvések a szabadság szolgálatában. Budapest, 2010. 709 p. ára: 4900 Ft
62. **Fazekas Csaba:** Az Országos Vallásügyi Tanács (1989–1990). Budapest, 2011. 124 p. ára: 1500 Ft
63. **Somorjai Ádám:** Mindszenty bíboros követségi levelei az Egyesült Államok Elnökeihez 1956–1971. Budapest, 2011. 800. p. ára: 6000 Ft
64. **Varga Kálmán:** Nagyboldogasszony Bazilika Máriabesnyő (1759–2000). Budapest, 2011. 295. p. ára: 3800 Ft
65. **Sándor Öze:** Reformation und Grenzgebiete. Budapest, 2011. 330. p. ára: 3500 Ft
66. **A szabad Közép-Európa múltja és jövője. Emlékkötet Andrzej Przewoznik tiszteletére.** Budapest, 2011. 155. p. ára: 2000 Ft
67. **Stefaniak, Piotr:** Árpádházi-Boldog Jolan. Bl. Jolenta Arpadówna. Budapest, 2011. 175. p. ára: 2500 Ft
68. **Somorjai Ádám:** Sancta Sedes Apostolica et Cardinalis Ioseph Mindszenty, III/2. Documenta 1967-1971. Budapest, 2012. 700. p. ára: 6000 Ft
69. **Lénárd Ödön:** Kutatástörténet. Budapest, 2012. 70. p. ára: 1000. Ft
70. **Örökség és küldetés. Bencések Magyarországon 1-2.** Szerk.: Illés Pál Attila –Juhász-Laczik Albin OSB. Budapest, 2012. 1233. p. Puha kötésű: 5000.- Ft
Kemény k.: 6000. Ft

71. **Lagzi Gábor:** Keresztény egyházak a Baltikumban a 20. században 1-2. Budapest, 2013. 228. p. ára: 2500. Ft
72. **Dánielné Matus Erzsébet:** Őseim emlékére. Fejezetek Nána történetéből. Budapest, 2013. 179 p. ára: 2000 Ft
73. **Zvara Edina:** Nyugat-Dunántúli protestáns lelkészek könyvei a késői humanizmus korában. Szeged-Budapest, 2013. 500 p. ára: 3000 Ft
74. **Viskolcz Noémi:** A mecenatúra szinterei a főúri udvarban. Nádasy Ferenc könyvtára. Budapest, 2013. 776 p. ára: 4000 Ft
75. **Joachim Bahleke:** A magyar püspöki kar és a Habsburg Monarchia Együttműködéstől a konfrontációig (1686-1790). Budapest, 2013. 558 p. ára: 4000 Ft
76. **Tóth Sándor Attila:** A piarista rend 18. századi poétái. Latin humanitas, neolatin poézis I/2. Budapest, 2014. 380 p. ára: 2500 Ft
77. **Gyalogi János:** Az hitnek, mely a szeretet által munkálkodik. Budapest, 2014. 52 p. ára: 1000 Ft
78. **Remény a reménytelenségben. Főpásztorok a Kelet-Közép-Európai diktatúrákban.** Szerk.: Soós Károly- Zombori István Budapest, 2014. 123 p. ára: 1800 Ft
79. **Szegedi ki kicsoda 2014.** Szerk.: Bodrits István–Zombori István Szeged, 2014. 113 p. ára: 1500 Ft
80. **Az állam és egyház kapcsolata Kelet-Közép-Európában 1945-1989 között. Intézmények és módszerek.** Szerk.: Nagy Mihály Zoltán–Zombori István. Budapest, 2014. 214. p. ára: 2500 Ft
81. **Bálint László:** Hamvas püspök és az ÁVH. Budapest, 2014. 248. p. ára: 2500 Ft
82. **Tóth Tamás:** A Kalocsa-Bácsi Főegyházmegeye 18. századi megújulása. Patachich Gábor és Patachich Ádám érsekek idején (1733–1784). Budapest-Kalocsa, 2014. 493 p. ára: 4000 Ft
83. **János Esterházy węgiersko-polski męczennik.** (Egy lengyel–magyar mártír: Gróf Esterházy János). pod redakcja Imre Molnára i Istvána Zombori. Budapest-Warszawa, 2015. 154 p. ára: 2500 Ft
84. **Sulák Péter Sándor:** Szigorúan ellenőrzött vallásszabadság a Jászkunországban. Budapest, 2015. 112 p. ára: 1500 Ft
85. **Valter Ilona:** A Cikádori más néven (Báta)Széki ciszterci apátság története. Budapest, 2015. 187 p. ára: 2500 Ft
86. **Az egyház hatalma – a hatalom egyháza. A közép-kelet-európai egyházi vezetők felfogása az állam-egyház kapcsolatáról 1945 és 1989 között.** Szerk.: Nagy Mihály Zoltán - Zombori István. Budapest, 2015. 163 p. ára: 2000 Ft
87. **Orbán József Gyula:** Keresztények elleni erőszak. Háttér, elemzés és tények. Budapest, 2015. 477 p. ára: 3500 Ft
88. **Magyarország és a Szentszék diplomáciai kapcsolatai 1920–2015.** Szerk.: Fejérdy András. Budapest–Róma, 2015. 280 p. ára: 3000 Ft
89. **Cserhádi Ferenc:** Magyarok a bajor fővárosban. Budapest 2016. 446 p. ára: 4000 Ft

90. „**Evangelizare pauperibus misit me!**” **Lazaristák Magyarországon.** Szerk: Csíky Balázs – Illés Pál Attila. Budapest–Pilisscsaba, 2016. 231 p. ára: 2500 Ft
91. **Tóth Tamás:** A Pápai Magyar Intézet Róma. Róma–Budapest, 2017. 100 p. ára: 2600 Ft
92. **Tamás Tóth:** Il Pontificio Instituto Ecclesiastico Ungherese Roma. Roma–Budapest, 2017. 100 p. ára: 3000 Ft

EGYETEMES EGYHÁZ

Sorozatszerkesztők
Várszegi Asztrik, Somorjai Ádám, Zombori István

Első sorozat

ECCLESIA SANCTA sorozat

Sorozatszerkesztők:
**Várszegi Asztrik, Somorjai Ádám,
Török József, Zombori István**

1. **A katolikus egyház Magyarországon.** Budapest, 1991. 160 p. ára: 150 Ft
elfogyott
2. **A katolikus egyház a Szovjetunióban.** Budapest, 1994. 124 p. ára: 1000 Ft
3. **A katolikus egyház Lengyelországban.** Budapest, 1994. 441 p. ára: 280 Ft
elfogyott
4. **Az orosz ortodox egyház története.** Budapest, 1999. 295 p. ára: 2000 Ft
5. **A katolikus egyház a balti országokban.** Budapest, 2000. 344 old. ára: 2000 Ft
6. **A katolikus egyház Írországbán.** Budapest, 2002. 414 p. ára: 2500 Ft
7. **A katolikus egyház Észak-Európában.** Budapest, 2003. 284 p. ára: 2000 Ft
8. **A katolikus egyház Svájcban.** Budapest, 2004. 495 p. ára: 2600 Ft
9. **A katolikus egyház Ausztriában.** Budapest, 2005. 306 p. ára: 2200 Ft

Második sorozat

EGYETEMES EGYHÁZ

1. **Paul Pallath:** A Katolikus Egyház Indiában. Budapest, 2015. 232 p. ára: 2500.-

Hasonmás kiadványok

1. **Pásztor Lajos:** A magyarság vallásos élete a Jagellók korában
Budapest, 2000. 181 p. ára: 1200 Ft
2. **Monumenta Vaticana I–VI.**, (1–6. kötet = 5 db)
Budapest, 2000 ára: 1800 Ft/db
3. **Monumenta Vaticana II. sorozat I–III.** Budapest, 2001
(1-2. kötet = 3 db) ára 1800 Ft/db
A Monumenta Vaticana (Vatikáni Magyar Okirattár)
köteteinek eredeti megjelenési éve

Első sorozat:

- I. Pápai tizedszedők számadásai 1281–1375. Budapest, 1887.
LXXVII + 520 p.
- II. Gentilis bíbornok magyarországi követségének okiratai 1307–
1311. Budapest, 1885. CXX + 510 p-
- III. IX. Bonifác pápa bullái 1389–1396. Budapest, 1888. XXXVIII +
365 p.
- IV. IX. Bonifác pápa bullái. Második rész. 1396–1404. Budapest,
1889. 654 p.
- V. A római Szentlélek-Társulat anyakönyve 1446–1523. Budapest,
1889. XXVIII + 168 p.
- VI. Mátyás király levelezése a római pápákkal 1458–1490. Budapest,
1891. LXXV + 275 p.

Második sorozat:

- I. Magyarországi pápai követek jelentései 1524–1526. Budapest,
1884. CLIII + 472 p.
- II. Buonvisi bíbornok bécsi nuncius jelentései. Budapest, 1886.
CLIV + 308 p.
- III. Erdélyországi pápai követek jelentései VIII. Kelemen idejéből.
Budapest, 1909. XXXVI + 485 p.

EGYHÁZLÁTOGATÁSI JEGYZŐKÖNYVEK

Sorozatszerkesztők:

Szántó Konrád és Zombori István

1. **Kalocsai főegyházmegye.** Budapest, 1994.
135 p. Összeállította: Dóka Klára
2. kiadás, Budapest, 1998. 115 p. ára: 250 Ft
2. **Váci egyházmegye. Budapest, 1997.**
136 p. Összeállította: Patkóné Kéringér Mária
ára: 250 Ft

3. **Székesfehérvári egyházmegye.** Budapest, 1997. 127 p. Összeállította: Dóka Klára ára: 250 Ft
4. **Veszprémi egyházmegye.** Budapest, 1997. 296. p. Összeállította: Dóka Klára ára: 450 Ft
5. **Egri főegyházmegye.** Budapest, 1998. 217. p. Összeállította: Dóka Klára ára: 250 Ft
6. **Győri egyházmegye.** Budapest, 1998. 214 p. Összeállította Dóka Klára ára: 250 Ft
7. **Pécsi egyházmegye.** Budapest, 1999. 208 p. Összeállította: Patkóné Kéringer Mária ára: 250 Ft
8. **Szombathelyi egyházmegye.** Budapest, 1999. 276 p. Összeállította Dóka Klára ára: 400 Ft
9. **Esztergomi főegyházmegye. I–IV.** Budapest, 2000. ára: 3000 Ft
 Összeállította: Hegedűs András–Tóth Krisztina
 I. kötet A–K. 300 p.
 II. kötet L–Z. 251 p.
 III. kötet. Mutató. 168 p.
 IV. Térképek 12 db.

JELES BENCÉS TANÁRAINK

1. **Jávor Egon emlékezete.** Budapest, 2011. 97. p. ára 1000 Ft

PANNONHALMI APÁTOK ÉS FŐAPÁTOK

1. **Somorjai Ádám OSB: Kelemen Krizosztom pannonhalmi főapát emigrációs éve (1947–1950)** Budapest, 2014. 260 p. ára: 3500 Ft
2. **Hegedűs Éva: Uros pannonhalmi apát jogbiztosító és birtok-szerző tevékenysége (1207–1242).** Budapest, 2014. 102. p. ára: 1800 Ft

Előkészületben:

3. **Solymos Szilveszter OSB: Kruesz Krizosztom pannonhalmi főapát (1865–1885) 2. kiadás**

Magyar Egyháztörténeti Vázlatok Regnum

1. évf. 1989. 1. köt.	400 Ft
2. évf. 1990. 1. köt.	400 Ft
3. évf. 1991. 1. köt.	400 Ft
4. évf. 1992. 1. köt.	400 Ft
5. évf. 1993. 1–2., 3–4.	400 Ft
6. évf. 1994. 1–2., 3–4.	400 Ft
7. évf. 1995. 1–2., 3–4.	400 Ft

8. évf. 1996. 1–2., 3–4.	400 Ft
9. évf. 1997. 1–2., 3–4.	400 Ft
10. évf. 1998. 1–2., 3–4.	400 Ft
11. évf. 1999. 1–2., 3–4.	400 Ft
12. évf. 2000. 1–4.	800 Ft
13. évf. 2001. 1–2., 3–4.	400 Ft
14. évf. 2002. 1–4.	800 Ft
15. évf. 2003. 1–2., 3–4.	400 Ft
16. évf. 2004. 1–2., 3–4.	500 Ft
17. évf. 2005. 1–2., 3–4.	500 Ft
18. évf. 2006. 1–2., 3–4.	500 Ft
19. évf. 2007. 1–2., 3–4.	500 Ft
20. évf. 2008. 1–2., 3–4.	500 Ft
21. évf. 2009. 1–4	1000 Ft
22. évf. 2010. 1–2., 3–4	500 Ft
23. évf. 2011. 1–2., 3–4	500 Ft
24. évf. 2012. 1–2., 3–4	1000 Ft
25. évf. 2013. 1–2., 3–4	1000 Ft
26. évf. 2014. 1–4	sajtó alatt
27. évf. 2015. 1–2.	1000 Ft